T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

ULUS-DEVLET BAĞLAMINDA ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE SİYASAL VE HUKUKSAL DEĞİŞİM

Doktora Tezi

Nurbek KHAİRMUKHANMEDOV

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

ULUS-DEVLET BAĞLAMINDA ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE SİYASAL VE HUKUKSAL DEĞİŞİM

Doktora Tezi

Nurbek KHAİRMUKHANMEDOV

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Anıl ÇEÇEN

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

ULUS-DEVLET BAĞLAMINDA ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE SİYASAL VE HUKUKİ DEĞİŞİM

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Anıl ÇEÇEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. ANIL ÇEÇEN	
Prof. Dr. İlyas Doğan	
Doç. Dr. Mustafa YILDIZ	
Doç. Dr. [illegible]	
Doç. Dr. Gülriz Uygur	

Tez Sınavı Tarihi: 27.05. 2008

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, modern dünyadaki bütün ülkeler için geçerli olan, politik örgütlenme modeli olarak ulus-devletin, niteliği ve yapısal özellikleri inceleniyor ve ortaya konulan kuramsal çerçevede Orta Asya ülkelerinin ulus-devlet bağlamında siyasal ve hukuki değişimi konusunda bilimsel sonuca ulaşmak hedeflenmektedir.

Türkiye'ye geldiğim 2003 yılından itibaren Türk halkının Orta Asya ülkelerine olan büyük ilgi ve sevgisi beni derinden etkiledi. Orta Asya ülkelerine olan bunca büyük ilginin akademik çevrede de etkili olduğunu dikkate alarak ve Orta Asyalı olmanın avantacıyla, faydalı olacağı düşüncesiyle bu konu üzerinde tez çalışması yapmayı tercih ettim. Türkiye Cumhuriyeti devletinin, "akraba topluluklar öğrenci programı" çerçevesinde on binlerce Orta Asyalı gence Türkiye'de eğitim almasını sağlaması, maddi bakımdan çok ta zengin olmayan Türk halkının ve devletinin gönül zenginliğinin açık bir göstergesidir. Bu bakımdan "ikinci vatanım" olarak sevdiğim Türk halkına ve devletine bir vefa borcu olarak derin bir saygı ve sevgiyle şükranlarımı sunuyorum. Bu vesile ile, araştırma görevlisi olduğum Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına ve bu kurumda çalışan tüm hocalar ve dostlara şükranlarımı sunuyorum.

Bilimsel üretim hiçbir zaman yalnızca bireysel bir çabaya indirgenemez. Bilimsel çalışmalar bireysel bir sancı olduğu kadar, karşılıklı etkileşim ve kolektif bir emeğin sonucunda ortaya çıkıyor. Bu doktora tezimin hazırlanışı ve yazılışı da birçok kişinin desteği ve katkısı ile gerçekleşmiştir. Yeterlik sınavı esnası ve doktora tez

çalışmalarım boyunca, bu tezi hazırlayacak fikirsel olgunluğa gelmemi sağlayan, her sıkıntılı anda güvenini bir an dahi kaybetmeden bana çıkış yollarını gösteren hocam Prof. Dr. Anıl Çeçen'e en içten duygularımla teşekkür ederim. Bu vesileyle doktora çalışmam süresince ve dolayısıyla bu tezin oluşumunda emeği geçenlere, başta hocalarım Doç. Dr. Gülrüz Uygur, Prof. Dr. Ali Dursun Ulusoy, Prof. Dr. İlyas Doğan ve Doç. Dr. Mustafa Yıldız'a ve çalışmam süresince teknik konulardaki yardımlarından dolayı Uğur Çobanoğlu ağabeye ve bu tezin hazırlanmasında maddi manevi desteklerinden dolayı dostlarım Moldiyar Yergebekov'a ve Kuandık Elubayev'a en içten duygularla teşekkür etmek istiyorum.

Hiç kuşkusuz Kazakistan'daki anne ve babamın maddi ve manevi destekleri olmazsa bu tezi bitirmek zor olacaktı. Gösterdikleri sabır ve destek için hepsine kalpten teşekkürümü sunmayı bir borç biliyorum. Ayrıca dostluğunu ve desteğini esirgemeyen sevgili eşim Saltanat, iyi ki varsın! Bütün bu yardım ve desteklere rağmen çalışmada mevcut olan kusurların tamamından elbette yalnızca kendim sorumluyum.

Nurbek Khairmukhanmedov

Ankara 2008

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

Siyasi Örgütlenme Modeli Olarak Ulus-Devletin Kuramsal Açıklaması

1.1. ULUS-DEVLET: TARİHSEL VE KURAMSAL BAKIŞ

1.1.1. Avrupa'daki siyasal modernleşme süreci ve "kutsaldan arındırılmış" birim olarak ulus-devlet……..7

1.1.2. Devlet otoritesinin rasyonelleşmesi ve egemen devlet…….16

1.1.3. Avrupa'da kapitalizmin yükselişiyle siyasal gücün merkezileşmesinin sonucu olarak ulus-devlet…...……19

1.2. ULUS-DEVLETİN MEŞRUİYET ZEMİNİ OLARAK ULUS VE ULUSÇULUK

1.2.1. Ulus-devletlerde "ulus" olgusu ve ulusçuluk……23

1.2.2. Halk egemenliğinden ulus egemenliğine dönüşüm……..34

1.2.3. Etnisiteyi esas alan ulusçuluk ve ulus-devlet anlayışı……..40

1.2.4. Vatandaşlık temelinde ulusçuluk ve ulus-devlet anlayışı…….....47

1.2.5. "Çekirdek etni" temelli ulus-devlet……..51

1.3. ULUS-DEVLETİN TEMEL VASIFLARI

1.3.1. Ulusal egemenlik……..56

1.3.2. Merkezilik, toprağa bağlılık ve ülkesel bütünlük……60

1.3.3. Siyasi, hukuki ve idari bütünlük…….....64

1.3.4. Ulusal kimlik…….....69

1.3.5. Alt kimlik ve üst kimlik tartışmaları…….74

1.3.6. Ulusal eğitim ve kültürel homojenleşme…….....79

1.3.7. Ulusal hukuk birliği……..82

1.4. ULUS-DEVLET VE KÜRESELLEŞME: ÇATIŞMANIN DOĞASI

1.4.1. Küreselleşme karşısında ulus-devlet: egemenliğin yeni sınırlarıyla ilgili tartışmalar……...88

1.4.2. Ulus üstü siyasal örgütlenmeler ve egemenlik……101

İKİNCİ BÖLÜM

Orta Asya'da İmal Edilen Yeni Uluslar Temelinde Ulus-Devlet İnşaları

2.1. ORTA ASYA'DA ULUS-DEVLETİN MEŞRUİYET ZEMİNİ OLARAK ULUSAL KİMLİK ARAYIŞLARI……...106

2.1.1. Rus sömürgeciliği ve Orta Asya'nın siyasal modernleşmesinin temelleri…….....110

2.1.2. Dini reformculuk ve ulusal kimliklerin oluşması…..……...……..118

2.1.3. Ulusal kimlik inşasında ara dönemler: Panislamizm ve Pantürkizm……..121

2.1.3.1. MUSTAFA ŞOKAY'IN PANİSLAMİST VE PANTÜRKİST PROJESİ: "BÜYÜK TÜRKİSTAN"…….125

2.1.3.2. SULTAN GALİEV'İN "SOSYALİST TURAN" PROJESİ…….128

2.1.3.3. ORTA ASYA'DA MODERN ANLAMDA İLK MİLLİYETÇİ PARTİ "ALAŞ ORDA"…….135

2.2. ETNİLER ÜZERİNE SİYASAL İNŞALAR: ORTA ASYA'DA İMAL EDİLEN ULUS-DEVLETLERİN HUKUKSAL TEMELİ VE SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN MİLLİYETLER POLTİKASI

2.2.1. Sovyet milliyetler politikasının kuramsal temelleri…….....138

2.2.2. Çarlık Rusya ve Sovyetlerin milliyetler politikasındaki süreklilik: etnikleştirme, Panislamizm ve Pantürkizm gibi ulus üstü kimliklerin tasfiye edilişi…….146

2.2.3. Orta Asya'da ulus-devlet inşalarının hukuksal temeli olarak *1924* ve *1936* Anayasaları: toprak, devlet, ulus……150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Orta Asya Ülkelerinde Bağımsızlık Sonrası Siyasal ve Hukuksal Değişim

3.1. BAĞIMSIZ ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE ULUS EGEMENLİĞİNE YÖNELİK DEĞİŞİM

3.1.1. "Perestroyka"dan bağımsızlığa: ulus-devlet inşasının nihai aşaması……..156

3.1.2. "Egemen etni" temelinde ulusal kimlik inşası ve devlet yapılanması..……..160

3.1.3. Orta Asya'daki ulus-devletlerin yeni ideolojisi: ulusçuluk…….....175

3.2. ULUSAL SİYASAL BÜTÜNLÜĞÜN SAĞLANMASINA YÖNELİK DEĞİŞİM

3.2.1. Siyasal iktidarın merkezileşmesi ve otoriter siyasal rejimlerin doğuşu……...180

3.2.2. Ulusal siyasal mekanın oluşumu ve siyasetin ulusallaşmasına yönelik değişim……..192

3.3. ULUSAL HUKUKUN OLUŞUMUNA YÖNELİK DEĞİŞİM

3.3.1. Orta Asya'daki ulus-devletlerin milli egemenlik çerçevesinde ulusal hukuk birliğine yönelik değişimi…….....199

3.3.2. Orta Asya cumhuriyetlerinde ulus-devlet bağlamında anayasal değişim……..204

3.3.2.1. KAZAKİSTAN……..216

3.3.2.2. KIRGIZİSTAN……..234

3.3.2.3. TÜRKMENİSTAN……245

3.3.2.4. ÖZBEKİSTAN……..255

3.3.2. İktidar değişiminde hukukun yetersizliği: "renkli devrimler" ve ulus-devletleşme sürecini yaşayan Orta Asya ülkelerinde demokratikleşme (Kırgızistan örneği üzerinden Orta Asya ülkeleri)……265

SONUÇ…….278

KAYNAKLAR…….286

ÖZET……....300

ABSTRACT……..301

GİRİŞ

Ulus-devlet bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerindeki siyasal ve hukuksal değişim genel olarak Orta Asya ülkelerinin siyasal modernleşmesinin temel yönünü oluşturmaktadır. Siyasal modernleşme ve bunun en önemli olgusu olan ulus-devletlerin meydana gelmesine yönelik değişim, Rus sömürgeciliğinin aracılığıyla, bu ülkelerin modernleşme sürecinden dolayı toplumsal yapı ve zihniyetteki değişmesine orantılı olarak siyasal ve hukuksal alanda da etkisini göstermiştir.

Batı Avrupa ülkelerinde feodalitenin çözülmesi, kapitalizmin gelişmesi, "sanayi devrimi" ve "Fransız ihtilali" gibi geleneksel yapı ve kurumları derinden sarsan geniş kapsamlı olgular siyasal sistemlerde de önemli değişiklikler yaratmış ve beş asırlık siyasal bir evrimin sonucunda, modernite, akılcılık ve laik temeller üzerine yeni bir siyasal örgütlenme modeli olarak ulus-devleti ortaya çıkarmıştır. Ulus-devlet modeli ilk olarak on sekizinci yüzyıl sonlarında Fransa'da görülmüş, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte yaygınlığa ulaşmıştır. Yaklaşık iki asırdır, var olan devletlerin giderek ulus-devlet formatına yerleştiği ve bu durum Orta Asya ülkeleri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktadan hareketle çalışmamızın ilk bölümünde temel bir kuramsal çerçeve belirlemek açısından ulus-devlet olgusunun teorik değerlendirmesini, tarihsel gelişme sürecini, esas unsurları ve yapısal özelliklerini ortaya koymaya çalıştık. Bundan sonraki ikinci bölümde, Orta Asya ülkelerinin siyasal modernleşmesinin en somut neticesi olan bugünkü mevcut beş ulus-devletin ortaya çıkışını tarihsel perspektifle ele alarak, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya ülkelerine uyguladığı ulus politikasının en önemli etkisi her

insan grubunun sistemli bir şekilde toprak temelinde bölgeselleştirilmesi ve etnikleştirilmesinden kaynaklandığını ortaya koymaya çalıştık. Sovyet milliyetler politikasında her şeyin belli bir toprağa, bölgeye dayandırılması ile kimliklerin sistemli bir biçimde etnikleştirilmesi bir arada yürütüldüğü ayrıca inceleme konusu olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri yalnızca sınırlarıyla değil hem isimleriyle, hem de içerdikleri varsayılan etnik toplulukların tanımı, yeniden icat edilen geçmişleri ve devlet yapılarının kurumsallaşmasıyla birlikte 1924 Stalin reformları sonucu ortaya çıkmıştır.

Orta Asya ülkelerinde uluslaşma ve ulus-devlet, bu ülkelerin halklarının kendi iç dinamikleriyle gerçekleşmediğini çalışmamızda ortaya koyduk. Yeni ulus-devletler Stalin'in milliyetler poltikasının bir ürünü olmasından dolayı, Orta Asya ülkelerinin ulus-devlet inşasının temelinde, ta başından itibaren Sovyetler Birliğinin otokratik yönetim yapısı etkili olmuştur. Bugün gelinen noktadaki gerçek şu ki, Orta Asya'daki ulus-devletler, doğumuyla paralel olarak gelişen ve kurumsallaşan otoriter rejime dayanan yönetim yapısı ve bunun dönüşüme uğraması bağımsızlık sonrası siyasal ve hukuki değişiminin ana eksenlerini oluşturmaktadır.

Günümüzde artık, Orta Asya ülkeleri, siyasal örgütlenme modeli olarak tam anlamıyla birer ulus-devlete sahiptirler. Bağımsızlığın ilk on yılıyla bu süreç tamamlanmıştır. Fakat bu noktadan sonra, ortaya çıkan Orta Asya'nın yeni beş otoriter rejimleri ulus-devlet inşasının temelinde var olan ve kurumsallaşan mevcut otokratik yönetim yapısının küreselleşme olgusuyla dönüşüme uğraması, bundan sonraki değişimin önemli yönünü oluşturacağını tahmin etmek mümkündür.

Sovyetler Birliği, Orta Asya'daki beş etnik grup temelinde yeni ulus-devletler (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) imal etmişti; Orta Asya'nın bu beş ülkesi ulus-devletin yapısal özellikleri ve unsurları eksenindeki siyasal evrimin esas yönlerini Sovyet döneminde tamamlamıştır. Fakat bu sürecin son aşamasına 1991'de Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra girdiler. Bu, son aşamada bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkelerinde ulus-devletleşmeye yönelik izlenen siyasal ve hukuksal değişimin ana eksenleri tezin üçüncü bölümünün konusudur. Bunlar, ulusal bağımsızlık temelinde yeni ulusal kimlik inşa etmek (etnik temelde oluşan ulus-devlette tüm azınlıklarla "egemen etni" mensuplarını vatandaşlık gibi hukuksal ve ulusal kimlik çatısı altında toplamak), ortaya çıkan yeni ulusal siyasal mekanda siyasetin ulusallaşmasını sağlamak, iktidarın merkezileşmesi ve şiddet araçlarının tekelleşmesini sağlamak (Sovyet ordusunun ülkedeki birliklerini dağıtarak yeni ulusal ordu kurmak, ulusal güvenlik güçlerini kurmak vs.), ulusal dil reformları gerçekleştirmek (Rus dili karşısında ulusal dili güçlendirmeye yönelik devlet politikalarının anayasal güvence altına alınması), ulusal hukuk sistemi oluşturmak (yeni anayasalar kabulü ve anayasa temelinde Sovyet kanunlarının genel taraması yapılarak hukuk birliğinin sağlanması veya ulusal hukuk sisteminin oluşturulması) gibi Orta Asya ülkelerinin ulus-devletleşme sürecinin önemli aşamalarından oluşmaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde Orta Asya'yı bir bütün olarak incelememiz tezin dağınıklığına yola açar mı? Bizim kanaatimiz tam tersidir. Çünkü Orta Asya'da ulus-devlet oluşumları bu ülkelerin tamamen iç dinamikleriyle gerçekleşmediği tezimizde

işlenen konulardandır. Bu ülkelerde ulus-devletin meşruiyet kaynağı olan ulusların oluşumu bir birleriyle iç içe geçmiş durumdadır. Bu açıdan genelleme yaparak Orta Asya'yı bir bütün olarak araştırma alanı yapmak, ülkeleri tek tek ele almaktan daha elverişli olacağını düşünüyoruz.

Tezimiz esas itibariyle Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık sonrası, yani 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu ülkelerde ulus-devlet bağlamında yaşanan siyasi ve hukuki değişimler üzerinde çalışmayı hedeflemektedir. Fakat Orta Asya'da ulus-devlet oluşumunun tarihsel köklerine inmedikçe tezimiz çok eksik kalacağı düşüncesinden yola çıkarak ikinci bölümde XX. Yüzyılın başından itibaren Sovyet döneminin sonlarına kadar Orta Asya'da ulus-devlet inşasının temel dinamiklerini araştırmayı uygun gördük.

Sovyet sonrası dönemde Orta Asya ülkelerinde siyasi ve hukuki değişim genel olarak aynı özellikleri taşımaktadır. Bütün ülkelerde ulus-devletler çok güçlü kişilik kültüne dayalı otoriter rejimlerin oluşumuyla sonuçlanmıştır. Fakat bütün bu benzerliklere rağmen, Orta Asya ülkelerinin bir birlerinden büyük çapta kopması da bu döneme rastlamaktadır. Siyasal ve hukuki değişim bakımından ülkelerde şimdiden bile ayırıcı özellikler oluşmuştur. Bu bakımdan tezin üçüncü bölüminde ülkelere göre alan çalışmasına büyük önem verilecektir. Fakat bütün bunlara rağmen Orta Asya ülkelerinin ortak tarihsel geçmişleriyle beraber ortak bir kaderi paylaştıkları göz ardı edilmeyecektir.

Orta Asya cumhuriyetlerinde ulus-devlet olgusunun ortaya çıkışını araştırarak birtakım kuramsal-metodolojik yöntemlerle siyasal ve hukuki değişimin bilimsel sonuçlarına ulaşacağımızı ve bunun ancak kuramsal bir analizle açıklanabileceğini gördük. Siyasal ve ekonomik alanlardaki bütünselliği göz ardı etmeyen kuramsal analiz tarihsel bütünlük anlayışı çerçevesinde yapısal analizlerle geçmişteki, günümüzdeki ve gelecek arasındaki bağlantıyı çok sağlam bir biçimde ortaya koymaktadır. Kurumsal analiz ayrıca yapısal yaklaşımıyla geçiş ekonomilerinin sorunlarını en iyi irdeleyen çerçeveyi sunmakta ve Sovyet öncesi ile sonrası arasında kurumların nasıl bir değişime girdiğini, hangi yapıların varlıklarını sürdürürken hangilerinin dönüştüğünü ya da yok olduğunu ele alarak, bu ülkelerin yerel özelliklerinin dönüşümlerine etkisini ortaya koyabilmektedir.

Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde Orta Asya cumhuriyetlerinin uluslaşma sürecinin tarihsel analizi yapılarak şimdiki ulus-devletlerin sosyal, ekonomik, politik ve hukuki temellerini doğru tespit etme amaçlanmaktadır. Bu çerçevede Orta Asya cumhuriyetlerinin ulus-devlet bağlamındaki değişimi konusunda bilimsel sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir. Ulus-devlet modernitenin siyasal alandaki en önemli olgusudur, ulus ve ulusçuluk ise sosyal ve kültürel anlamdaki önemli olgularıdırlar. Dolayısıyla ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet, Orta Asya'nın modernleşme sürecindeki olgularıdır. Orta Asya'daki değişimler de bu çerçeve içerisinde ele alınarak araştırılmıştır.

Orta Asya ülkelerinde yaşanan siyasal ve hukuksal değişim oldukça geniş bir konudur. Bu bakımdan araştırma alanımızı, ta başından sadece ulus-devlet

çerçevesiyle sınırlandırdık. Siyasal ve hukuksal değişimin ulus-devletleşmeye yönelik unsurları üzerinde bilimsel çalışma yapmaya gayret gösterdik. Orta Asya ülkelerinin XX yüzyıldan itibaren başlayan siyasal çağdaşlaşma serüveninin en somut olgusu olan, bu ülkelerin ulus-devletleşmeleri ile ilgili bilimsel sonuca ancak birçok bilim sahasının yardımıyla disiplinler arası çalışma ile ulaşabileceğimiz kanaati hasıl oldu. Hukuk, siyasal bilimler ve tarih bağımsız bir sosyal bilim olmayıp tüm sosyal bilimlerin yardımcısı niteliğindedir. Bu bakımdan çalışma esnasında siyasal bilimler ve hukukun dışında, tarih ve sosyoloji gibi disiplinlerin verilerinden yararlandık.

Sovyet sistemine dahil olan ve bağımsızlığı hiç beklenmeyen Orta Asya ülkelerinin yeni ulus-devletler olarak ortaya çıkması, sosyal bilimin birçok alanındaki araştırmacının da dikkatini bu ülkelere döndürmüştür. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan etnik çatışmaların, potansiyel krizlerin ve bağımsızlığını kazanan yeni ulus-devletlerin incelenmesi, sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri içinde başta ulus-devletleşme süreci olmak üzere hakim olan tipolojilerin ve kuramların da yeniden gözden geçirilmesine neden oluyor. Çok uzun bir tarihsel dönemi ele alan bu çalışma özünde ne bir tarih çalışması ne de siyasal modernleşme ve ulus-devletleşme alanında kuramsal genelleme yapmak üzere planlanmış bir çalışmadır. Aksine ulus-devletlerin imal edilişini Sovyetler Birliği coğrafyası üzerinde araştırmayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
Siyasi Örgütlenme Modeli Olarak Ulus-Devletin Kuramsal Açıklaması

1.1. ULUS- DEVLET: TARİHSEL VE KURAMSAL BAKIŞ

1.1.1. Avrupa'daki siyasal modernleşme süreci ve "kutsaldan arındırılmış" birim olarak ulus-devlet

Modernleşmenin siyasi alandaki en önemli sonuçlarından biri hiç şüphesiz ulus-devletin ortaya çıkışıdır. Modern toplum ve siyasetin oluşumunda rasyonalite esasında gelişen aydınlanma felsefesinin önemli rolü olmuştur. Aydınlanma filozoflarına göre akıl insan olmanın, akılcılık da bireysel ve toplumsal manada ilerlemenin başlıca gereğidir. Aydınlanma düşünürlerinden İmannuel Kant, aydınlanmayı, "insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bir *ergin olmama* durumundan kurtulmasıdır" diye tanımlamaktadır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır.[1]

Aydınlanma düşünürlerinin insan aklının özgürleştirilmesi bakımından sarf ettikleri entelektüel çabalarının siyasi hareketleri çok büyük tesirinde bıraktığı sonraki yıllarda görülen toplumsal ve siyasal çalkantılarda açıkça ortaya çıktı.

[1] Imannuel Kant, **Seçilmiş Yazılar,** çev. Necat Bozkurt, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1984, s.213.

Tarihin derinliklerinden ortaya çıkmış bir sosyal yapı olan ulusların zaman içerisinde devletlere dönüşmesi bir akılcı yaklaşımın örgütlenmesidir. Dünyaya ulus-devletleri kazandıran Fransız Devriminin dayandığı temel felsefe de akılcılıktır.[2]

Ulus-devletin ortaya çıkışında tarihsel gelişmelerin sebep-sonuç ilişkisi itibariyle incelenmesi ve o günkü şartlarda şu veya bu sonucun meydana gelmesine tesir eden faktörler incelendiğinde kilise ile iktidarlar arasındaki egemenlik mücadelesi meselenin özüdür.

Egemenlik, devletin ayırıcı vasfını ifade eden kavramdır, ama aynı zamanda moderniteye geçişle beraber iktidar ilişkilerinin içine girdiği yeni yönseme olarak bir olgudur. Bu açıdan egemenliğin tarihin belirli bir döneminde, belirli bir coğrafyada ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulların bir ürünü olduğu görünür.[3]

Bir olgu olarak egemenliğin gelişim süreci modern devletle başlar. İktidarın tek ve merkezi nitelik kazanması, tarih sahnesine yeni çıkmaya başlayan burjuvazinin desteğini arkasına alarak alternatif güç odaklarını tedricen ortadan kaldırması ve Rönesans ve Reform deneyimlerinin ardından Avrupa'da kilisenin etkinliğinin azalıp siyasal ve toplumsal hayatın laik bir kimliğe bürünmesi ile mümkün olmuştur.[4] Bu açıdan modern devletin doğuşunu sağlayan politik koşullar, 15 ve 16. yüzyıllar Avrupa'sında aranmalıdır. Modern devletin kurumsallaşmayı başarması, hükmettiği toplumun kaynaklarını seferber etmede avantaj sağlaması ve rakipleri olan şehir

[2] Anıl Çeçen, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus-Devleti,** Fark Yayınları, Ankara, 2007, s. 35.
[3] Hamit Emrah Beriş, **Küreselleşme Çağında Egemenlik, Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları,** Lotus Yayınları, Ankara, 2006, s. 64.
[4] Yusuf Şevki Hakyemez, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı,** Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, s. 62.

birlikleri (city leagues) ve şehir devletlerini (city-states) alt etmesi, siyasal toplumun tek yetkin örgütlenmesi şeklinde belirmesini sağlamıştır.[5]

Avrupa modernliğini belirleyen dinamiklerin kapitalizmin gelişmesinden ayrılamayacağı gerçektir. Kapitalist ekonomi içinde devlet, ekonomik ilişkilerin belirli ticari kurallara uygun yürütülmesini ve pazar mekanizmasının düzenli işleyişini sağlayacaktır.[6] Bu nedenle devletin tek yetkin siyasal örgütlenme olarak görülmesi, temel kaygısı pazar güvenliğini sağlamak olan kapitalizmin güç kazanması ile doğrudan bağlantılıdır.[7]

"Modern devlet" adını verdiğimiz siyasal yapılanmanın arkaik görünümlerinden farkını anlamak için öncelikle "devlet öncesi" ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkiler çözümlenmelidir. Modern yapı ve ilişkiler kendilerini önceleyen süreçte yaşanan gelişmelerin üzerinde oluşmuşlardır. Bu süreç, bazen geçmiş kurumların ortadan kaldırılması biçiminde ortaya çıkar; bazense o dönemin kazanımlarının geliştirilmesi ve "kemale erdirilmesi" şeklinde belirir. Örneğin egemen gücün neden tek olması gerektiği sorunsalını Ortaçağ Hıristiyan düşüncesini bilmeden anlamaya çalışmak eksik bir çaba olacaktır. Rönesans ve Reform'a bakmadan devleti görmeye çalışmak neden-sonuç ilişkilerinden bağımsız gelişemeyecek siyasi olayların doğru değerlendirilmesine engel olacaktır.[8]

---

[5] Hendrik Spruyt, **The Soverign State and Its Competitors: An Analisis of Sistem Change,** Princeton University Press, Princeton, New Jersew, 1994, s. 185.
[6] Imannuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri,** çev. L. Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004, s.33.
[7] Michael Mann, **States, Ancient and Modern,** ed. J. A. Hall, **The State: Critical Concepts,** Vol. 1, Routledge Pub., London, New York, 1994, s. 479.
[8] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 67.

Ortaçağ, gerek iktisadi ve siyasal kurumlarıyla gerekse düşünsel açıdan egemenlik kavramına uzaktır. Feodalitenin parçalı iktidar yapısı, bunun yanında dinin hem dünyevi hem de uhrevi yaşamı yönlendirme çabası, bununla ilişkili olarak siyasal otoritenin güçsüzlüğü, merkezileşmiş ve belirli bir coğrafi alan üzerinde hakimiyeti tam anlamıyla eline almış kurumsal bir yapı olarak devletin hala ortalarda olmadığını göstermektedir. Üstelik kolları Hıristiyan coğrafyasının her yerine uzanan ve kendini tüm dünyevi otoritelerin üzerine yerleştiren kilise, bu dönemde insanlığın evrensel kurtarıcısı rolünde ve siyasal iktidarı bu kutsal amacını gerçekleştirmek üzere yararlanacağı basit bir aygıt olarak görme eğilimindedir.[9] Bu dönemde kilise mensupları tam anlamıyla hukuksal bir sınıf oluşturmaktadır. Kilisenin aynı süreçte öne çıkan özelliği özel bir hukuka tabi olması ve yasama ve yargı ayrıcalıklarıyla donatılmış halde bulunmasıdır.[10] Zaman içinde kilisenin, dünyevi iktidarın hamiliğinde, sahip olduğu toprakları artırması en büyük ekonomik güç haline gelmesini sağlar. Kilisenin bu dönemdeki doğal müttefiki, siyasal iktidarın başında bulunan krallardır. Gerçekte ortaçağ boyunca siyasal alanın Kiliseye karşı göreli bir özerkliği vardır. Zira yönetimin uhrevi boyutunu niteleyen *sacerdotium*, dünyevi işlev *imperium*'dan daha güçlü iktidar perspektifi yansıtır. Dolayısıyla iktidarın her iki yüzünün "Tanrının temsilcisi" sıfatıyla Kilise'de birleşmesi hiç de zor olmayacaktır.[11]

Ortaçağ siyasal düşüncesine damgasını vuran kavram *"İki Kılıç Kuramı"*dır. Daha doğrusu bu kuram, siyasal iktidar ve Kilisenin çatışmalı ilişkileri ile farklı yorumlanarak bir evrim geçirmiş ve dünyevi iktidarın kilise tarafından kuşatılmasına

[9] Hamit Emrah Barış, **a.g.e.,** s. 69.
[10] Marc Bloch, **Feodal Toplum,** çev. M. A. Kılıçbay, 2. Baskı, Gece Yayınları, Ankara, 1995, s. 291.
[11] Hamit Emrah Barış, **a.g.e.,** s. 75.

yol açacak pratik sonuçlara varılmıştır. [12] Beşinci yüzyılın sonuna doğru iktidar sorunsalına çözüm getirmeye çalışan Papa I. Gelasius'nın yaklaşımına göre, dünyevi otorite kilisenin otoritesini kabul edip, dini konularda kesinlikle kiliseye tabi olacaktır. Buna karşılık kilise de yönetim işlevi bakımından İmparator'un göreli özerkliğini kabul edecektir. Aynı şekilde kilise mensupları kendilerine ait görevleri yerine getirirlerken dünyevi otorite tarafından hiçbir şekilde engellenmeyeceklerdir.[13]

Kilise ile imparatorluk arasında ilk önemli sorun "atama tartışması" nedeniyle ortaya çıkmıştır. Feodal düzende kilisenin geniş toprakları nedeniyle sadece dini değil, ekonomik açıdan da önemli bir güç olduğu açıktır. Kilisenin mülkiyetinde bulunan farklı bölgelerdeki toprakların yönetimini sağlayan, piskoposları atamaya yönelik yetki, 1073 yılında papalığa VII. Gregorius'un gelişine dek İmparatorda iken, yeni Papanın bu yetkiyi onun elinden almasıyla kavga patlak vermiştir. Kuşkusuz Papa'nın bu davranışıyla güttüğü amaç, kilisenin dünyevi iktidar karşısındaki konumunu daha güçlü hale getirmektir. Bu harekete Kutsal Roma Cermen İmparatoru IV. Henri'nin yanıtı VII. Gregorius'u görevden almaya çalışmak olmuştur. Papa'nın gecikmeyen karşı yanıtı, İmparatoru aforoz etmek ve kendisine bağlı vassalları İmparator ile olan anlaşmaları bozma noktasında serbest bırakmaktır.[14]

[12] Hamit Emrah Barış, **a.g.e.,** s. 76.
[13] Ben-Amittay, Jacob, **Siyasal Düşünceler Tarihi: Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi,** çev. M. A. Kılıçbay, L. Köker, Savaş Yayınları, Ankara, 1983, s. 91-92.
[14] Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmpartorluktan Tanrı Devletine,** 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 1996, s. 169.

Kilise de devlet iktidarına daha fazla teslim oluyordu. 1302 gibi geç bir tarihte, Papa VIII. Bonifaitus, "olayların seyrine yüce bir aldırmazlıkla" *(Ilja Mieck),* evrensel otorite iddiasını yenilemişti. Fakat 1309 yılına gelindiğinde ardılı, Fransa'dan gelen baskılar sonucunda Avignon'da ve dolayısıyla Fransa tacı gölgesinde "Babil Esareti" yaşamak zorunda kalıyordu. Papalık bu otorite ve prestij kaybından sonra kendisini hiçbir zaman toparlayamayacaktı. Fransa'ya düşman olan hükümdarlar Avignon'a akmakta olan Papalık gelirlerini kesmiş ve Papalığa ait olan haklara el koymaya başlamıştı.[15] On beşinci yüzyıla gelindiğinde İngiliz Krallığı, ülkedeki tüm kilise mülklerini, dirlik dağıtımını ve Kilise'ye ait gelirlerin kontrolünü ele geçirmişti. Papaların 1377'de Roma'ya dönmelerinden sonra, Papalık Fransa'da sahip olduğu gücü de büyük ölçüde kaybetmişti. 1438 yılında Fransız piskoposlarından oluşan bir komisyon Bourges Veraset Yasasını kabul ediyor ve böylece, 1516 yılında Bologna Kankordatosu'yla teyit edilen Fransa Kilisesinin kalkınmasına giden yolun önü açılmış oluyordu. Bu andan itibaren – 1789 yılına kadar – Fransız din adamları, krallık otoritesi altında geniş bir özerkliğe ve atama yetkisine sahip oluyordu. Din adamları tarafından verilecek kararları çiğneme yetkisine sahip olan kral otoritesi, kendi diyarındaki tüm başpiskoposlara ve manastırlara istediği atamaları yapmakta özgürdü. Yüksek kilise makamlarına yapılan başvurular, kralın desteğini almak zorundaydı. Sonunda modern devletin ortaya çıkmasına neden olan faktörler, sonu gelmeyen savaşlarla uğraşma zorunluluğu, iç bölünmeler, kraliyet, aristokrasi ve Kilise'nin arasındaki rekabetti.[16]

[15] Hagen Shulze, **Avrupa'da Ulus ve Devlet,** Çev. T. Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 41.
[16] Hagen Shulze, **a.g.e.,** s. 41.

Bu dönemde "Tanrısal egemenliğe" yönelik önemli bir kuramsal katkı Salisburyli John'dan gelir. Salisburyli John, tavrını "eğer" "ama" gibi sözcüklere ihtiyaç duymadan, gayet net bir şekilde ortaya koyacaktır: Her güç Tanrıdan gelir ve Tanrı'nın adaleti ile yasanın uygulanması, yeryüzündeki temsilcisi olan kilisenin aracılığı ile gerçekleşir.[17]

Modern iktidar ilişkilerinin altyapısını Rönesans ve Reform hareketleri hazırlamıştı. Kuşkusuz her iki olgunun ortaya çıkış nedenleri, gelişim süreçleri, etkileri ve ulaşmak istedikleri sonuç birbirinden farklıdır. Ancak tarihçiler Rönesans ve Reformu yerleştirdiği zaman diliminin sonunda daha güçsüz kilise örgütü ve siyasal toplumun yönetimini eline geçirmeyi başarmış monarşilerle karşılaşmaktadır.[18]

Ortaçağın sonlarında feodalitenin çözülmesi ve kapitalizmin yükselişiyle sonuçlanan ekonomik ve siyasal gelişmelerin düşünce alanına yansıması Rönesans ve Reform aracılığıyla olmuştur. Dolaylı olarak Reform'unda arka planında yer alan Rönesans, öncelikle bir uğrak, Avrupa tarihi içerisinde Ortaçağ ve modernite arasında yer alan bir zaman dilimidir.[19]

Reform ve Karşı Reform sadece inanç, Kilise ve toplum meselelerinde ortaya çıkan laik devrimler değil, aynı zamanda Avrupa devletlerinin oluşumundaki temel unsurlardı.[20]

---

[17] Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş,** A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 326.
[18] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 84.
[19] John F. H. New, **The Renaissance and Reformation: A Short History,** 2. Baskı, Alfred A. Knopf, New York, 1977, s. 57.
[20] Hagen Shulze, **a.g.e.,** s. 44.

Laik iktidarın kuramsal temellerinin atılması açısından ise en büyük pay düşünceleriyle siyaset felsefesinin o güne kadarki mecrasının değişmesini sağlayan Machiavelli'ye aittir. Machiavelli, siyasal iktidarın amacını siyaseti aşan dinsel, ahlaki yada kültürel öğelerle açıklamayı reddetmiş; iktidarın varlık sebebini kendinden menkul görmüştür.[21] Siyasal iktidar herhangi bir hedefi gerçekleştirmek için yararlanılan bir araç değil, toplumsal düzeni sağlamanın amacıdır. İktidarın bizatihi kendisinin bir amaç olarak nitelenmesi onu haklılaştırmak için gerekçeler üretme zorunluluğunu ortadan kaldırır. Böylece iktidar dinsel ve metafizik etmenlerden ayrılmakta ve laik bir temele oturmaktadır. Bunun yanında Machiavelli, hükmettiği alanda üstün örgütlü bir güç ve diğer devletlerle ilişkilerinde çıkarlarını savunan bir siyasal kurum olan "devlet"ten söz etmiş; bu şekilde hala adı konulmamış olan egemenlik kavramına oldukça yaklaşmıştır.[22]

Machiavelli, siyasete getirdikleri kadar, kendisini önceleyen süreçte hakim olan anlayıştan dışarı bıraktıklarıyla da "yeni" bir söyleme sahiptir. Siyasette ahlaki temeller aramanın anlamsızlığı kadar, dinsel öğelerin dışarıda bırakılması üzerinde de durur.[23] Ona göre siyaset yaşamın genel akışının yarattığı dinamikler boyunca ilerlemektedir, siyasetin somut pratiklerinin yarattığı durumları ahlaki veya dinsel ilkelerin arkasına gizlemeye gerek yoktur.[24] Ancak düşünürün asıl başarısı din temelli bu siyasal öngörüyü dönemin somut koşulları ekseninde yeniden yorumlayıp

[21] Toulmin Stephen, **Kozmopolis: Modernitenin Gizli Gündemi,** çev. H. Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 38.
[22] Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **a.g.e.,** s. 156.
[23] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 87.
[24] Antonio Gramsci, **Selections From The Prison Notebooks of Antonio Gramsci,** ed. Ve çev. Q. Hoare, G. N. Smith, 4. Basım, London, Lawrence and Wishart, 1978, s. 172.

"tek" iktidara laik bir içerik kazandırması, böylece Avrupa'da siyasal evrimin yönünü kestirebilmesidir.[25] İlerleyen süreçte kaçınılmaz bir gerçek halini alacak olan ulusal birliğin anlamı da ilk olarak Machiavelli tarafından kavranmıştır. Bu bağlamda Cassirer'in belirttiği gibi Machiavelli skolastizmden koparak, iktidarı laik bir temele oturtan ilk düşünürdür.[26]

Böylece Machiavelli'den sonra egemenlik kuramı sayesinde, dünyevi ilişkileri anlamlı kılacak ve onları tek çizgili bir gelişim sürecinde sunacak tanrısallıktan koparak süreklilik kazanmış ve meşrutiyetini de bu süreklilikten alan bir siyasal otorite doğmuştur. Tanrısal otorite artık belirleyen durumunda değildir ve tam tersine dinin denetimi de artık yasa koyma yetkisini eline alan egemendedir.[27]

Toplumsal ve siyasal ilişkilerin belirlenmesi dünyevi otoritenin en önemli işlevi ve iktidarının göstergesidir. Örneğin kilisenin kurumsal olarak dünyevi iktidarın temel belirleyici olduğu bu ilişkilerin dışında bırakılması salt sıradan bir muafiyet ya da ayrıcalık tanındığını göstermez; dünyevi otorite açısından buradaki gizli tehlike, kendi yasa düzeninin üzerinde bir gücün bulunduğuna yönelik izlenim verilmesidir. Böylece kralın mutlak otoritesini tehdit eden tüm diğer güç odakları gibi kilise de dünyevi iktidarın menziline girmektedir.[28]

---

[25] George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi 2, Yeni Çağ,** çev. A. Öktem, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1969, s. 5.
[26] Ernest Cassier, **Devlet Efsanesi,** çev. N. Arat, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 140.
[27] C. Northcote Parkinson, **Siyasal Düşüncenin Evrimi,** çev. Harmancı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 80.
[28] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 107.

1.1.2. Devlet otoritesinin rasyonelleşmesi ve egemen devlet

Modernlik sıkı bir biçimde aydınlanmanın rasyonelleşme fikriyle alakalıdır. Modern toplumun ihtiyaç ve yönelimleri karşısında cemaatlere dayalı parçalı yapının kaldırılmasında rasyonelliğin etkisi büyüktür.

Modernitenin devlet biçimleri akılcılık ve dünyevileşmeye dayanarak toplumu şartlara en uygun şekilde dönüştürme amacını gütmüştür ki; tarihsel süreçte bu durum en net şekilde ulus kurma süreçlerinde görülmektedir.[29]

Modernleşme bütünleşmenin sağlanması noktasında milliyetçiliğin, siyasal örgüt ve usullerin kurumsallaşmasında da demokrasinin devreye girmesiyle nihai sistem olarak ulus-devletin kendini gösterdiği bir tarihsel süreç olmuştur. Zamanla modernitenin devlet biçimi olarak kurumsallaşan ulus-devlet, modernitenin ihtiyaçları olan aidiyet, entegrasyon, müştereklik ve biz olmaya yönelik milliyetçiliğe dayalı güçlü bir motivasyonla cevap verebilirken, demokratlaşma ve yeni meşruiyet kaynağı bulma ihtiyacını da karar alma ve icra süreçlerinde halka yer vererek gidermeyi başarmıştır.[30]

---

[29] Anthony Giddens ve Christopher Pierson, **Modernliği Anlamlandırmak,** çev. S. Uyurkulak, M. Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 83.
[30] Köksal Şahin, **Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet,** İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 120.

Klasik egemenlik anlayışının doğuş süreci, Fransız Devrimi ile tamamlanmış; egemenlik, 1791 Fransız Anayasasıyla anayasal bir kavram haline gelmiştir.[31] Ayrıca bu dönem egemenliğin tek bir kişiye ya da bir gruba değil, ulusun tamamına ait olduğunun kabulü, yani ulusal egemenliğin doğuşu açısından da önem taşır.[32]

Fransız Devriminin en önemli sonucu, vergi ve şiddet tekelleri gibi egemenliğin somut yansımalarını elinde tutan, merkeziyetçi ve bürokratik yapısıyla toplumsal, ekonomik ve siyasal denetimi tam olarak eline geçirmiş devletin tek egemen birim olarak belirmesidir.[33]

Adına "devlet" denilen siyasal örgütlenme, toplumdaki en üst otorite olarak beliriyorsa bunu, iktidarını hukuksal ve siyasal açıdan meşrulaştıran egemenliğe borçludur. Özellikle 16 ve 17. yüzyılların Avrupa'sında feodalitenin giderek "arkaik" bir görünüm kazanmasıyla eş zamanlı olarak **iktidar ilişkilerini akılcı ve hukuksal zemine oturtan** kuramsal ilkelerin ortaya konulması, modern devletin başat siyasal aktör olarak belirmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında devlet ile hukuk arasındaki ilişkidir egemenlik.[34] Daha doğrusu devlet iktidarı, egemenlik aracılığıyla hukuksal bir zemine oturmaktadır. Egemenlik kavramının buradaki işlevi, devletin yasaları ile uygulamalarının salt dünyevi bir alanda kurulduğunu düşündürmesidir.[35]

---

[31] Yusuf Şevki Hakyemez, **a.g.e.,** s. 43.
[32] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 128.
[33] Norbert Elias, **Uygarlık Süreci,** Cilt. 2: **Toplumun Değişimleri/Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak,** çev. E. Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 217.
[34] Selahattin Akkuş, **Modern Egemenliğin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirlenme,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 5.
[35] Cemal Bali Akal, **Sivil Toplumun Tanrısı,** 2. Baskı, Engin Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26.

Egemenlik olgu olarak ta kavram olarak ta siyasal toplum içerisinde var olur, varlığından söz edilebilmesi de siyasal toplumun güncel örgütlenme şekli olan devleti ön-gerektirir. Burada bir parantez açarak egemenliğin somut bir kurum olan devlet ile özdeşleştiğine, otoriteyi fiilen kullanan siyasal iktidardan ise farklı bir görünüm sergilediğine dikkat çekmeliyiz. Egemenlik siyasal iktidarı aşan ve onu da kapsayan bir olgudur.[36] Egemenlik, kuramsal olarak değişmez ve sürekliyken siyasal iktidarlar belli süreler için üstlerindeki yönetim yetkisini kullanırlar. Bunun yanında bağımsız bir otoriteye gönderme yapan egemenliğe karşı siyasal iktidarlar her koşulda (örneğin sömürge yönetimlerinde bile) bulunurlar.[37] Bu noktalar göz önüne alındığında devlet ile egemenlik arasında karşılıklı bir ilişki olduğundan söz edilebilir. Egemenlik "toplumdaki son ve mutlak hukuki ve siyasi karar alma gücü" olarak nitelendiğinde devletin zorunlu bir var olma koşulu olarak ortaya çıkar.[38]

Egemenliğin varlığı, devletle beraber olur ve devletin bulunduğunu gösterir. Tersinden bakıldığında bu durumun mantıksal sonucu olarak benzer bir çıkarıma ulaşılır: Devletin hukuksal bir statü kazanabilmesi açısından ihtiyaç duyduğu kavram egemenliktir. Egemen devletlerin tamamında ortak üç somut özellik öne çıkar: belirli bir sınırla çevrilmiş topraklar *(ülke),* bu ülke üzerinde yerleşik bir yaşam sürdüren insanlar *(halk/yurttaşlar)* ve yönetim faaliyetlerini sürdürmek üzere kurumsallaştırılmış bir uygulama mekanizması *(hükümet/siyasal iktidar).* Sayılanlar egemen devletin varlığını görmemizi sağlayacak somut ve gerekli koşullardır.[39]

[36] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 139.
[37] Yusuf Şevki Hakyemez, **a.g.e.,** s. 63.
[38] Selahattin Akkuş, **a.g.e.,** s. 13.
[39] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 140.

Egemen otoritenin meşruluğu, yasaların kaynağının yeryüzüne indirilmesinden doğar. Ulus-devlet ile birlikte kişiselleştirilmiş siyasal iktidar tipi, yerine kurumsal iktidara bırakır.[40] Kurumsallaşmış siyasal iktidar, içkin olduğu güç kullanma yetkisini yasalar aracılığıyla yaşama geçireceği güvencesini verdiğinde güç kullanımının kişisellikten çıktığı ve "ehlileştiği" görülecektir. Biz buna otoritenin rasyonelleşmesi diyoruz. Yöneten-yönetilen ilişkilerinin yasaların belirleyici olduğu bir zeminde yürütülmesi, devlet ile toplum arasında yeni bir bağ oluşmasına neden olur. Bireyler ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiler artık, uhrevi değil, dünyevi koşulların ürünü olan yasalar çerçevesinde yürütülecek ve böylelikle Max Weber'in **yasal-akılcı** meşruiyet olarak nitelediği anlayışla karşılaşacaktır. Modern devletin yurttaşlardan istediği, salt gücün ve zorun etkisinden ziyade, "doğru ve rasyonel olduğuna inandıkları için otoritesine boyun eğmeleridir".[41]

1.1.3. Avrupa'da kapitalizmin yükselişiyle siyasal gücün merkezileşmesinin sonucu olarak ulus-devlet

Siyasal iktidarın tek merkezde toplanması sadece bir soyutlamadan veya hukukileştirilmiş bir algıdan ibaret olarak kalmaz. Bu aynı zamanda Ortaçağ boyunca senyörlerin sahip olduğu mali ve hukuki hakların devlete geçmesini de beraberinde getirir; ancak bundan daha geniş sonuçlar doğurur ve senyör tarafından giderilen ihtiyaçlar ve sunulan hizmetlerin devlet tarafından üstlenilmesini gerektirir. Örneğin artık kralın uyruğu durumuna gelmiş bulunan toplumun vergi ödeme yükümlülüğü sürmektedir; ancak, ödenecek vergiler adres değiştirecek ve sadece kral tarafından

[40] Cemal Bali Akal, **Devlet, Yasa, Hakimiyet,** Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, s.23.
[41] Gianfranco Poggi, **Çağdaş Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım,** çev. Ş. Kut, B. Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 102.

tahsil edilecektir. Buna karşılık, aynı kral, daha önce senyörlerin temel görevi olarak belirlenen güvenliği sağlama işini üzerine alacak, uyruklarının hukuksal sorunlarını çözmek üzere bir adli sistem oluşturma zorunluluğu ile karşı karşıya kalacaktır.[42] Böylece devlet, siyasal iktidarı tekeline alacak, ama aynı süreçte kamusal hizmetlerin etkin şekilde sunumunu sağlamak amacıyla bürokratik kurumsallaşmasını da gerçekleştirecektir. Devletin bütünselliğini, sürekliliğini, güvenilirliğini ve etkinliğini sağlama arayışı yönetimin yapısallaşmasını getirmiştir.[43]

Böylece bir yandan feodal kurumlar ve ilişki ağları ortadan kalkarken diğer yandan da devlet, kendi örgütlenmesini gerçekleştirmiştir. Örneğin sözünü ettiğimiz vergi tahsilatının yapılabilmesi için bürokratik bir örgütlenmenin oluşturulması gerekecek; buna hukuk dağıtımını gerçekleştirecek adliye ve gündelik yönetim işlerinin yürütülmesini sağlayacak idare mekanizmalarının oluşturulması eşlik edecektir. Modern devletin bu bileşenlerinin önceden tasarlanmış olduğu ya da bir projenin aşamaları gibi zamanı geldiğinde tamamlandığını söylemek oldukça zordur. Bunlar somut gereksinimleri karşılama yada birtakım görevleri yerine getirme çabalarının yan ürünleri olarak zaman içinde yaşam bulmuştur.[44]

Gücün merkezileşmesi anlayışının sürmesinde zor gücünün merkezileşmesi bulunur. Max Weber'in ünlü tanımından hatırlayacağımız gibi devlet, hüküm sürdüğü coğrafi alan üzerinde şiddet araçlarını kullanma tekelini elinde bulundurur. Bunun pratikteki

[42] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 104.
[43] Gianfranco Poggi, **Çağdaş Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım,** çev. Ş. Kut, B. Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 69.
[44] Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu,** çev. K. Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları., Ankara, 2001, s. 58.

ilk görünümü, güvenilmez bulunan, ancak zorunluluktan başvurulan paralı askerlik yerine devamlı orduların kurulmasıdır.[45]

Devlet ile şiddet araçları konusundaki ilişkinin Marxist düşünce içinde de önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Örneğin Engels ateşli silahların keşfinin eski savaş yöntemlerini değiştirdiğini ve toplum icadıyla soyluların kendilerini korumak için şato duvarlarının arkasına gizlenmesinin anlamını yitirdiğini; ancak bundan daha önemlisi yeni orduların daha fazla finansmana ihtiyaç duyduğunu söyler. Bu yeni ihtiyaçların finansmanı ise ekonominin denetimini fiilen ele geçiren burjuvazi tarafından karşılanacaktır.[46]

Şiddet araçlarının devlet tekeline alınması ve devlet dışında hiçbir kişi yada kurumun diğerine şiddet uygulayamayacağının öngörülmesi, gerçekten de modern devletlerin temel özelliklerinden birisidir; ancak, aynı devletler Tilly'nin tabiriyle, "sivil halkı şiddet araçlarından arındırırken, kendileri korkutucu boyutta zor araçları inşa etmişlerdir. Zoru yeniden inşa ederken büyük oranda sermaye ve kapitalistlere fazlasıyla bel bağlamışlardır."[47] Bir devletler sistemi içerisinde yerleştirildiğinde, devletin bu yetkisi diğer devletlerle savaşabilmesinin yolunu açmakta ve silahlar sistem içerisinde bir denge yaratabilmesinin aracı olarak belirmektedir. Egemenlik ise devlete ihtiyaç duyduğu meşruiyeti temin eden kuramsal bir araç olacaktır.[48]

---

[45] H. H. Gerth, C. Wrights Mills, Giriş, **Max Weber, Sosyoloji Yazıları,** İng. Bas. Haz. H.H. Gerth, C. W. Mills, çev. S. Erdoğdu, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 33.
[46] Friedrich Engels**, Tarihte Zorun Rolü,** çev. S. Erdoğdu, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 33.
[47] Charles Tilly, Zor, **a.g.e.,** s. 126.
[48] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 105.

Tüm bunların gösterdiği gibi feodalizmden kapitalizme geçiş, birkaç yüzyıla yayılan gelişmelerin sonucudur. Burjuvazinin güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkması, sömürgecilik, uluslar arası ticaretin gelişmesi, yeni üretim tarzlarının belirmesi ve belki de hepsinden önemlisi servet sahibi olmanın anlam değiştirmesiyle Ortaçağ düşüncesini aşan bir "zihniyet devriminin" yaşanması kapitalizm olgusunu yaratan gelişmelerdir.[49] Ancak Avrupa deneyiminde feodalitenin kapitalizmi öncelemesi kapitalizmin feodal ilişkilerin zorunlu sonucu olarak ortaya çıktığı ya da mutlaka kapitalizme evrileceği anlamına gelmez.[50] Burada ortaya konulması gereken ilk gerçek, özellikle 16. Yüzyılda ticaretin gelişmesiyle başlayan gelişmelere feodalitenin ayak uyduramaması ve yeni dinamiklerin takip edilebilmesi amacıyla yeni bir düzene ihtiyaç duyulmasıdır.[51]

Öte yandan feodalitenin parçalı iktidar yapısı, ne ticaretin dayanacağı standart hukuksal normları oluşturmada ne de değişik bölgeler arasında düzenli mal akışı sağlayacak güvenlik ortamı yaratmada başarılı olamayacaktır. Bu nedenle burjuvazi, serbest ticaret yapabilmesine imkan sağlayacak siyasal iktidarın sağlanması koşuluyla krallara vergi verme yükümü altına girecek ve böylece merkezi mutlakıyetçi monarşiler kısa süre içerisinde Avrupa yönetim mekanizmasının temel unsuru haline gelecektir. Burjuvaziden gelen vergiler aracılığıyla büyük bir ekonomik potansiyel elde eden krallar, gelir kaynakları önemli ölçüde azalmış feodal beylerin göreli egemenliğini ortadan kaldırırlar; artık egemenlik bir, bölünmez ve devredilmez hale gelmeye başlayacak ve bu egemenliği kullanacak tek enstrüman da

[49] Michel Beaud, **Kapitalizmin Tarihi,** çev. F. Başkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 17-18.
[50] Halil Berktay, **Kabileden Feodalizme,** 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1989, s. 296.
[51] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 98.

merkezi yönetim mekanizmasının başında yer alan kral olarak belirecektir.[52] Devlet bugün çok gelişmiş ve karmaşık bir yapıya sahip olmuştur. Bireyler üzerinde kontrol mekanizmasına sahip olarak tarihin diğer dönemlerinden daha yoğun bir şekilde çalışmaktadır.[53]

Özetle egemenliği içkin, modern laik devletin oluşumunu sağlayan pek çok etmen bulunur. Kilisenin siyasal gücünü ve etkinliğini yitirmesi, sosyo-ekonomik koşullara uyum sağlayamayan feodalitenin tarih sahnesinden silinmesi ve burjuvazinin toplumsal sınıfların en önemli durumuna gelmesi modern devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 16. Yüzyılda başlayan, bunu izleyen iki yüzyıl boyunca iyice güçlenen eğilim, her şeyden önce siyasal iktidarın tek bir elde toplanması ve merkezileşmesi yönündedir.[54] Bu süreçte küçük ve zayıf siyasal birimler, kendilerinden daha büyük ve daha güçlü yapılanmalar tarafından massedilirler. Böylece belirli bir coğrafi alan içinde hükmetme gücü tek merkezde toplanmış olur.[55]

1.2. ULUS-DEVLETİN MEŞRUİYET ZEMİNİ OLARAK "ULUS" VE ULUSÇULUK

1.2.1. Ulus-devletlerde "ulus" olgusu ve ulusçuluk

Ulus-devlet, modern devlet yapılanmasına milli unsurların eklenmesi ile vücut bulmuş bir siyasi yapılanma modelidir. Toplumsal ve siyasi yapının "ulus" üzerine

[52] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 101.
[53] Anıl Çeçen, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus-Devleti,** Fark Yayınları, Ankara, 2007, s. 94.
[54] Christopher Pierson, **Modern Devlet,** çev. D. Hattatoğlu, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2000, s. 78.
[55] Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,** çev. İ. Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 191-198.

bina edilmiş olması, egemenliğin ulusa aitliği, yine ulus esaslı olarak toplumsal bütünlüğün hedeflenmesi ve son olarak ülke sınırlarının ulusun yaşadığı alana göre tayini gibi prensipler bu milli unsurların başlıcalarıdır. Bu esaslara bakılarak, modelin on dokuzuncu yüzyılın popüler akımları olan milliyetçilik ve demokratik düşüncenin yeni yeni kurumsallaşan modern devlet üzerinde oluşturduğu etkiyle biçimlendiği söylenebilir.[56]

Ulusun, devletin temel sınırlarını hem de meşruiyet kaynağını oluşturduğu bu model, ilk olarak on sekizinci yüzyıl sonlarında Fransa'da görülmüş, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte yaygınlığa ulaşmıştır. Yaklaşık iki asırdır, varolan devletlerin giderek ulus-devlet formatına yerleştiği, siyasi bağımsızlık güden tüm milliyetçi hareketlerin de bir ulus-devlet kurma peşinde koştuğu söylenebilir.[57]

Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının hızla toprak kaybettiği 1848-1914 aralığında, ulus-devlet formuna ulaşmış olan Fransa, İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda gibi ülkelere Çek, Hırvat, Alman, İtalyan, Macar, Leh, Bulgar, Romen ve Arnavutların milliyetçi mücadeleler sonucu kurdukları ulus esaslı devletlerin eklenmesiyle ilk olarak XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa kıtası ulus-devletlerden müteşekkil bir yapıya bürünmüştür. Avrupa ile yakın bağları olan Kuzey Amerika'da bu dalgadan etkilenirken Doğu'da Japonlarda ulus-devlet

[56] Köksal Şahin, **Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet,** İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 111.
[57] Ozan Erözden, **Ulus Devletin Geleceği, Uluslar arası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar,** Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 1998, s. 2. **Bu konuda bkz.** Roland Robertson, **Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür,** Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 98-99.

formuna geçişin alt yapısını içeren reformları hayata geçirmektedir.[58] II. Dünya Savaşı sonrası sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla dünyanın dört bir yanında ulus-devletlerin kurulması modeli egemen devlet biçimi haline getirmiştir.[59]

Modern dönem toplumlarının ulus temelinde örgütlenmesini sağlayan ana güç milliyetçilik ideolojisi olmuştur.[60] Milliyetçi ideolojinin bu temel esasları, devlet yapılanmasına sosyo-politik bütünlük ve türdeşlik sağlamak şeklinde yansımış, ulus-devletler toplumsal ve siyasi anlamda ulus esaslı bir bütünlüğün ifadesi olarak kurumsallaşmıştır.[61]

Modele göre; toplum bir bütün olan ulustur. Ulusun sahibi ve kaynağı olduğu en yüksek otoriteyi içeren egemenlik te bölünmez bir bütün olarak formüle edilmiştir.[62] Bu ilkelerin büyük etkisiyle siyasal otoritelerin, ülkelerinde adeta ulus merkezli bir dünya yaratma politikalarına yönelmesiyle; siyasi sınırlar "sadece bir devletin egemenliğinin bittiği ve diğerinin egemenliğinin başladığı bir çizgi değil, aynı zamanda ulusa bağlı olarak vücut bulan değerlerin kültürün, sosyal anlayış ve davranış kalıplarının siyasal ve diğer telakkilerin de son bulduğu hatlar"[63] haline gelmiş, insanlık için bir ülkeden diğerine geçmenin adeta başka bir dünyaya geçmeyi ifade ettiği bir dönem başlamıştır.

---

[58] Eric Hobsbawm, **Sermaye Çağı 1848-1875,** çev. Bahadır Sina Şener, 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 97-99.
[59] Jurgen Habermas, **Avrupalı Ulus Devlet,** çev. İsmail Türkmen, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik,** Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, 2001, s. 79.
[60] Ozan Erözden, **Ulus-Devlet,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 79-104.
[61] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 131.
[62] Christopher Pierson, **Modern Devlet,** çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları/Kamera Yayınları, İstanbul, 2000, s. 113.
[63] Davut Dursun, **Küresel Saldırılar Karşısında Yerel ve Tarihsel Olanın Yeniden Değerlendirilmesi İhtiyacı,** *Yeni Türkiye/Liberalizm* Özel Sayısı, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat, s. 108-112.

Ulus, geniş bir literatüre sahip, hakkında birçok teorinin geliştirildiği dolayısıyla tanımlanması zor bir kavramdır. Nitekim genel kabul gören bir ulus tanımı bulunmamaktadır. Ulusun bir olgu olarak var olduğu ve var olmaya devam edeceği, ancak ulus için herhangi bir "bilimsel tanım" yapmanın mümkün olmadığı ortadadır.[64] Bu durumun başlıca iki nedeninden bahsedilebilir: Birincisi, kavramın birçok sosyal bilim disiplininin inceleme alanında olmasıdır.[65] İkincisi, sosyolojik teorilerle ulusal aidiyet bağları veya işaretleri olarak ortaya koyulan kavram yada değerlerden hiç birinin, tek başına şu yada bu ulusun oluşumunu açıklamada yeterli olmamasıdır. Sözgelimi, dil, ortak geçmiş, düşmanlar yada ülkeden hiç biri tek başına bir ulusun özünü teşkil edememekte, bazen hepsi bazen sadece biri bir ulus tanımı içinde yer alabilmektedir.[66] Ayrıca, ulusun modern mi yoksa tarih dışı mı olduğu noktasında sürüp giden anlaşmazlığın da söz konusu tanım zorluğunu arttırdığı söylenebilir.

Tıpkı milliyetçilik gibi ulus bahsinde de zaman mevzusu tartışmalıdır. "Uluslar ne zamandan beri vardır?" sorusuna farklı cevaplar verilmektedir. Bu noktada; uluslar, insanlığın var olduğu andan itibaren vardır diyenler, ortaçağa kadar geri gidenler,

[64] Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler,** çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17.
[65] Christophe Jaffrelot, **Bazı Ulus Teorileri, Uluslar ve Milliyetçilikler,** Der. Jean Leca, Çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 54-69.
[66] Jean Leca, **Neden Söz Ediyoruz? Uluslar ve Milliyetçilikler,** Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11-20. **Ayrıca bu konuda bkz.** Yves Santamaria, **Ulus-Devlet, Bir Modelin Tarihi,** çev. Siren İdeman, Uluslar ve Milliyetçiler, Dreleyen: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 20-31.

sanayi devrimi ve moderniteyle ulusun varlık ve anlam kazandığını ileri sürenler olmak üzere başlıca üç yaklaşımdan bahsedilebilir.[67]

Ulusun moderniteden önce de olduğu noktasında; XII yüzyıldan bu yana milletlerin ve milliyetçiliğin Avrupa'da sürekli bir tarihe sahip olduğunu iddia edenlerle, ulusun hatırlanamayacak kadar eski bir olgu olduğu ve milliyetçiliğin "uyuyan güzeli" (ulusu) uyandırarak yeni toplumsal yapılanmanın mihenk noktası yaptığı şeklinde iki yaklaşım göze çarpmaktadır.[68] Genel ve hakim olan yaklaşım ise, milletlerin çoğu insanın algıladığı gibi çok eski olmadığına dayanır. Buna göre, ulus, sanayi devriminin bir ürünü ve "milli egemenliğe dayalı bir devlet teşkiline muktedir olan" topluluktur.[69]

Bu manada ulusun modern bir olgu olduğuna katılmamak mümkün değildir. Ancak bu yaklaşım, ulusun çok eski köklere sahip olduğunu göz ardı etmek anlamına gelmemelidir. Buna göre, ulus, pek çok yanıyla (kimliğin, aidiyet bağlarının millileşmesi, siyasal sistemin temelinde yer alması gibi) çok genç kavram olmakla birlikte, kökleri tarihin derinliklerinde olan olgudur. Habermas'ın da ifade ettiği gibi; bir siyasi devlet biçiminde bütünleşmemiş olmakla beraber, "aynı soydan gelen halk toplulukları şeklinde uluslar" çok eski devirlerden beri söz konusudur. Yani

[67] F. Bedarida, N. Roussellie, **Milletler, Halklar ve Devletler,** çev. Bahaeddin Yediyıldız, Belleten, Cilt XXV, Sayı, s. 317-321.
[68] D. Anthony Smith, **Milli Kimlik,** Çev. Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 76.
[69] J. Eric Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milletçilik,** çev. Osman Akınhay, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17.

topluluklar; yerleşim, ortak dil, töre ve gelenekler sayesinde birlikte yaşama şuuruna çok eski devirlerde de erişebilmekteydiler.[70]

Ulusu izaha yönelik farklı parametrelere dayanan yaklaşım ve teorilerin buluştuğu ortak nokta ise, modern anlamıyla ulusun, kültürel ve siyasi boyuta sahip bir olgu olduğudur. Buna göre ulus; ulus-devlet modelinde, bir yandan homojen kültürel birim olarak toplumsal yapının; öte yandan egemenliğin kaynağı ve sahibi olarak siyasi sitemin temelinde yer almaktadır. Bu husus modern manada ulus fikrinin doğmasıyla modern devletin "ulus-devlet" şekline büründüğünü göstermektedir.[71]

Ulus-devletin toplumsal zemini olarak ulus olgusunun ayrıntılarına inildiğinde, toplumun siyasal otorite tarafından, başta ortak dil olmak üzere kültür, tarih ve köken gibi öğeler kullanılarak bütünleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir.[72] Bu bağlamda ulus, aynı dili konuşan, aynı tarihi ve kültürel birikimi paylaşan, aynı düşmanlara sahip, aynı soydan gelen ve aynı dine inanan kısacası bütünleşmiş ve ortak bir kimliğe sahip topluluk olarak tahayyül edilerek bu tahayyül doğrultusunda bilinçli çabalar sarf edilir.[73] En azından aynı dili konuşan, aynı tarihi ve kültürel birikimi paylaşan siyasi bir topluluk oluşturmanın bütün ulus-devletlerin başlıca amacı olduğu söylenebilir.[74]

---

[70] Jurgen Habermas, **Avrupa'lı Ulus-Devlet,** çev. İsmail Türkmen, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik,** Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, 2001, s. 81.
[71] Jurgen Habermas, (2001), **a.g.e.,** s. 80-81.
[72] Jurgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti,** çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s. 16. **Bu konuda bkz.** Jean Leca, **Neden Söz Ediyoruz? Uluslar ve Milliyetçilikler,** Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.
[73] Jean Leca, **a.g.e.,** s. 13.
[74] Jurgen Habermas, **Öteki Olmak ve Ötekiyle Yaşamak,** çev. İlknur Aka, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 16.

Aslında, milliyetçiliğin değişen şartlara rağmen iki asırdır kaybetmediği popülerlik, ulusun yapay bir oluşum olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, ulusun modernite öncesi güçlü köklerinin devamı olduğunu göz ardı etmek, uluslaşma sürecini, siyasal otoritenin alt kimlikleri milli kimlikle bütünleştirme çabaları ile özdeşleştirmek eksik bir değerlendirmedir.[75]

Milliyetçilik, milli hisse dayalı duygular, davranış tarzı ve tutumlar, anlamında oldukça eskilere götürülebilse de, bir ideoloji ve siyasi hareket olarak, modern dönemlere ait bir olgudur.[76] Bu manada milliyetçilik, hem uluslaşma süreçlerinde hem de ulus temelli toplumsal yapılanmanın siyasi boyutunu oluşturan ulus-devlet modelinin biçimlenmesinde temel rol oynamıştır. Nitekim milli egemenlik, milli kimlik, ülkesel, siyasi ve idari bütünlük gibi modelin tüm köşe taşları milliyetçi ideolojiden kaynaklanan uygulamalardır.[77]

İdeoloji olarak milliyetçiliğin, dolayısıyla ulus-devletin düşünsel manada ilk izlerini, aydınlanmanın halkla daha iç içe bir yorumu olarak nitelendirilen Neo Klasizmde görmek mümkündür. Neo Klasizm, aydınlanma düşüncesinin temeli olan iyi tabiat ve iyi insan yaklaşımlarını halka dönük bir şekilde yeniden yorumlayan bir düşünce akımı olduğu söylenebilir. Bu akıma göre saf, temiz ve tabii olan insan doğası ancak politik eşitliğin sağlandığı bir sistem içinde ortaya çıkar ve mutluluk yakalanabilir.

---

[75] Anthony Smith, **Milliyetçilik ve Tarihçiler,** çev. İsmail Türkmen, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik,** Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001, s. 49-57. **Bu konuda bkz.** Christophe Jaffrelot, **Bazı Ulus Teorileri, Uluslar ve Milliyetçilikler,** Derleyen Jean Leca, Çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 57-59.
[76] S. Seyfi Öğün, **Milliyetçilik İcat Edilmemiş Keşfedilmiştir,** 2023, Sayı 24, Nisan, 2003, s. 57.
[77] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 124.

Bunun için de toplumun ayrıcalıklarla biçimlendirilmiş olan sınıflı yapısı ortadan kaldırılmalı ve halk iradesi yeni yapılanmanın temeli olmalıdır.[78]

On sekizinci yüzyıl ortalarında Fransa'da ortaya çıkarak yayılan bu düşünce akımında; "yurt" kavramının ön plana çıkarılışı, yurtta yaşayan topluluğun üyeleri arasında "politik eşitlik" düşüncesi, egemenliğin kaynağı olarak halkın işaret edilmesi, ülkesel bütünlüğe verilen önem ve bu bütünlüğü sağlayacak güçlü ve etkin bir devlet fikri ana öğeler olarak göze çarpmaktadır. Fransız ihtilalinin düşünsel manada hazırlayıcısı olan Neo Klasizmde, sıklıkla karşılaşılan figürlerin başında ise; eski Yunan'da yurtlarına ve yurtlarını kutsallaştırmaları ile tanınan Ispartalı'lar gelmekte, gerçek mutluluğun politik eşitlikle özdeşleştirilmesi, yurdu kuşatarak politik eşitliği gerçekleştirecek güçlü bir devlet fikrinin sıklıkla işlenmesi dikkat çekmektedir. Neo-Klasiklere göre devletin temel görevi, insanların gönlünde yurdu ve eşitliği yüceleştirip, bu kavramlara ve kendisine güçlü bir aidiyet bağı geliştirmesidir. [79]

Hemen belirtilmelidir ki, her ne kadar milliyetçi ideolojinin nüvelerini ilk defa içerse de Neo-Klasizm, evrenselci bir temele sahip dolayısıyla aydınlanma ile bağlarını tam olarak kopartmamış bir düşünce ekolüdür. Oysa milliyetçiliğin aydınlanma düşüncesi ile daha doğrusu evrensellikle bağların tam olarak kopartılmasıyla hız kazanabileceği ortadadır ve bunu gerçekleştiren düşünce akımı da on dokuzuncu yüzyılla birlikte gelişen, "Romantizm" olmuştur. Akıldan ziyade vicdan ve özellikle duyguları

[78] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 125.
[79] S. Seyfi Öğün, **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 3-5.

önemseyen bir entelektüel yaklaşım olan romantizmde aydınlanmanın yücelttiği akıl, önceliğini duyguya bırakmıştır.[80]

Çerçevesini bu esasların çizdiği romantizm, evvela birey kapsamında dillendirilirken, zamanla gelişen kolektif yorumu milliyetçi ideolojiye hız kazandıran öğeleri de beraberinde getirmiştir. Romantizmin kolektif yorumlanışı, duygu yoğun içeriğiyle Neo-Klasizmdeki ana unsurları çekirdek etnilerin temel değerleriyle yoğurmaya başlamış, sözgelimi Neo-Klasizmdeki halk "ulusa", yurt "vatana" dönüşmüştür. Denilebilir ki, kolektif romantizm bireyin mutluluğunu milletle özdeşleşmesinde görmektedir.[81]

Bilimin baş döndürücü bir hızla geliştiği modern dönem batı dünyasında, ruhban kesimin boşluğunu aydınların doldurduğu söylenebilir. Toplumsal hayatta ve bürokraside sayıları ve etkinlikleri giderek artan aydınlar, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ağırlıklı olarak kolektif romantizmin ve milliyetçiliğin etkisindedir. Öyle ki; Avrupa ülkelerinde milliyetçiliğin kalbinin üniversitelerde atmış olması, başta tarihçiler olmak üzere antropolog ve edebiyatçıların milliyetçiliğin gelişmesinde ve ulus oluşumlarında başrolde olmaları bu durumu teyit eder niteliktedir.[82] Romantizmin ve gelişen tarih çalışmalarının milliyetçiliğe yönelik entelektüel ilgiyi giderek artırdığı ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinde entelektüel kesim; gelişmenin ve mutluluğun yolu olarak; tek,

[80] Feridun Timur, **Romantik Milliyetçilik: Modernist Evrenselciliğe ve Tekbiçimliliğe Karşı Meydan Okuma,** Türkiye ve Siyaset, Sayı 6, Ocak-Şubat, 2002, s. 77-78.
[81] S. Seyfi Öğün, **a.g.e.,** s. 5-28.
[82] Anthony Smith, **Ulusların Etnik Kökeni,** çev. Derya Kömürcü, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 205-208. **Bu konuda bkz.** Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler,** çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 87-90.

birleşmiş millet tezini gündemde tutmuşlar, toplumların milletler halinde yapılanmasının baskıcı yönetimlerin sonunu getireceği ve milletlerarası ilişkilerde istikrar sağlayacağını vurgulamışlardır.[83]

Milliyetçi ideolojinin temel prensiplerini şu şekilde özetlemek mümkündür: İlk olarak, bu ideolojinin insanların ancak bir ulus içinde yaşayarak gerçek özgürlüğe ve mutluluğa ulaşacağına inandığını belirtmek gerekir.[84] Gerek milliyetçiliği insan tabiatına bağlayarak çok eski devirlere kadar götüren geleneksel, gerekse bir ideoloji olarak ele alan modern yorumları olsun, milliyetçiliğin mihenk noktasının "ulus" olduğu noktasında hemfikirdir. Modern milliyetçiliğin, modern öncesi milliyetçiliklerden en bariz farkı olarak, bu mihenk noktasını sosyal ve siyasi örgütlenmenin kalbine yerleştirmesi gösterilebilir. Milliyetçi ideolojiye göre; ulus homojen, bir-birleriyle ortak noktaları fazla olan ve bu sebeple dış dünyadan farklı bireylerden oluşan toplumsal bir yapılanma olduğundan, modern toplumların varlığı ve gelişmesi için büyük önem taşıyan gerek toplumsal homojenlik dolayısıyla bütünleşme, gerekse siyasal (politik ve yasal) bütünlük ancak ve ancak ulus temelli bir yapılanma ile sağlanır.[85] Ayrıca mutluluğun anahtarları olarak görülen sağduyu ve hukukun bir birikim olarak sadece ulusta mevcut bulunması refah ve mutluluk çabaları için önemlidir. Tüm bunlardan hareketle milliyetçiler, evrensel manada

[83] S. Seyfi Öğün**, Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32-33.
[84] Anthony Smith, **Milliyetçilik ve Tarihçiler,** çev. İsmail Türkmen, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik,** Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001, s. 57-58.
[85] Anıl Çeçen, **İmparatorluk Karşısında Milliyetçilik,** *2023,* Sayı 23, Mart, 2003, s. 40-44.

düzen ve mutluluk için dünya sisteminin milletler ailesi şeklinde oluşması gerektiğini ifade ederler.[86]

Bu ideolojide, siyasi manada iki nokta dikkat çekicidir: Birincisi, siyasi egemenliğin sahibi ve kaynağı olarak ulusun kabul edilmesi, ikincisi de; sınırlarını milletin yaşadığı coğrafyanın belirlediği, milli kimliğin biçimlendirdiği ve egemenliğin ulusta olduğu devlet (ulus-devlet) anlayışı. Esasen, bütün unsurlarıyla toplumsal sistemi ulus üzerine inşa eden bir ideolojinin siyasi ve idari yapıyı da buna göre dizayn etmesi son derece normaldir. Bu yaklaşıma göre; her ülkede tek bir ulus ve milli kimlik vardır. Bu ulus, egemenliğin tek sahibi ve kaynağıdır. Bunun içindir ki milletin egemenlik gücünü kullanan siyasi yapı, ülke sınırları dahilinde tartışılmaz etkinlikte nihai tek bir otoriteden teşkil olmalıdır.[87]

Milliyetçilik, siyasal bir düzen içinde yer alan bireylerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduklarını vurgulayan bir simgeler ve inançlar dizgesine duydukları psikolojik bir bağlılık duygusu/bilinci olarak tanımlanabilir.[88] Bu ortak bilinç milliyetçi ideoloji tarafından topluma geniş bir zaman dilimi içerisinde sunulmaktadır. Milliyetçilik bir yandan milletle ötekiler arasındaki tutarsızlıkları ve uygunsuzlukları vurgulayabilmek için yakın geçmişe bakarken diğer tarafından daha iyi bir gelecek ülküsünü özel bir tarihsel geçmiş, ortak gelenekler, dil, din, ortak kimlik ve yurt birliği gibi birleştirici simgeler üzerine kurarak ulusal amaçlar etrafında toplumun

[86] Anthony Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik,** çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 174.
[87] Mehmet İzzet, **Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat,** 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1969, s. 30.
[88] Anthony Giddens, **The Nation-State and Violence: Volume Two of a Contemporaray Critique of Kapitalizm,** (Berkeley, L.A.: University of California Pres, 1985), s. 213.

harekete geçirilmesi amacını güder. Kısaca milliyetçilik aslen siyasal bir güçtür, toplumun aynı siyasal otoriteye aidiyet duyarak tekbiçimleştirilmesiyle siyasal ve ulusal sınırları bir birleriyle uyumlu kılmayı amaçlayan bir güç.[89]

Milliyetçi ideoloji, ulusal dayanışmanın yaratılması ve sürdürülmesi için milleti oluşturan unsurlar ile devlet kurma süreçleri arasında nesnel bir ilişki kurmaya gayret etmektedir.[90] Ulus-devlet kurma faaliyetiyle milliyetçilik arasındaki ilişkiler karmaşıktır; basitleştirmek pahasına bu ilişkilerin üç düzeyde ortaya çıktığı söylenebilir: İlk olarak milliyetçilik devletle "ulusal toplum" arasındaki kurumsal bağlantıyı kurar. İkinci olarak aynı toprak üzerinde yer alan kültürel ve ekonomik olarak farklı bölgelerin daha homojen bir siyasal yapı içinde bütünleştirilmesini ve bunun dış tehditlere karşı korunması için gerekli dünya görüşünü sağlar. Son olarak bir milleti diğerlerinden ayırarak siyasal topluluklar arasındaki sınırları çizer.[91]

1.2.2. Halk egemenliğinden ulus egemenliğine dönüşüm

Literatürde genel olarak halk egemenliği ve ulus egemenliği arasında bir ayırıma gidilir.[92] Ulus, halktan farklıdır. Halk belirli bir anda, belirli bir ülkede yaşayan insanların toplamı olduğu halde, ulus sadece halkla özdeşleştirilemeyen, milli

[89] Recep Boztemur, **Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi,** Doğu Batı, Sayı:38, Ağustos, Eylül, Ekim, 2006, s. 166.
[90] Recep Boztemur, **a.g.e.,** s. 163.
[91] James Anderson, **Nationalizm and Gegraphy, The Rise of The Modern State,** ed. James Anderson, (Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Pres İnternational, İnc., 1986), s. 117.
[92] Hamit Emrah Beriş, **Küreselleşme Çağında Egemenlik, Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları,** Lotus Yayınları, Ankara, 2006, s. 131.

topluluğun geçmişini ve geleceğini de içine alan manevi ve de tüzelkişiliktir.[93] Halk egemenliği kuramını ortaya atan Rousseau'nun ifadeleriyle "diyelim, devlet on bin yurttaştan oluşmuş olsun. Egemen varlık, ancak kolektif bakımdan, bir bütün halinde düşünülebilir. Ama her insan teki, yurttaş olarak bir birey sayılır. Onun için egemen varlığın yurttaşla ilişkisi, on binin bire ilişkisi gibidir, yani devletin üyelerinden her birinin payına baştan başa devlete kalmakla beraber egemen gücün on binde biri düşer.[94] Herkes eşit düzeyde egemen olduğu için toplumu oluşturan tüm bireylerin iradelerini diledikleri şekilde kullanmaları düşüncesi halk egemenliğini doğrudan demokrasiye yaklaştırır. Halk egemenliğinin uygulaması halkın siyasal kararlara katılımının ve yöneticilerin edimlerine yönelik denetiminin üst düzeyde olmasını gerektirir. Dolayısıyla katılım ve denetim mekanizmalarının etkin bir şekilde çalışması, bunlarla da yetinilmeyerek halkın siyasal iktidara muhalefet edebilme hakkının güvence altına alınabilmesi halk egemenliği modelinin gerçek anlamda yaşama geçirilmesi açısından zorunludur. Zira halk egemenliği modeli, teorik açıdan egemenliğin sahibi olarak halkı gösterse bile içerdiği temel mekanizması nedeniyle kaçınılmaz olarak yöneten/yönetilen ayrışması yaratır.[95]

Ulusal egemenlik kuramında ise kurucu unsur olarak ortaya çıkan ulusun fiziksel varlığı bulunmadığından onun adına irade kullanacak temsilcilere ihtiyaç duyulur. Bu nedenle ulusal egemenlik, temsili demokrasiye gönderme yapar. Dolayısıyla egemenliğin kullanımı ulusu temsil "aracıların" devreye girmesine uygun bir zemin

[93] Ergün Özbudun, **Kavram Olarak Milli Egemenlik ve Demokrasi,** 3. Milli Egemenlik Sempozyumu ve Paneli, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 31, Ankara, 1987, s. 19-23.
[94] Jean Jacques Rousseau, **Toplum Anlaşması,** çev. V. Günyol, . Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, 1989, s. 71.
[95] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 131-132.

oluşur. İktidar sahipleri açısından mevcut yapı ve iktidar ilişkilerinin sürmesi bakımından temsile dayalı bu anlayışın her zaman tercihe şayan olduğu açıktır.[96]

Egemenliğin ifade edilişindeki bu fark, Fransız Devrimi'nin önderlerinin Rousseau'cu halk egemenliği kuramını, Sieyes'in de etkisiyle, dönemin somut gerçekliklerine uyarlamalarından doğmuştur. Egemenliği kullanma yeteneğine sahip, somut bir "halk"ın bulunması, halkın kendisinin değil, onun adına hareket edecek, "temsilcilerin" yönetim işlevini üstlenmesini gerektirir. Herkesin değil bazılarının, çoğunluğun değil azınlığın, halkın değil temsilcilerin, yani aslında tüm sınıfların değil burjuvazinin yönetmesi arayışı egemenlik adı verilen soyutlamanın bir üst düzeye taşınmasını beraberinde getirir. Egemenlik, geçmişten geleceğe uzanan bir çizgi ile ifade edilen "ulus"a aktarılarak, kullanımı bir anlamda gayri şahsi hale getirilir. Ve nihayet ulusal egemenlik bir soyut varlığa gönderme yaptığı için toplumsal sınıf ve tabakalar arasındaki ekonomik çıkar farklılıkları yadsınır.[97] Sonuçta kralın egemenliğine son verilmiştir; ancak aynı zamanda bu yetkinin doğrudan halk yığınlarının eline geçmesi ve onlar tarafından ilk elden kullanılması engellenmiş olacaktır.[98] Böylece burjuvazinin çıkarlarına uygun olarak mevcut iktisadi ilişkileri sürdürecek mekanizmanın yapısallaşması güvence altına alınmıştır.

Egemenlik, söylem düzeyinde ulusa geçse de yasa yapma ve uygulama yetkilerinin tüm ulus tarafından ortaklaşa kullanılması mümkün olmayacağından, ulusal egemenlik anlayışının zorunlu sonucu olarak yetkinin kullanımı için temsilcilere ihtiyaç duyulacaktır. Devrim sonrası Fransa'da bu temsilcilerin kim olacağı açıkça

[96] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 132.
[97] Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali,** 2. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1981, s. 34.
[98] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku,** 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1996, s. 94.

bellidir: Burjuvazi. Ancak burada neden-sonuç ilişkisi iyi kurulmalıdır. Devrimin sonunda "kalanlar" arasında burjuvazi, en güçlü sınıf olarak ortaya çıkmamıştır. Burjuvazi, Devrimin *"leitmotiv"idir* ve bir anlamda burjuvaların siyasal ilişkileri değiştirme gereksinimleri Fransız Devrimini doğurmuştur. Aynı sınıf, Devrimden sonra siyasal iktidarı paylaşmak açısından oldukça kıskanç davranacaktır. Fransa'da geleneksel düzen artık *"ancien regime"dir* ve Devrimcilerin kurguladığı modern siyasette yeri yoktur.[99] Burjuvazi kendi düzeninde yasa koyan ve yöneten olacaktır. Bu iki işlevin, son tahlilde, toplum içinde en fazla kimlerin işine yarayacağını tahmin etmek hiç de güç değildir. Burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmesi açısından devlet aygıtına ihtiyacı bulunmaktadır ve bu sınıf, daha önce konjoktürel ittifaklarla nispeten sahip olduğu yönetme gücünü artık tam anlamıyla eline geçirme şansını yakalamıştır. Fransız Devrimi'ni yaşama geçirenler için yeni ihtiyaç, halkın bu egemenliği rızası ile kabul etmesini, yani siyasal meşruiyeti sağlamak olarak belirecektir.[100]

Bu süreçte ulusun egemenliği devraldığı, bundan böyle kendi yazgısına kendisinin hakim olduğu düşünülürken gerçekte burjuvazinin yasa yapma ve yaptığı yasaları uygulama güçlerini çoktan eline aldığı görülecektir. Ancak bu durum temsili demokrasilerin temel sorunu olarak ortaya konabilir. Liberal teorisyenler, temsili demokrasinin en azından ilkesel bazda, herkese eşit düzeyde siyasal mekanizmalara katılım imkanı sağladığını söyleyerek bu teze karşı çıkarlar. Örneğin Dahl'a göre "Demokrasi'nin mekanı bir kez ulusal devlete kaydıktan sonra, artık kent devletine göre muazzam bir büyüklüğü ifade eden ülkelere uygulanmaya başlanan siyasal

[99] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 133.
[100] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 134.

eşitliğin mantığı, açıkça, yasama faaliyetlerinin çoğunun bir arada toplanan yurttaşlar tarafından gerçekleştirilmesini gerekli kılar.[101] Ancak temsili demokrasinin muhtemel en uygun savunusu, tıpkı Fransız Devrimcilerinin yaptığı gibi pragmatizme dayanır. Tüm vatandaşları aynı anda aynı mekana toplamak geniş toplumlarda neredeyse imkansız olduğuna göre, iradelerinin yansıması ancak temsilci görevlendirmeleri suretiyle olacaktır. Bu yaklaşım temsili demokrasinin en iyi değil, en elverişli yönetim biçimi olduğu anlayışı üzerine kuruludur.[102]

Dahl'a göre, temsil mekanizmasının en önemli yararlarından birisi, ulus devletlerin yönetimlerini demokratikleştirmelerine yardımcı olmasıdır. Aynı zamanda eşitlik mantığının geniş ölçekli bir siyasal düzlemde uygulanabilmesi de temsil kurumu aracılığıyla mümkün olur. Ancak bu noktada bir gerçeğin altını çizmek gerekir. Modern demokrasinin temsili bir içerikle yaşama geçirilebilmesini sağlayan kurumlar, hatta temsili yönetimin kendisi, soyut bir akıl yürütmenin sonucu olarak ortaya çıkmamışlardır. Bu kurumlar, zaten var olan siyasal kurumların dönemin dayattığı zorunluluklar ve özgül koşullar nedeniyle dönüştüğü bir evrim süreci sonunda demokratik görünüm kazanmışlardır.[103]

Ulus egemenliği kuramı içerdiği soyutlamaların ötesinde, kendi içinde çözümler getirmesi gereken çeşitli "somut" sorunları açığa vurur.[104] Örneğin halkın ya da ulusun egemen olduğunun ilan edilmesi, temelde meşruluğun düzenlenmesiyle ilgilidir; ama bununla birlikte; siyasal iktidarın kılgısal (pratik) ve hukuksal

[101] Robert Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri,** çev. L. Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 275.
[102] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 135.
[103] Robert Dahl, **a.g.e.,** s. 275.
[104] Mehmet Ali Ağaoğulları, **Ulus Devlet yada Halkın Egemenliği,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 239-240.

düzenlenmesi sorunu da gündeme gelir. Açıkçası, burjuva devrimciler, halkı kralın yerine geçirdikten sonra, günün koşulları doğrultusunda bu gibi sorulara (yine ulus egemenliği çerçevesi içerisinde) yanıt getirmeye yöneleceklerdir.[105]

Halkın yada ulusun egemen kılınması, hem *auctoriatas'*ın (iktidar ilkesinin) hem de *potestas'*ın (iktidarın kullanımının) ona ait olması demektir. Bu konuda devrimciler arasında bir görüş ayrılığı yoktur. Sorun, halkın, *potestas'*ını doğrudan yada daha doğrusu halk dernekleri, külüpleri, mahalle ve belediye toplantıları vb. yoluyla kendisinin mi kullanacağı (doğrudan demokrasi) yoksa bunu kendi adına kullanması için meclisteki temsilcilerine mi vereceği (temsili demokrasi) konusunda ortaya çıkar. Bir bakıma demokratik meşruluğun iki değişik biçime denk düşen (ve büyük ölçüde biri Rousseau'ya ve bir diğeri de Montesquieu'ye ait olan) bu iki görüş arasındaki sürtüşme, devrimin ilk yıllarına damgasını vurur.[106]

Sieyes'e göre ise ulus, "ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen bir ortaklar topluluğudur"; kamusal ve toplumsal ayrıcalıklara sahip sınıfların ise tüm üyeleri aynı haklara sahip olması gereken ulus içerisinde yerleri yoktur.[107] Ulus tanımına girmeyen ayrıcalıklı sınıflar, aynı zamanda ortak düzenin ve yasaların dışında kalarak ulusa zararlı da olmaktadırlar. Bunların korumaları "devlet içinde devlet" *(imperium in imperio)* gibidir.[108] Sieyes, böylece yasalar önünde eşit hak ve yükümlülüklere sahip bir ulus kurgulamıştır; ancak aynı ulusu iktidarın

[105] Mehmet Ali Ağaoğulları, **a.g.e.,** s. 240.
[106] Mehmet Ali Ağaoğulları, **a.g.e.,** s. 240.
[107] Emmanuel Sieyes, **Üçüncü Tabaka Nedir'den Seçme Parçalar,** çev. M.A. Ağaoğulları, Derleyen mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ, Seçilmiş Yazılar,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 527.
[108] Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s. 218.

kaynağı olarak göstermiş ve tek tek bireylerin üzerine yerleştirmiştir.[109] Bu şekilde düşünür, Devrimle siyasal alanın temeline yerleşecek ulusal egemenlik kavramsallaştırmasını oluşturmuş; egemenliğin ulus adına hareket etmeye yetkili temsilciler aracılığıyla kullanacağını söyleyerek Rosseau'nın yadsıdığı temsil mekanizmasını meşrulaştırmaya çalışmıştır.[110] Sieyes'in tezleri, burjuvazinin halkın geri kalanı adına hareket ederek yönetim aygıtını eline almasını sağlayacağından reel politik açıdan Rousseau'nın yaklaşımına göre daha işlevseldir.[111]

Düşünürün konumuz açısından asıl önemi yukarıda belirtildiği gibi egemenliğin sahibi olarak ulusu göstermesidir. Sieyes, için egemenlik, öncelikle toplumda yer alan herkes bakımından bağlayıcılık taşıyan ve bu nedenle tüm tekil bireylerin üzerinde yer alan yasaların yapılması aşamasında kendisini hissettirir.Yasalar, ulusun iradesinden kaynaklanır ve meşruluğunu da bundan alır. Dolayısıyla ulusun iradesinden doğmayan hiçbir düzenleme gerçek anlamda bir yasa değildir.[112]

1.2.3. Etnisiteyi esas alan ulusçuluk ve ulus-devlet anlayışı

Etnik kimliğin sıklıkla milliyetçiliğin temellerinden birisi, hatta bazılarınca en önemlisi olarak kavramsallaştırılması, millet ve milliyetçiliğe dair herhangi bir mülahazada etnik kategoriler üzerinde durmayı gerekli kılıyor.[113]

---

[109] Murat Sarıca, **Fran'sa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş,** İ.Ü.H.F. Yayınları, İstanbul, 1969, s. 105.
[110] Murat Sarıca, **a.g.e.,** s. 109.
[111] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 119.
[112] Mehmet Ali Ağaoğulları, **Ulus-Devlet yada Halkın Egemenliği,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 198.
[113] Etnik kimliği milletin öncülü ve ulus-devletin temeli olarak gören teorik çerçevede yazılmış sayısız eserden önemli bir tanesini belirtmek gerekirse, Anthony Smith, **The Ethnik Origns of Nations,** Oxford: Blackwell, 1986.

Etnik olarak homojen bir toplum geşmişte olmadığı gibi günümüzde de yok gibidir. Sıklıkla dile getirilen bu gözleme etnik homojen "istisna" olarak gösterilen Japonya bile, geşmişte (hokkaido adasının ilk yerlileri olan) Aynular, Burakuminler, Okinawolılar gibi; son yüzyılda ise Koreliler ve Çinliler farklı etnik azınlıkların yaşadığı heterojen bir ülkedir. Etnik kategori veya etnisite (*ethnicity*); din, mezhep, dil, kabile, klan, ırk gibi toplumsal kategorilerden bir tanesidir. Diğer kategoriler gibi, etnik kategoriyi de, birebir "millet" ile özdeşleştirmek, bazı bağlamlarda yaklaşık bir doğruluk arz etse bile, bir genelleme olarak yanlıştır. Etnik kategori ile millet arasındaki ilişki ancak bir toplumda etnisiteye ilişkin var olan kurumsal ve yasal çerçevenin ve gayri resmi pratiklerin tarihsel arka plan gözetilerek incelenmesi sonucu anlaşılabilir.[114]

Etnik kimlik ve milliyetçilik arasında olduğu varsayılan güçlü bağlantı neticesinde, etnik kategoriler üzerine yapılan çalışmalar da milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalara yön veren yaklaşımların etkisinde kalıyor. Etnisite çalışmalarında en büyük teorik tartışmalar, milliyetçilik çalışmalarında olduğu gibi, bir yanda primordiyalizm (ilkçilik), diğer yanda enstrümentalizm ve konstrüktivizm arasında yaşanıyor. Yapısalcı veya kurumsalcı yaklaşımlar ise enstrümentalist ve konstrüktivist argümanları desteklemekte kullanılıyor. Temel ayrılık primordiyalizm ve diğer yaklaşımlar arasında gibi gözüküyor.[115]

[114] Şener Aktürk, **Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri Etnik Rejimler,** *Doğu Batı,* Sayı 38, Ağustos, Eylül, Ekim, 2006, s. 24.
[115] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 24.

Primordializm, etnik aidiyeti "aklın ötesinde" ve bazen "akıl dışı" fakat her koşulda değişmez ve somut bir olgu olarak gördüğü eleştirilir. Primordiyalizm etnisiteyi "kan bağına" bağlar. Burada muğlak bir noktayı açıklamak gerekiyor: Kendilerini eleştirenlerin aksine, Connor, Geertz ve Grosby gibi Primordiyalistler etnik gruba atfedilen "kan bağının" nesnel olarak kanıtlanamayacağını, hatta böyle bir bağın olmadığını, açık veya üstü kapalı biçimlerde kabul ederler. Önemli olan bireylerin kan-soy bağı olduğuna inanması, yani öznel bir kan bağı algısıdır. Böylece primordiyalizmden yola çıkarak bir etnisite tanımına ulaşmış bulunuyoruz: Etnisite kan bağı algısına dayanan bir toplumsal kategoridir ve bu özelliğiyle birçok başka toplumsal kategoriden ayrılır. Kan bağı algısı etnisitenin ayırt edici özelliğidir.[116]

Belli bir etnik kategoriye mensup kimselerde grup psikolojisinin yukarıda sayılan emarelerinden bazılarının olması ve toplumsal düzeyde bir "etnik grup" bilincinin varlığı bile primordiyalistlerin iddia ettiği gibi etnik kimliğin siyasi tercihleri belirlemede temel etken olduğu anlamına gelmez. Ancak siyasi kurumların etnik esasa göre tanzim edildiği, tüm bireylerin etnik kimliklerinin resmen tanındığı ve kişilerin etnik kökenlerine istinaden özel hak ve ayrıcalıklara sahip olduğu veya ayrımcılığa maruz kaldığı bir düzende (SSCB, Çin, Almanya gibi) etnisite en temel kimlik olarak siyasallaşmış sayılır. Bu seviyede bir siyasallaşma ancak devlet aygıtının etnik kimliğin perçinlenmesinde aktif olarak kullanılmasıyla mümkün olacağından, siyasallaşmış etnisite yasal ve kurumsal bir çerçeveye ihtiyaç duyar.[117] Milliyetçilik teorisinin etnisiteye ilgisi bu noktadadır: Anderson, Gellner, Hobsbawn, Suny ve bilhassa Smith başta olmak üzere milliyetçiliğe dair çalışmalarıyla tanınan

[116] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 25.
[117] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 27.

pek çok yazar milliyetçiliği bir etnik kategorinin devlet aygıtını kullanılarak toplumda hakim ve merkezi unsur haline getirilmesi ve bu süreçte diğer etnik kategorilerin dışlanması olarak kavramsallaştırmaktadırlar.[118]

Tüm devletler çok etnili bir toplumla karşı karşıyadır. Elbette görece homojen ve izole Japonya ile görece heterojen ve kıtasal büyüklükteki Rusya ve ABD'nin sahip oldukları etnik bileşimler büyük niceliksel ve niteliksel farklılıklar arz ettiği gibi, din, dil, sınıf ve ırk gibi etnisiteyle kesişebilen diğer boyutlarda gözlenen çeşitlilikler de bazı toplumlarda etnik çeşitliliğin diğerlerine oranla daha çarpıcı olması sonucunu doğurmaktadır.[119] Fakat daha önce de belirtildiği gibi etnik kategoriler ve dolayısıyla etnik çeşitlilik ve bilimsel ve siyasi temayüllerin kesişiminde üretildiğinden, etnik kategoriler ve çeşitlilikten mutlak değerler olarak değil ancak tarihsel değişkenler olarak bahsedilebilir. Son tahlilde etnisite de (diğer toplumsal kategoriler gibi) bazı toplumsal pratiklerin kurumsal bir çerçeveye oturtulmasıyla siyasi gerçeklik kazanır. Bir devletin, toplumda etnik kategorilerin ifade edilmesi, kullanılması ve düzenlenmesine ilişkin koyduğu kurallar bütünü "etnisite rejimi" olarak adlandırılabilir.[120]

Etnisiteyi milliyetle, uluslaşma sürecini de belli bir etnik gruba atfedilen özelliklerin devlet yoluyla toplum geneline yayılmasıyla özdeşleştiren bu tasvir daha çok Almanya'nın uluslaşma sürecinin Romantik Alman milliyetçiliğinin tasviri gibidir. Oysa Avrupa'da Fransız ihtilalinden esinlenen "liberal milliyetçi" akımlar ulusal dil

[118] Eric J. Hobsbawm, **Nations and Nationalizm since 1789,** Cambridge University Pres, 1991, Ronald G. Suny, Revenge of the Past: **Nationalizm, Revolution and the Collapse of the Soviet Union,** Stanford University Press, 1993.
[119] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 36.
[120] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 37.

yoluyla asimilasyonu ve cumhuriyetçi kurumlar yoluyla halk egemenliğini öngörüyordu ve "etnik köken" vurgusu görece azdı. Bu dil merkezli Fransız modeline karşı gelişen Romantik Alman milliyetçiliği, dile yapılan vurguyu muhafaza etmekle beraber, daha halk merkezli, folklorik öğelere çok önem veren (*volkisch*), etnik ve kültürel bir milliyetçilikti.[121]

Etnisiteyi esas alan milliyetçilik ve ulus-devlet tanımını yaparken geçtiğimiz asrın başındaki Alman milliyetçiliğini incelemek konumuz açısından daha yararlı olacaktır. Alman milliyetçiliği, Almanların düşünüş ve hissediş olmanın yanı sıra, uzun süredir varlığını devam ettirdiği halde, o zamana kadar Almanya'da hiçbir cazibesi olmayan ulus düşüncesi haline gelmek adına, Pieto-Romantik zihniyeti meydana getirdi. Romantik idealler "ulusallaşmış" ve Alman halkına, diline ve toprağına aykırı bir gerçeklik olarak betimlenmişti. Zamanında bütüncül bir siyasa yada ekonomi olarak varlığını ortaya koyamayan ve artık yüksek sadakatin nesnesi olarak görülen Alman ulusu, gerçek Kilise'nin ve Romantik ideal toplumun niteliklerine kavuştu. Bu ulus, artık gerçek bireyciliğin, ahlaki bütünlüğün ve dünyadaki sonsuzluğun vücut bulmasıydı. Birey, ancak bir ulus içinde tam bir insan olabilirdi, bu nedenle bireyler ulus olmadan yaşayamazlardı. Friedrich Schlegel, "Ulus kavramı, bütün organlarının tek bir bireymişcesine birleşmesini gerektirir" demişti.[122]

Alman milliyetçiliği de, tüm diğerleri gibi, halkı sembolik olarak yükseklere çıkardı ve Alman toplumundaki sınıfsal hiyerarşi dengesini köklü bir biçimde değiştirdi.

[121] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 33.
[122] Liah Greenfeld, **Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu,** Doğu Batı, Sayı 39, Kasım, Aralık, Ocak, 2006-2007, s. 37.

Başata özellikle doğal olmayan medeniyet yürüyüşüne tüm ihtişamıyla kayıtsız kalan ve sadakatle yeni safiyetlerini muhafaza eden erdemli halk olan köylüler[123] olmak üzere, halkın saygısı konusunda, Alman milliyetçiliği, aslında, Batılı müttefiklerini oldukça geride bıraktı ve aynı yapıdaki toplumlar içinden, ancak Rusya'nın milliyetçiliği ile karşılaştırılabilirdi. Tapınılan insanlar, canlı bireylerden oluşmuyordu fakat bilişsel bir yapıyı temsil ediyorlardı. Cumhuriyetçiliğe olan tutkularını dile getiren "erken" romantikler gibi, halefleri de kendilerini sık sık demokrasi yanlıları olarak tanıttılar. Her iki durumda da, bu topluluk (son örnekte millet) içindeki bireyin bütünüyle batışı, tüm kişisel çıkarlardan feragat edilmesi ve her birinin kendi konumuna göre bireyselliğin koşulsuz hizmetinden başka bir şey değildi. Peder Jahn, *Das deutsche Volkstum*'da, "Vatandaş hakları," diyordu, "bu vatandaşların yaptıklarına bağlıdır. Bayrağını terk eden topraklarının onuruna kara leke süren yada mantığını kaybeden vatandaş, haklarını da kaybeder".[124]

Etnik bilincin kurumsal düzeyde en keskin ve katı örneklerinden birisi de, ironik bir şekilde, pek çoğu Nazi rejiminin soykırımından kaçan Yahudiler tarafından kurulan İsrail devletidir. Kan bağına dayalı 1913 Alman vatandaşlık yasasına bağlı benzer şekilde İsrail vatandaşlığı da dünya üzerinde nerede yaşarsa yaşasın Yahudi soyundan gelen tüm bireylere açıktır. Buna karşın vatandaşlıkları her zaman bir milli güvenlik sorunu kabul edilen bir milyon etnik Arap'tan başka İsrail'in Altı Gün Savaşı'nda işgal ettiği Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde yaşayan milyonlarca Filistinli iki kuşaktır İsrail'in resmen ilhak ettiği ve vatanın bir parçası saydığı topraklarda

[123] Hans Kohn, **Father Jahn's Nationalizm,** Review of Politics 11 (October 1949), s. 419-432,
[124]Liah Greenfeld, **a.g.e.,** s. 46.

yaşadıkları halde vatandaşlığa kabul edilmemiş, dolayısıyla oy vermek gibi her türlü siyasi ve sosyal haktan mahrum bırakılmışlardır.[125]

Etnik grupları esas alan etnikçi politikalar, ulus gerçeğini kabul etmemekte ve etnik yapıların gerçek olduğunu ama ulusların hayal olduğunu öne sürmektedir. Bu yönü ile etnik grupların tarih içinde olduğu, ama buna karşılık ulusların tarihte yeri olmadığı yaşanan olaylara rağmen öne sürülmekte ve savunulmaktadır. Etniklik açısından etnik yapılanmaların daha güçlü ve kalıcı olduğu ileri sürülürken, ulusların daha gevşek bağlarla ortaya çıkan yapılar olarak hemen dağılabileceği öne sürülmüştür. Sanayileşme ve pazar ekonomisine yönelik kapitalistleşme ile beraber gündeme gelen ulusal yapıların görmezden gelinmesi, günümüzün ulus-devlet yapılarının devam ettiği bir aşamada gerçekçi değildir.[126]

Etnik kategorileri bilinçli "gruplar" ve hatta siyasete yön veren en temel kimlikler olarak görmek kadar, ulus-devleti tek bir etnik kategorinin siyasal egemenliğiyle özdeşleştirmek de büyük bir kolaycılığa işaret ediyor. Oysa etnik kategori ve millet arasındaki ilişki ancak her devletin milleti tanımlarken çizdiği yasal ve kurumsal çerçevenin tarihsel arka plan da gözetilerek incelenmesi sonucu ortaya çıkabilir. Millet, kan-soy bağı algısına dayanan etnik eksende tanımlanabileceği gibi, din, dil, toprak, sınıf, mezhep ve ideoloji gibi başka toplumsal kategoriler ekseninde de tanımlanabilir. Bu diğer toplumsal kategoriler etnisiteyle örtüşebilir veya çatışabilir

[125] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 42-43.
[126] Anıl Çeçen, **a.g.ge.,** s. 32.

ve bu örtüşme ve çatışmalar belli bir toplumsal bağlamda etnik kimliğin görece önemini veya önemsizliğini belirler.[127]

1.2.4. Vatandaşlık temelinde ulusçuluk ve ulus-devlet anlayışı

İçinde birçok farklı etnik ve dinsel kimlik barındıran toplumları, demokratik pratikler içinde bir arada tutmanın yolu nedir? Bu soruya verilecek cevaplar beraberinde çeşitli siyasal ve sosyal düzenlemeler getiriyor. Farklılığı bir arada yaşatabilmeyi sorunsallaştırmak, ulus-devletten ayrı bir vatandaşlık tanımını da yapmayı gerektiriyor. Günümüzde demokrasi konusu, vatandaşlığı yeniden tanımlama çabaları ile birlikte karşımıza çıkıyor.

Aristo ve Rousseau felsefesinden beslenen Cumhuriyetçi yaklaşımda vatandaşlık denilince akla sorumluluklar ve görevler gelmektedir. Antik Yunan'da şehir-devlete duyulan bağlılık ve sadakat hislerinin yerini, "ulus-devlet"e olan teslimiyet almıştır. Kimi ulus-devletlerde vatandaşlık daha ziyade "ulus'a üyelik" olarak algılanırken, diğerlerinde "devlete üyelik" öne çıkmaktadır. Birinci tanıma göre *etnos* (etnik bağa dayalı birliktelik) ile demokrasinin öznesi olan *demos* nosyonları arasında mutlak bir bağ oluşmaktadır. Böylece vatandaşlık olgusunun ulusa üyelik olarak kabul edildiği durumlarda *demos* ile *etnos* aynı şey olmaktadır. Günümüzde vatandaşlık tartışmalarında ana hedeflerinden biri demokratik katılımı etnik bağa dayalı birlikteliğin ötesine taşımaktır. Modern vatandaşlık olgusuna Cumhuriyetçi yaklaşımın dışında kalan bir başka temel yaklaşım da Liberal düşünceden

[127] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 52.

beslenmektedir. Liberal yaklaşım birey eksenli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın kaynağı Kinik ve Stoacı düşüncede izlenebilir. Ancak modern anlamda Liberal kuram 17. yüzyıldan itibaren Thomas Hobbes ve John Locke'ın düşüncelerinden ortaya çıkar.

Bugün bir yanda küreselleşme olgusu, vatandaşlığın ulus-devletten kopması ve "ötekilerin" haklarının gündeme gelmesi, öte yanda ise hak ve sorumluluk sahibi olmayı belli bir etnik gruba üye olmak ile ilişkilendirmeye olan eğilim var. Bir de bir ülkenin toprakları üzerinde uzun yıllardır yaşayan gruplar var. Bunlar çoğu kez hukuksal anlamda vatandaş statüsünde olsalar bile, etnik temelli toplumsal bir ayrımcılığa maruz kalabiliyorlar. Özbekistan ve Türkmenistan'daki Rus kökenlilerin durumu bunun açıkça örneğidir.

Orta Asya Cumhuriyetlerinin de sürekli gündeminde olan "anayasal vatandaşlık" tartışmaları nasıl tanımlamak mümkündür? "Anayasal Vatandaşlık" kavramı, ulusal devleti, din, dil, ırk gibi tarihten veya coğrafyadan gelen "kültürel kimlikler" yerine, mensup olunan ülkenin "eşit haklara dayalı vatandaşlığı" kavramına bağlayan bir anlayışı dile getirmektedir.[128] Din, dil, ırk gibi, yukarıda da belirtilen biçimde, başka kimlikleri dışlayarak kendi kimliğini güçlendirme eğilimi taşıyan öğeler, ulus-devlet oluşumu içinde, öteki kimliklere karşı duyarsız, hoşgörüsüz, hatta düşmanca tutum ve davranışlar içinde olan militanlar elinde toplumsal etkileşimi engelleyici bir işleve doğru kayabilir. İşin kötüsü bu kayış, ulus devleti oluşturan asıl öğelere yani o toplumun çoğunluğunun mensup olduğu dine, ırka ya da millete dayalı olarak ortaya

[128] Emre Kongar, **Küreselleşme, Mikromilliyetçilik, Çokkültürlülük ve Anayasal Vatandaşlık,** www.kongar.org/makaleler/mak_kump.php

çıkabilir. İşte tam bu noktada "anayasal vatandaşlık" kavramı, "yumuşak" ve "birleştirici" bir "kültürel kimlik" olarak ortaya çıkmaktadır. Bir toplumu oluşturan tüm bireylerin ve farklı grupların, din, dil, ırk ve benzeri köken farkı olmaksızın, devletin önünde eşit muamele gördüğü, ülkenin kamu hak ve olanaklarından eşit olarak yararlandığı, bu nedenle de üyesi olduğu devletle özdeşleştirdiği bir "anayasal vatandaşlık".[129]

Fransız düşünürü Ernest Renan (1832-1892), milletin tanımlanmasında objektif diye anılan kriterleri, tek tek eleştirmektedir. *Irk* kavramına karşı çıkarken, "İnsanlık tarihinin zoolojiden farklı olduğunu; *dil'*e ikincil bir yer verirken "*dil'*in birleşmeyi teşvik edeceğini ama zorlayacağını"; *din'*e gelince, "eski dönemlerde sosyal grupların varlığına etkili olabileceğini, ama bir süre sonra, bunun bireysel bir şey olduğunu", *toprak* konusunda da "toprağın onsuz olmaz bir dayanak, bir mücadele ve çalışma alanı olduğunu ama, canlılığı insanın sağladığını" belirtir. E. Renan'a göre "ulus bir ruhtur, manevi prensiptir". İki şey gerçekte bir bütünü oluşturur; biri geçmiştedir: Ortak zengin anılara sahip olmak; öteki de bugünkü birlikte yaşama isteğidir. Bir ulus büyük bir dayanışmadır. Geçmişi varsayar, bununla birlikte, bugünü özetler. Gene Renan'a göre, ulusun varlığı her gün yapılan bir plebisittir (halkoylamasıdır), tıpkı insanın varlığının hayatın sürekliliğini doğrulaması gibi.[130]

Gayri-etnik rejimlerde ulusçuluk ve ulus-devlet tanımını ortaya koyabilmek için tek-etnili veya çok-etnili rejimlerin aksine etnisiteyi sosyal ve siyasal hayatta fazla ön plana çıkarmayan fakat milleti tanımlayıcı unsurlar olarak farklı kategorilerdi ve

[129] Emre Kongar, **a.g.e.,** www.kongar.org/makaleler/mak_kump.php
[130] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku,** 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2003, s. 116.

özellikle bunlarda en önemlisi vatandaşlık esaslarına vurgu yapmaktadırlar. Şener Aktürk, bu konuda ulusçuluk ve ulus-devleti farklı yöntemle sınıflandırmaya tabi tutuyor ve bu sınıflandırmasını tek-etnili, çok-etnili ve gayri etnik rejimler olarak sıralamaktadır.

Tek-etnili ve çok-etnili rejimlere göre gayri-etnik modeli tanımlamak zordur. Bu zorluğun temel nedeni gayri-etnik rejimin doğası gereği etnisiteyle "negatif" bir ilişkisi olmasıdır. Burada gayri-etnik rejimi, milletin devlet tarafından "etnisite dışında" herhangi bir eksende (din, dil, ideoloji vd.) tanımlandığı ve kurumsallaştırıldığı tüm modellerin ortak adı olarak kullanıyorum.[131] Gayri-etnik model, etnik olmayan tüm millet tanımlarına karşılık geliyor. Bu haliyle modern etnik milliyetçiliğin şekillendirmediği tüm devletlerin millet tanımları bu kategoriye girdiği için örneğin milleti cumhuriyetçi ideoloji ve dil ekseninde tanımlayan Fransa da, Müslümanların devleti olarak kurulan Pakistan da, Şii-Caferi mezhebi ve ideolojisiyle etnik farklılıkları görmezden gelebilen İran da, Osmanlı'dan gelen din eksenli millet anlayışı üzerine laik cumhuriyetçi ve dil merkezli Fransız modelini inşa etmeye çalışan Türkiye de gayri-etnik modellere örnek sayılabilir. Etnik köken ekseninde devlet kurulması görece "modern" bir gelişme olarak kabul edilirse, gayri-etnik rejimlerin birçoğu modernizm öncesi modellerin yeni koşularda devamı olarak da görülebilir. Öte yandan gayri-etnik millet tanımıyla Fransız modelini "modern" saymamak için oldukça Alman merkezli bir modernizm anlayışına sahip olmak gerekir.[132]

[131] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 48.
[132] Şener Aktürk, **a.g.e.,** s. 49.

Ulus-üstü vatandaşlık uygulamaları göçler nedeniyle tüm dünyada (çoğul vatandaşlık şeklinde hemen hemen tüm ülkelerde) ve AB gibi siyasi birlik haline gelen ekonomik bölgeselleşme hareketlerinde de görülmektedir.[133] Vatandaşlık ulus-devlet içinde bireyin en temel siyasi kimliğini simgelemekte, siyasi bütünlük ilkesinin esasını teşkil etmektedir. Ulus-üstü vatandaşlık ve imtiyazlı vatandaşlık talepleri karşısında eşit ve milli vatandaşlığın konumu ulus-devletin küreselleşme karşısındaki durumu hakkında sağlam öngörülerde bulunmaya yardımcı olacaktır.[134]

1.2.5. "Çekirdek etni" temelli ulus-devlet

Günümüz dünyasında bütün ulus-devletlerin fiili olarak durumuna bakıldığında kurucu millet veya çekirdek etniden söz etmek mümkündür. Bu özellikle ülkelerin isimlerinden anlaşılmaktadır. Kurucu millet veya çekirdek etni aynı zamanda ülkenin ismini de yansıtmaktadır. Bu durum Orta Asya ülkeleri için de söz konusudur. XX. Yüzyılın başında cumhuriyetler kurulduğunda bu ülkelerdeki toplumlar her ne kadar homojen nitelikte değilse de tarihsel ve kültürel bağlamda o topraklarla bağları derin geçmişlere uzanan etnik gruplar esas alınarak cumhuriyetler yeni isimlerini aldılar. Nitekim, Orta Asya ülkeleri 1991 yılında bağımsızlığını kazandığında bu fiili durum ülkelerin anayasalarına da yansımıştır.

Akademik çevrelerde oldukça sık göze çarpan; modern devleti ulus-devlete özdeş görme yaklaşımına ve bunun yarattığı kavram kargaşasına değinmekte yarar vardır. Çoğu araştırmada, modern devlet ile ulus-devlet özdeşleştirilmekte, hatta ulus-

[133] Seyka Benhabib, **The Riğrts of Others,** Cambridge University Press, 2004, s. 129-171.
[134] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 201.

devletlerden modern devletler olarak bahsedilmektedir. Ancak, ulus-devletin her ne kadar modern devlet temelinde yükselse de, modern devletin milliyetçilik ideolojisi ve demokratik değerlerle biçimlendirilmiş bir hali olduğu söylenebilir. Modern devletin kalbine, aynı etno-kültürel cemaate mensubiyet şuuru ile oluşturulan toplumsal temel yani "ulus" yerleştirilmiş, devlete sadakat ve egemenliğin meşruiyeti bu kavram ile sağlanmıştır. Gerçi, modern devlette milli izler ve nitelikler taşımaktadır. Ancak, ulusun meşruiyet zemini oluşturması, vatandaşlık düşüncesinin ulus içinde formüle edilmesi, toplumsal bütünlüğün sağlanmasında ortak geçmiş ve gelecek gibi sübjektif unsurların yanı sıra çekirdek etninin kültürünün esas alınması gibi devletle ulusu kaynaştıran hususlar, Fransız İhtilalinden sonra yaşanan ve modern devleti ulus-devlet formuna getiren başlıca gelişmelerdir.[135] Habermas'ın "*halk toplulukları olan uluslar*" şeklindeki ifadesi, etnisite olarak nitelendirilebilir ve bu tespit Anthony Smith'in modern manadaki her ulusun bir *çekirdek etni* üzerinde yükseldiği görüşünü destekler niteliktedir.[136]

Çekirdek olmayan etnilerin de ulus inşa etme taleplerinin meşru olup olmadığı özellikle 19. yüzyılda milliyetçi ve liberal çevrelerde önemli bir tartışma konusudur. Bu durum, ulus-devletin bir açmazı olarak gündemde yer bulmuş, tartışmalara "*eşitlik ilkesi prensibi*" ile çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Buna göre, millet olma iddiasındaki her topluluğa bu hak tanınmamalıdır. Eşitlik ilkesini belirleyen, ulusun varlığına dair kanıtlardan ziyade siyasal güçtür. Siyasal güç ölçütü olarak ta, nüfusun büyüklüğü ve kaynakların yer aldığı geniş bir toprak parçası iki temel kriter olarak

[135] Seyla Bederida, N. Roussellie, **Milletler, Halklar ve Devletler,** çev. Bahaeddin Yediyıldız, Belleten, Cilt LXV, Sayı 42, 2001, s. 324.
[136] Anthony Smith, **Milli Kimlik,** Çev. Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 76-86.

ön plana çıkmaktadır. Mesela 19. yüzyılda nüfus ve toprak açısından çok küçük bulunduğu için Belçika ve Portekiz'in bağımsız bir devlet olma iddiaları çok yersiz bulunmuştur. Anlaşılmaktadır ki, eşitlik ilkesinin esası, sadece yaşama şansı olan milletlerin kendi kaderini çizme hakkına sahip olmalarıdır. Bu ilke I. Dünya Savaşı sonrasında gündemden düşmüş, kendini millet sayan her toplumun devlete sahip olma anlayışı gelişmeye başlamıştır.[137]

Modern devletin ilk kurumlaştığı dönemde hakim olan ve ilk ulus-devletlerde de uygulanan ülkesel milliyetçilik yaklaşımı benimseyen ülkelerin zamanla daha kuvvetli bir ulusal bütünleşme yolu arayarak, entegrasyon için etnik modelden (objektif unsurlardan) de faydalanmaya yönelmeleriyle değişime uğramıştır. XIX. Yüzyılda bütün Avrupa'da Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu ve ülkesel milliyetçilikten beslenen yurttaşlık temelli politik yapıdan hakim etninin değerleri ile donatılan milliyet esaslı politik yapıya geçiş yaşanmıştır. Bu durum teritoryal esaslı bir bütünlük için dahi, etnik bir çekirdek gerektiğinin anlaşılması şeklinde yorumlanabilir.[138]

Etnik milliyetçilik zamanla Avrupa'nın teritoryal milliyetçilik görülen Batı bölgelerini de etki altına almış, teritoryal ulus oluşumlarında etnik vurgular giderek artmıştır. Treitoryal ulus anlayışının kaynağı olan Batı Avrupa'da, toplumsal bütünleşme ve anavatanı meşrulaştırma gayesiyle (milliyetçi ideolojide anavatan öğesi önemli bir unsurdur ve anavatan düşüncesi, milletin yaşam alanı olması

[137] J. Eric Hobsbawn, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik,** çev. Osman Akınhay, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 45-49. **Bu konuda bkz.** M. Naci Bostancı, **Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 75, s. 30-32.
[138] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 137.

açısından milliyetçi ideolojinin ekonomik-politik yönüyle de ilgilidir) soy mitlerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Çünkü ortak soy düşüncesinin hem toplumsal dayanışmayı hem de teritoryal kökleşmeyi en sağlıklı şekilde gerçekleştireceği düşünülmektedir.[139] Batı Avrupa'da yaşanan bu değişikliğe örnek olarak; İngiltere'deki soy mitinin, Britanyalılıktan Cermen esaslı Anglo-Sakson'luğa dönüşmesi önemli bir örnektir.[140]

Esasen, tüm uluslaşma süreçlerinde, milli dilin, topluma işlenecek olan kahramanların, topluma mal edilecek geleneksel sanatların, tarihsel hatıraların ortaya konulması gündeme gelmekte ve her ülkede mevcut olan *çekirdek etniler* kaçınılmaz bir şekilde devreye girmektedir. *Çekirdek etnilerin* kültürel özellikleri ve tarihsel birikimleri, teritoryal ulus politikalarında karşılaşılan sorunlara karşı en cazip yol olarak görülmüştür. Anlaşılacağı üzere, coğrafi keşifler ile sanayi devrimini yaşayarak kendi iç dinamikleri sayesinde ulus-devlet sürecine giren ülkelerde, milliyetçilik ulus inşa etmemiş; tam aksine kendiliğinden gelişen süreç daha sonra milliyetçi akımların etkisine maruz kalmıştır.[141]

Orta ve Doğu Avrupa'da ulus oluşturmada takip edilen yol ise; etnik ağırlıklı ulus oluşturma politikaları olmuştur. Romantik Alman filozoflar, Johan Herder ve Johan Fichte'nin önderliğinde gelişen, etnik milliyetçilik ve ulus yaklaşımından (objektif millet anlayışı) kaynaklanan etnik ulus modelinde, başlangıçtan itibaren entegrasyon amacı ile; soya dayalı yaklaşım takip edilmiş, topluluğu bir birine bağlayan bağlar

[139] D. Anthony Smith, **Ulusların Etnik Kökeni,** çev. Derya Kömürcü, Dosta Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 193.
[140] D. Anthony Smith, **Milli Kimlik,** çev. Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 96.
[141] D. Anthony Smith, **a.g.e.,** s. 172-182.

olarak; devamlı canlı tutulmaya çalışılan soy ve kahramanlık mitleri, çekirdek kültüre ait dil, din, gelenek ve kurumların yüceltilmesi, eşsiz kolektif geçmişe vurgu ön plana çıkarılmıştır.[142]

1789 sonrası Avrupa kıtasında görülen bütün milliyetçilik hareketlerinde objektif ve sübjektif faktörlerin etnik tonlar ağırlıklı olarak bir potada eridiği, sonuç itibariyle XX. yüzyılın son çeyreğine kadar *çekirdek etnili* ulus oluşturma politikalarının tercih edildiği görülmektedir.[143] Burada önemli olan, tüm ulus oluşumlarının kaçınılmaz bir biçimde etnik ve teritoryal öğeleri içinde barındırmasıdır.[144] Bu ikiliğin, ulus olma fikrinin zaten siyasi bir fikir oluşu ve kaçınılmaz olarak etnik öğelerin bu projede yer almasıyla adeta ulus kavramının kaderi olduğu söylenebilir. Soy mitiyle atalardan gelen etnik gurur, anavatan miti, şanlı bir tarih, şöhretli gelenekler, ortak hak ve ödevleri içeren vatandaşlık uygulaması olmaksızın bir ulus inşa politikası sürdürmenin mümkün olmadığı belirtilmelidir.[145]

Modern ulus kurgusu sayesinde devletlerin modernleşmeden kaynaklanan sorunlara en iyi çözümleri geliştirdiği ortadadır. Ulus sayesinde yeni bir sosyal bütünleşme formu gerçekleştirildiği gibi; buna dayanarak demokratik meşruiyet tarzı da tesis

---

[142] D. Anthony Smith, **Ulusların Etnik Kökeni,** çev. Derya Kömürcü, Dosta Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 190. **Bu konuda bkz.** Kemal Gözler, **Devletin Bir Unsuru Olarak "Millet" Kavramı,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 64, Kış, 2001, s. 109-112.

[143] Christophe Jaffrelot, **Bazı Ulus Teorileri,** Uluslar ve Milliyetçilikler, Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55. **Bu konuda bkz.** C. Wihtol De Wenden, **Ulus ve Yurttaşlık,** Uluslar ve Milliyetçilikler, Derleyen: Jean Leca, Çev. Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41-42.

[144] J. Eric Hobsbawn, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik,** çev. Osman Akınhay, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 117.

[145] Ghia Nodia, **Milliyetçilik ve Demokrasi,** *Türkiye Günlüğü,* çev. Eralp Yalçın, Sayı 50, Mart-Nisan, 1998, s. 112.

edilmiştir.[146] Ayrıca milliyetçiliğin bütünleşme ve meşruiyet krizine çözüm bulurken yurtseverlik, yurttaşlık, halkçılık gibi yaklaşımları da dışlamadan ulus sisteminin içine yerleştirişi de önemli bir artısı olarak değerlendirilebilir. Nitekim modern toplumun tutkusu olan eşitlik düşüncesi de tüm 19. yüzyıl boyunca kendisini en rahat ifade edebilecek alan olarak milli eşit vatandaşlık formülüyle milliyetçilik kulvarını gösterebilmesi bu özelliğin başka bir örneğidir.[147]

1.3. ULUS-DEVLETİN TEMEL VASIFLARI

1.3.1 Ulusal Egemenlik

Ulusal egemenliğin ulus-devletin en fazla vurgu yapılan niteliği olduğu söylenebilir. Ulus-devletin temel unsuru olarak kabul edilen milli egemenlik anlayışının temelleri XVI. yüzyıl Avrupa'sında atılmıştır. Kilise, kral ve feodal beyler arasındaki güç mücadelesi yapısal değişime yol açmış; merkezi kurumsallaşmaya geçilmesi güçlü bir egemenlik sayesinde olmuştur.[148] Ulus-devlet egemenliğinin iki esas üzerine yükseldiği söylenebilir. Bunların ilki siyasal otoritenin kendi yetkilerini ve temel hukuk kurallarını serbestçe belirleyebilme hak ve yeteneğidir. İkincisi ise egemenliğin kaynağı olarak ulusun kabul edilmesiyle devletin halk egemenliği esasına dayandırılmasıdır. Ulus-devlet modeliyle birlikte, teokratik veya aristokratik unsurlar siyasal anlamda meşruiyet zemini olma vasfını tamamen kaybetmiş; siyasi iktidarın kaynağı olarak ulus, en yüce egemenlik olarak da milli egemenlik

[146] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 140.
[147] İ. Özkan Kerestecioğlu, **Milliyetçilik ve Modernleşme İlişkisi Üzerine,** İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 23-24. www.istanbul.edu.tr/siyasal/Turkce /Dergi/Sayı2023-24/15htm, 09.12.2001. 2001.
[148] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 141.

benimsenmiştir.[149] Tüm ulus-devletlerde, parlamentolar anayasalarca en üst kurum olarak kabul edilmekte, demokratik işleyişte farklılıklar olmakla beraber, siyasi sistem milli egemenlik ilkesine göre yapılandırılmaktadır.[150] Devlet biçimleri içinde sadece ulus-devlete özgü olan bu gelişme, ulus-devletle özdeşleşen en temel vasfını da oluşturmaktadır. Nitekim bu devletin milli egemenlik ilkesine dayanması, ulus-devlet olarak nitelendirilmesi için yeterli görülmektedir.[151]

Modern devletin egemenliği Westphalya ve Utrecht Antlaşmaları'na dayanmakta; devletlerin egemenliği üzerinde hiçbir güç olamayacağının kabulü ile şekillenmekteydi. Ulus-devlet aşamasında ise buna ilave olarak; insanların kendi kaderlerini milli politik mekanizmalar ve kurumlar çerçevesinde belirlemesini sağlayan ulusal egemenlik anlayışının da devreye girdiği görülmektedir.[152] Ulusun bu denli yüceltilmesi ve egemenliğin sahibi olarak görülmesi, iç (en üstün olma) ve dış egemenlik (bağımsızlık) hususlarını ulus-devlet için son derece önemli hale getirmektedir. Bu durumun, uygulamada egemenliğin kontrol yönüne de büyük önem verilmesini beraberinde getirdiği XX. asırda görülen güçlü ve büyük idari örgütlenmeler için uygun bir siyasi zemin ve anlayış teşkil ettiği söylenebilir.[153] Smith'in bu ulus-devlet tanımı bu yaklaşımı çok güzel yansıtıyor. Smith'e göre,

[149] Ali Osman Gündoğan, **Devlet ve Milliyetçilik,** *Doğu Batı,* Sayı 21, Ocak, 2003, s. 184.
[150] Ozan Erözden, **Ulus-Devlet,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 79. **Bu konuda bkz.** Jurgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti,** çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s. 25.
[151] Metin Özkul, **Milliyetçilik ve Küreselleşme, Türk Yurdu,** XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, Cilt 19, Sayı 139-141, Mart-Mayıs, 1999, s. 243-252.
[152] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 142.
[153] Muharrem İskenderoğlu, **Küreselleşme, Ulus-Devletin Geleceği ve Türkiye,** 2004, www.türkiyevesiyeset.com/sayi5/0518.htm,12.02.2004

"ulus-devlet, coğrafi olarak aynı yer ve zamanda var olan devletle mutlak iktidarı elinde bulunduran ulusun bir arada olmasının ifadesidir."[154]

Fransız Devrimi'nin en önemli sonucu, vergi ve şiddet tekelleri gibi egemenliğin somut yansımalarını elinde tutan, merkeziyetçi ve bürokratik yapısı ile toplumsal, ekonomik ve siyasal denetimi tam olarak eline geçirmiş devletin tek egemen birim olarak belirmesidir.[155] Devlet, hükmettiği coğrafi alan üzerinde yurttaşların tabi olacakları ve kamusal nitelik taşıyan kuralları oluşturacak, getirdiği düzenlemeleri ihlal edenleri cezalandırma yetkisini tekelinde bulunduracaktır.[156] Öte yandan otorite ile coğrafya arasındaki yakın ilişki devlete hükümranlık alanı üzerinde diğer devletler karşısında mutlak bir özerklik sağlamıştır. Böylece iç hukuk, ulus-devletin belirleyiciliğinde oluşacak, aynı devletler norm koyma haklarını uluslar arası sahaya aynen taşıyacak ve burada farklı egemen özneler şeklinde görüneceklerdir.[157] Yönettiği insanların tamamını eşit bir statüye yerleştiren, kendisini belirli bir toprak parçasıyla tanımlayıp kendine benzeyen diğer egemen unsurlardan sınırlarla ayrılan modern devlet[158] Fransız Devrimi'nden sonra ulus-devletle özdeşleşmiş, bu şekilde ulusal egemenlik, egemenliğin mümkün olan tek varyantı olarak kalmıştır. Bu nedenle, kitapta, halen ulusal ve uluslar arası ilişkiler açısından dönüşüme uğradığını

[154] Emin Gürses, **Milliyetçi Hareketler ve Uluslar arası Sistem,** Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.
[155] Norbert Elias, **Uygarlık Süreci,** Cilt 2, Toplumun Değişimleri: Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak, çev. E. Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 217.
[156] Matthias Kaufmann**, Aydınlanmış Anarşi: Siyaset Felsefesine Giriş,** çev. Y. Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 173.
[157] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 129.
[158] E. J. Hobsbawm, **1789'dan Günümüze Milletler ve Milletçilik "Program, Mit, Gerçeklik",** çec. O. Akınhay, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 102.

savunduğumuz kavram, klasik egemenlik anlayışının son yetkin şekli olan "ulusal egemenliktir".[159]

Ulusal egemenlik, siyasal iktidarın kullanımını doğrudan ulusa bağlayan bir özellik gösterir. Egemenlik ulusa ait olduğuna göre tüm siyasal organlar, kaynağı ulusta olan bir yetkiyi kullanırlar. Burada "genel irade" ile yasa arasında doğrudan bir ilişkisellik kurulduğu görülür. Ulusal egemenlik kuramı, yasaların kaynağının da egemenliğin şahsında somutlaştığı, yasa söyleyen ve uygulayan monark değil, ulusun bizatihi kendisi olması sonucunu doğurur.[160] Yasa yaratıcı dünyevi işlevi ulus doğrudan değil, temsilcileri aracılığıyla, yani bir bakıma dolaylı olarak üstlenecektir. Yasaların tek kaynağı durumunda bulunan ulus, yasaların uygulamaya geçirilmesi, yani yönetim işlevini devlet aygıtı aracılığıyla kullanacaktır.[161] Böylece ulus ile devlet özdeşleşecek, fiilen yönetim işlevini elinden bırakan ulus, teorik olarak iktidarın tek ve gerçek sahibi durumunda bulunacaktır. Burada modern devletle ulusun birbirlerine sıkıca bağlandığı ve ulusallığın devlet için temel meşruiyet kaynağı haline geldiği görülür. Başka bir anlatımla ulusal egemenlik kuramı, modern devletin ulus-devletle özdeşleşmesini sağlayacaktır.[162]

Egemenlik, olgu olarak da kavram olarak da siyasal toplum içerisinde var olur; varlığından söz edilebilmesi de siyasal toplumun güncel örgütlenme şekli olan devleti ön gerektirir. Burada bir parantez açarak egemenliğin soyut bir kuram olan devlet ile özdeşleştiğine, otoriteyi fiilen kullanan siyasal iktidardan ise farklı bir

[159] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 129.
[160] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 129.
[161] Cemal Bali Akal, **Devlet, Yasa, Hakimiyet,** Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 36.
[162] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 130.

görünüm sergilediğine dikkat çekmeliyiz. Egemenlik, siyasal iktidarı aşan ve onu kapsayan bir olgudur. Egemenlik, kuramsal olarak değişmez ve sürekliyken siyasal iktidarlar belli süreler için üstlendikleri yönetim yetkisini kullanırlar. Bunun yanında bağımsız bir otoriteye gönderme yapan egemenliğe karşı siyasal iktidarlar her koşulda (örneğin sömürge yönetimlerinde bile) bulunurlar.[163] Bu noktalar göz önünde bulundurulduğunda devlet ile egemenlik arasında karşılıklı bir ilişki olduğundan söz edilebilir. Egemenlik "toplumdaki son ve mutlak hukuki/siyasi kararı alma gücü" olarak nitelendiğinde devletin zorunlu bir var olma koşulu olarak ortaya çıkar.[164] Egemenliğin varlığı, devletle beraber olur, ve devletin bulunduğunu gösterir. Tersinden bakıldığında bu durumun mantıksal sonucu olarak benzer bir çıkarıma ulaşır: Devletin hukuksal bir statü kazanabilmesi açısından ihtiyaç duyduğu kavram egemenliktir.[165]

1.3.2. Merkezilik, toprağa bağlılık ve ülkesel bütünlük

Egemen devletlerin tamamında ortak üç somut özellik öne çıkar: Belirli bir sınırla çevrilmiş topraklar (ülke), bu ülke üzerinde yerleşik bir yaşam sürdüren insanlar (halk/ yurttaşlar) ve yönetim faaliyetlerini sürdürmek üzere kurumsallaştırılmış bir uygulama mekanizması (hükümet/siyasal iktidar). Sayılanlar egemen devletin varlığını görmemizi sağlayacak somut ve gerekli koşullardır. Ancak, kuşkusuz her devlette bu unsurların nitelikleri ve tezahür şekilleri değişir. Örneğin, ülke sınırlarının genişliği açısından Rusya, Kanada ve Avustralya gibi ülkelerle

[163] Yusuf Şevki Hakyemez, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı,** Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, s. 63.
[164] Selahattin Akkuş, **Modern Egemenliğin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirlenme,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 13.
[165] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 140.

Liechtenstein, Maldivler ve nüfusu ile Vatikan ve San Marino'nun nüfusunu karşılaştırmak bir anlam ifade etmeyecektir.[166] Dahası bu nüfusun özellikleri de çoğunlukla farklılık gösterir. ABD'nin sahip olduğu etnik çeşitlilik, İzlanda örneğinde göreli bir türdeşliğe dönüşür.

Etnik çeşitlilik halen pek çok devletin yüz yüze bulunduğu bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında dünyada bir etnik grubun, ne kadar büyük olursa olsun, mutlaka devlete sahip olduğundan veya olması gerektiğinden söz edilemez. [167] Herkesin aynı statü ve koşullara sahip olduğu bir vatandaşlık anlayışı varsayıldığında etnik farklılığın bir anlam ifade etmeyeceği düşünülecektir.

Son olarak her devletin yönetim faaliyetlerinin sürmesini sağlayan farklı bir siyasal sisteme sahip olduğundan da söz edilmelidir. Devletlerin yönetilme biçimlerini ve yönetim organlarını belirleyen siyasal kültürleri, tarihleri, ekonomik ve sosyal yapılarıdır. Bu açıdan halen ABD'nin başkanlık, İngiltere'nin parlamenter sistem ve Fransa'nın yarı başkanlık sistemiyle yönetilmesi tesadüf değil; uzun bir tarihsel süreçte gelişen kendi iç dinamiklerinin sonucudur. Yada bir devletin kapitalist veya komünist rejime sahip olması egemenliğini etkilemez. Zira daha önce de belirtildiği gibi egemenlik soyut bir gayri şahsi bir kurum olarak beliren devletle özdeştir. Devletin yönetilme şekli, yöneticileri yada ideolojisi ile değil.[168]

---

[166] Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, Law**, Power and The Soverign State: The Evolution and Application of the Concept of Soverignty,** Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1995, s. 33-36.
[167] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 140.
[168] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 141.

Kavram olarak *"ülke";* bir devletin egemenliğine tabi kılınmış olan yeryüzünün belirli kesimini, bir başka deyişle devlet egemenliğinin sınırlarını ifade etmektedir.[169] Ulus-devletlerde ulus gibi ülkenin de bölünmezliği esastır. Yapısal bir özellik olarak ülkesel bütünlüğün ortaya çıkışı her şeyden önce, modern devlet aşamasıyla hiç olmadığı kadar netleşmiş olan ülke topraklarının milliyetçiliğin tesiriyle değer yüklü bir kavram haline getirilerek adeta kutsallaştırılmış olmasına bağlanabilir.[170] Aynı şekilde sınır kavramının içeriğinde de bu yönde bir değişiklik olmuş, kutsallık ve dokunulmazlık sınırlar açısından da belirleyici hale gelmiştir. Ulus-devlette, kutsal içerikler taşıyan vatan ve sınır kavramlarının bütünleşerek, özel bir anlam ifade etmeye başladığı,[171] "sınırların çevrelediği toprak parçasının türdeş bir bütün oluşturduğu düşüncesinin" giderek yerleştiği görülmektedir.[172]

Bu esasın, modelin toplumsal ve siyasal anlamda farklılıkları yok etmeyi amaçlayan, homojenleştirici yapısıyla bağlantısından da bahsedilebilir. Yani, ulus-devletlerde ulusun bütünlüğü açısından da ülke bütünlüğüne önem atfedilir ve ülke sınırları içinde merkezi siyasal otoriteden ayrı ve eşit egemenlik adacıklarına sıcak bakılmaz. Dikkat edilirse ülkesel bütünlük ilkesinde milli egemenliğin ve milli kimlik temel unsurlarının güçlü bir tesiri sezilmektedir. Sonuç itibarıyla ulus-devletlerde, ülke

[169] Atilla Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye,** Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 26-27.
[170] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 146.
[171] Ozan Erözden, **Ulus-Devlet,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 116-117. **Bu konuda bkz.** Anthony Giddens, **The Nation-State and Violence,** Polity Press, Cambridge, 2001, s. 116.
[172] Furkan Y. Şen, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus-Devlet,** Yargı Yaınevi, Ankara, 2004, s. 54.

toprakları; kesin tanımlanmış, kutsal bir mahiyet taşıyan, sadakat öğesi vasfına sahip ve üzerinde tek bir meşru otoritenin bulunduğu bir alanı ifade etmektedir.[173]

Modern coğrafyanın kurucularından biri olarak kabul edilen Ratzel, zamanın sosyoloji literatürünün büyük bir kısmıyla aynı çerçevede, devletleri biyolojik organizmalara benzeten bir sınırlar kuramını ayrıntılarıyla ele almıştır. Ona göre, devletler, üç bölgeden oluşan *"sınır kenarları"* ile çevrilidir. Bunlardan ikisi, bitişik iki devletin çeper *(periphery)* bölgeleridir, diğeri ise bu iki devletin toplumsal ve siyasal özelliklerini birleştiren bir otonom bölgedir. Ratzel'in çalışmasının birçok ilginç özelliği vardır. Ona göre, sınırlar devlet iktidarının bir ifadesi ve ölçüsüdür, bu nedenle bir devletin sınır bölgeleri çok daha merkezi bölgeler kadar önemli unsurlar olarak kabul edilmelidir.[174]

Ne var ki, çok belirgin bir determinist niteliğe sahip olmasının yanında, Ratzel'in fikirleri, genel bir kuram olarak tatmin edici değildir. Geleneksel devletlerin bölgeselliğini ulus-devletlerden ayırmak açısından, ilkinin "sınır boyları"nın (frontier), ikinciler arasında var olan "sınırlar"dan (border) önemli biçimde farklı olduğunu görmek şarttır. Siyasi coğrafyada "sınır boyları" terimi iki anlamda kullanılmaktadır. Bu, ya iki yada daha çok devlet arasındaki belirli bir bölünme türünü yada tek bir devletin yerleşik olmayan ve yerleşik bölgeleri arasındaki bölünmeyi ifade eder.[175]

---

[173] İsmail Coşkun, **Modern Devletin Doğuşu,** Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 156. **Bu konuda bkz.** Christopher Pierson, **Modern Devlet,** çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları Yayınları/ Kamera Yayınları, İstanbul, 2000, s. 100-102.

[174] Anthony Giddens, **Ulus-Devlet ve Şiddet,** çev. Cumhur Atay, Devin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 72.

[175] Anthony Giddens, **a.g.e.**, s. 72.

Ulus-devletler, siyasi temellerinin yanında belli bir coğrafi temellere de sahip olmuşlardır. Bugün ulus-devlet tanımlanırken, coğrafi temelin olmazsa olmaz bir gereklilik olarak belirtildiği görülmektedir. Belirli bir coğrafi temel üzerinde, Doğu-Batı ilişkilerine yönelik siyaset önerisi söz konusudur. Modern devletler ideolojik ve siyasi görüntülerinin yanında, belirli bir toprak temeline dayanmaları dolayısıyla *ülke*, *vatan* anlayışı üzerinde yükselmişlerdir. Coğrafyanın kendi başına bir anlamı söz konusu değildir. Belli gelişmelerle birlikte Fransız toprağı ve İspanya ülkesi mana kazanmıştır. Bu gelişmeler içinde, Batı'da çeşitli grupların bulundukları coğrafi konumun önem kazanması sonucu, bu mevkilerde bulunan geniş kitlelerin toprak uğruna savaşmaları ve ölmeleri söz konusu olmuştur. Bu nedenle Yunan'da site yurtseverliği söz konusuyken, Yeni Çağ sonrasında vatanseverlik, milliyetçilikle karşılaşılmıştır.[176]

1.3.3. Siyasi, hukuki ve idari bütünlük

Siyaset bilimciler ve sosyologlar, genellikle Max Weber'i izleyerek, modern devleti diğerlerinden ayıran özelliğin, belli bir ülke üzerinde, yani sınırlar belli olmuş toprak parçası üzerinde şiddet araçlarının tekeline sahip olmak olduğunu savunurlar.[177] Bu bağlamda egemenlik kavramı, belli bir ülke sınırları dahilinde kural ve düzenlemelerin çerçevesini belirleme ve buna bağlı olarak o ülkeyi yönetme bakımından tartışılamaz üstün bir hakka sahip olan bir politik otoritenin varlığını

[176] İsmail Coşkun, **Modern Devletin Doğuşu,** Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 155-157.
[177] Paul Hirst, G. Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor,** çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 204.

içerir. Ulus-devlet kavramı ise, insanların kendi kaderlerini ulusal politik mekanizmalar ve kurumlar çerçevesinde belirleme fikrini ifade etmektedir.[178]

Ulus-devletin her bakımdan birleşmiş ve bütünleşmiş bir topluluk oluşturma amacı, kültürel bütünlük kadar siyasal bütünlüğü de gerektirmektedir.[179] Bu doğrultuda, ulus-devletler, toplumu ortak bir "siyasi kültür" etrafında bütünleştirme, bir "siyasi topluluk" haline getirme amacını da güderler.[180] Bu husus, ulus-devlet modeline yapısal bir özellik olarak, siyasal bütünlük şeklinde yansımıştır. Siyasal bütünlük, ülkede tek siyasi otoritenin varlığı, siyasi erkin bir merkezde toplanmış ve bu merkezden dağıtılarak kullanılması, her yerde aynı yasaların geçerliliği ve eşitliğin olması gibi nitelikleri içerir.

Siyasal bütünlük, esas olarak vatandaşlık bağı denilen, bireyle devlet arasındaki hukuki bağ ile sağlanmaktadır. Birey, bu bağ sayesinde vatandaş sıfatıyla ulusa dahil olmakta; bireysel, sosyal ve siyasi haklardan oluşan vatandaşlık hakları demeti ile siyasal yapılanmanın parçası haline gelmektedir.[181]

Bireylerin birtakım hak ve yükümlülüklerle sorumluluklara sahip olmasını kapsayan "vatandaşlık"; toplumun siyasi ve hukuki bütünlüğünü sağlamakta, eşitliği ve katılımı içermesiyle de milli egemenlik ilkesine işlerlik kazandırmaktadır. Tüm bunlardan ötürü, ulus siteminin siyasi manada en önemli öğesi olarak vatandaşlık

[178] Mehmet Yüksel, **Küreselleşme, Ulusal Hukuk ve Türkiye,** Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 100.
[179] Nuri Bilgin, **Teoriden Pratiğe, Modelden Temsile Yurttaşlık,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı: 67, Güz, 2001, s. 44-80.
[180] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 146.
[181] D. Anthony Smith, **Milli Kimlik,** çev. Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 125. **Bu konuda bkz.** Ozan Erözden, **Ulus-Devlet,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 129.

gösterilebilir.[182] Milliyetçi ideolojiye göre, ulusun siyasal yönünü oluşturan başlıca öğeler; milli egemenlik ilkesinin uygulanması, vatandaşlık bağının tesisi ve siyasal katılımın sağlanmasıdır.[183]

Vatandaşlığı önemli kılan bir başka işlev de ulus-devletin temel özelliklerinden olan; milli kimlik ile kültürel bütünlüğe olan katkısı olmaktadır. Vatandaşlık, bir yandan milli kültür ve dil gibi, ulusa aidiyet bağı kurarken özellikle eşitlikçi yapısıyla kültürel farklılıkları görmezlikten gelerek moderniteye has toplumsal farklılıkları bastırmaya çalışan siyasal tutumun en önemli kaynağı haline gelmektedir.[184] Yine ulusun tüm bireylerinin eşit olması, aynı hak ve yükümlülüklerle donatılmaları milli dayanışmanın sağlanmasına da katkıda bulunan bir unsurdur. Gerçekten de, milli aidiyet duygularının gelişmesinde; vatandaş statüsünde, başta oy hakkı olmak üzere siyasi hakları kullanabilmek etkili bir faktördür.[185] Özellikle, demokratik hakların icrasının sosyal bütünleşmeye önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmekte, bu bağlamda siyasal katılma hakkı önemli bir uluslaşma aracı olarak kabul edilmektedir.[186] Bu şekliyle, aslında hukuki bir bağ olan vatandaşlık, toplumun fertleri arasında sosyal bir bağ da kurmakta, fertlere tanınan hak ve ödevler milli kimliğin de bir parçasını teşkil etmektedir.[187]

---

[182] Muharrem İskenderoğlu, **Küreselleşme, Ulus-Devletin Geleceği ve Türkiye,** 2001, www.türkiyevesiyaset.com/sayi5/0518.htm, 12.02.2004.
[183] Şenol Durgun, **Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?,** Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, Kış, 2000, s. 114. **Bu konuda bkz.** Benedict Anderson, **Milliyetçiliği Anlamaya Giriş, Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik,** Derleyen: Musatafa Armağan, Şehir Yyaınları, 2001, s. 26.
[184] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 147.
[185] Ozan Erözden, **a.g.e.,** s. 118.
[186] Etienne Balibar, Imannuel Wallerstein, **Irk, Ulus, Sınıf,** çev. Nazlı Ökten, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 122.
[187] Ali Osman Gündoğan, **Devlet ve Milliyetçilik,** *Doğu-Batı,* Yıl 6, Sayı 21, Ocak 2003, s. 184. **Bu konuda bkz.** Y. Furkan Şen, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus-Devlet,** Yargı Yayınevi, Ankara, 2004, s. 55-56.

Egemen otoritenin meşruluğu, yasaların kaynağının yeryüzüne indirilmesinden doğar. Ulus-devlet ile birlikte kişiselleştirilmiş siyasal iktidar tipi, yerine kurumsal siyasal iktidara bırakır.[188] Kurumsallaşmış siyasal iktidar, içkin olduğu güç kullanma yetkisini yasalar aracılığıyla yaşama geçireceği güvencesini verdiğinde güç kullanımının kişiselleştikten çıktığı ve "ehlileştiği" görülecektir. Yöneten ve yönetilen ilişkilerinin yasaların belirleyici olduğu bir zeminde yürütülmesi, devlet ile toplum arasında yeni bir bağ oluşmasına neden olur.[189]

Ulus-devletler üzerinde yükseldikleri bütüncül mantık ve temel unsurlarından milli egemenliğin tesiriyle bir merkezi siyasal otorite etrafında teşkilatlanan idari ve siyasi birimlere sahiptirler. Milli egemenlikten kaynaklanan tek bir otoritenin varlığı, bu otoriteden kaynaklanan türdeş, güçlü ve etkin bir idari yapılanmanın ülke çapında var olması önemli bir uluslaşma aracı olarak görülmektedir.[190]

Bu bakımlardan, ülke içinde tüm halkın yetki vermesi ile oluşmuş kontrol ve denetim imkanları yüksek, nihai otoriteye sahip tek bir hükümet yapılanması tercih edilmekte, kamu hizmetlerinin merkez ve merkezin hiyerarşisi içinde yürütülmesi önemli bir idari prensip olarak uygulanmaktadır. Burada önemli olan ulus-devlet modelinde idarenin sonuçta tek bir otoriteden kaynaklanıyor olmasıdır. Bu genel görünümden

---

[188] Cemal Bali Akal**, Devlet, Yasa, Hakimiyet,** Cumhuriyetin 75 Yıl Armağanı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 23.
[189] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s.142.
[190] Yves Santamaria, **Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi,** çev. Siren İdemen, Ulusar ve Milliyetçilikler, derleyen: Jean Leca, Metis Yayınları, Eylül 1998, s. 20-24.

dolayı, tarihsel süreç içerisinde, ulus-devlet idari bütünlük yaklaşımı ile özdeşleşen bir devlet biçimi olmuştur.[191]

Üniter devlet yapılanması, ulus-devlet siyasi yapılanma biçiminin egemen formu olmakla birlikte, federal devlet yapılanmaları da bir ulus-devlet biçimidir. En popüler örnekleri ABD, Almanya, Kanada, Avustralya ve İsviçre olan federal devlet yapılanmaları, iki farklı yönetim alanından oluşur. "Genel Yönetim" yada "Ulusal Yönetim" olarak adlandırılan Federal Yönetimin faaliyette bulunduğu birinci yönetim alanı milli ölçektedir ve ulus-devlet modelinin temel unsur ve yapısal özelliklerini içerir. Buna göre, federal yönetim ülke çapında yetkili tek siyasi iktidardır. Birliği oluşturan her bir devletten ayrı bir merkezi bir tüzel kişilik, merkezi bir anayasa ve birleşen ülke haklarının oluşturduğu tek bir ulus (federal yada bölgesel yönetimlerin anayasalarında asıl ulusa atıfta bulunur) federal yönetim alanındaki kurumlardır.[192] İkinci yönetim alanı ise, "Eyalet Yönetimleri" veya "Bölgesel Yönetimler" olarak adlandırılan ulus altı ölçekte teşkilatlanan *Federe Yönetimlerdir.* Federal devletlerde, federe devletlerin uluslar arası ilişki kurma hakkı yoktur. Yetkilerini de milli egemenlik ilkesinden kaynaklanan Federal Anayasadan almakta ve milli kimliğin şemsiyesi altında yer almaktadırlar.[193]

XIX. yüzyılda yayılan tarihsel ve sosyolojik olgu olan ulus-devletin, insanların kendi kaderlerini milli politik mekanizma ve kurumlar çerçevesinde belirleme fikrine ve yeteneğine dayanmaktadır. Tarihsel süreçte sosyolojik bir olgu olarak merkeziyetçi

[191] Ozan Erözden, **a.g.e.,** s. 128.
[192] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 148.
[193] Atilla Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye,** Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 28-29. **Bu konuda bkz.** Oktay Uygun**, Federal Devlet,** 2. Baskı, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 2002, s. 23-29.

özellikleri ağır basan bir siyasi düzene geçişi temsil ettiği, aynı dili konuşan, aynı soydan gelen aynı dine mensup, aynı tarihi geçmişi paylaşan ortak düşman ve düşmanları bulunan bir topluluk olarak ulusun siyasi ve toplumsal örgütlenmesi şeklinde kurumsallaştığı söylenebilir. Bu özelliklerinden hareketle ulus-devleti; sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde güç kullanma tekelini elinde bulunduran, yönetimi altındaki halkı ortak dil, kültür, mitler ve değerler yaratarak birleştirmeyi amaçlayan, siyasal ve toplumsal manada ulus üzerine tesis edilmiş bir devlet biçimi olarak tanımlamak mümkündür.[194]

1.3.4. Ulusal Kimlik

Hemen hemen bütün ulus-devletler, farklı alt kültürleri görmezden gelerek tek ulus varsayımıyla, hakim (çekirdek) etnilerin toplumsal değeri ve siyasal kültürleri üzerine inşa edilmiştir.[195] Ulus oluşturma politikalarını vatandaşlık temelinde yürütün ulus-devletler de dahil olmak üzere bir şekilde eritme (asimile) amacının olduğu, bugün dahi açıkça ifade edilmese de, ulusun tüm bireylerinin kendini soydaş olarak hissetmesinden ulus-devletlerin sadece memnunluk duyacakları söylenebilir.[196]

Ulus-devletlerin ulus inşası konusunda karşılaştığı meydan okumanın diğer boyutu; eritmek istedikleri alt kimliklerde küreselleşmeyle beraber görülen canlanmadır.

---

[194] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 149.
[195] Jurgen Habermas, **Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak,** çev. İlknur Aka, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 50. **Bu konuda bkz.** Anthony Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik,** çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 65.
[196] Erol Göka, **Bugün: Dünün ve Yarının İlginç Bir Karışımı,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 75, 2003, s. 88.

Evrensel kültür tehdidi karşısında milli kimlik ve kültürlere güç kazandıran bir etken konumundaki "yerelleşme dalgası", aynı zamanda homojen kültür ve üst kimlik tartışmalarını da zorlaştıran bir husustur. Genellikle mikro-milliyetçi bir boyutu da sahip olan etnik canlanmalar, kültürel homojenlikten devletin sembollerine hatta ülkesel bütünlüğe kadar modeldeki birçok unsuru değişikliğe zorlayacak sonuçlar doğurabilir.[197]

Tekil kimlik politikalarıyla bünyelerindeki etnisiteleri eritme (asimile) yolunu seçen ulus-devletlerin bu güne kadar nispeten başarılı oldukları söylenebilir.[198] Ancak küreselleşmeyle birlikte mahalli kültürlere (cemaatlere), dini duygulara ve asıl olarak da etno/kültürel değerlere olan yönelme[199] büyük toplumla ne ölçüde bütünleşmiş olurlarsa olsun kültürel yaratıcılığı bir şekilde devam eden etnilerle anayurtlarıyla irtibatta olan göçmen topluluklarda canlanma yaratmış, ulus-devletler yeni kültürel ve siyasi taleplerle karşı karşıya kalmıştır.[200] Üstelik, bu yeni süreçte ulus-devletlerin milli kimlik çalışmalarında her zaman yanında bulduğu; kitle iletişim araçları, temel hak ve hürriyetler, demokrasi gibi unsurlar daha ziyade alt kimlik ve kültürlerin tarafındadır ve onların etkili bir şekilde kullanılmasına müsait bir konjonktür söz konusudur.[201]

---

[197] İlber Ateş, **Kimlik Politikası, Demokrasi ve Ulus-Devlet: Bir Durum Tespiti,** *2023,* Sayı 43, Kasım, 2001, s. 56.
[198] Mithat Baydur, **Ulus-Devletin Muhtemel Ontolojik Alanı,** *Türk Yurdu, XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı,* Cilt 19, Sayı 139-141, Mart-Mayıs 1999, s. 263. **Bu konuda bkz.** Nuri Bilgin, **Teoriden Pratiğe, Modelden Temsile Yurttaşlık,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 67, Güz 2001, s. 109.
[199] Anthony D. Smith, **a.g.e.,** s. 109.
[200] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 212.
[201] Anthony D. Smith, **a.g.e.,** s. 106. **Bu konuda bkz.** Samuel P. Hantington, **Biz Kimiz Amerikanın Ulusal Kimlik Arayışı,** çev. Aytül Özer, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004, s. 14-15.

Yıllar süren güçlü ve sistematik eritme politikalarına rağmen, görülen canlanmalar etnisiteye dayalı milliyetçiğin gücünü gösterdiği kadar ulusu moderniteyle özdeşleştiren hayali cemaat tarzı yaklaşımların da eksikliğini ortaya koymaktadır.[202] Aynı zamanda bu durum kültürel yaratıcılık azalsa bile çekirdek kültürün kültürel farklılığı zinde tuttuğunun da bir göstergesidir. Nitekim büyük toplumla bütünleşmesine rağmen kendi milli kişiliğini, milli duygularını yitiren ulusal azınlık yada etnisite örneği son derece azdır. Kuzey Amerika'da yerliler ve Hispenikler, Avustralya'da yerliler, Avrupa'da Baskılar ve Korsikalılar, İran'daki Türkler eğitim, medya tekellerine yasaklanan dillerine rağmen güçlü bir şekilde varlıklarını sürdürmeleri çekirdek kültürün gücüyle alakalıdır. Bu hususta ABD gibi süper bir gücün egemenliğinde yaşamalarına rağmen Porto Rikoluların %91 oranında kendini Amerikan değil de Porto Rikolu olarak görmesi güzel bir örnek olabilir.[203]

Son zamanların popüler savlarından olan milliyetçiliğin yapay ve tarihe karışan bir ideoloji olduğu yaklaşımına karşılık milliyetçi bir yükselişin küreselleşmeye damgasını vurması küreselleşmenin karakteristiklerinden olan zıt ve çelişkili gelişmelerin iç içeliğinin bir başka göstergesidir. Zira yerelleşme yada mahalli kültüre dönüş hem milliyetçilikten, hem neo-liberalizmden hem de post moderniteden güç alabilmektedir. Her üçü de hem milli kimlik ve kültürlerde hem de alt kimliklerde bir canlılık ve bağlılık yaratmakta ve yeni ulus-devletlere gidebilecek mikro-milliyetçilikleri doğurabilmektedir.[204]

---

[202] Anthony D. Smith, **a.g.e.,** s. 14, 53.
[203] Will Kimlicka, **Çok Kültürlü Yurttaşlık,** çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 278-281.
[204] Mustafa E. Erkal, **Kültürel Kimlik ve Türk Kimliği,** *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı,* Yıl 3, Sayı 15, Mayıs-Haziran, 1997, s. 396.

Ulus ve etnik topluluk siyasi anlamdaki kolektif kimlik biçimleridir. Ulusal azınlık ise bir ulusun başka bir ülkedeki bakiyesi olarak ifade edilebilir. Ulusal azınlıklar tarihsel bir geçmişi olan haklara sahiptirler ve durumları birtakım anlaşmalarla belirlenmiştir. Etnik topluluk kavramı ise tanımlanması oldukça zor olmakla birlikte genellikle milli kimlik ve kültüre ulaşmamış alt kolektif kimlikleri kast etmekte kullanılan bir kavramdır.[205] Etnik topluluğu, uluslararası anlaşmalara konu olmamış, hakim kültüre oranla sayıca azınlıkta olan, ortak bir hayat tarzıyla hakim etniden ve diğer tüm gruplardan ayrılan, farklı bir kolektif isme ve tarihsel geçmişe sahip grup olarak ele almak mümkündür.[206]

Etnikliğin esnek bir kavram oluşu farklı ölçüt ve niteliklerle açıklanabilmesidir. Bu noktada görüşler iki yaklaşım altında toplanabilir. Birincisi, farklı bir hayat tarzını etniklik için yeterli gören yaklaşımdır. İkincisi ise, farklı hayat tarzına özerk bir tarihsel gelişim, bir toprak parçası ile özdeşleşmiş olma, kendine has bir milli ad, farklı bir dil ve yoğun dayanışma gibi ölçütleri ekleyen daha ayrıntılı yaklaşımdır.[207] Güncel hayatta ise etni kavramına ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişik bakış açılarıyla anlamlar yüklendiği görülmektedir. Ama herhangi bir sosyolojik farklılığın diğer gruplarca etnik anlamlandırmaya yol açması ortak bir yaklaşımdır. Sözgelimi, hayat tarzları, inanç ve değerleri aynı olsa bile dil farklılığı, yada dil aynı olsa bile din bazen mezhep farklılığı etnik bir adlandırmaya yol açabilmektedir. Bu konuda en iyi çözümün sosyal anlamda ayrı hayat tarzı, siyasal anlamda ise ayrı bir yurt, nüfus

[205] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 212-213.
[206] Naci M. Bostancı, **Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik,** Türkiye Günlüğü, Sayı 75, 2003, s. 8.
[207] Naci M. Bostancı, **a.g.e.,** s. 8. **Bu konuda bkz.** Anthonya D. Smith, **Milli Kimlik,** çev. Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, 41-43. Bu konuda bkz. Anthony Giddens, **Sosyoloji,** çev. Hüseyn Özel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, s. 224-226.

ve ayrılık iradesi gibi özellikleri birlikte dikkate alarak bir değerlendirme yapmanın olduğu söylenebilir.[208]

Gelişmeler etnik canlanmanın genel itibariyle küreselleşme şartlarında kendiliğinden gelişen süreçlerin sonucu olduğunu işaret etmektedir. Ancak, kendiliğinden gelişen bu süreçlerin, milletlerarası politikanın bir aracı olarak asırlardır kullanılan "başkasının evinde kavga çıkarma" taktiğinin dünya sisteminin hegemonik güçlerince daha rahat uygulanmasına müsait bir ortam hazırladığı da görülmektedir. Buradan hareketle etnik canlanmanın sebepleri arasında etnik canlandırma politikalarını da dahil etmek yanlış olmayacaktır. Bu politikalar uluslaşama sürecini henüz tamamlayamamış Orta Asya toplumlarında büyük çalkantılara neden olmaktadır.[209]

Etnik canlanmanın başlıca sebebi olarak, bilgi üzerindeki devlet kontrolünün etkisini kaybetmesi gösterilebilir. Günümüz toplumları eskiden olduğu gibi enformasyon açısından tamamen devlete bağlı değildir. Gelişen teknoloji ve toplumsal hayatta küreselleşmenin hakimiyeti sayesinde bir çok alanda bilgi, belge, görüş ve kaynaklara ulaşma kolaylaşmıştır. Artık, vatandaşlar milli kültürün ve resmi ideolojinin kuşatıcı yapısının etkisinden çıkabilmekte, bu arada etnik ve tarihi değerleriyle de karşılaşıp irtibata geçebilmektedir.[210]

---

[208] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 213.
[209] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 214.
[210] Veysel Bozkurt, **Değişen Paradigma, Çatışan Uygarlıklar ve Bölgesel Bütünleşme,** *Liberal Düşünce,* Cilt 2, Sayı 8, Güz, 1997, s. 75.

Kimlik ve aidiyetin önemli bir kaynağı da sorun çözen bir siyasi sitemdir. Sorunlar karşısında aciz kalan bir siyasal sistem kimlik erozyonuyla karşılaşabilir.[211]Çevre sorunları, büyük krizler, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve artan yolsuzluk gibi klasikleşen sorunlar, her şeyden önce ülke genelinde istikrar ve güven eksikliği oluşturmakta, sığınılacak olan yerel değerler, bölgeler, dernekler vb. ön plana çıkabilmektedir. Buradan hareketle, küreselleşmenin karmaşık ve belirsiz siyasi ikliminde birçok ülkenin sorunlar karşısında çözüm üretemez duruma düşmesi, merkezi hükümetlerin güç ve siyasal sistemin meşruiyet aşınması içinde kalması etnik canlanmayı hızlandırabilmektedir.[212]

1.3.5. Alt kimlik ve üst kimlik tartışmaları

Son zamanlarda etnik canlanmayla birlikte mikro-milliyetçi hareketlerin de geliştiği görülmektedir.[213] Mikro-milliyetçilik, alt kimliği milli kimlik düzeyine çıkarma, etnisiteyi toplumsal ve siyasi anlamda ulus haline getirme hareketi olarak ifade edilebilir. Hakim kültürle tarihsel sorunlar yaşayarak bu günlere gelmiş etnilerde bu tarz bir milliyetçi hareketin kendini gösterme ihtimali oldukça yüksektir.[214] Zira alt grupların hepsinde az veya çok var olan ezilme ve sömürülme duygusu bu tarz etnilerde diğerlerine oranla oldukça yoğundur.[215]

---

[211] Stuart Hall, **Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları,** der. Anthony D. King, çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 46.
[212] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 215.
[213] Naci M. Bostancı, **a.g.e.,** s. 19.
[214] Fahri Atasoy, **a.g.e.,** s. 129.
[215] Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik,** çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 65-66.

Mikro-milliyetçi hareketlerin meşruiyet noktası, siyasal ve toplumsal yapının belli (hakim) bir kültüre göre biçimlendirilmiş olmasının eşitsizlik mağduriyetine sebep olduğudur. Dolayısıyla bu tarz hareketlerdeki başlıca talep farklılıkları koruyabilmek için "eşitlik" olmaktadır. Milliyetçiliğin getirdiği duygusal yoğunluk ve kolektif kimliği her şeyin ötesinde görmenin tesiriyle bu eşitlik talepleri genelde milli eşit vatandaşlık sisteminin değiştirilmesini istemeye kadar uzanır. Buna göre, gerçek anlamda eşitlik kültürel ayrılıkların dikkate alınmasıyla oluşturulacak farklılaştırılmış vatandaşlık hukukunun oluşturulmasıyla sağlanabilecektir.[216] Mikro-milliyetçiliklerin ideolojik altyapısının ise, demokrasi, insan hakları ve çok kültürlülük üzerine oturtulmaya çalışılması günümüzde milliyetçilik kadar liberalizmin de mikro milliyetçiliklere kaynaklık ettiğinin bir göstergesidir.[217] Bu tarz hareketlerin milliyetçi yönünü ortaya çıkan entelektüel ve politik bir kadronun yürüttüğü milli alfabe, kültür ve tarih tezleri sürükler. Amaç ilk etapta bu hakları almak olarak belirlenmişse de ayrı bir ulus-devlet kurma ideali bu tarz hareketlerde her an hissedilebilir.[218]

Etnik canlanma ve mikro-milliyetçilik bugün dünyanın her tarafında görülmektedir. Batı Avrupa, Britanya, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve Orta Asya'daki gelişmeler hemen hemen tüm etnik hareketlerin mikro-milliyetçilik şeklinde ayrılıkçı bir yapıya büründüğünü ve şiddetli gerilimlere sebep olduğunu göstermektedir.[219]

---

[216] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 217.
[217] Nuri Bilgin, **Kolektif Kimlik,** Sistem Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 188.
[218] Fahri Atasoy, **a.g.e.,** s. 131.
[219] Naci M. Bostancı, **a.g.e.,** s. 19.

Bu arada etnik canlanmanın düzeyi ve sebep olduğu gelişmelerin ülkelerin toplumsal yapısıyla da yakından alakalı olduğu belirtilmelidir. Dikkat edilirse etnik sorunların iç savaşa yada şiddetli gerilim ve çatışmalara yol açtığı en sıkıntılı yerler olan; Güney Asya (Hindistan, Sri-Lanka ve Pakistan), Afrika'nın Orta ve Güneyi (Ruanda ve Sudan), Balkanlar (Bosna, Arnavutluk), Orta Asya (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan) ve Ortadoğu mozaik karakterli ülkelerin olduğu coğrafyalardır. Mozaik toplum, aynı coğrafyada yaşama dışında ortak paydası olmayan, benimsenmemiş zorunlu bir iradeyle, birlikte tutulmaya çalışılan sosyal bir yapıdır.[220] Bu yapı az sayıda ama aralarında belirgin bir şekilde bölünmüşlük olan bütün etnisitelerin aynı sınırlar içinde olması yada çok sayıda ve küçük etnik grupların toplam nüfus içindeki oranının belli bir düzeye ulaşılmasıyla oluşabilir. Bütünleşmenin sağlıklı olmadığı, yaratıcılığını kaybetmemiş etnilerin birlikte olduğu bu tarz ülkelerin şiddetli etno-kültürel gerilimlere sahne olması, etnik canlanmanın ayrılıkçılığa dönüşmesi yüksek bir ihtimaldir.[221]

Etnik canlanma ve mikro-milliyetçiliğin ulus-devletler için bazı açılardan tehdit ihtiva ettiği söylenebilir. Bunun başında sadakat ve bağlılığın ulusa değil de etnisiteye dönme ihtimalinin belirmiş olması gelmektedir. Böyle bir gelişme siyasal alanda ayrıcalık yaratmayacak tarzdaki (kendi dilini konuşabile, inancını yaşayabilme ve bunları öğretebilme gibi) gibi kültürel hak taleplerinin yerini, bunun devamı niteliğinde kolektif hak taleplerinin almasına, bu taleplerin büyük olasılıkla reddi durumunda da ayrılıkçılık, parçalanma riski gibi ülkesel ve siyasi bütünlüğün

[220] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 218. **Bu konuda bkz.,** Durmuş Hocaoğlu, **Mozaik,** *2023,* Sayı 43, Kasım, s. 30-36.
[221] Anthony Giddens, **Sosyoloji,** çev: Hüseyin Özel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000, s. 251.

bozulmasına ve reel egemenlik kaybına yol açabilecek gelişmelere sebebiyet verebilir.[222]

Hemen her ülke az veya çok etnik sorunlarla ve taleplerle karşılaşmaktadır. Ancak burada önemli olan husus tehdit görünümündeki bu olumsuz ihtimallerin bütün ülkeleri değil güney ülkelerini ve bu çerçevede de daha çok mozaik yapılı ülkeleri ilgilendirmesidir. Toplumsal ve ekonomik anlamda bütünleşmenin bir türlü sağlanamadığı güney ülkelerinde kültürel haklar alanında atılan demokratik adımların kimlik yarılmalarına yol açma riski her zaman için vardır. Ama ülke mozaik yapıda ise mikro-milliyetçi sürecin bir grubun hakim kültürü ve diğerlerini reddetmesi şeklinde ilerlemesi söz konusu olmaktadır ki, işte bu durumda etnik çatışma ve kaos ortamı kendini gösterebilmektedir. Geleneğinde etnik çatışma olmayan ve bütünleşmesini sağlamış olan ülkelerde ise yerelleşme ve milliyetçilikteki yükselişin milli kimlikleri güçlendirmesi, bu yöndeki politikaları kolaylaştırması daha yüksek bir ihtimal olmaktadır ki bu durumun ulus-devlet modeline güç katacağı ortadadır.[223]

Sosyolojik manada mozaiklik için ilk olarak, toplam nüfus içinde farklı grupların sahip olduğu ağırlığın belli bir oranda olması gerekmektedir. Buna ilaveten, etniler arasında ortak paydaların az veya hiç olmaması yani birlik oluşturmaya yönelik bir siyasi iradenin sağlanamaması gerekir.[224] Konuyu somutlaştırma açısından

[222] Gündüz Aktan, **Bölünmemek İçin Gayret Sarf Etme Sorumluluğu Ülkelere Aittir,** Söyleşi, *2023*, Sayı 43, Kasım, s. 20-26.
[223] Konstantin Von Barloewen, **Modernleşme ve Küreselleşeme Sürecinde Kültürel Kimlik,** Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, 2001, s. 5.
[224] Antony D. Smith, **Milli Kimlik,** çeviren: Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, İletişim Yayaınları, İstanbul, 1999, s. 175.

Kazakistan örnek gösterilebilir. Yüzden fazla etnik topluluğun olduğu bu ülkede, en büyük iki etnisitenin bir biriyle amansız bir siyasi ve ekonomik rekabeti söz konusudur.

Aslında, seksenli yıllardan beri yaşanmakta olan bir biriyle bağlantılı birçok süreç, ulus-devletleri yeni kimlik ve kültür politikalarına götürecek şartların da hazırlayıcısı olmuştur. Farklılıklara sıcak bakan post-modernitenin hakimiyeti, devletlerin mutlak egemenliklerini törpüleyen uluslar arası bir platformun oluşması, bu platform kapsamında temel hak ve hürriyetleri esas alan evrensel bir hukuk sisteminin gelişmesi, özel alandan tamamaıyla çıkan piyasanın kamusal alanda sosyal, mesleki, siyasal hatta kültürel açıdan farklılaşmalara yol açması ve kamusal unsurların uluslar arası değerlerle bütünleşmesi, gibi gelişmeler kimlik ve kültür açısından önemli bir dönüşümün ifadesidir.[225] Bu dönüşüm sürerken etnik canlanma ve artan göçlerin yeni sosyo-politik sıkıntılarla gündeme gelmesi, ulus-devletlerde kültür ve kimlik açısından politika değişikliğini gerektirmiş, değişikliğe damgasını vuran olgu da "çok kültürlülük" olmuştur.

Hemen bütün devletlerde birden fazla etninin yer aldığı dünyada etno-kültürel sorunlar göç alan ülkelerden ziyade hetorejen yapıdaki ülkelerin meselesidir. Bugün soy, din, dil, ya da hayat tarzı olarak ta homojen ülke sayısının bir elin parmaklarını geçmediği, 191 bağımsız devlet içinde 600 yaşayan dil grubu ve beş bin etnik topluluğun bir arada yaşadığı bir dünya söz konusudur.[226]

---

[225] Ömer Çaha, **İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü,** *Doğu Batı,* Sayı 5, Kasım, Aralık, Ocak 1998, s. 81-84.
[226] Will, Kymlicka, **Çok Kültürlü Yurttaşlık,** Çeviren Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25.

1.3.6. Ulusal eğitim ve kültürel homojenleşme

Ulus-devletlerin bugüne kadar uyguladığı kimlik politikaları, toplumu diğer toplumlardan (ötekiler) farklı kılan özelliklere, başta eğitim ve kültür teşkilatları aracılığıyla vurgu yaparak büyük toplumun (çekirdek etninin) kültürünü standart kültür haline getirme, resmi ideoloji ekseninde kimlik ve kültürel farklılıkları eriterek toplumun bütün üyelerine ortak bir sosyo-politik kültür kazandırma yönünde olmuştur.[227] Siyasal ve kültürel bütünlükle homojen bir ulus oluşturma gayesi güden ulus-devletler, kimlik politikalarını kültürel olarak çekirdek etnisiteye, siyaseten ise eşitlikçi ve milli vatandaşlık yaklaşımına dayandırmışlardır. Klasikleşen kimlik politikası, eşit vatandaşların bir takım ortak değerlerin de mirasçısı olmasını hedeflemektedir.[228]

Böyle bir kombinasyonun ortaya çıkmasında, teritoryal milliyetçiliğe dayalı ilk ulus-devletlerde (Fransa ve İngiltere) eşit vatandaşlık fikrinin bütünleşme ve ulus olma noktasında tek başına yeterli olmadığının anlaşılması etkili olmuştur. Giderek ulus-devletlerle özdeşleşen politika, esasen siyasi-hukuki bir bağ olan vatandaşlığın bireyler arasında eşit hak sahipliğini en adaletli sistem olarak kültürel eritme çabalarını desteklemesi yönünde olmuştur. Bu yaklaşımla ortak milli tarih ve kültür şuuruyla donatılan bireylerin, aynı zamanda eşit birer vatandaş olmalarıyla

[227] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 191.
[228] Vedat Bilgin, **Küreselleşme Sürecinde Kültür ve Milliyetçilik,** *Türkiye ve Siyaset,* Sayı 13, Bahar 2003, s. 112-113.

birbirlerine ve ülkelerine olan bağlılıklarının artacağı, meşruiyeti güçlü bir siyasi yapılanmanın kurulabileceği düşünülmektedir.[229]

Kimlik konusundaki bu yaklaşım ulus-devletlerde kamusal alan anlayışının da bir tahakküme dönüşmesine yol açmıştır. Modern devletle birlikte özel şahısların, ailenin ve ekonomik ilişkilerin yansıtılmadığı bu alana farklı sosyal ya da siyasi kimliklere sahip grupların da sokulmaması gelişen bu kimlik anlayışının bir sonucudur.[230] Bu yaklaşım ulus-devletleri kuruluş aşamalarında kamusal alan kadar özel alanı da biçimlendirmeye çalışan bir devlet konumuna sokmuştur.[231]

Homojen toplum, etnik ve alt kültür farklılıklarının asgari seviyede olduğu ve hakim kültürden asgari ölçüde farklılaşıldığı bir sosyal yapıdır. Bir toplumun homojen olup olmaması hakim ırk ve onun dışındakilere göre değil hakim kültür ile hakim kültür dışındaki örnekler arasındaki ilişkiye ve o orana göre şekillenir. Dolayısıyla homojenlik açısından etnikliği biyolojik olmaktan öte kültürel değerlere bağlı bir kavram olarak ele almak gereklidir. Hakim kültürün varlığı için bazı sosyologlara göre toplumun en az %80 bazılarına göre ise en az %65'nin ortak bir dille anlaşarak ortak bir hayat tarzını sürdürmeleri gereklidir.[232] Modernleşme süreçleriyle hemen her ülkede sağlanan az veya çok bütünleşmeye rağmen, etnik canlanma dalgasıyla kimi ülkeler çatışma ve kargaşa ortamına sürüklenirken, birçoğunda da kültürel özgürlük ve kendini ortaya koya bilme mücadeleleri sıkıntılı süreçlere dönüşmüştür.

---

[229] Bülent Aksoy, **Milli Kimliğin Kazanılmasında Coğrafyanın Önemi,** *Türk Yurdu,* Cilt 23, Sayı 194, 2003, s. 56.
[230] Ömer Çaha, **a.g.e.,** s. 76-77.
[231] Ferda Keskin, **Kamusal Alan ve Yalın Yaşam,** *Doğu Batı,* Sayı 5, Kasım, Aralık, Ocak, 1998, s. 99.
[232] Mustafa Erkal, **Küreselleşme, Etniklik, Çokkültürlülük,** Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

Son çeyrekte görüldüğü üzere etnik taleplerle başa çıkabilmek için tercih edilen çözüm yolu; azınlıkların davranışlarını çoğunluğun değer ve normlarına uydurmaları anlamına gelen eritme (asimilasyon) tarzının yerini çok kültürlülüğün alması olmaktadır.[233]

Mozaik olmayan ulus-devletlerde milli kimlik tüm topluma büyük oranda mal edilebilmiştir. Fazla göçmenin olmadığı, kesin çizgilerle ayrılmış büyük etnik grupların bir arada yaşamadığı ülkelerde, alt kültürlerin egemen grubun güdümü altında yaşamaktan genelde rahatsızlık duymadığı, uygulanan homojenleştirici kültür politikalarına uyum sağladıkları görülmektedir. Bu gibi ülkelerde milliyetçilikteki yükselişin etkisi milli kimliğin daha da güçlenmesi şeklinde olmaktadır. Bir yandan milli değerlere bağlılık artarken, diğer yandan teknolojik imkanlar ve ekonomik gelişmelerin neticesinde bütünleşme düzeyini daha da arttırma imkanları doğmaktadır. Sözgelimi, küreselleşmeyle beraber artan mobilizasyon (hareketlilik) ve kentleşme cemaat tarzı hayatı çözmekte, geleneksel olarak belli bölgelerde bir arada yaşayan küçük etnik grupların ülke geneline dağılışı hızlanmaktadır.[234] O halde etnik canlanma ve mikro-milliyetçiliklerdeki artışın yol açabildiği etno-kültürel gerilimlerin tarihsel ve toplumsal özelliklere göre, iki sonuca yol açması ihtimal dahilindedir. Bazı ülkeler kaçınılmaz şekilde parçalanmaya gidecek ve yeni ulus-devletler ortaya çıkacaktır yada istikrar ve bütünleşme için yeni kültürel politikalara (tercih edilen çok kültürlülük oluyor) geçişle klasik yapısından farklı bir milli kimlik unsuru ortaya çıkacaktır.

---

[233] Anthony Giddens, Christopher Pierson, **Modernliği Anlamlandırmak,** Çeviren: Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 251.
[234] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 220.

Dikkat edilirse, her iki sonuçta ulus-devlet modeline bir alternatif anlamına gelmemektedir. Her şeyden önce ortada paradigmal bir kırılma görülmemektedir ve dolayısıyla bu yöndeki gelişmelerin ulus-devlet modelinin sona erişi olarak yorumlanması doğru değildir. Ayrılıkçı mikro-milliyetçi akımların başarıya ulaşmasının çok daha homojen yeni ulus-devletlere yol açacağı ortadır. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, ulus-devlet modeli için sonun başlangıcı değil, daha da yerelleşme süreci olarak görülebilir. Nitekim, 1980'lerin başında 150 olan BM'ye üye ulus-devlet sayısı 200'e yaklaşmış durumdadır.[235] Bu önermeyi destekleyen bir diğer sonuç ise etnik canlanmanın ulus-devletleri millik kimlik ve kültür politikalarını yeniden gözden geçirmeye itmekte oluşudur.[236]

1.3.7. Ulusal hukuk birliği

Tarihsel süreçte XX. Yüzyıla gelindiğinde; özellikle II. Dünya Savaşı sonrası, tahmin edilemeyecek sayıda yeni ulus-devletin uluslararası sisteme dahil olduğuna tanık olunmuştur. Başka bir deyişle, 1945-1985 dönemi, uluslar arası sistemin dramatik ölçülerde genişleyip yoğunlaşmasına sahne olan bir dönem olmuştur. Bu dönemde sadece devletlerin sayısı değil, global bütünleşmenin düzeyi de artmıştır. Yani bir nitelik değişmesi de söz konusu olmuştur.[237] Bu bağlamda; birinci olarak, kökenini Avrupa'dan alan ulus-devlet sistemi, bütün dünyada genelleşmiş ve iki süper gücün himayesinde güçlenmiştir. İkincisi global ekonomi olmuştur. Bu oluşum, kendi politikalarını dikte edebilecek en güçlü devletlerin gücü üzerinde dahi sınırlamalar

[235] Benedict Anderson, **Milliyetçiliği Anlamaya Giriş,** Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik, Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, 2001, s. 22-23.
[236] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 220.
[237] Connie McNeely, **Constracting the Nation-State International Organization and Prescriptive Action,** Westport: Greenwood Press, 1995, s. 4.

yaratmıştır. Üçüncü olarak, hem global ekonominin hem de uluslar arası politik sistemin genişlemesi, devletleri birbirine daha sıkı bağlarla bağlamış ve yeni oluşumlara yol açmıştır.[238]

Kapitalizmin gelişme sürecinde; sadece devlet yapısı değil, aynı zamanda hukuk da değişmiştir. Modern devletin gelişimine bağlı olarak şekillenen hukuksal çerçeve, şimdi daha yakından incelenebilir. Bu yeni hukuksal çerçeveyi ele almadan önce, feodalitenin hukuk düzenine kısaca bir göz atmak yerinde olacaktır.[239]

Hukukun oluşumu açısından feodaliteye bakıldığında, hukuk birliği yerine, bir hukuk dağınıklığından söz edilebilir. Bu dönemde, hukuk yaratan merkezi bir otorite bulunmadığından; hukuk, feodal beylikler, bölgeler, meslek birlikleri, kentler, köyler, loncalar, korporasyonlar ve birlikler içinde; gelenekler, görenekler, yani örf ve adet kuralları biçiminde oluşmuştur. Hukukun oluşumu, aşağıdan yukarıya doğru gelişmiştir.[240]

Böylesine bir hukuk dağınıklığı karşısında; toplumun önce ekonomi ve ticari yaşamında etkin olan, ardından siyasal iktidarda söz sahibi olmaya başlayan burjuvazi, kendi gelişmesi önündeki engelleri yıkarken hukuksal ilişkilerde de köklü bir değişiklik yaratmıştır. Feodal dönemin dağınık hukuk yapısının yerini, hukukun birleştirilmesi ve yalınlaştırılması çabası almakta ve bu çerçevede hukuk birliğini savunan akımlar boy göstermiştir. Bireyleri sımsıkı saran yerel ilişkiler ve cemaat

---

[238] Mathew Horsman, A. Marshall, **After The Nation-State: Citizens, Tribalizm and The New World Disorder,** London: Harper Collins Publisher, 1994, s. 23.
[239] Mehmet Yüksel**, Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye,** Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 61.
[240] Ergun Özsunay, **Medeni Hukuka Giriş,** İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 122.

bağları çözülürken, kent ekonomisinden ulusal ekonomiye geçilirken, hukuk dağınıklığından hukuk birliğine ve yargı birliğine geçiş, bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bağlamda egemen ve bağımsız ulus-devletler, hukukun önemli bir kaynağını oluştururlar. Ulus-devletler çerçevesinde hukukun üstünlüğü, hukuk devleti ve kanun önünde eşitlik anlayışı gelişmiştir. Bu anlayış doğrultusundaki hukuksal düzenlemeler,ülkenin tamamını kapsamıştır. Ulusun tamamına aynı şekilde uygulanabilen ortak hukuk sistemi gelişmekte ve bu hukuk sistemi yerel birimlerdeki dağınık hukukun yerini almıştır.[241]

Ayrıca mülkiyet hakkının korunması, miras hakkının düzenlenmesi, sözleşme hukukuna üstün bir yer verilmesi, kapitalizmin varlık nedenidir denebilir. İngiliz hukuk tarihçisi Henry Maine de bu çerçevede, toplumsal gelişmenin yeni ihtiyaçlar yarattığını, bu ihtiyaçların eski hukuk kurallarıyla karşılanamayacağını belirterek, hukukun statüden sözleşmeye doğru bir gelişme gösterdiğini, statüye dayanan feodal hukukun yerini sözleşmeye dayanan hukukun aldığını, kapitalizmle birlikte sözleşme hukukunun etkinlik kazandığını ifade eder.[242]

Kapitalizmin mülkiyet ve miras hakkı ile sözleşme özgürlüğüne tanıdığı üstün değerin hayata geçirilmesi ise, devlet yetkilerinin sınırlandığı, keyfiliğin olmadığı, ülkenin her yerinde aynı şekilde uygulanan kuralların varlığını gerektirir.

Kapitalizmin temel ilkesinin rasyonalizm olması, rasyonel bir hukuk sisteminin kapitalizm tarafından benimsenmesinin nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Kural

[241] Mehmet Yüksel, **a.g.e.,** s. 61.
[242] Adnan Gürüz, **Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme, Siyasal Kitabevi,** Ankara, s. 96.

hukuku sisteminin kapitalizm tarafından benimsenmesinde, kural hukukunun kapitalist muhtaç bulunduğu hukuki güvenceyi sağlamakta etkili olması başlıca rolü oynamıştır. Roma hukuku, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu hukuki atmosferi Avrupa'da sağlamıştır. Gelişmeyi sağlayacak güven ve düzenin hukuk tarafından gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir.[243]

Bizans imparatoru Justinianus (527-565) tarafından, klasik Roma hukukçularının eserlerinden ve imparator emirnamelerinden derlenen ve "Corpus Juris Civilis" adı verilen medeni hukuk kodu yada kanunlaştırması, XII. yüzyıldan itibaren, başta İtalya olmak üzere Avrupa'da ilgi görmeye başlamıştır. Ancak kanunlaştırmanın en yüksek düzeye çıktığı dönem, kapitalizmin de giderek olgunlaştığı, XVIII. ve bilhassa XIX. Yüzyıl olmuştur. Bu dönemde; kanunlaştırma düşüncesi, doğal hukuk akımından, akılcı felsefeden, sosyal-ekonomik ve siyasal faktörlerden etkilenerek şekillenmiştir.[244]

Bu çerçeve içinde, doğal hukuk akımı, örf ve adetlerin yerine, insan aklından esinlenen bir hukukun ancak kanunlaştırma yoluyla yaratılabileceğini savunurken, XVIII. Yüzyılın Aydınlanma düşünürleri, aklın egemen olduğu bir düzeni kurup, eski köhnemiş düzeni yıkmak bakımından kanunlaştırmayı uygun bir araç olarak görmüşlerdir. Ayrıca, giderek güçlenen devletler, kanunlaştırmalar yoluyla iç hukuk birliğini sağlamaya çalışmışlardır. Hukuki kesinliğe ve güvenliğe olan ihtiyaç ta kanunlaştırmayı gerekli kılmıştır. Gelişen kapitalizm ve merkeziyetçi devlet yapısı

[243] Adnan Gürüz, **a.g.e.,** s. 96.
[244] Mehmet Yüksel, **a.g.e.,** s. 63.

da keyfilikten uzaklaşmış, birliğe kavuşmuş, daha homojen bir hukuk düzeninin oluşmasını zorlamıştır.[245]

Westfalya Barışı, birçok bakımdan devletler sisteminin ortaya çıkışını simgeler. Otuz Yıl Savaşları'nın sulh ile sona ermesi, Kutsal Roma İmparatorluğuna son vermiştir. Bu, devletler sistemine hukuksal bir temel sağlamıştır. Böylece, Westfalya Barış Antlaşmasına taraf olanların gerçek anlamda bir bağımsızlık statüsüne kavuşmasının kabulü söz konusu olmuştur. Ayrıca devletlerin egemen varlıklar olarak tanınmasıyla, egemenlik ilkesi ile ulusal kendi kaderini belirleme ilkesi hayata geçmiştir. Westfalya, aynı zamanda bağımsızlık ve egemenlik statüsüne kavuşmuş devletler arasında akdedilen ilk çok taraflı sözleşme niteliğindedir. Böylece XVII. Yüzyılda devlet, uluslararası düzen üzerinde dramatik etkiye sahip, kamusal alanı ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Böylesi bir kamusal alanın ortaya çıkışı, Ortaçağ Avrupa'sından modern Avrupa'ya geçişin bir simgesi olmuştur.[246]

Westfalya Barışı'nın getirdiği modelden itibaren uluslar arası sistemin temel özelliklerini Cassese şöyle sıralamaktadır:

1. Dünya, büyük ölçüde kendilerine özgülenen toprak ve deniz parçası üzerinde münhasır kontrole sahip egemen devletlerin oluşturduğu bir topluluk niteliğindedir. Her bir devlet, kendisini mükemmel bir topluluk olarak görmekte olup, başka bir gücün otoritesine boyun eğmek istemez, yani kendinden başka bir üst otorite tanımaz durumdadır;

[245] Ergun Özsunay, **a.g.e.,** s. 124-125.
[246] David Jacobson**, Introduction: The Global Present,** D. Jacobson (Ed), **Old Nations, New World-Conceptions of World Order,** Boulder, Westview Pres, 211-227.

2. Meşruiyetin birincil kaynağı güçtür;

3. Hukuk yaratma, ihtilafları çözme ve hukuki icra etme şeklindeki üç temel hukuksal fonksiyon, bir ölçüye kadar merkezileşmiştir. Dünya topluluğuna üye her devlet, gerçek gücüyle orantılı bir şekilde, bu fonksiyonları yerine getirme görevini bizzat kendi üzerine almıştır.

4. Güç kullanımı üzerine empoze edilecek herhangi bir hukuksal engel yoktur. Ülkesel egemenlik, politik bağımsızlık ve kendi vatandaşlarını koruma hakkına ilişkin hukuki ilkelere, güçlü devletler, ancak kendi çıkarlarına aykırı olmadığı ölçüde saygı göstermektedirler.

5. Uluslar arası nitelikte haksız, hukuka aykırı davranışlardan sorumluluk, ihlalci devlet ile mağdur arasındaki özel bir mesele olarak görülmektedir.

6. Bütün devletler, arasındaki gerçek farklılıklar ve dengesizlikler dikkate alınmadan eşit bir statüde kabul edilirler. Hukuk kuralları bu anlamda tarafsızdır.

7. Uluslar arası hukuk, devletlerin birlikteliğini sağlamak üzere tesis edilen kurallar bütünü niteliğindedir. Bununla devletlerin birlikte, yan yana yaşamaları için gerekli şartlar sağlanmaya çalışılır. Bu aşamada; devletlerin işbirliği, genel olarak savunma ve askeri amaçlarla sınırlıdır.[247]

Günümüzde her türlü bilgi, fikir ve haber akışı hem çok artmakta, hem de pek sınır tanımaksızın hızla yayılmaktadır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçtikçe, daha önceki toplum tipinin ihtiyaçlarına göre şekillenen yapılar ve kurumlarda da değişim yaşanmaktadır. Nasıl sanayi toplumu, tarım toplumundan farklı olmuşsa,

[247] Antonio Cassese, **Internatıonal Law in a Divided World,** Oxford: Clarendon Pres, 1994, s. 397.

bilgi toplumu da sanayi toplumundan farklı bir yapı göstermektedir. Bu bağlamda ulus-devlet ile ulusal hukuk ta dönüşüme uğramaktadır.

1.4. ULUS-DEVLET VE KÜRESELLEŞME: ÇATIŞMANIN DOĞASI

1.4.1. Küreselleşme olgusu karşısında ulus-devlet: egemenliğin yeni sınırlarıyla ilgili tartışmalar

Günümüzün en önemli sorun/tartışma alanlarının başında, ulus-devletin sınırlarının ötesinde ulus üstü ve global düzeylerde kapitalizmin yol açtığı ekolojik, toplumsal ve kültürel tahribatın denetim altına alınmasının mümkün olup olmadığı[248] ve direkt olarak ulus-devleti hedef alan ve daha çok siyasal düzeydeki tartışmalarda belirginlik kazanan, ulus-devlet işlevini tamamlayıp sona erdi mi, yoksa halen oynayacağı hayati bir rol var mı?[249]soruları gelmektedir. Bu ve benzeri konulardaki tartışmaların hemen hepsinin kaynağı, "gerisinde bilgi işlem, iletişim, vb. alanlardaki teknolojik gelişmeler ve üretimin örgütlenmesindeki çok önemli değişmeler bulunsa da, daha çok ulus-devletin aşılması sürecine işaret eden küreselleşme[250] olgusuna dayanmaktadır.

Milli egemenlik, ulusal sınırlar içinde yetki ve güç sahibi olarak sadece milli hükümetleri kabul edene dair bir anlayıştır. Buna göre, parlamento ve hükümet halkın serbest iradesiyle oluşmalı, devletlerin yetkileri, hukuk kuralları, kamu

[248] Jurgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çeviren: Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, 2002, s. 23.
[249] Friedric Jameson, **Küreselleşme ve Politik Strateji,** Çeviren Mehmet Beşikçi, *Birikim,* Sayı 139, 2000, s.
[250] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB – Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması,** *Doğu Batı,* Sayı 10, Şubat 2000.

otoriteleri ve hükümet politikaları hiçbir etki altında kalmadan kendilerince belirlenmeli, kamu otoriteleri milli sınırlar içinde etkin bir denetim ve kontrol gücü uygulayabilmelidir.[251]

Günümüz şartlarında herhangi bir devletin bu nitelikleriyle egemenliğe sahip olması adeta imkansızdır. Çünkü hükümetlerin tek başına karar alıp düzenleme yapabilecekleri alan ve konular sürekli azalmaktadır. Bu gelişmeden hareketle, küreselleşmeyle yerel egemenlikte meydana gelen başlıca değişikliğin; bütün ülkelerin yerel egemenlik alanlarında görülen daralma olduğu söylenebilir. Daralmanın temel sebebi ise, küresel bir topluluğun ve uluslar arası hukukun kurumsallaşmasıdır. Bu çerçevede, milletlerarası sözleşmelerle uluslararası resmi kuruluşlar (ulus-devletler aleyhine) yetki alanlarını hızla genişletmekte, uluslar arası hukuk güçlenmekte ve her ülkede birçok konuda düzenlemeler ve otoriteler uluslar arası anlaşmalar çerçevesinde oluşturulmaktadır.[252]

Uluslar arası hukukta görülen genişleme, uluslar arası ilişkilerdeki yoğunlaşma, uluslar arası örgütlerin sayısındaki artış ve kararların bağlayıcılık kazanması daha çok ekonomik küreselleşmeyle alakalıdır. Dolayısıyla yerel egemenlikteki daralma daha çok ekonomi bağlamında cereyan etmektedir. Bu noktada, güney ülkelerinin çarpık ekonomik küreselleşme dolayısıyla daha çok konuda ve edilgen bir şekilde uluslar arası işbirliğine girdikleri düşünüldüğünde yerel egemenlik aşınmasının bu ülkelerde daha güçlü seyrettiği söylenebilir.[253]

---

[251] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 5. Baskı Beta Yayınları, İstanbul, 1998, s. 118.
[252] Mithat Sancar, **Değişen Egemenlik Sürecinde Meşruiyet Sorunu ve Anayasal Düzen,** www. Anayasa.gov.tr/anayarg20/msancar.pdf,20.11.2004.
[253] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 168.

Daralmanın bir değer sebebi olarak da iktidar erimesi gösterilebilir. Neo-liberal esaslar doğrultusunda devletin yeniden yapılanmakta oluşu iktidar erimesini hızlandırmış, yönetişim düşüncesi ile iktidar gücündeki, dağılma kurumsal bir çerçeve kazanmıştır. Son zamanların egemen politik yaklaşımı olan minimal devlet oluşturma; her şeye hakim olup gelişmeleri kontrol etmek isteyen klasik egemenlik anlayışından oldukça farklı bir bakış açısının sonucudur.[254]

Siyasal alanda küreselleşmenin doğurduğu en önemli sonuç; klasik egemenlik esaslarında görülen aşınma ile buna bağlı olarak egemenlik anlayışında meydana gelen değişimdir. Ulus-devlet egemenlik yapılanması vestfalyan egemenlik çerçevesinde milli egemenlik anlayışıyla tesis edilen bir devlet modelidir. Gerek vestfalyan gerekse milli egemenlik esasları iç hukukta bağımsız olma (dış otoritelerin dışında tutulması) amacına matuf oluşturulmuşlardır. Oysa günümüzdeki devlet egemenliği mutlak olarak ifade edilebilecek bu niteliklerini yitirmiş durumdadır.[255] II. Dünya Savaşından bu yana uluslararası kuruluşların milletlerarası arenada aktif rol oynamalarına paralel olarak, devletin iktidar alanında ve gücünde görülen gerileme, uluslararası alanda artan bağımlılık ve küresel düzenlemelerdeki artışla en ileri safhaya ulaşmış durumdadır. Küreselleşmeyle birlikte hızla gelişen yeni ekonomik ilişkiler, çevresel faktörler ve birey hakları alanlarındaki gelişmeler sorunları küresel arenaya taşımaya başlamış, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler antlaşmalarının esas ilkelerinden biri olan devletlerin iç hukuklarına

[254] Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor,** Dost Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2003, s. 23.
[255] Ozan Erözden, **Ulus-Devletin Geleceği,** Uluslar arası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 1998, s. 9.

dokunulmayacağı ilkesi varlığını korumasına rağmen, özellikle gelişmekte olan ülkeler iç hukuk ile ilgili düzenlemelerini uluslararası topluluk kararlarına göre yapmaya başlamışlar, politikalarını bu gelişme doğrultusunda biçimlendirmeye yönelmişlerdir.

Egemenliğin bir başka unsuru olan meşruiyet, esas olarak ülke içinde demokratik karar alma sürecinin işlemesi ile sağlanmaktadır. Bu, devletin önemli fonksiyonlarından biri olduğu kadar sağlam bir egemenliğin de ilk şartıdır.[256] Bu konuda, güney ülkelerinde bağımlı ekonomik yapının tesiriyle dış faktörlerin politika ve otoritelerin oluşumuna etkisinin küreselleşmesiyle daha da artması fiili anlamda milli egemenlikte ciddi aşınmalara sebebiyet vermektedir.

Küreselleşmeyle ulus-devletin iktidar gücündeki erimenin hızlanması, siyasal anlamda görülen bir diğer değişikliktir. Bu erime; merkezi idarenin bazı yetkileri ulus-üstü birimlere bazılarını yerel idarelere devretmesi ve devleti küçültücü politikaların tercih edilmesiyle alakalı bir gelişmedir. Piyasaların serbestleştirilmesi, sınır aşan ekonomik ilişkilerdeki artış, bireyin özgürlük alanını genişleten politikalar, hukuk devleti ilkesinin önem kazanması gibi gelişmeler iktidar paylaşılmasına ve sınırlanmasına yol açmaktadır.[257]

Ulus-devlet güçlü bir merkezi egemenliğin gerektiği dönemlerin ürünü olan bir örgütlenmedir. Bu dönemlerde devletin siyasi ve toplumsal homojenliği sağlayabilmesi için tüm kaynaklara sahip ve ya da yönlendirici olması gerekli

[256] Stephan D. Krasner, **Globalization and Sovereignty,** States and Sovereignty in the Global Economy, Edited by David Smith, Routledge, 1999, s. 35.
[257] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 97.

görülmüş ve klasik egemenlik anlayışı sayesinde buna uygun bir yapılanma sağlanmıştır. Oysaki serbest ekonomi, özelleştirme, yerel idarelere yetki aktarımı, üçüncü sektörün (gönüllülük/sivil toplum) gelişmesi ve demokratikleşme gibi faktörler, devletin görev ve fonksiyonlarını azaltarak yerel egemenlikte, daralmaya ve iktidar erimesine sebep olmuştur. Bu kapsamda, devletin görev ve fonksiyonlarını mümkün mertebe piyasaya bırakması amacıyla sürdürülen özelleştirme politikalarının, iktidar erimesinde başlıca rolü oynadığı, yerel egemenliği klasik yapı ve anlamının dışına çıkardığı söylenebilir.[258]

Ayrıca uluslararasılaşma ve karşılıklı ekonomik bağımlılıktaki artışın önemli bir yerel egemenlik öğesi olan bağımsız politika geliştirebilme gücünde de gerilemeye sebep olduğu görülmektedir.[259] Ulus-devletlerin bağımsız politika geliştirebilme gücündeki gerilemenin en net görüldüğü alan ise ekonomidir.[260] Milliyetçiliğin ekonomik bağımsızlığı bir ulus olma kriteri olarak gören yapısı, milli kaynaklara ve pazara yön verebilen bir devlet anlayışına sahip olması, ekonomik bağımsızlık olgusunu ulus-devletler için önemli bir amaç haline getirmiş, nihayetinde korumacılığa dayalı otarşik (kendi kendine yeten) devlet anlayışı ulus-devletlerle özdeşleşmiştir.[261]

Yirminci yüzyılın özellikle son yirmi yılında sosyal bilimler literatüründe en fazla kullanılan kavram, muhtemelen, "küreselleşmedir". Küreselleşme, Giddens

[258] Paul Hirst, Grahame Thompson, **a.g.e.,** s. 203-209.
[259] Mustafa Erdoğan, **Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi,** www.liberealdt.org.tr/index.php?lang=tr=241, 31.012005.
[260] Coşkun Can Aktan, **Değişim Çağında Devlet,** Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 98.
[261] S. Seyfi Öğün, **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,** Alfa Yayınlara, İstanbul, 2000, s. 43-46.

izlenerek, en basit şekilde, dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir.[262] Kavramın evrensel ölçekte taşıdığı anlam, Marshall McLuhan'ın ünlü *"küresel köy"* kavramından çıkarsanabilir. McLuhan'ın burada ima ettiği, özellikle iletişim teknolojilerindeki değişimin insanlar arasındaki ilişkileri yoğunlaştıracağı ve hızlandıracağı, dolayısıyla coğrafi sınırların giderek anlamlarını yitirecekleridir.[263]

Coğrafi yakınlığın ticareti kolaylaştırıcı ve maliyetleri azaltıcı etkisiyle, ekonomik işbirliği anlaşmalarının daha çok bölgesel nitelikli olduğu görülür. Ulus-devletin ekonomi üzerindeki yetkilerinden bir kısmını devralan ya da devletlere birtakım kısıtlamalar getiren uluslar arası örgütlenmelerin tarihi, aslında İkinci Dünya Savaşı sonrasına dek gider.[264]

Ekonomik alan üzerindeki hareket yetenekleri kısıtlanan ulus-devletlerin temel işlevlerini uluslararası ticaretin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlayacak önlemler almaktan ibaret gören neo-liberal söylem giderek güç kazanmaktadır. Küresel kapitalizmin sembol isimlerinden Peter Drucker, serbest piyasanın evrensel alanda kazandığı güçle beraber ulus-devletlerin 1576'dan beri süregelen klasik egemenlik anlayışlarının tarih sahnesinden silindiğini ileri sürer. Drucker'a göre para ve finans piyasalarının devletin kontrolünden çıkması, ülke içinde ilişkilerin belirlenmesi bakımından devletin "egemenlik mantığının" ardında yatan "tam yetkiye sahip olma"

[262] Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları,** Çeviren: E. Kuşadil, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 66.
[263] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 244.
[264] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 250.

anlayışını ortadan kaldırmıştır.[265] Aynı yazar, başka bir yerde de dünya ekonomisinin halen değişmekte olmadığını, çünkü kurumları ve yapısıyla çoktan değişmiş olduğunu savunur ve yaşanan süreci "geri döndürülemez" olarak kabul eder.[266]

Ulus-devletin iktisadi ilişkilerin düzenlenmesinde "yerel" ve "küresel" arasında bir "ara örgüt" durumunda olduğunu savunan Kenichi Ohmae de devlet müdahalesinin tüketici tercihleri ve küresel şirketlerin ortak kararıyla belirlenen rasyonel kaynak dağılım süreci ve ticaret dengesini bozduğunu iddia eder.[267] Ohmae'nin açıkça savunduğu, devletin ekonomik alandan açıkça çekilmesi ve işlevini ticaretin etkin yürütülmesini sağlamak için güvenliği sağlamakla sınırlamasıdır. Bu konuda yazar Jurgen Habermas "Küresel Dinamik ve Mahalli Hayat Alanları" adlı kitabın girişinde şöyle demektedir: "Bugün her şeyi kuşatan asıl mesele bütün dünyaya yayılmış olan kapitalizmin yol açtığı ekolojik ve sosyo-kültürel tahribatın Milli-devletlerin ötesinde, yani millet aşırı ve küresel düzlemde kontrol altına alınmasının mümkün olup olmadığıdır.[268] "Küreselleşme" parolası adı altında dikkatleri üzerine çeken yeni gelişim, tarihi terkibi köklü bir değişime uğratmaktadır. Bu terkib, kendini devlet, toplum ve iktisadın aynı milli sınırlar dahilinde bir arada gelişmesi olarak göstermiştir. Artık devletler ve milletlerarası münasebetlerin esas yapısını, küresel münasebetler oluşturmaktadır. Geçmişte milli iktisatlar, devlet sınırları içinde yer alırken şimdi artık devletler pazarların içine yerleştirilmiş durumdadır.[269] Yazar bu tetkiki ulus-devletlerin iktidar kaybını ortaya koyan üç hususla sınırlı tutmuştur:

[265] Peter Drucker, **The Global Ekonomi and The Nation-State,** *Foreign Affeairs,* Cilt 76, Sayı 5, 1997, s. 162.
[266] Hamit Emrah Beriş, **a..g.e.,** s. 264.
[267] Kenichi Ohmae, **The End of Nation-State: The Rise of Regonal Economies,** Free Press, New York, 1995.
[268] Jurgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti,** Çeviren: Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002, s. 23.
[269] Jurgen Habermas, (2002), **a.g.e.,** s. 26.

Birinci, devletin kontrol kabiliyet ve gücünü yitirmesi; İkinci, karar mekanizmasında meydana gelen meşruiyet eksikliği; Üçüncü, devletin meşruiyet temin edici idari ve düzenleme hizmetleri sunmadaki yetersizliği.[270]

Ulus-devletlerin özerklik kaybı diğer hususlarla birlikte devletin, kendi vatandaşlarını kökü kendi sınırları dışında olan ve diğer aktörler tarafından alınmış kararların doğurduğu neticeler ile bu tip süreçlerin doğurduğu tesirler silsilesine karşı kendi başına koruyamadığı anlatılmak istenmektedir. Bunların bir kısmını çevre kirliliği, organize suçlar, yüksek teknolojinin doğurduğu güvenlik riskleri, silah kaçakçılığı, salgın hastalıklar gibi "ani sınır ihlalleri" teşkil etmektedir. Diğer kısmını ise planlanmış ve daha ziyade başka devletler tarafından yapılan uygulamaların doğurduğu neticeler teşkil etmektedir. Ve uygulamaların mağdurları olanlar bu uygulamaların karara alınmasına iştirak edememektedirler.[271] Habermas, demokratik uygulamaların meşru olma zorunluluğu bakımından yukarıda değinilen gelişmelerin üzerinde durararak, demokratik kararların alınmasına iştirak edenler grubu ile bu kararların uygulamalarından etkilenenler/mağdur olanlar grubunun bir biriyle örtüşmediği durumlarda meşruiyet eksikliğinin ortaya çıktığını söylemektedir. Yani, devlet, yoğunlaşan karşılıklı ilişkiler sonucu ortaya çıkan koordinasyon ihtiyacını devletlerarası mukavelelerle gidermeye çalıştığında ise demokratik meşruiyet, kendini hemen göstermeyen ama derin ve köklü yaralar almaktadır. Milli devletin kurumsal şekilde milletler üstü anlaşmalar ve rejimler şebekesi içine yerleştirilmesi gerçi bazı siyasi sahalarda devlete, milli sahada kaybetmiş olduğu bazı yetkilerin yerine muadil kabiliyetler kazandırmaktadır. Ama devletlerarası anlaşmalar yoluyla

[270] Jurgen Habermas, (2002), **a.g.e.,** s. 27.
[271] Jurgen Habermas, (2002), **a.g.e.,** s. 28.

kurallaştırılan hususlar ne kadar fazla artsa ve ağırlık kazansa, alınan siyasi kararlar da o nispette demokratik fikir ve irade tesis edici mekanizmalardan koparılmaktadır. Zira bu mekanizmalar sadece milli arenalarda yerleşip orada işlerlik kazanmıştır.[272]

Bu tartışmanın merkezinde ise asıl olarak milli devletin şimdiye kadar meşruiyet temin edici sosyal siyaset uygulamalarında başvurduğu müdahale kapasitesi yer almaktadır. Bir yanda milli devlet denilen aktörlerin faaliyet sürdüğü teritoryal alanlar ile diğer yanda artık hiçbir tehdit altında bulunmayan küresel pazarlar ve süratlenmiş olan sermaye hareketlerinin karşı karşıya gelmesi sonucu, "milli iktisadın işlevsel bütünlüğü" kaybolmaktadır. "İşlevsel bütünlük iktisadi bağımsızlık (yeterlilik) olarak anlaşılmamalıdır, "işlevsel bütünlük" tam ve eksiksiz bir üretim paleti değil bilakis sermaye organizasyon gibi iş gücü arzının üretim yapabilmek için muhtaç olduğu tamamlayıcı faktörlerin milli sınırlar içinde bulunmasını gerektirmektedir.[273]

Egemenlik, devlet iktidarı ve mekansallık arasındaki ilişki günümüzde modern-ulus-devletin en baştan beri çizmeye çalıştığı genel çerçevenin bir hayli dışına taşmıştır. Uluslar arası oluşumlar, uluslar arası ticaret anlaşmaları ve çok uluslu şirketlerin bugün bizi getirdiği yer, yeni bir egemenlik rejiminin doğduğu anlamına gelir.[274] İçsel ekonomik yapının belirlenmesinde düzenleyici bir işlev gören, bunun yanında diğer devletlerle girişilecek ticari ilişkilerin ana hatlarını belirleyen devletlerin "belirleyicilik" işlevinin yerini "kolaylaştırmayı" esas alan yeni bir yaklaşıma bıraktığı yaygın bir iddiadır. "Ulusal ekonomi" içinde devletler "piyasayı"

[272] Jurgen Habermas, (2002), **a.g.e.,** s. 29.
[273] Jurgen Habermas, (2002), **a.g.e.,** s. 29.
[274] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 264-265.

düzenleme bakımından temel rolü oynarlar; vergi veya başka yöntemlerle bölüşüm ve yeniden dağıtımı bir iktisadi sorun haline getirirler.

Küreselleşmeyle otarşik ve korumacı devlet uygulamalarından vazgeçildiği gibi, bu mantığa ters bir biçimde dünya çapında bağımlı bir ekonomik düzenin ortaya çıktığı da görülmektedir.[275] Artık ekonomik bağımlılığın giderek arttığı, koordinasyon, denetim ve kredi konularında uluslararası kurumların önemli rol oynadığı, finansal anlamda piyasaların adeta bütünleştiği bir ekonomik ortam söz konusudur ve böyle bir ortamda hiçbir ülkenin dilediğince ekonomi politikası uygulaması mümkün görünmemektedir.

Yerel egemenlikle ilgili son söz olarak, J. Bodin'den bugüne değin siyaset teorisyenlerince en üstün ve mutlak iktidar anlamındaki egemenliğin yavaşça ortadan kalktığı belirtilmelidir. Artık egemenlik konusunda hukukun üstünlüğü, gelişen evrensel normlar ve standartlar daha belirleyici olmaktadır. Bir yandan bütün ülkelerde ortak standartlar yerleşirken bir yandan da uluslararası kurumlara yetki aktarımı zorunluluk haline gelmektedir. Bazı liberal görüşlü yazarlar ise bu durumu tam egemenlik anlayışından kayıtlı emenliğe geçiş olarak değerlendirmektedir.[276]

Milletlerarası resmi egemenlikteki güçlenme ulus-devletin kazanmakta olduğu yeni bir role de işaret etmektedir. Bu rol, ulus-devletlerin egemenlik sunmak suretiyle yarattıkları uluslar üstü yeni otoriteleri meşrulaştırmasıdır ve egemenlikte dönüşümün önemli bir unsuru olarak dikkatleri çekmektedir. Ulus-devleti,

[275] Coşkun Can Aktan, **a.g.e.,** s. 98.
[276] **Bu konuda bkz.,** Mustafa Erdoğan, **Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi,** www.liberealdt.org.tr/index.php?lang=tr=241, 31.012005.

küreselleşme şartlarında gerekli olan etkili uluslar arası yönetim için lazım olan şartların sağlanması noktasında rakipsiz bir konuma kavuşturan bu gelişmeyle devletler bir yandan daha az egemen varlıklar olurken, daha çok uluslararası bir siyasanın tamamlayıcısı işlevi kazanmaktadır. Uluslar üstü ve ulus altı yönetim mekanizmaları için meşruluk ve sorumluluk sağlamayı fonksiyonları arasına katmaktadır.

Burada küresel aktörler ile ulus-devletin egemenlik alanındaki çatışmasını farklı bir boyuttan irdeleyen bir görüş daha vardır. Yazar Köksal Şahin'e göre, iç ve dış bağımsızlık esas olarak dış otoritelerin hukuki ve fiili anlamda ülke dışında tutulmasına bağlı olduğundan ulus-devlet egemenliğinin en önemli boyutu olarak "vestfalyan egemenlik" gösterilebilir. Zayıf devletlerin tarihin her döneminde iç ve dış politikalarında güçlü devletlerin tesirinde kaldığı bir gerçektir. Günümüzde ise fiili durumun ötesinde hukuki olarak ta bağımsız iç ve dış politika izlemek çoğu ülke için oldukça güçtür.[277]

Kimi yazarlara göre ise vestfalyan egemenlik tamamıyla ortadan kalkmış durumdadır ve dolayısıyla ulus-devletlerin sonuna geldiği iddialarının önemli bir dayanağıdır. Yani, bu gelişme, ulus-devletlerin artık iddia edildiği kadar egemen olmadığının bir göstergesidir ancak ulus-devletin devam edeceğine işaret eden birçok noktayı da içermektedir.[278] Bunların başında, uluslar arası kurumlara yapılan egemenlik devirlerinin feragat (transfer) değil devretme (delege etme) şeklinde olması

[277] Köksal Şahim, **a.g.e,** s. 179.
[278] **Bu konuda bkz.,** Nazım Güvenç, **Küreselleşme ve Türkiye,** BDS Yayınları, İstanbul, 1998, s. 147. **Ayrıca bu konuda bkz.,** Ahmet Davutoğlu, **Küreselleşme ve AB Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği,** www.anayas.gov.tr/anayarg20/davutoğlu.pdf.27.05.2004.

gelmektedir. Ayrıca vestfalyan egemenliğin hukuken ortadan kalkması uluslararası sistemin, bir aktörü olarak egemen ulus-devletin diğer aktörlere göre çok daha fazla özerk olan konumunda fazla bir değişiklik oluşturmamaktadır. Yani uluslar arası resmi örgütler ve diğer aktörler belirli konularda bağımsız ve özerk davranıp, genelde devletlerin müsaadesi oranında milli egemenlik alanı içinde yer alabilmektedir. Ulus-devletlerin diledikleri zaman bu otoritelere son verme yetkisi vardır ve kendilerine ait yetkileri kullanmakta hiçbir uluslar arası örgütün izin veya yetkisine muhtaç değildir.[279] Sözgelimi büyük ekonomik krizler, iç savaş veya olağanüstü durumlar dışında hiçbir devlet hiçbir uluslar arası kuruma kontrolü dışarıda olan, üyelerinin çoğunun dışarıdan atandığı otorite yapıları kurma şansı tanımaz. Yine her ülkede sınırlar içindeki meşru şiddet araçlarının tekeli ve zor kullanma hakkı sadece siyasi iktidarlara aittir. Sözgelimi, üye devletin egemenlik yetkilerinin bir bölümünü süresiz olarak birlik kurumları lehine devrettiği veya icrasından vazgeçtiği AB hukuk düzeninde dahi birlik kurumlarına süresiz transfer edilen yetki sadece konu ile alakalı alanda ve belli sınırlar içinde olmaktadır.[280]

Uluslar arası kuruluşlardaki organların ulus-devlet temsilcilerinden oluştuğu, bu kuruluşlarda görülen güç mücadeleleri ve etken durumda olan ülkelerin bu kuruluşlar sayesinde reel egemenliklerini arttırmaları gibi hususlar da göz önüne alındığında vestfalyan egemenlikteki değişimi ulus-devletin bitişi şeklinde ifade etmenin yanlış bir yaklaşım olduğu iyice anlaşılmaktadır.[281]

---

[279] Sait Güran, **Egemenlik Ulusundur Üstünlük Anayasadadır,** www.anayas.gov.tr/anayargi/guran.pdf.01.2005.
[280] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 183.
[281] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 183.

Devlet ile ilgili olarak kendini gösteren ve çözümlenmesi gereken bir diğer oluşum da ulusal-kapitalist devletin işlevsizleşmesidir. Bu işlevsizleşme, görevlerde herhangi bir daralmadan çok bir "entrophy" tartışmasını gündeme getirmiş gözükmektedir. Küreselleşmenin kapsam ve içeriğinin ulusal devleti giderek gereksizleştireceği ileri sürülmektedir. Küreselleşme, yani sermayenin ve özellikle mali sermayenin engelsiz akışkanlığının getireceği rasyonelleşmenin önünde en büyük engelin ulusal devletler olduğu görüşü kabul edilecek olursa, bunun sonucu ulusal devletin kuruyup gitmesinin gerekliliği olacaktır. Nitekim bu yoldaki değerlendirme ve tartışmalar giderek yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, özellikle gelişmiş, ileri dünyada ulusal devleti aşan sosyo-ekonomik ve politik bütünleşmelerin giderek ivme kazandığı apaçık bir gerçektir.[282]

Kapitalist dünya düzeninin karşı karşıya kaldığı son bunalım ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeniden yapılanma kendine özgü bir devlet çözümlemesini de beraberinde getirmiş bulunmaktadır. Sözü edilen bu yeni çözümlemenin temel kavramı "minimal devlet" olarak tanımlanabilmektedir.[283]

Ulus-devletlerin dış otoritelere egemenliğin bir kısmını devretmeleri ve bunların iç egemenlik sürecine dahil olmaları "vesfalayan egemenliğin" hukuken ortadan kalktığını göstermektedir. Bu gelişme, uluslar arası düzenin almış olduğu bu yeni dengeye uygun olarak milli egemenliğin de yeniden tanımlanmaya başlamasına yol açmıştır. Çünkü hem sistemin önemli bir boyutu olan egemenlik asırlardır kendisine yüklenen anlamıyla değişime uğramaktadır, hem de bu gelişme iç egemenlik başta

[282] Gencay Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi,** 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 295.
[283] Gencay Şaylan, **a.g.e.,** s. 295.

olmak üzere diğer egemenlik boyutlarını ve ilkelerini de etkilemektedir. Zincirleme bir şekilde ulus-devletlerin egemenlik açısından sahip oldukları yetki, özerklik hatta meşruiyet aşınmaya maruz kalmaktadır.

1.4.2. Ulus üstü siyasal örgütlenmeler ve egemenlik

Yaklaşık beş asırlık geçmişi bulunan ve bunun ikinci yarısında "ulusal" bir içerik kazanan "devleti" Avrupa toplumları meydana getirdi. Modern devlet, Avrupa'da yaşanan bir dizi siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmenin bir birlerini etkilemesi sonucu olarak yaşam buldu. Bir bakıma, ulus-devlet Avrupa için "modernliğin toplumsal uzlaşması" şeklinde belirdi; böylece Avrupalı bir karaktere sahip oldu.[284] Devletlerin egemenliklerine dayanarak oluşturdukları ve Westphalya Anlaşmalarıyla hukuksal bir zemine oturan "uluslararası sistem" de büyük ölçüde aynı coğrafyanın ürünüdür. Ancak, kaderin ilginç bir cilvesi olarak, sistemin doğasına "en aykırı" gelişmeler yine "Eski Kıtanın" sınırlarında cereyan ediyor. Avrupa Birliği ulus-devlete ilişkin bilindik tüm algıları zorlayan, egemenlik kavramının anlamına yeniden bakılmasını gerektiren ve siyasal ilişkileri yeni bir mecraya yönlendiren bir ilişkiler örüntüsü meydana getiriyor.[285]

Avrupa Birliğinin en yetkin örneği olduğu ulus üstü örgütlenmeler, dünyadaki genel gidişatın genel ürünü olarak doğmuş; ama aynı zamanda kendilerine dünya sistemini düzenleme gibi bir amaç da belirlemişlerdir. Bu bağlamda Robert Cooper'in AB örneğinden hareketle yaptığı "modern dünyanın devlet sistemi çöküyor, fakat

[284] Serge Latouche, **Dünyanın Batılılaşması,** Çeviren: T. Keşeoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 89.
[285] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 268.

modern öncesi dünyanın aksine çöküş bu kez düzensizliğe götürmeyip daha büyük bir düzenin yolunu açıyor" şeklindeki tespiti hayli anlamlı görünmektedir.[286] Modern çağlar boyunca, uluslararası ilişkiler egemen ve merkezi devletin gelişmesi ile ortaya çıkmış; Avrupa kökenli bu yaklaşım bir anlamda küreselleşerek bütün dünyaya yayılmıştır.[287] Bu süreçte devletlerin hem kendi sınırları içinde hem de bir birleri karşısında mutlak egemen oldukları, bu yetkilerini ancak isterlerse, kendiliklerinden sınırlayabilecekleri (ki aslında bu da kuramsal açıdan bir dizi sorun yaratır), ancak, egemenliğin tanımı gereği, asla devredilemeyeceği temel bir ilke olarak yerleşmiş; "dünyada barış ve güven" ortamını sağlamak yönünde ciddi bir girişimde bulunulmamıştır. 1945'den sonra başlayan ve küreselleşme sürecinde ivme kazanan anlayış ile belirtilen koşulların ürettiği "kaos ortamının" yerini dünya genelinde kalıcı ve istikrarlı bir barış ve güven ortamına bırakması yolunda çaba harcanmasını içerir.[288]

Ulus üstü örgütlenmeler, temel kuruluş amaçlarını ortaya koyan, üyeleri arasındaki işbirliğinin kapsam ve niteliklerini belirleyen ve yetki sınırlarını çizen birer "anlaşma" ile oluşturulurlar. Bu anlaşma, üye devletlerin ilgili oluşuma katılım iradelerini yansıtan ve böylece yapıya hukuksal meşruiyet kazandıran bir içeriğe de sahiptir. Avrupa Birliği'nin siyasal bir boyut kazanarak ekonomik kimliğe sahip bir ulus üstü örgütlenme modelinin ötesine geçmesi, Birliğin değerleri ile dayandığı ilkelerin bir "anayasa" ile güçlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Anayasanın

[286] Robert Cooper, **Ulus Devletin Çöküşü, 21 Yüzyılda Düzen ve Kaos,** Çeviren: B. Karahan, Güncel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 38.
[287] A. Nuri Yurdesev, **Uluslararası İlişkiler Öncesi,** Derleyen: A. Eralp, Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslarrası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40.
[288] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 270.

önemli bir işlevi de yeni bir yurttaşlık tasarımının yaratılması bakımından önem taşıyacak Avrupa kimliğinin dayanağını teşkil edecek olmasıdır.[289]

BM benzeri uluslar arası oluşumlar, bu yönde "işbirliği" çabalarının ürünü olarak doğmuşlardır. Ancak aynı süreçte uluslar arası işbirliğini aşarak ekonomik ve siyasal bir "bütünleşmenin" (entegrasyon) kapılarının açılmasını hedefleyen "ulus üstü" oluşumların da doğduğuna tanık olunur. Bu bağlamda örneğin bir uluslar arası bir örgütlenme olan BM dünya sisteminin mevcut devletlerarası ilişkiler çerçevesinde yapısallaşmasını amaçlarken, ulus üstü oluşumlar, bunun ötesine geçerek yeni bir model inşasının önünü açarlar. 1945'ten bugüne kadar olan süreçte, genellikle ekonomik temelli çalışmalar yürüten pek çok ulus üstü oluşum, ulus-devletlerin egemenliklerini belli ölçülerde sınırlama pahasına faaliyet göstermektedir. Bunlar gibi ekonomik işbirliği arayışlarının uzantısı olarak doğan AB ise hepsini aşan bir nitelik kazanmış ve "siyasal ulus üstü oluşumların" en yetkin örneği olarak belirmiştir. Böylece ulus-devletin egemenlik iddiasına ilişkin tartışmalar da yeni bir yere gelmiş; kavram, adeta ilk teorisyenlerince tanınamayacak bir içerik kazanmıştır.[290]

Her iki örgütlenme modeli arasındaki fark, egemenliğe yönelik yaklaşımları bağlamında anlaşılabilir. Uluslar arası örgütlerin yarattığı hukuk düzeni (uluslar arası hukuk) içerisinde devletlerin egemenliklerini başka bir organa devretmeleri gibi bir durum yaşanmaz. Oysa ulus üstü hukuksal düzen, kısmi bir egemenlik devrini zorunlu kılar. Bu, aynı zamanda ulus-devletin niteliklerinde bir değişme anlamına

[289] Füsun Arsava, **Nice Anlaşması Sonrasında Avrupa Birliği'nin Geleceği,** A.Ü. ATAUM Yayınları, Ankara, 2003, s. 8.
[290] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 270.

gelir.[291] Ulus üstü siyasal bir örgütlenme modeli olarak AB'yi oluşturan ülkelerin, bu yeni yapının "egemenlik alanını" geniş bir biçimde doldurma yoluna bilinçli bir çabayla girdikleri açıktır. Ortak Pazar yaratılması, para ve maliye politikalarının uyumlaştırılarak para biriminin tekleştirilmesi, birleşik ordu oluşturulması ve dış politika alanında ortak hareket edilmesine yönelik arayışlar bu düşünceyi yansıtan gelişmelerdir. Açıkça görülebileceği gibi tüm bu süreç, devletin egemenlik alanına ait yetkilerin kullanılmasıyla ilgilidir ve AB bütünleşmesi, bu bağlamda ulusal egemenlikten belirli ölçülerde feragatin ön-kabulünü gerektirir.[292]

Avrupa devletlerinin siyasal açıdan ortak bir örgütlenmeye sahip olması yönünde felsefi ve kuramsal yaklaşımların tarihi, neredeyse modern devletle eşzamanlı olmasına rağmen Westphalya sonrası yapısallaşan düzen, açıkça bir birinden farklı ve her biri diğerinden bağımsız oluşumların yer aldığı bir sisteme gönderme yapar. Örneğin Kant'ın egemenliklerini koruyan farklı devletlerin "istemli, fakat her an için ayrılabilir" bir şekilde bir araya gelmesi ve "anlaşmazlıklarını savaşla değil ortak yürütülen davalarla çözme" yönündeki çağrısı, yüzyıllar boyunca yankı bulamamıştır.[293]

Avrupa Birliği, devletlerin egemenlik haklarından kısmen feragat ederek oluşturdukları bir ulus üstü örgütlenme olarak doğmuştur. Ancak halen siyasal bir bütünleşmeyi hedef alan yapısıyla AB'nin federal bir devletin embriyosu olduğu

[291] Martin J. Dedman, **The Origins and Devolopment of the European Union: A Histtory of European Integration,** Routledge, London & New York, 1996, s. 7.
[292] Hamit Emrah Beriş, **a.g.e.,** s. 271.
[293] Jürgen Habermas, **"Öteki" Olmak Ötekiyle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları,** Çeviren: İ. Aka, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

yönünde ciddi görüşler bulunur.[294] Buna göre ilişkilerin içine girdiği aşama, kaçınılmaz olarak, Avrupa'nın ulus-devletlere dayalı görüntüsünün federalizme evirilmesini beraberinde getirecektir. Avrupa Birliği, egemenlik üzerinde iki türlü etki oluşturmuştur. Öncelikle diğer tüm ulus üstü oluşumlarda benzeri yaşandığı gibi Birlik üyesi ulus-devletler egemen birimler olarak kalmaya devam ederler. AB entegrasyonu bu anlamda kendisini oluşturan ulus-devletlerin egemenliklerini tümden ortadan kaldırmamıştır.

Ulus üstü siyasal yapılanmalar ki altı çizilmeye çalışıldığı gibi, günümüzde bunun en önemli örneği AB'dir, egemenliğin farklı bir tanım gerektirdiğinin en önemli örneklerinden birisidir. Ulus-devlet, ekonomik ya da siyasal kazanımlarını artırmak için diğer devletlerle beraber farklı oluşumlara eklemlenmeyi, bunun için de egemenliğinden belli ölçüde taviz vermeyi kabullenmektedir.

[294] Michael Newman, **Democracy, Sovereignty and the European Union, Hurst Company,** London, 1996, s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM
Orta Asya'da İmal Edilen Yeni Uluslar Üzerinde Ulus-Devlet İnşaları

2.1. XX. YÜZYIL BAŞINDA ORTA ASYA'DA ULUS-DEVLETİN MEŞRUİYET ZEMİNİ OLARAK ULUSAL KİMLİK ARAYIŞLARI

XX. yüzyıl başında Orta Asya'da kimlik arayışları olarak adlandırdığımız bu bölüme başlamadan önce kısaca Orta Asya'daki uluslaşma ve ulus-devlet bağlamındaki değişimi açıklamak için kendi açımızdan tutarlı olarak gördüğümüz bir kuramsal analiz geliştirmeye gayret edeceğiz. Bölümün alt konuları üzerinde çalışmadan önce böyle bir çerçeve belirlemek ikinci bölümün tüm konularının doğru yönde incelenmesine faydalı olacağı görüşündeyiz. Fakat geliştirdiğimiz kuramsal analizin ana maddelerini çok kısa olarak belirtmekle yetinerek bunun tafsilatlı çalışmasını bölümün alt konularına bırakacağız.

Orta Asya ülkelerinde etnik kimliklerin oluşumu Çarlık Rusya döneminden başlayıp, esas olarak Sovyetler Birliği ile nihai olarak tamamlanmış bir süreçtir. Etnik kimliklerin oluşumu Orta Asya'nın toplumsal modernleşmesinin en önemli olgusudur. Zira etnik kimliğin oluşması tamamen modern bir olgudur. Uluslaşma ve ulus-devlet inşalarının gerçekleşmesi Orta Asya'nın şimdiki cumhuriyetlerinde ilk başta etnik kimliğin oluşmasıyla filizlenmiştir. Orta Asya'da modernleşme esas itibariyle "yukarıdan" ya da "tepeden inme" şeklinde gerçekleşti. Ulusların meydana gelmesi Sovyetlerin tasarladığı ulus-devletler aracılığı ile olmuştur. Başka bir değişle

Orta Asya'da Sovyetler Birliği döneminde oluşturulan ulus-devletler aynı zamanda modern anlamıyla ulusların da meydana getiricisidir.

Orta Asya'daki sosyal olarak uluslaşma ve siyasal olarak ulus-devlet olma süreci hakkında doğru sonuca ulaşmak için bu konuda yapılan çoğu çalışmalardaki kuramsal analizler de hesaba katılarak belirlenen, bütün ülkeler için geçerli olan iki temel değişmez ana faktör: *dinsel temeldeki toplumsal ve siyasal yapı* ve *modernite* bu bölümdeki araştırmanın esas yönünü belirlemektedir. XX. Yüzyıl başında Orta Asya'nın uluslaşma ve ulus-devlet bağlamında değişimini anlamak için belirlediğimiz iki ana faktör: *geleneksel temeldeki toplumsal ve siyasal yapı* ve *modernite* çerçevesinde araçsal nitelikte *ana etkenler* de mevcuttur. Bunlar yeterince incelenmeden Orta Asya'daki uluslaşma ve ulus-devlet olgularını doğru anlamak ve doğru sonuca ulaşmak mümkün değildir. Araçsal nitelikteki ana etkenler iki ana faktörü aydınlatmak için veya doğru sonucuna ulaşmak için işe yarayacaktır; geleneksel temeldeki toplumsal ve siyasal yapı ve modernite doğru anlaşıldığında ve doğru tespit konulduğunda ise Orta Asya'daki uluslaşma ve ulus-devlet bağlamındaki değişim hakkında bizim açımızdan tutarlı gözüken kuramsal analizi geliştirebileceğiz.

Birincisi. Geleneksel veya dinsel temeldeki toplumsal ve siyasal yapı, XX. Yüzyılın başlarına kadar veya daha belirgin şekliyle Ekim Devrimi'ne kadar, her ne kadar gittikçe zayıflamasına rağmen Orta Asya'da hem toplumsal hem siyasal alanda en önemli belirleyici dinamik unsurdur. Orta Asya'da geleneksel devlet aygıtı dahil olmak üzere bütün toplumsal örgütlenmeler İslami veya Müslüman kimlik üzerine

bina edilmiş bir vaziyetteydi. Fakat başta Rus sömürgeciliği gibi birçok etkenin veya yukarıda adlandırdığımız şekliyle *ana etkenlerin* tesiriyle (diğer etkenler Rus sömürgeciliği gibi ana etkenden türeme olgulardır ki bunlara sonra değineceğiz), Orta Asya'da İslami kimliğin parçalanması ve dolayısıyla yeni kimlik arayışları başladı. Geleneksel veya dini temeldeki toplumsal ve siyasal yapının hem siyasal hem sosyal kurumlarının parçalanması, erimesi, aynı zamanda Orta Asya'nın modernite serüveninin de başlamasıdır.

İkincisi. *Modernite,* Orta Asya'da etnilerin "icat edilişi", etnik kimlik bilincinin oluşması ve etnik kimlik üzerinden milliyetçiliğin yükselmesi, toplumsal ve siyasal sekülerleşme gibi olguların neticesinde meydana gelen uluslaşma ve ulus-devletin ortaya çıkışı; bütün bunlar Orta Asya'nın modernite serüvenidir. Bütün dünyada yaşanan değişimler Orta Asya'yı da etkisi altına almıştı. Aydınlar geri kalmışlığı sorgularken aynı zamanda farklı arayışlar içindeydi ve Batı'yı iyi tanımış yeni aydınlar yetişti. Dinin toplum ve siyasi hayattaki rolü sorgulanmaya başlayınca yeni oluşumlar da meydana gelmeye başladı. Orta Asya'da yaşanan her değişim hem toplumsal hem siyasal olarak modernleşmenin de bir göstergesiydi. Elbette modernitenin Orta Asya'da "filizlenmesi" kendiliğinden olmamıştır. Bunu açıklamak için yukarıda değindiğimiz *ana etkenleri,* ayrıntılarını ilerideki alt konulara bırakarak şimdilik kısaca belirtmekle yetinelim.

a). Rus sömürgeciliği. Ruslar şüphesiz Orta Asya'ya modernliğin biricik olmasa bile esas taşıyıcılarıdırlar. Çarlık döneminde başlayan İmparatorluk politikaları Rusya'nın modernleşmesiyle birlikte sömürgelerin de aynı nitelikte olmasa bile

modernleşmesiyle sonuçlanmıştır. Ruslar Orta Asya'da İslam'ın sosyal ve siyasal olarak zayıflamasını İmparatorluğun temel politikası olarak yıllardır gerçekleştirmeye devam etmiştir. İslam'ın gerilemesiyle sosyal ve siyasal alandaki boşluklar Rusların aracılığı ile modern kurumlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Fakat Çarlık Rusya'sının temel amacı Orta Asya'nı bir sömürgelere dönüştürmek ve kendi İmparatorluk çıkarları doğrultusunda kullanılacak bir stratejik hedef olarak gördüğü için Çarlık döneminde Orta Asya'nın modernleşmesi düzenlilikten yoksun her zaman kesintilerle gerçekleşmiştir. Bu çarpıklık Orta Asya'nın sancılı bir süreç yaşamasına neden olmuştur. Fakat Çarlık Rusya, düzenden yoksun, kesintilerle dolu olmasına rağmen Orta Asya'nın modernleşmesi doğrultusunda temel adımlar attığı inkar edilemez. Orta Asya'da Batı'yı tanımış, modern anlamda aydın tabakanın yetişmesi, milliyetçi ve sosyalist hareketlerin ortaya çıkması işte Çarlık döneminde başlamıştır.

b). Dini Reformizm. Rusya'nın Orta Asya'nı sömürgeleştirmesi aynı zamanda bütün siyasi ve toplumsal kurumlarıyla Rusların bölgeye girmesi demektir. Nitekim öyle de olmuştur. XVIII. Yüzyıldan, özellikle Petro döneminden itibaren Rusya batıya açılmış ve bu dönem, Rusya'nın modernleşmesinin başlangıcıdır. Rusya'nın kendi içinde yaşadığı modern değişimlerin etkisi sömürgelere de yansımıştır. Fakat İslam, hem siyasi hem de toplumsal olarak Orta Asya'da kurumsallaşmış bir yapıdır. Bu yapı Rusların diğer sömürgeleri gibi değildi, yani Orta Asya'daki İslam, Rusların daha kendileri bile harmanlayamamış modernite karşısında çok uzun direndi.

Rusya Müslümanları İmparatorluktan ayrı bir bağımsızlık için keskin bir mücadele etmese bile özel bir "cemaatsel statüye" kavuşmak için her zaman direnmiştir.

Burada Orta Asya'dan ziyade Rusya Müslümanları genellemesini kullanıyoruz çünkü İslam'ın siyasi ve toplumsal kurumsallaşması her ne kadar göçebe Kazaklar ve Türkmenler için bazı istisnaları olsa bile (ki bunları da ileride ele alacağız) genel olarak Rusya'daki tüm Müslüman Türk halkları için geçerli bir yapıdır. Yukarıda bahsettiğimiz direniş her zaman Orta Asya'daki dinsel yapıların daha da tutuculuğa kaymasına neden olmasıyla birlikte aynı zamanda buna tepki olarak Rusya Müslümanları arasında önce geri kalmışlığı sorgulamaya başlayan entelektüel çabalar git gide İslami reformizm tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu sav gittikçe taraftar ve zemin bulmaya başladı. Özellikle Rusça okuyan Batı'yı tanımış yeni nesiller yetiştikçe dini reformizm, yani dini kurumların yenilenmesini savunanlar çoğaldı. Önce Tatarlar arasında başlayıp sonra Tatarlar aracılığı ile Orta Asya'da etkili olan *Ceditler* (cedit kelimesi Arapçada yenilenme manasına gelmektedir) dini reformizmi gündeme getirmiştir.

2.1.1. Rus sömürgeciliği ve Orta Asya'nın siyasal modernleşmesinin temelleri

Orta Asya'nın Rus İmparatorluğu tarafından fethedilmesinin esas dönemi 1865–1920 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Fakat fethin başlama tarihi 1552'de Kazan'ın alınmasına kadar uzanmaktadır. Bu, 1920'de Buhara'nın Sovyetler tarafından düşürülmesiyle tamamlanmıştır.

Orta Asya coğrafi açıdan değişken bir kavramdır. Kimi araştırmacılar tarafından Maveraünnehir'e indirgenirken, kimileri tarafından İstanbul'dan Çin Xinjiang bölgesine kadar genişletilmiştir. Çarlık dönemi tarafından Türkistan olarak

adlandırılan bölge, bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile Kazakistan'ın oluşturduğu bölgeye verilen isimdi. Rus fethinden önce Orta Asya, Özbek Şeybani hanedanları tarafından yönetilen üç hanlık ve Kazakistan bozkırlarındaki göçebe Kazak hanlıklarından ibaretti. Ortada Buhara Emirliği, kuzeybatıda çoğunluğunu Karakalpakların oluşturduğu Hive Hanlığı, güneydoğuda çoğunluğunu Kırgızların oluşturduğu Hokand Hanlığı ve Kazakistan bozkırlarında Büyük Orda, Orta Orda, Küçük Orda olarak üç tane göçebe Kazak Hanlıkları mevcuttu. Ayrıca şimdiki Türkmenistan topraklarında yarı göçebe Türkmen kabileleri de bunlara dahildi.

Korkunç İvan eski Altın Orda topraklarını (1552'de Kazan, 1556'da Astragan) alarak, bugün Çeçenistan'la askeri sınırı oluşturan Terek nehri kıyılarına vardı ve Hazar Denizine ulaştı. O zaman bu bir haçlı seferiydi. 17. Yüzyılda fetihlerde bir duraklama oldu. 18. Yüzyılda fetih iki eksen üzerinde yeniden başladı: Karadeniz'in her iki tarafından Osmanlı İmparatorluğuna (Balkanlar ve Kafkasya'ya) doğru hareket; Kazak bozkırlarına doğru hareket. Ama Rus ilerlemesi bir dizi anlaşma ve sözleşmeyle resmileşmiştir. İmparatorluğun doğu kanadında sağlanan ilk temaslar da akde bağlanmıştır. Kazaklar 1715'ten itibaren Cungarya'dan gelen istilacı Oyratlar'a karşı Ruslardan korunma talebinde bulunuştur. Ekim 1731'de Küçük Orda hanı Ebu'l Hayr çara bağlılık yemini etmiş, bunu Orta Orda ve daha sonra da (1742) Büyük Orda'nın bir kısmı izlemiştir.[295] Orda Hanları çara bağlılık yemini ettiğinde, ordu ve kabile mensupları da, yurttaş olmamalarına karşın Çar'ın "yerli olmayan tebaaları" *(inorodsi)* haline gelmişlerdir. Orenburg kenti ve ona bağlı kabaca

[295] Kemal Karpat, **The Roots of Kazakh Nationalizm: Ethnicity, Isla mor Land?** Annali of the Fettrinelli Foudation, Milano, 1992, s. 313-333.

bugünkü Rusya-Kazakistan sınırını oluşturan bir dizi kale merkez alınarak Kazaklar üzerinde kontrol sağlanmıştır. Bu düzenlemeler hem göçebe Kazak saldırılarından korunmaya hem de gelecekteki fetihler için üs oluşturmaya yarıyordu. Buna karşılık Türkmen ve Kazak göçebeler de, Ruslarla gelecek yüzyıldan önce doğrudan ilişkiye girmeyecek olan yerleşik Semerkand, Hive ve Kokand Emirlikleri için koruyucu bir kalkan oluşturuyordu.

1858 yılında Çar'ın görevlendirmesiyle Albay İgnatev başkanlığında yola çıkan bir heyette coğrafyacı, jeolog, etnograf, zoolog, şarkiyatçı ve tarihçiler de dahil olmak üzere 82 kişi, Orta Asya hakkında istihbarat toplamak için resmi olarak görevlendirilen en önemli heyet idi. Bu heyetin Hive ve Buhara Hanlıklarına yaptığı gezi sonrasında hazırladığı raporlarda Orta Asya bölgesinin, Rusya'nın ekonomik, siyasal ve stratejik çıkarları için sömürgeleştirilmesinin önemi açık biçimde vurgulanıyordu.[296] 1864 yılında Çar II. Alexandr, Orta Asya sorununu tartışmak üzere Petersburg'ta bir dizi toplantı düzenledi. Bu toplantıların sonucunda Rus hükümeti ve idari aygıtı içinde yayılma siyasetini benimseyen kanatların fikirleri kabul edildi ve hazırlıklar başladı. Dışişleri Bakanı Gorçakov 3 Aralık 1864'de sonradan "Gorçakov Bildirisi" olarak anılacak bir yazıyı yurt dışındaki Rus temsilciliklerine gönderdi:

"Rusya'nın Orta Asya'daki durumu belirli bir toplumsal örgütlenmeye sahip bulunmayan yarı vahşi ve göçebe ahaliyle karşılaşan bütün uygar devletlerin konumu gibidir. Bu gibi durumlarda daha uygar olan devlet kendi sınırlarının

[296] J.W. Strong, **The İgnatev Mission to Khiva and Buhara in 1858,** Canadian Slavonic Papers, XVII/2-3, 1975, s. 236-260.

güvenliği ve ticari ilişkiler açısından, çalkantılı ve istikrarsız yapıların istenmeyen komşular haline getirdiği bitişik ülkeler üzerinde belli bir nüfuz kurmaya zorlanır. Devletin önünde iki seçenek vardır: ya bu bitmeyen işten vazgeçecek ve sınırlarını sürekli bir istikrarsızlığa terk edecektir yada bu vahşi topraklara doğru derinlemesine ilerleyecektir.[297]

Bu açıklamayla Rus Çarlığı hem diğer sömürgeci güçler karşısında yayılmasına bir meşruluk kazandırıyor, hem de bunu dönemin bütün sömürgeci güçleri gibi "uygarlık taşıma misyonuna" dayandırıyordu.

Rusların Orta Asya'ya derinlemesine ilerlemesi Kazak topraklarından başlamıştır. 1731'de Küçük Orda Hanı'nın Çara bağlılık yemini Orta ve Büyük Orda Hanları için bağlayıcılığı yoktu. Kazakların hala göçebe hayatı sürmesi, merkezi devlet aygıtından yoksunluğu ve üç Orda arasındaki ihtilaflar Rusların Kazak topraklarını işgal etmesi için elverişli durum sayılırdı. Fakat Küçük Orda dahil olmak üzere Kazaklar, Rusların topraklarını işgal etmesine karşı oldukça sert biçimde direndiler. Direnişler bazen Rus sömürgecileriyle işbirliği yapan Kazak toprak beyleri ve sultanlarına karşı halk direnişi niteliğinde de cereyan etmiştir. Rusların resmi olarak Kazak topraklarını işgal etmeye başladığı tarih sayılan 1731'den tüm Kazakların Amangeldi İman yönetiminde Ruslara karşı bağımsızlık savaşı yaptığı 1916 tarihine kadar Kazak bozkırlarında onlarca savaş, direniş ve isyan hareketleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Böylece XIX. Yüzyılın ortalarına doğru Kazak toprakları tamamıyla

[297] Gorçakov'un bildirisini aktaran İlker Aktükün, **Eski Sovyetler Birliğinde Milliyetler Politikası ve "Yeni Dünya Düzeni" Çerçevesinde Günümüze Yansıması,** Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2002, s. 38.

işgal edilerek Ruslar Maveraünnehir'deki hanlık ve emirliklerle sınır komşusu haline gelmiştir.

Rusların Maveraünnehir'deki ilerlemesi 1854'te başlamıştır. Ruslar o zamana kadar Hokand emrine bağlı olan Büyük Orda'yı kendilerine bağlanmaya zorladıktan sonra (1847), şimdiki Kazakistan topraklarında ellerinde tuttukları mevkilerden harekete geçtiler. Orta Asya'ya yayılmış olan üç emirlik (batıdan doğuya doğru sırayla Hive, Buhara, Hokand emirlikleri) sürekli çatışmaların pençesindeydi. Ruslar ilk önce Hokand'a saldırdılar ve 1860'ta Bişkek'i, 1864'te Çimkent'i ve 1865'te Taşkent'i aldılar. Buhara Emirliği ile Rusların arasında çatışmalar oldu fakat 1868'de Buhara Emirliği yenilgiye uğradı. Ruslar Hokand Emirliği ile barış anlaşması yaparak 1868'de Buhara Emirliği'nin en önemli kalesi olan Semerkand'ı ele geçirdiler. Böylece Ruslar Buhara Emrine baskılar sonucu yeni bir anlaşma yaparak tüm Doğu Buhara'yı (Semerkand'tan Pamir'e) yönetimine bağladılar. 1869'da Kafkasya'dan gelen Rus birlikleri Hazar denizi üzerinden bugünkü Türkmenistan'a, Hive topraklarına çıktılar ve Krasnavodsk limanını kurdular. Ruslar böylece tüm Orta Asya'yı işgal etmiş oldular. Hokand'ı 1876'da ilhak ettiler, ama (Hazar kıyısı dışında) Hive ve (Semerkand, Zeravşan Vadisi dışında) Buhara'yı himaye altında bölgeler sayarak egemen hanedanların eline bıraktılar. Sonrasında Ruslar bu iki merkezin etrafını dolaşıp İran, Afganistan ve Hindistan sınırlarına doğru indiler: 1879'da Türkmen Teke kabilesine saldırdılar. 1885'te Afganistan'daki Panceh vahalarını aldılar ve sonunda yukarı Pamir'i ele geçirdiler. Ama İngilizlerin baskısı sonucunda İran ve Afgan sınırlarını tanımak zorunda kaldılar.[298] Fethedilen

[298] Olivier Roy, **Yeni Orta Asya Yada Ulusların İmal Edilişi,** Metis Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2005, s. 66.

toprakları yönetebilmek için Ruslar General Kaufman idaresinde bir genel valiliğe dönüştürülen (1867) Türkmenistan vilayetini kurdular ve yeni idari reformlar başlatıldı, yani, 1886'da üç vilayetten (Sirderya, Fergana, Semerkand) oluşurken, 1898'de bugünkü Kazakistan sınırlarındaki Syemireçya ve Türkmenistan topraklarındaki (1881'de kurulan) Transhazar vilayetinin eklenmesiyle vilayetlerin sayısı beşe çıktı. Kazaklarda ise idari olarak Orenburg ve Sibirya'dan ayrılan Bozkırlar Genel Vali'liğinin sadece iki vilayeti *(oblast)* vardı; Akmolinsk ve Semipalatinsk. İdari birimlerdeki sürekli oynamalar Sovyet döneminde doruğa ulaşan bir iradi ve keyfi pratikler silsilesini başlattı. XIX Yüzyılın sonunda Rusya tarafından tamamıyla fethedilen Orta Asya dört idari bölüm olarak yönetilmeye başladı: Bozkırlar Genel Valiliği (bugünkü Kazakistan'ın kuzey doğusu); Türkistan Genel Valiliği (bugünkü güney Kazakistan, Taşkent, Semerkand, bugünkü Tacikistan'ın kuzey ve doğusu) ki buna Transhazar vilayeti (bugünkü Türkmenistan'ın merkezi) de dahildi; son olarak da himaye altındaki görece bağımsız Hive ve Buhara Emirlikleri.[299]

Orta Asya'nın işgal edilmesi bütün sömürgeci güçlerin kullandıkları yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Orta Asya'da sadece Hive ve Buhara Emirliklerinde yerel seçkinlerin sosyal ve siyasal statülerine dokunulmaksızın onların aracılığıyla dolaylı olarak yönetilmiştir. Fakat genelde Orta Asya ülkelerinde yerel seçkinler aracılığına başvurmaksızın doğrudan yönetim uygulanmıştır. Kazak bozkırlarında din değiştirme ve misyonerlik faaliyetleri aktif bir şekilde sürdürülmüştür. Fakat Orta Asya'nın diğer ülkelerinde din değiştirme çabaları hiç olmamıştır. Bunun nedeni

[299] **Kazakstan Tarihı Oçerkter,** Derleyenler: A. Akışev v.d., Daur Baspası, Almatı, 1994, s. 184-188.

Kazak bozkırlarındaki göçebe kazakların İslam dini ile bağlarının çok zayıf olması, misyonerlik faaliyetleriyle Ortodokslaştırmaya elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Fakat diğer güney ülkelerinde toplum aşırı bir şekilde muhafazakar nitelikte idi. Ruslar toplumsal dokuya zarar vermeden yavaşça sömürgeleştirme yolunu tercih etmiştir. Kazakistan'da ise Merkezi Rusya'dan göç eden Avrupalı nüfusu 1887'de %20 ise, 1911'de %40'a, 1939-1989 yılları arasında %47 noktasında sabit kalmıştır.[300] Ruslar Kazakları zorla Ortodokslaştırmak için açıkça İslam'a saldırmıştır. Camiler kapatılmış, medrese eğitimi sınırlandırılmış, tatar mollaların halk eğitimine de sınırlamalar getirmiştir. Aynı zamanda sulu, verimli arazilere Avrupalı göçmenler yerleşirken yerli Kazaklar çorak arazilere ve çöllere doğru sıkıştırılmaya başlamıştır. Fakat göçebe halk arasında buna ters tepki olarak İslam'a yöneliş güçlenmiştir. Neticede Kazakistan'da Ruslara karşı birçok kurtuluş savaşları patlak vermiştir. Bunların en önemlileri 1837-1847 yılları arasında Kenesarı Han yönetimindeki Orta ve Büyük Orda'ların kurtuluş savaşı; ve bir diğeri ise 1916 yılındaki Amangeldi İman yönetimindeki tüm Kazakların kurtuluş savaşı. Bütün bu savaşlar Rusların gelişmiş silahlarıyla donatılmış modern ordusu tarafından yenilgiye uğratılmıştır.

Kazakistan dışında Orta Asya'nın diğer ülkelerinde Bolşevik dönemine kadar hiçbir mecburi Ruslaştırma olmaksızın, geleneksel hukuk ve şeriat mahkemeleri yerli halkın yaşamını örgütlemeyi sürdürdü. Mallara el koyma sadece sömürgeleştirmenin esas nedeni olan pamuk tarımında uygulandı. Bu dolaylı yönetimin bir sonucu olarak

[300] Kemal Karpat, (1992), **a.g.e.,** s. 325.

Kazaklar dahil olmak üzere Orta Asya Müslümanları yurttaş statüsüne sahip değildi ve "yabancı tebaa" *(inorodsi)* olarak görülüyordu.

Çarlık yetkilileri Volga ve kırım Tatarları yada Azeriler örneğinde yaptıklarının aksine yerel seçkinleri kendi saflarına çekmeye kalkışmadılar. Aslında bu yetkililer her sömürgecinin kurbanı olduğu açmaza düşmüşlerdi. Sömürgeleştirme köylülerin bir kısmını yoksullaştırırken, özellikle Rus okullarında yetişen yeni bir seçkinler kitlesi doğuran bir sarsılma kitlesi olmuştu (Kazak topraklarına el konulması, Maveraünnehir'de sanayiye yönelik pamuk tarımına başlaması). Bu durumda sömürge iktidarı ya yeni seçkinlere dayanarak modernleşme oyununu oynar, ki bu durumda adı geçen seçkinlerin iktidarı paylaşma ve reform talebinde bulunmaları tehlikesi vardır, yada yeni düzen tarafından varlıkları tehdit edilen eski seçkinlerle birlik olur ki, o zaman da her türlü yeniliği reddeden İslami fundamentalizmin ekmeğine yağ sürme tehlikesi vardır.[301] Oysa gerçekte tehdit Ruslara her iki taraftan birden gelmiştir. 1898'de Andican'da her türlü Rus etkisine karşı olan bir Nakşibendi şeyhinin (Muhammed Ali) önderliğinde muhafazakar bir isyan çıkmış, bu arada Cedidler de (İslami reformistler) Rusların varlığının yol açtığı modernleşmeye itiraz etmemelerine karşın Çarlık rejiminin mutlakıyetçiliğini eleştirmeye başlamıştır. Birkaç defa Tatar reformcuları ve okullarını destekleyerek modernleşme üzerine oynamayı tasarlayan Çarlık yetkilileri 19. Yüzyıl ortalarından başlayarak geri adım atmışlar ve tutucuları desteklemişlerdir.[302]

[301] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 67.
[302] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 68.

Zaman geçtikçe Orta Asya'da Rusların yerli seçkinlere ihtiyacı gittikçe azalmıştır. Rus nüfusunun çoğalması, Rus tüccarların tamamen yerleşmesi, Rus okullarının açılması Rusların asimilyasion politikalarını uygulayabilmek için yeterli ön koşulları sağlayacak unsurlar haline gelmiştir.

2.1.2. Dini reformculuk ve ulusal kimliklerin oluşması

XIX. Yüzyıl sonlarına doğru Rusya İmparatorluğu ve Orta Asya'da İslami reformist hareketi meydana gelmiştir. En ünlü öncüsü Cemaletdin Afgani olan bu hareket önceleri Tatar uleması arasında sonradan tüm Orta Asya'ya yayılmaya başlamıştır. Ceditçilik olarak ta anılan bu eylemci harekatın üç belirleyici özelliği olmuştur: Panislamizm, sömürge karşıtlığı ve dinsel reformculuk. Bu harekat daha çok basın ve eğitim alanına yoğunlaşmıştır. Rusya'da hızlı bir şekilde Cedit okulları açılmaya başlamıştır. Geleneksel Müslüman ulemanın tutucu yaklaşımını eleştirerek, Batı karşısında İslam âleminin zayıf kalmasından kurtulmak için dini içtihatlara yol açıp, modern bilim ve dilleri incelemek, teknikle ilgilenmek ve genç Müslümanlar arasında yeni bir eğitim sistemini yaygınlaştırmak görüşünü savunmaktaydılar.[303] Ceditler her şeyden önce Rusya Müslümanlarını eğitmeyi, Rus imparatorluğu çerçevesinde bir statü edinebilmek için kendi kimliklerinin ve güçlerinin bilincine varmalarını sağlamayı amaçlayan kültürel bir hareketti. Hareketin öne çıkan çehresi, 1883'te kurduğu haftalık *Tercüman* ile bütün İmparatorluğa seslenen İsmail Gaspıralı idi. Gazetedeki yazılar biraz yapay bir Türkçeyle ve Arap alfabesiyle yazılmıştı. Gaspıralı özellikle Tatarlar arasında yayılan, yer yer Kazakistan'da ve

[303] Kemal Karpat, **The Old and New Central Asia,** Central Asia Survey, 12/4, 1988, s. 415-425.

Maveraünnehir'de de görülen bir reformcu okullar ağı kurmuştu. 1916'da, İmparatorlukta 5000 Cedit Okulu vardı.[304]

Ancak bu Müslüman reformculuğunun siyasal harekete dönüştürme çabaları eğitim alanındaki başarılarına oranla daha verimsiz oldu. 1905'te birinci Duma (Meclis) için seçimlerin yapılmasını sağlayan liberal açılım sırasında, Müslüman seçkinler ortak bir siyasal temsil oluşturmaya çalıştılar. Ağustos 1905'te Nijni-Novgorod'ta Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi, Tatarların egemenliğinde olan ve Rus KD Partisine (Anayasacı Demokratlar) yakın duran İttifak hareketini kurdu. Ama birbirini takip eden dört Duma'da da Müslümanlar bir "Müslüman taraf" oluşturmayı başaramadılar.[305]

Rusya Müslümanları arasında etkili olan Ceditçi hareket bir kuşak sonrasında Orta Asya'da milliyetçi hareketin de oluşumuna zemin hazırlamaktaydı. Bunun nedeni, Çarlık Rusya ilk etapta tutucu İslam fundamentalizmini zayıflatmak için modernist Cedit hareketini destekledi, fakat Ceditlerin eğitim alanındaki başarılı çalışmaları sonucu Rusya Müslümanları arasında Panislamizm ve ortak dilde (Osmanlı Türkçesine yakın bir Türkçe) dayanışma bilincinin güçlenmesine yol açtı. Bu, ileride Panislamist fikirlerle Osmanlı İmparatorluğunun Orta Asya Müslümanlarını kendi safına çekebileceği, dolayısıyla bunun İmparatorluğun aleyhine dönebileceği endişesiyle Çarlık, bu defa tutucu fundamentalistleri desteklemeye başladı. Fakat Çarlık, İslami fundamentalizmle belli bir aşamadan sonra işbirliği yapamayacağını anladı ve Orta Asya'da etnikleştirme politikalarını uygulamaya başladı.

[304] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 70.
[305] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 70.

Çarlık Rusya'nın Müslüman tebaaya uyguladığı etnikleştirme politikası soyut bir zeminde başlamıyordu. Aksine kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesine ve yayılmasına paralel olarak Müslüman toplulukların içinde yavaş yavaş bir burjuva sınıfı ile aydın tabakanın ortaya çıkması ve ideolojik açıdan bir reform çabasının varlığı, etnikleştirme politikasına nesnel bir zemin sunuyordu.[306]

1904-1905 Rus-Japon savaşından Rusların yenik ayrılması ve 1905 yılında patlayan devrim, Müslüman reformculuğun ve milliyetçi hareketin düşünsel alandan sıyrılıp siyasal arenaya da çıkmasını sağlıyordu.

İslami reformculuk tarihsel olayların gelişimi, uluslar arası konjonktür ve diğer sosyal vakalarla birlikte ele alındığında Orta Asya'da milliyetçiliğin zeminini hazırlayan etken olduğunu söylemek mümkündür. Orta Asya ülkelerinde bu dönemde modern anlamıyla ulus bilincinin doğduğunu söylemek erken olmasına rağmen İslam çatısı altında etnik özelliklere yöneliş oldukça hızlandı. Ümmet kimliğinin üzerinde olmasa bile ona paralel olarak milliyet kimliğinin pekişmesinin nedenlerini şöyle açıklamak mümkündür:

1. Rusya İmparatorluğunun sürekli olarak Orta Asya ülkelerinde etnikleştirme politikalarındaki başarısı;
2. Orta Asya'da Panislamist kimlik altında İslami Birliğin sağlanamaması neticesinde her ülkede milliyetçi hareketlerin canlanması;

[306] Kemal Karpat, (1988), **a.g.e.,** s. 420.

3. Cedit okullarında Batı'yı çok iyi okuyan yeni neslin yetişmesi ve Batı'daki anlamda milliyetçi hareketliliğin yükselişi;
4. Çok zayıf ta olsa Orta Asya'da gelişmeye başlayan sanayi ve şehirleşme neticesinde burjuva sınıfının meydana gelmesi ve buna paralel olarak modern anlamda milliyetçi aydın tabakanın oluşması;

Orta Asya'da XX. Yüzyılın başında kimlik arayışları yukarıda sıraladığımız tarihi, sosyo-politik nedenlerden ötürü yavaşça şekillenmeye başlamıştır. Rusya'daki Müslüman etnik topluluklarda milliyetçiliğin ideolojik zemini Cedit hareketi ve İslam Reformizmi teşkil etmiştir. Fakat bunun nihai olarak tamamlanması Sovyetler Birliği'nin Stalin dönemini beklemekteydi.

2.1.3. Ulusal kimlik arayışında ara dönemler: Panislamizm ve Pantürkizm

Panislamizm ve Pantürkizm sözcüğü köken olarak nereden gelmiştir ve kim tarafından ortaya atılmıştır, bu konuda net bir cevap bulmak güçtür. Kelime olarak "İslam birliği", "Türk birliği" anlamına tekabül eden Panislamizm ve Pantürkizm, başındaki "pan" sözcüğünün "Panslavcılık'tan" alıntı olduğu gösteriyor ki, bu adlandırma ya Ruslar tarafından kullanılmaya başlamış veya Rusya Müslümanları arasında "Panslavlıcılığa" taklit edilerek alıntılanmıştır. Fakat Pantürkizm ve Panislamizm düşünsel planda Rusya Müslümanları arasında meydana geldiği açıktır ve bu konuda Cedit aydınlarının büyük rolü vardır. XIX. Yüzyılda Rusya'da Panslavcılık cereyanlarıyla paralel gelişen Pantürkizm ve Panislamizm, bizim kanaatimizce İmparatorluğa ılımlı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir değişle

Rusya Müslümanlarının İmparatorluk çatısı altında önce İslami ve sonra Türklük kimliklerini ve cemaatsel bütünlüklerini korumaya yönelik çabalardan ibaretti.[307]

Panislamizm ve Pantürkizm, hem düşünsel planda hem eylem bakımından iki merkezde ele alınabilir. Birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908'de Abdülhamit'i deviren İttihat ve Terakkicilerin savunduğu Panislamizm ve Pantürkizm; İkincisi Rusya Müslümanları arasında hakim olan Panislamizm ve Pantürkizm'dir;

Yüzyılın başında, Rusya Müslümanları arasında Osmanlı Halifesi, bütün İslam aleminin önderi olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu ile dayanışma içerisine girmek ve Türkiye'ye her zaman destek olma meselesi Rusya Müslümanlarının ittifakla savunduğu bir görüştür. Burada paradoksal bir çelişki de mevcuttur. Rusya Müslümanları Osmanlı halifesini hem önder kabul eder, hem Rusya İmparatorluğundan bağımsızlık ve toprak talebinde bulunmaz. Oysaki Rusya'nın en büyük rakibi o dönemler Osmanlı İmparatorluğu'dur. Bu açıdan bakıldığında Pantürkizm ve Panislamizm modern anlamdaki bir siyasal düşünce ve eylem değildir. Ulus inşası ve ulusal bağımsızlıktan ziyade cemaatsel bütünlüğü İmparatorluk bünyesinde statüye kavuşturma girişimidir.[308]

Rusya'daki Pantürkist aydınların dil birliği açısından Osmanlı Türkçesine yakın, ortak bir dil oluşturmaya yönelik milliyetçi çabaları göz önünde tutarak diyebiliriz ki, yine de Rusya'daki Pantürkizm, esas olarak modern anlamdaki milliyetçilikten ziyade dini kimliğe vurgu yapmaktaydı. Devrim öncesi Rusya'nın tarihini inceleyen

[307] Artem Ulyanin, **İstoriya i Politika: Zabıytıye Uroki,** 2007, www.fergana.ru/article.php.
[308] Artem Ulyanin, **a.g.e.,** www.fergana.ru/article.php.

pek çok çalışmada sık sık Rusya Müslümanlarının ulusal hareketinden söz edilir. Böyle bir hareketten söz edilebilse bile söz konusu olan, toprak talep eden ve ayrı devlet kurmaya dayanan, bir milliyetçi hareket değil, dinsel ve kültürel kıstaslara dayanan ve Müslüman milleti tanımlamaya çalışan bir hareketti. İsmail Gaspıralı bile, Rusya Müslümanlarının yerinin reformlar geçirmiş bir İmparatorluğun içinde olduğunu ifade etmiştir.[309]

Böyle talep Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'nden de geldi. Bu kongre sonucunda bir "milli şura" kuruldu, ama buradaki "milli" sözcüğü de cemaatçi bir anlam taşıyordu. Toprağa dayalı olmayan bir Müslüman varlığının kabulü yönündeki bu talep, bir İmparatorluk yapısıyla tamamen uyumluydu.[310] Fakat Türkiye'deki Pantürkizm anlayışı, Rusya Müslümanlarından farklıdır. 1908 yılında İttihat ve Terakki devrimi sonrasında Pantürkizm Osmanlı İmpatatorluğu'nda yeniden şekillenmeye başladı. Dinsel kimlik arka plana itilerek Türk milliyetçiliği ön palana çıkmıştır.[311] Rusya Müslümanları nezdinde bir biriyle ortak olan Pantürkizm ve Panislamizm kavramları Türkiye'de bir birinden ayrışmaya başladı: Ziya Gökalp tam anlamıyla etnik ve dilsel olan bu Pantürkizm'in sözcüsü oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından desteklenen Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkması, "Jön Türklerin" mirasçılarının giderek Osmanlıcılıktan Türk milliyetçiliğine kaymaları Ortadoğu'da "Türkçülük" ile İslam'ın bir birinden ayrışmasına neden oldu. Nitekim Jön Türklerden sonra yaşanan

[309] İlber Ortaylı, **Reports and Considerations of Ismail Bey Gasprinskii in Tercüman on Central Asia,** s. 43.
[310] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 71.
[311] **Bu konuda bkz.,** Touraj Atabaki, **Başkasını Redderek Kendini Yenilemek: Pan-Türkçülük ve İran Milliyetçiliği,** Derleyen: Willem van Schendel, Eric j. Zürcher, Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Poltikaları, 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 89-111.

kayma Mustafa Kemal Atatürk'ün laik ve milliyetçi politikasına, 1924'te Halifeliğin kaldırılmasına kadar vardı.

İstanbul'da oluşan bu laik Pantürkizm, Rusya Müslümanları arasında pek destek bulmadı. Yani denilebilir ki, Rusya Müslümanları arasında Pantürkizm, 1924'e kadar Panislamizm'in bir yan kolundan başka bir şey değildir.[312] Başka bir değişle Pantürkizm, Orta Asya'da her şeyden önce dinsel olarak yorumlanmıştır, fakat Türkiye'de öncelikli olarak etnik ve dilsel bakımdan yorumlanmıştır. Sonraki bölümde ele alınacak Mustafa Çokay'ın, Panislamist ve Pantürkist "Büyük Türkistan" projesi bunun en belirgin örneğidir.

Rusya Müslümanlarının Pantürkizm ve Panislamizm kimliği altında etkili olamamasının diğer bir nedeni de 1905 yılından sonra yaşanan Rusya'daki siyasal gelişmeler idi. Müslümanlar 1905 I. Duma (Meclis) için tek bir Müslüman İttifak altında birleşemediler. Yusuf Akçura gibi bazı Müslüman aydınlar liberal Rus Kadet partisiyle seçim ittifakını savundular, fakat bir grup Müslüman sosyalistler ise ta o dönemden itibaren milliyetçilikten önce sınıfsal faktörü ön plana çıkararak diğer Pantürkist aydınlardan ayrılmaya başlamıştır. Nitekim daha 1905 yılının sonlarında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisinin Kazan örgütüne katılan Hüseyn Yamaşev, Rusya Müslümanlarının 1905 yılından başlayan ittifak Kongreleri sürecine giren Müslüman etnik toplulukların temsilcilerini, sınıfsal ayrışmaları gözden kaçırdıkları için eleştiriyordu. Çıkardıkları 31 sayıdan oluşan dergilerinde, ulusal değil sınıfsal bilinci vurgulayarak liberal ve milliyetçi Müslüman entelijensya karşısında bir tutum

[312] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 73.

takındılar. Pantürkizm ve Panislamizm çatısı altında kurulan Müslüman İttifak'ı sınıfsal bir perspektifle eleştirerek, Tatar burjuvazisini "Müslümanlar arasında toprak sahibi kapitalistler gibi sömürücü sınıfların olmadığı ve Müslümanların homojen bir varlığı temsil ettiğini" ispatlamaya çalıştıkları için eleştiriyorlardı.[313] Rusya Müslümanlarının Panislamist, Pantürkist çatı altında İttifak Kongre'leri sürecinin ortaya çıkardığı önemli bir nokta da farklı etnik kökenden gelen Müslüman toplulukların tek bir milli kimlik etrafında birleşmelerinin artık neredeyse imkansız olduğudur. Tatar entelijensyasının pantürkist/panislamist politikaları, başta Azerbaycan olmak üzere Orta Asya'nın diğer Müslüman toplulukları içinde bir heyecan uyandırmıyordu.

2.1.3.1. MUSTAFA ŞOKAY'IN PANİSLAMİST VE PANTÜRKİST PROJESİ: "BÜYÜK TÜRKİSTAN"

XX. Yüzyıl başında özellikle Ekim devrimi arifesinde Orta Asya'nın parçalanmış kimlik yapısının üzerine oluşturulan siyasi mücadelelerin bir yansıması da Mustafa Çokay'ın özerk Türkistan Cumhuriyeti kurma çabası idi. Bu siyasi mücadelenin analizini yapmadan önce hemen belirtelim ki, özerk Türkistan mücadelesi Orta Asya'da kimlik arayışları için çekilen sancının trajik bir örneğidir. Mustafa Çokay'ın önderliğini yaptığı Hokand Türkistan Özerk Cumhuriyeti 1917 yılının Aralık ayında Bolşeviklerin Taşkent'i almasının ardından kuruldu ve kısa süre ayakta kalabildi. 1918 yılının Şubat ayında Bolşevikler tarafından yeni cumhuriyetin merkezi işgal edildi ve Türkistan Cumhuriyeti tasfiye edildi.

---

[313] Azade Ayşe Rorlich, **Volga Tartları – Yüzyılları Aşan Milli Kimlik,** Çeviren: Mehmet Süreyya Er, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 221-222.

Mustafa Çokay'ın Türkistan Cumhuriyetini kurmadaki geliştirdiği siyasal çözüm şöyle idi: Türkistan'ın kendine has kanunları, yürütme kurumları ve işleri yürütecek hükümeti bulunacaktı. Dış siyaset, maliye ve harbiye işleri Umumi Rusya Federasyonu hükümeti işleri olarak tanınacaktı. Türkistan dahilinde eğitim işleri, mahalli yollar meseleleri, mahalli idareler, adliye ve yer meselelerinin hepsi özerk Türkistan Cumhuriyeti işleri olarak görülecekti.[314]

Mustafa Çokay'ın fikirlerine bakılırsa ilk önce Türkistan milliyetçisidir. Buradaki milliyetçilik şimdiki post-Sovyet Orta Asya ülkelerinin çerçevesindeki Panislamizm Pantürkizm karışımı eklektik bir milliyetçiliktir. Fakat, Mustafa Çokay'ın milliyetçiliği etnik milliyetçilik değildi. Orta Asya ülkelerinin etnik olarak parçalanması ona göre, ölüm demekti.[315] Mustafa Çokay için her şeyden önce milli İstiklal önemlidir. Onun devlet anlayışı coğrafi ve toprak birliği üzerine inşa edilmiştir. Mustafa Çokay'a göre: kan, dil, din ve kültür meseleleri Milli Devlet kuruluşunun esas temelleri olduğuna şüphe yoktur. Musatafa Çokay, "Gelecek Bağımsız Türkistan Devletini bölünmez bir milli devlet şeklinde" düşünmektedir. Ancak bu devlet, şekil itibariyle birdir; idari olarak İsviçre'deki gibi konfederasyon modelidir.[316]

Özerk Türkistan Cumhuriyeti'nin kurulması Orta Asya'nın etnik kimliklerle parçalanmasının siyaseten tezahürü veya başka bir değişle Panislamizm ve Pantürkizm'in Orta Asya'daki en son çırpınışı idi. Özerk Türkistan Cumhuriyetinin

---

[314] Darhan Hıdıraliev, **Mustafa Çokay, Hayatı Faaliyetleri ve Fikirleri,** Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2001, s. 57.
[315] Darhan Kıdıraliyev, **a.g.e.,** s. 177-179.
[316] Mustafa Çokay, Baş Maqale, **"Türkistan ve Buhara mı, Yoksa Toğrudan Toğru Türkistan",** *Yaş Türkistan,* Sayı 28, 1932, s. 3.

kısa ömürlü varlığı bize şunu anlatıyor: artık Orta Asya'da Panislamizm veya Pantürkizm ortak bir kimliğin ideolojisi olmaktan çıkmıştır. İşte bu nedenden ötürü Mustafa Çokay'ın Türkistan fikri kitleleri harekete geçiremedi. Çokay'ın Türkistan Cumhuriyetinin Orta Asya'da hayat bulamamasını, Rusların askeri olarak daha güçlü olduğu savına dayandıran görüşler, olayın başarısızlığını ve arka planını tam olarak anlatmaz. Bizce bunun en önemli nedeni, Orta Asya'daki kimliklerin parçalanması ve bunun temelinde yürütülen parçalanmış siyasettir.

Mustafa Çokay'ın şahsi hayatı ve fikirlerine bakıldığında, modern bir aydın ve eylemci portresi çizmek mümkündür. Fakat siyasi icraatlarına bakılırsa bunun çok daha karışık olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Bizim konumuz açısından önemli olan, Çokay'ın Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluş esnasında Orta Asya'nın tüm halklarının hatta gayri Müslimlerin (Kazaklar hariç) demokratik katılımı ile yeni bir siyasal yapı oluşturması ve bunun bir siyasi olgu olarak bugünkü farklı etnik gruplar temelinde kurulan Orta Asya'nın yeni ulus-devletleriyle ilişkisidir. Bu siyasal yapının iyi incelenmesi neticesinde Orta Asya'daki ulus-devletlerin sadece Sovyet icadı olup olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Çünkü Sovyet döneminde ortaya atılan uluslaşma tezi şuydu: "Orta Asya halkları tarihsel evrimleşme sürecinde şimdiki etnik gruplar temelinde uluslaşma sürecini yaşadılar ve şimdiki uluslar da bu sürecin doğal sonucudur" şeklinde olmuştu.

Mustafa Çokay'ın Türkistan Cumhuriyeti Orta Asya'nın gerçek bağımsızlık mücadelesi olduğunu söylersek o zaman Orta Asya'daki etnik grupların tarihsel evrimleşme sonucu kendi ulusal bütünlüğünü sağladığı ve ulus-devlet meydana getirdiği tezi anlamsız kalacaktır. Burada çok önemli olan bu siyasal hareketin Orta Asya halkları arasında kitlesel tabanı olup olmadığı meselesidir. Fakat tarihsel olaylar incelendiğinde bu kanımızı destekleyecek kuvvetli veriler yoktur. Türkistan Cumhuriyeti halk desteğini alamadığından veya Orta Asya'nın parçalanmış kimliklerinden yeni bir kimlik meydana getirerek kitleleri harekete geçiremediğinden dolayı ayakta kalamadı. Öyleyse bu harekat, Orta Asya'daki bir grup Müslüman, Pantürkist aydın, ulema, din adamları ve üst tabakadan zengin seçkinlerin gayrimüslim burjuva seçkinleriyle (Ruslar, Yahudiler) ittifak yaparak halkın yeterli desteğini almayı başaramayan zayıf bir mücadele olmaktan ibaretti.

2.1.3.2. SULTAN GALİEV'İN "SOSYALİST TURAN" PROJESİ

1917 yılında Bolşeviklere katılarak, kısa bir süre içinde *Narkomnats'da* (Sovyetlerin Ulusal Sorunlardan Sorumlu Halk Komiserliği) önemli görevler üstlenen Sultan Galiev, bir köy öğretmenin oğluydu. Babası sayesinde iyi bir eğitim alan Galiev, Rusça'yı çok iyi bilmesi sayesinde 1895 yılında Kazan Öğretmen Okuluna girdi. Ayaz İshaki, Fuad Tuktar, Sadri Maksudi gibi gelecekte önemli siyasal roller üstlenecek olan öğrencilerin bir araya geldiği okulda, kurduğu ilişkiler sayesinde Marksist kuram hakkında ilk temel bilgileri edindi. Okulu bitirmesinin ardından bir

kütüphanede çalışmaya başlayan Galiev, bu dönemde Rusçadan Tatarca'ya birçok kitap çevirdi.[317]

Galiev 1905 devrimine aktif olarak katılmadı. Devrim sonrasındaki dönemde gazeteciliğe başlayarak, *Mir İslama* (İslam Dünyası), İsmail Gaspıralı'nın çıkarttığı *Tercüman*, Kadet'lere (Rusya'daki liberal demokrat parti) yakın olan *Vakit,* reformist aydınları bir araya getiren *Kazan Yıldızı* gibi yayınlara katkıda bulundu. Farklı siyasal görüşlere sahip olan bu yayınlara düzenli makaleler yazdığı ilk döneminde, Galiev'in milliyetçilik ile sosyalizm düşüncesinin karışımı eklektik bir düşünce yapısına sahip olduğu söylenebilir.[318]

1917 Nisan sonuna kadar, siyasal hareket içine yer almayan Sultan Galiev, bu tarihte I. Tüm Rusya Müslümanları Kongresi'ne katıldı ve Kongre sonrasında Kazan'a dönerek Müslüman Sosyalist Komitesine üye oldu. Kısa bir süre içinde örgütlenme ve hitabet yeteneği sayesinde Molla Nur Vahitov ile birlikte belli başlı yöneticilerden biri haline geldi. Kazan'da Bolşeviklerin kurduğu komite diğer Müslüman bölgelerin çoğuna olduğu gibi ağırlıklı olarak Ruslardan oluşurken, Müslüman Sosyalist Komitesi sadece Müslüman etnik toplulukların üyelerinden oluşuyordu. Bu nedenle devrimden sonra kurulan Sovyet Hükümeti yerel halkı kazanabilmek amacıyla Müslüman Sosyalist Komitesi içinde dayanak noktası aramaya başlamıştı. Milliyetler Halk komiseri olan Stalin'in, devrimden kısa süre önce Bolşeviklere katılmış olan

[317] Artem Ulyanin, **a.g.e.,** www.fergana.ru/article.php.
[318] Sultan Galiev'in hayatı ve görüşleriyle ilgili bilgiler için **bkz.** Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, **Sulatan Galiev – Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası,** Çeviren: E. Akbulut, A. Şensılay, Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1995. Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, **Sultan Galiev ve Sovyet Müslümanları,** Çeviren: Nezih Uzel, Hür Yayınları, İstanbul, 1981. Alexandre Bennigsen, Enders Wimbush, **Sultan Galiev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm,** Çeviren: Bülent Tanatar, Anahtar Yayınları, İstanbul, 1995.

Molla Nur Vahitov ve Sultan Galiev'e *Narkomnats* içinde görev önermesi bu arayışların bir sonucuydu.[319]

Görevi kabul eden Galiev, *Muskom* (Ulusal Sorunlardan Sorumlu Halk Komiserliği içinde Müslüman Halklardan Sorumlu Halk Komiserliği) içinde çalışmaya başladıktan sonra Rusya coğrafyasında Mülüman toplulukların yaşadığı bütün bölgeleri gezdi. Sibirya, Kırım, Kafkasya, Türkistan ve Bakü'ye yaptığı gezilerde edindiği izlenimlerle, parti örgütlerinde ve Sovyetlerin içinde hakim olan Rusların, diğer ulusların yaşadığı bölgelerde yerel halkı Çarlık dönemindeki gibi aşağılamaya devam ettikleri ve "sömürgeci" davranışlarını sürdürdükleri sonucuna vardı. Bu dönem genelde araştırmacılar tarafından Sultan Galiev ve Stalin arasında "işbirliği" ya da "yol arkadaşlığı" dönemi olarak adlandırılır. Bennigsen ve Quelquejay bu sırada Galiev'in üç ana sorun üzerine düşüncelerini yoğunlaştırdığını vurguluyorlar:

1. Henüz karşıt sınıflara ayrılmamış olarak düşündüğü pre-kapitalist Müslüman toplumlara sosyalist sistemi getirmek;
2. Sosyalist sistem içinde İslam dininin yeri;
3. Komintern'in stratejisi içinde sömürge dünyasının yeri;[320]

Sultan Galiev ile Stalin arasındaki ilk çatışma parti örgütlenme modeli üzerine çıktı. Sultan Galiev ve arkadaşları Muskom'un dayandığı yerel Müslüman komitelerine dayanarak Müslüman Komünist Partisi adı altında özerk bir siyasal örgütün inşasına başlamışlardı. Bu partinin Rus Komünist Partisi ile kuracağı ilişki biçimi temel sorun

[319] Artem Ulyanin, **a.g.e.,** www.fergana.ru/article.php.
[320] **Bu konuda bkz.,** Erol Kaynak, **Sultan Galiev ve Sömürgeler Enternasyonali,** İrfan Yayınları, İstanbul, 1993.

olarak ortaya çıkıyordu. Galiev ve arkadaşları partinin özerk yapılanmasını koruyarak federatif bir temel üzerinden RKP'ne bağlanması gerektiğini savunuyorlardı. Buna karşılık Stalin, Bolşeviklerin partinin kurulduğu ilk günden bu yana savunduğu merkeziyetçilik ilkesinden taviz verilemeyeceğini savunuyordu. Stalin'in bu konudaki görüşleri Bolşeviklerin Merkez Komitesi tarafından da destekleniyordu.

1918 yılının Kasım ayında Moskova'da toplanan I. Müslüman Komünistleri Kongresi, partinin örgütlenmesi konusundaki karşıt bu iki görüşün tartışılmasına sahne oldu. Galiev kongre oturumunda Müslüman Komünist Partisine tam özerklik verilmesi doğrultusundaki fikirlerini geliştirdi. Galiev'e göre ancak bu özerk parti İran, Afganistan, Hindistan ve Çin'de devrimci potansiyeli örgütleyebilir ve başarılı olabilirdi. Stalin ise Galiev'in görüşlerini tümden reddederek birleşik bir partinin önemini vurguladı ve sınıfsal temelin dışındaki örgütlenmelerin başarısız olacağını ilan etti. Sonuçta kongre Stalin'in fikirleri doğrultusunda karar alarak, Rusya Müslüman Komünist Partisini, RKP'ne bağlayarak adını Rus Komünist Partisi Müslüman Örgütü olarak değiştirdi ve partinin yerel örgütleri "Müslüman bürolarına" dönüştürüldü.[321]

İlk tartışmayı kaybeden Sultan Galiev, fikirlerini geliştirmeyi ve yaymayı sürdürdü. Aslında Galiev'in örgütsel soruna bakışı temel stratejik anlayışının bir yansımasıydı. Galiev'e göre uluslararsı alanda temel çelişki proletarya ile kapitalistler arasında değil, sanayi metropolleri ile sömürgeler arasındaydı ve dünya devriminin

[321] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, **a.g.e.,** s. 102-104.

dinamikleri bu nedenle gelişmiş kapitalist ülkelerde değil "Doğu"daydı. Sömürgelerdeki proletarya sadece sanayi sektöründe çalışan ücretliler değil, bir bütün olarak yerli halktı. Kaldı ki sömürgelerde sanayide çalışan az sayıda ücretli de genel olarak emperyalist ülkelerin yurttaşlarından oluşuyordu. Bu nedenle sömürülen uluslar bir bütün olarak "proleter ulustu".[322]

Galiev'in bu fikirlerini geliştirmesinde dönemin Rus coğrafyasında yaptığı gözlemlerin büyük etkisi vardı. Çarlık Rusya'sının sömürgelerinde özellikle Müslüman etnik topluluklar esas olarak kırsal bölgelerde köylülüğü oluşturuyordu. Sanayinin geliştiği az sayıda merkezde ise başta Ruslar olmak üzere İmparatorluğun batısında yaşayan ulusların hakimiyeti altında bir işçi sınıfı oluşmuştu.[323]

Stalin ve RKP (Rusya Komünist Partisi) Merkez Komitesine göre, Sultan Galiev'in yerli halk ile emperyalistler, kırsal sömürge halklarıyla sanayileşmiş metropoller arasındaki çelişkileri ön plana alması, sınıf savaşı düşüncesini zayıflatıyordu. Ancak iç savaşın devam ettiği süre içerisinde Sultan Galiev ve arkadaşları zorunlu bir müttefik, katlanılması gereken bir "yol arkadaşı" olarak değerlendiriliyordu. Bolşeviklerin gözünde Galiev gibi Müslüman komünistlerin öneminin artmasının nedeni de 1919'dan itibaren doğuda bulunan sömürge ve yarı sömürge ülkelerin öneminin artmasıydı. O zamana kadar ikincil ve taktik bir sorun olarak ele alınan sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki devrim, Batı'da kısa süre içerisinde beklenen devrimlerin gerçekleşmemesi ve devrimi gerçekleştiren Rusya'ya karşı uygulanan

[322] Artem Ulyanin, **a.g.e.,** www.fergana.ru/article.php.
[323] İmparatorluk içinde etnik işbölümü için bkz., İlker Aktükün, **Eski Sovyetler Birliğinde Milliyetler Politikası ve "Yeni Dünya Düzeni" Çerçevesinde Günümüze Yansıması,** Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2002.

ekonomik, siyasi ambargo nedeniyle, birdenbire "stratejik" bir önem kazanmaya başlamıştı. 1920'de Bakü'de düzenlenen I. Doğu Halkları Kurultayı bu stratejik yönelişin önemli bir adımı olarak gözüküyordu. Bennigsen ve Quelquejay, Galiev'in bu dönemde tüm mücadelesini "Büyük Rus şovenizmine" karşı yönelttiğini belirtiyorlar.[324]

Ana hedefi Sovyet hükümeti nezdinde resmi temsilciliğini yaptığı Tatar Cumhuriyetinin yönetim aygıtını "tatarlaştırmak", burada geleceğin Müslüman Komünist kadrolarını yetiştirmek ve Kazan'ı "Doğu"da patlayacak bir devrimin merkezi haline getirmekti. Milliyetçi bir geçmişten gelen Tatar cumhuriyetinin kadroları, Pantürkizm ile sosyalizmin iç içe geçtiği eklektik yapıları savunuyor kimi zaman açıkça pantürkist fikirlerini yayınlıyorlardı. Galiev'in fikirlerinden etkilenen Kazak Turar Rıskulov'un Türkistan'da özerk bir siyasi yapılanmayı gündeme getirmesi ve Türkistan Komünist Partisinin adını Türk Komünist Partisi olarak değiştirmeyi bir bölgesel konferansta kabul ettirmesi, Bolşevikler için Sultan Galiev'in fikirlerinin hızla yayıldığının bir göstergesi oldu.

Sovyetler Birliği tarihindeki pek çok önemli noktadaki dönüşü simgelediği gibi Sultan Galiev'in de siyasal alandaki dönüm noktası Rusya Komünist Partisi'nin X. Kongresi oldu. Kongrenin sonuç bildirgesinde yer alan; "geçmişin hayaletlerinden hala kurtulamamış olan yerel komünistler, ulusal özerkliğin önemini abartmaktadırlar. Emekçi sınıfların çıkarlarını göz ardı etmekte ve bunları yanlış yere ulusal çıkarlarla karıştırmaktadırlar. İlkleri ikincilerden ayırt etmeyi bilemedikleri

[324] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, **a.g.e.,** s. 123.

gibi parti çalışmalarını sadece emekçi kitlelere yönlendirememektedirler. Doğuda kimi zaman Panislamizm ve Pantürkizm biçimlerine bürünen demokratik burjuva milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını da bu durum açıklamaktadır." cümleleri Sultan Galiev'in fikirlerinin artık parti içinde bir sapma olarak değerlendirildiğinin de ilk göstergeleriydi.[325] Bu karardan sonra Sultan Galiev'in fikirleri en ileri noktaya taşınıyor, Müslümanlar için bağımsız bir parti örgütlenmesi, sömürgeler enternasyonalinin kurulması ve etnik ayrılıkların ortadan kaldırılacağı ve Doğu'daki devrimin "ana üssü" olarak düşünülen bir Sosyalist Turan Cumhuriyeti fikri işleniyordu.[326]

1923 yılında Sultan Galiev'in İslam'ın Tatar ülkesindeki bininci yılı için şenlik hazırlama girişimi bardağı taşıran son damla oldu.[327] 1923 Nisan ayında düzenlenen XII. Parti Kongresi sonrasında Sultan Galiev tutuklandı. Parti merkez komitesinin "Milli Cumhuriyetler ve Bölgeler İşçileri Konferansının *Sultan Galievcilikle* İlgili Kararı", uzun olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nde milliyetler politikasındaki yöneliş değişikliğini yansıtması ve Stalin dönemine damga vurması açısından önemlidir.[328]

Böylece, Stalin Büyük Rus şovenizmi ile milliyetçi sapmalar üzerinde bir denge kurmaya çalışmaktadır. Lenin'in hasta yatağında olmasına rağmen hala parti politikalarına müdahale etmeye çalıştığı bu dönemde böyle bir denge arayışı

[325] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier Quelquejay, **a.g.e.,** s. 140.
[326] Bennigsen ve Wimbush, Galiev'in Turan Cumhuriyeti hakkındaki fikirlerinin ayrıntılarının ancak o gözden düştükten sonra, Sovyet tarihçilerinin Galiev'e karşı yönelttikleri saldırıdan edinilen bilgiyle sınırlı olduğunu vurguluyor. Alexandre Bennigsen, Enders Wimbush, **Sultan Galiev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm,** Çeviren: Bülent Tanatar, Anahtar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 88-89.
[327] Rorlich Azade-Ayşe, **Volga Tartları – Yüzyılları Aşan Milli Kimlik,** Çeviren: Mehmet Süreyya Er, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 300-301.
[328] Artem Ulyanin, **a.g.e.,** www.fergana.ru/article.php.

anlaşılabilir. Ancak parti kadrolarını esas korkutan yönelim, kararda hiç açıkça söz edilmese de Sultan Galiev ve arkadaşlarının öne sürdüğü Sosyalist Turan Cumhuriyeti projesiydi. Bu proje çarlık dönemi korkularını yeniden ortaya çıkarıyordu. Özellikle *basmacıların* (dini fundamentalist isyancılar) faaliyetinin sürdüğü bir dönemde, konferans kararıyla Sultan Galiev bu hareketle ilişkilendiriliyor ve mahkum ediliyordu. Bir diğer önemli nokta da Türkiye ve İran'la olan ilişkilerdi; pantürkist ve panislamist boyutuyla değerlendirilen bu ilişkiler, henüz Sovyet iktidarının tam hakimiyet kuramadığı Orta Asya ve Kafkasya açısından tehlike olarak algılanıyordu. Dolayısıyla devrim sırasındaki ön kabullerden vazgeçip, giderek iktidarını kuramsallaştıran Stalin'in yöneleceği yeni milliyetler politikasının ilk bahanesini Sultan Galiev oluşturuyordu.

2.1.3.3. ORTA ASYA'DA MODERN ANLAMDA İLK MİLLİYETÇİ PARTİ "ALAŞ ORDA"

Alaş Orda Kazak ulusçuluğunun çağdaşlık ve bağımsızlığa dayandırılabileceği ve bunlara öncelik tanıyabileceği fikrinin zaferi demekti. 1905 sonrasında sosyalist ve Marksist düşüncelerin bazı Kazaklar tarafından kabul görmesi Panislamcı ve Pantürkçülerin gücünü kısmen azalttıysa da, Kazakların ulusçuluğuna ve çar yönetimine muhalefetlerine yeni bir güç kattı. Çar yönetimi, artık yalnızca bir ulusal baskıcı rejim olarak değil, aynı zamanda da kapitalist bir sömürücü olarak görülmekteydi. Böylece Kazak ulusçuluğu, modernleşme ideolojisini bütünsel sosyal ve ekonomik yeniden yapılanma ideolojisine aktaran yeni bir sosyoekonomik boyut

kazandı.[329] Alaş Orda partisinin 1905'te aydın aristokratlar ve milliyetçiler Bokeyhanov ve Baytursunov tarafından kurulmasıyla Kazakların kendine özgü yönleri vurgulanmış oldu; kısa bir aradan sonra parti Mart 1917'de yeniden ortaya çıkacaktı. Esas hedefi Rus sömürgeciliğinin sona ermesi ve toprağın Kazaklara geri verilmesiydi. Bu 1914 öncesinde Rusya'da ortaya çıkan modern anlamıyla milliyetçi tek Müslüman partiydi.[330]

Burada vurgulanması gereken önemli bir husus Alaş Orda aynı zamanda Rusya'da Ekim Devrimi öncesi kurulmuş olan ilk ve tek laik Müslüman partiydi.[331] Parti kurucularından Baytursun bu konuda şöyle demektedir: " Biz Alaş sloganıyla tüm Alaş yurdunu (Kazaklar) toplayıp ulusal özerklik talep ettik. Bizim Kazaklar dinini yaşatmak isterse bunu devletten ayrı yapacaktır. Bu Rusçada, "Kilise ile devletin ayrı olması" şeklinde açıklanmaktadır. Bu görüşler çerçevesinde ben bu sene Alaş Partisini açmaya koyuldum".[332]

Kazakistan Ekim Devrimi öncesi Orta Asya'nın en geride kalmış bir bölgesi idi. Hala göçebeliğin ağırlıklı olarak sürdürüldüğü Kazak topraklarında laik ve modern anlamda siyasal partinin vücut bulması paradoksal gözükebilir, fakat bize göre bunun birkaç açıklayıcı nedeni vardır.

1. Kazaklar arasında dinsel yapı siyasal olarak kurumsallaşmamıştı, sadece halk dini olarak sürdürülmüştür. Dolayısıyla Alaş Orda gibi toplumsal örgütlenmelerin laik nitelikte ve milliyetçi olması anlaşılabilir.

[329] Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 144-145.
[330] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 78.
[331] Kemal Karpat, **The Roots of Kazakh Nationalizm: Ethnicity, Isla mor Land?** Annali of the Fettrinelli Foudation, Milano, 1992, s. 313-333.
[332] **VII. Vse Kazahskaya Partkonferensya,** Stenogr. Otçet, Alma-Ata, 1930, s. 120-121.

2. Rus İmparatorluğu tarafından en çok toprak gaspına uğrayan Kazaklar olmuştur. Halbuki göçebe Kazaklar için toprak (sürüleri otlatmak ve diğer nedenlerden ötürü) çok büyük sosyoekonomik öneme sahiptir. Bu nedenden ötürü Kazaklar arasında Rus İmparatorluğuna karşı direniş çok şiddetli olmuştur. Direnişler karşısında Kazaklar diğer Müslüman halklarla dayanışma içerisinde olamamıştır. Bu etnik milliyetçiliğin ortaya çıkması anlamına gelmekteydi.
3. Kazaklar arasında Rusçanın etkisiyle batılı değerlere açılım çok erkenden başlamıştır. Bu açılım yeni milliyetçi aristokrasinin oluşumunu sağlamıştır.

Alaş Orda partisi çok kısa süreli olsa bile tüm Kazakların kurultayı ile özerk Kazak Cumhuriyetini kurmayı başarmıştır. Alaş Orda partisinin faaliyetleri Mustafa Çokay'ın "Türkistan Cumhuriyeti" fikriyle kıyaslandığında tamamen modern bir söylemdir. Etnik milliyetçiliği esas alan laik bir modeldir. Üstelik halk tabanına da sahip olduğu bellidir. Bize göre, Alaş Orda faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlansa bile Orta Asya'da Sovyetlerin ulus inşalarından daha erken bir zamanda ulusal bilincin temelinde ulusal kimlik oluşturmayı başaran tek siyasal modeldir.[333]

Sonuç olarak Batılı araştırmacıların da vurguladığı gibi Alaş Orda Orta Asya'nın siyasal evrimleşmesinde çok büyük öneme sahip siyasal bir harekattır. Fakat parti, Bolşevikler tarafından "ulusal burjuva" partisi olarak tanımlanarak üyelerinin tasfiye edilmesiyle Sovyet döneminde tamamen etkisiz hale getirildi. Alaş Orda liberal demokratik çizgideki laik, milliyetçi bir siyasal model idi. Orta Asya'nın kaderi

[333] Kemal Karpat, (1992), **a.g.e.,** s. 328.

Sovyet Komünizmine doğru yol alınca bu model 1991 yılına kadar tarihsel hafızalarda bekletildi. Fakat 1991 yılında Orta Asya ülkeleri bağımsızlık elde ettikten sonra önce aynı etnik gruptan olmasından dolayı Kazakistan, Alaş Orda mirasını derhal sahiplendi. Alaş Orda kurucuları ulusal kahramanlar ilan edildi. Sokaklar, meydanlar, okul isimleri Alaş Orda kurucularının isimleriyle değiştirildi. Tarih kitapları artık modern Kazakistan'ın ilk fikir babaları olarak Alaş Orda'dan bahsetmekteydi. Diğer cumhuriyetlerde Alaş Orda tarzında laik, milliyetçi liberal demokratik çizgideki tarihsel miras yoktu, ama onlarda bilinçaltında Sovyetlerden miras aldığı sosyalist ulus-devletlerinde Alaş Orda modeliyle yeni değişimler gerçekleştirdi.

2.2. ETNİLER ÜZERİNE SİYASAL İNŞALAR: ORTA ASYA'DA İMAL EDİLEN ULUS-DEVLETLERİN HUKUKSAL TEMELİ VE SOVYETLER BİRLİĞİNİN MİLLİYETLER POLTİKASI

2.2.1. Sovyet milliyetler politikasının kuramsal temelleri

Milliyetçilik ile Marksist kuram arasındaki ilişkiler birçok araştırmaya konu olmuştur. Bazı araştırmacılar Marks ve Engels'in eserlerinde bir ulus tanımı vermediği, sistematik bir ulusal sorun teorisi kurmadığı ve bu konuyla ilgili bir siyasal strateji geliştirmediği konusunda hemfikirdir. Buna karşılık Nimni gibi kimi yorumcular Marks ve Engels'in ulusal sorun konusunda sistematik olmasa da bütünsel ve uyumlu bir görüşe sahip olduklarını vurguluyorlar.[334]

[334] Ephraim Nimni, **Marks – Engels ve Ulusal Sorun,** *Dünya Solu,* Bahar-Yaz 91, Sayı 7, s. 33-56. Nimni'nin eleştirisi için bkz. Enzo Traverso-Michael Lövy, **Ulusal Soruna Marksist Yaklaşım: Nimni'nin Yorumunun Eleştirisi,** *Dünya Solu,* Bahar-Yaz 91, Sayı 7, s. 57-68.

Marksizm'in kuramsal temelleri her çeşit "milliyetçi" ideolojiden kökten bir ayrılık gösterir. Marksist kuram açısından tarihin ilerici gücü sınıf savaşıdır. Marks *Komünist Manifesto'da* modern toplumda temel çelişkinin uluslararası işçi sınıfı ile uluslar arası kapitalist sınıf arasında olduğunu saptar. Ulusal bölünmeler, ulusal sınırlar ve ulusal çatışmalar, dünyayı sınıflara değil uluslara bölünmüş olarak yansıtan milliyetçiliğe göre, sınıf savaşı ile karşılaştırıldığında ikincil öneme sahiptir.[335]

Ancak XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren milliyetçiliğin yükselmesine ve milliyetçi akımların siyasal alanda daha fazla yer kaplamasına paralel olarak Marks, Engels ve takipçilerinin ulusal sorunla daha yoğun olarak ilgilenmek zorunda kaldıkları söylenebilir. Marks ve Engels'in izleyicileri XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başında ulusal soruna ilişkin çok farklı teorik ve programlı yaklaşımlar geliştirdiler. Kautsky, Rosa Luxemburg, başta Otto Bauer ve Karl Renner olmak üzere Avusturya Marksistleri, Bolşevikler ve öteki Rus sosyalistleri arasında uluslar arası düzeyde önemli tartışmalar yaşandı. Lenin ve Bolşeviklerin devrim sırasında uygulayacakları ulusal politikalar bu tartışmalar içinde şekillendi.

Sosyalist hareket içinde 1870'li yıllardan itibaren ulusal soruna karşı duyulan ilgi azaldı. I. Enternasyonal'in dağılmasından sonra 1889'da kurulan II. Enternasyonal, ulusların kendi kaderini tayin hakkı sorununa ilki kadar önem vermedi. Bu ilgi azalışında, Avrupa'da ulusların kaderlerini tayin hakkı sorununu güncelleştirecek

[335] Alex Calinicos, **Marksiszm ve Ulusal Sorun, Sosyalizmin Krizine Marksist Yanıt İçinde,** Çeviren: Erdak Taşkıran, Koral Yayınları, İstanbul, 1990, s. 77-78.

yeni olayların patlak vermemesinin yanı sıra, diğer kıtalardaki sömürge ve ezilen ulusların sesinin henüz gür çıkmaması da önemli bir etkendi.

Kıta Avrupa'sında ulusal soruna ilişkin ilgi kısa bir süre için de olsa azalırken Rusya'da 1898'de kuruluş kongresini gerçekleştiren Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) ilk manifestosunda ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını ilke olarak ortaya koyuyor ve 1903'te yapılan II. Kongre'de kabul edilen programla "devleti oluşturan bütün uluslara kaderlerini tayin hakkı" tanıyordu.

Lenin de Otto Bauer gibi çokuluslu bir imparatorluk içinde faaliyet gösteriyordu. Ancak Avusturyalı sosyal-demokratlardan farklı olarak Çarlığın bir devrimle yıkılması hedefini önlerine koyan Bolşevikler ulusal sorunu Anayasal düzenlemelerle çözüme kavuşturabilecek bir sorun olarak görmeyi reddettiler. Lenin Rus İmparatorluğu içindeki ulusal azınlıkların arasında başlayan milliyetçi kıpırdanışların sosyalistlerin kendi amaçları doğrultusunda yararlanabileceği bir devrimci dinamik olduğunu düşünüyordu. Avusturyalı Marksistlerin ulusal-kültürel özerklik doktrini, sosyalist partinin federalist ve ademi merkeziyetçi bir tarzda yeniden örgütlenmesini gerektirdiği için Lenin tarafından özellikle tehlikeli bulunuyordu.[336]

Lenin'e göre Avusturyalı sosyalist liderler, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını savunmayarak, hem işçi sınıfının birliğini yıkıma uğratıyor hem de Avusturya Macaristan İmparatorluğunun birliğini muhafaza etmiş oluyorlardı. Lenin, sadece sağ

[336] Artem Ulyanin, **a.g.e.,** www.fergana.ru/article.php.

sapma olarak gördüğü ulusal-kültürel özerklik doktrinine karşı değil, sol sapma olarak gördüğü Luxemburg'un tezleriyle de mücadele ediyordu. Lenin'in ayrıca Polonya'daki sol partilerin yurtseverlik ve proleter çizgide ayrışmaya düşmesiyle ilgili tartışmaları da yakından takip etti. Polonya sosyalistlerine düşen görevin ulusal bağımsızlık ve Rusya'dan ayrılmak için mücadele etmek değil, Polonyalı ve Rus işçilerin uluslararası birliğinin mücadelesini vermek olduğunu düşünüyordu. Ancak ulusal sorunun küçümsenmesinin büyük Rus şovenizmini azdıracağını da düşünüyordu. Luxemburg'la yaptığı tartışmada ezen ve ezilen ulusların konumlarının bir birinden farklı olduğunu, dolayısıyla aynı sorun karşısında tavırlarının da farklı olması gerektiğini vurguluyordu.[337]

Ulusal sorun üzerine olan tartışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte, 1913 yılının başlarında Lenin, kendisini görmeye gelen Stalin'e Avusturyalı Marksistlerin tezlerini çürütmek için bir çalışma yapma görevini verdi. Stalin'in *"Ulusal Sorun ve Sosyal Demokrasi"* başlıklı denemesi 1913 ilkbaharında bir parti dergisinde yayınlandı. Stalin'in bu çalışmasında yaptığı tespitler özellikle Lenin'in ölümünden sonra SSCB'de uygulanacak olan uluslar politikasının temellerini oluşturuyordu. Çalışmanın ilk bölümünde "yükselen milliyetçilik" dalgasına karşı sosyal demokratları "enternasyonalizmin denenmiş silahını, sınıf mücadelesinin birliği ve bölünmezliğini getirerek yoksul ve emekçi kitleleri bu genel salgından korumaya" çağırıyordu. Stalin'in özellikle devrimden sonraki yılları etkileyecek olan ünlü *ulus* tanımı da bu çalışmada yapılıyordu.

[337] V.İ.Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı,** Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1989, s. 57-130.

Stalin'e göre *ulus* "bir kültür birliğinde kendini gösteren dil, ekonomik hayat ve psikolojik yapı birliğinin oluşturduğu ve tarih boyunca evrimleşerek istikrara ulaşmış" bir topluluktu. Avusturya Marksistlerinin ulusu "toprağa bağlı olmayan bir kültür topluluğu" yada Bauer'in yaptığı gibi "bir kader birliği temeli üzerinde ortaya çıkan belli niteliklere sahip bir topluluk" tanımı Stalin tarafından ulusun nesnel niteliklerini ve ulusu yaratan değişik değişken ekonomik tarihi şartları ihmal ettiği gerekçesiyle eleştiriliyordu.

Stalin'e göre *ulus* sadece tarihi bir kategori değil aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin yükseliş dönemine de ait olan bir kategoriydi. Ulusun oluşmasında burjuvazi başrolü oynamıştı ve burjuvazinin kendi milliyetçiliğini ilk öğrendiği okul "serbest pazardı". Bu nedenle ulusal mücadele esas itibariyle burjuvazinin kendi arasındaki bir mücadeleydi.[338]

İşte bu Stalinist temeldeki Sovyet etnografyası iki çok farklı geleneğin yan yana gelmesinden oluşur: bir yanda Alman romantizmi tarafından temeli atılıp 19. Yüzyıl ikinci yarısında Alman ve Rus kuramcılar tarafından sistemleştirilmiş haliyle *halk fikri;* diğer yanda, farklı üretim biçimlerinin bir birini izlediğini savunan Marksist görüşün son derece basitleştirilmiş bir okuması.[339] Bu etnografya'nın temel metni, Stalin'in 1913'te yayımlanan *Marksizm ve Ulusal Sorun* adlı kitabıdır. Bu kitapta bir halk *(narod),* "tarihsel olarak dilden, topraktan, iktisadi yaşamdan, psikolojik eğitimden oluşmuş, ortak bir kültürde kendini belli eden istikrarlı bir topluluk"

[338] Josef Stalin, **Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu,** Sol Yayınları, Ankara, 1994, s. 8-13.
[339] Peter Skalnik, **Sovyet Ethnographia and The National(ities) Question,** Regards sur l'antropologie sovetique, Cahiers du monde russe et sovietique, Nisan-Eylül, 1990, s. 183-192.

olarak tanımlanır. Demek ki belli bir anda bu halkın (farklı grupların kaynaşmasıyla ortaya çıkan) bir kökeni varsa, adı geçen halk zaman içinde siyasal bir sürecin müdahalesi olmaksızın doğal bir şekilde evrimleşir.[340]

Halk, (19. Yüzyıl Fransız kavramlaştırmasında olduğu gibi) siyasal bir sözleşmeyle değil, nesnel ve "doğal" bir nitelikler bütünüyle tanımlanır. Bu yaklaşım Almanlardan mirastır (burada *narod*, *volk* ile kesişir). Marksist bir eksene taşınmasıyla birlikte, söz konusu "halk"ın üretim biçimine bağlı olarak farklı siyasal örgütlenme tarzlarından geçtiği varsayılır: ilkel topluluk aşaması olan kabileden *(plemya)* kapitalist aşama olan ve bir Pazar, yani toprak ile tanımlanan ulusa *(natsya)*. Kısacası, tarih boyunca varlığını sürdüren ve hiç değişmeyen bir sabitten söz konusu olduğu kabul edilir. Evrimcilik ve tözcülük iç içe geçmiştir bu yaklaşımda. Peki, ama nihai olarak bir halkın sürekliliğini sağlayan şey nedir? Stalin, dilin bir üstyapı olduğunu savunan dilbilimci Marr ile 1947'de yaptığı bir polemikte bu sorunun yanıtını vermiştir.[341]

Bu kuram ancak uygulamaya konulduktan sonra, 1966'da Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü Direktörü Yulian Bromley tarafından rasyonelleştirilmiştir: Bromley tarih boyunca varlığını sürdüren sabiti *"ethnos"* diye adlandırmıştır. Ama madem ki *ethnos* köken olarak bir kaynaşmanın ürünüdür, milliyetlerin nihai bir kaynaşma sonucunda bir Sovyet etnik oluşumu (*sliyanie,* yani kaynaşma) içinde erimeleri beklenebilir: Evrimcilik ve tözcülük böylece bir tür aşamalar kuramı içinde uzlaşırlar. Tarih ve içkinlik, kopukluk ve süreklilik, evrim ve etnilerin değişmezliği,

[340] Jozef Stalin, **a.g.e.,** s. 7-19.
[341] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 102.

Darvin ve Linne yan yana getirilir. Böylece, gözünü gelecekteki iradi ve ideolojik kaynaşmaya diken, bilimsel yapıtlarının girişinde o dönemde egemen olan bir parti genel sekreterinin görüşlerine de değinerek bu kaynaşmadan söz eden Sovyet etnograf, birer doğal nesne gibi görünen etnik grupları sınıflandırmaya, hatta şeyleştirmeye girişebilir rahatlıkla. Sovyet üniversite sisteminin hiyerarşik ve merkeziyetçi yapısı nedeniyle, Bromley'in düşüncesi, Sovyet etnografyasının düstüru olmuştur. Stalin'in milliyet tanımı eksiksiz olarak ama kaynak göstermeden aktaran 1977 tarihli bir Bilimler Akademisi ders kitabının da gösterdiği gibi, bu görüşler genç Rus etnografları tarafından tartışmasız kabul edilmektedir.[342]

"Etniler"e gerçek bir temel oluşturabilmek için Sovyet kuramcıları iki yol seçmiştir: *etnik oluşum* ve *dilbilim.* Etnik oluşum yaklaşımı, etninin şeceresini çıkarmaya dayanır: bu sayede "Özbek etnisinin çok eskiden oluştuğu, Marksist düstur tarafından öngörülen farklı gelişme aşamalarından geçtiği, ama her zaman için Özbekistan Cumhuriyetinin bugün bulunduğu topraklarda yaşamış olduğu ispat ediliverir. Bu yeniden inşa faaliyeti teleolojik bir nitelik taşır: Günümüzde mevcut olan etnik bölünmelerden hareket edilir ve bunlar tarihe başvurularak açıklanır. Dilbilim ise bir dilin gerçek kullanımlarını belirlemekten çok dilleri ideolojik, hatta yalnızca idari kıstaslara göre (konuşma, yazı ve edebiyat dili) derlemekle, sınıflandırmakla biçimselleştirmekle uğraşır. Sovyet bilginlerin sürekli problemlerinden biri, çeşitli gerekçelerle *a posteriori* olarak meşrulaştırdıkları bir siyasal seçimin, bir politik hat değişikliği sonucunda "yanlış" diye yaftalanmasıydı.[343]

[342] **Sovremennıye Etniçeskiye Protsesıy v SSSR,** avtorskaya kollegya, Nauka, Moskva, 1977, s. 96.
[343] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 103.

Bu durumda açıktır ki, bir etni önce bilimsel olarak tanımlanıp sonra idari statüye sahip olmamakta; tam tersine bu statü, uzmanların vereceği bilimsel tanımı sonradan belirlemektedir. Teorik olarak diliyle tanımlanan her halk, gelişmişlik düzeyiyle orantılı bir idari statü kazanan bir "milliyet" *(natsionalnost)* oluşturur. Kapitalist bir üretim biçimi ve bir piyasaya sahip oldukları için ulus *(natsya)* aşamasına gelen halklar "Sovyet sosyalist cumhuriyeti" statüsüne hak kazanırlar. Daha az gelişmiş halklar, aşağıya doğru sıralamayla "özerk cumhuriyet", "özerk bölge" *(oblast)* ve "ulusal toprak" *(okrug)* statüsünü alırlar. Bu düzeylerden her birine ayrı bir idari statü karşılık gelir.[344]

Milliyetçilik konusunda Bolşevik Partisi'nin ilk kapsamlı tavrı 1913 sonbaharında merkez komitenin toplantısında kabul edilen bir kararda görülmektedir. Beş maddeden oluşan kararın ilk üç maddesi Avusturyalı sosyal demokratların sağ sapmasına, son iki madde ise Polonyaların sol sapmasına yanıt veriyordu.

1. Kapitalist şartlarda, başlıca talepler bütün milletler ve diller için hak eşitliği, zorunlu dilinin olmaması, okullarda yerel dilde eğitim yapılması, geniş bir bölgesel özerklik ve yerel yönetimdir.
2. Belli bir devlet içinde milli kültür özerkliği ve ayrı milli öğrenim ilkesi, genelde demokrasiye ve özelde de sınıf mücadelesinin çıkarlarına aykırı olduğu için reddedilmiştir.
3. İşçi sınıfının çıkarları, bir devletin tüm işçilerinin, milli esaslara göre bölünmemiş proleter örgütler halinde birleşmesini gerektirir.

[344] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 104.

4. Parti, Çarlık monarşisinin ezilen milletlerin kendi kaderini tayin hakkını, yani ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma hakkını destekler;
5. Parti, bu hakkın herhangi bir özel durumda uygulanmasının gerekli olup olmadığına, proletaryanın sosyalizm uğruna sınıf mücadelesinin çıkarları ve tüm toplumsal gelişme açısından bakarak karar verir.[345]

Bütün bu tartışmalara rağmen Bolşeviklerin içinde ulusal sorun konusunda homojen bir fikir birliği sağlanamamıştı. Üstelik 1917'de iktidara geldiklerinde kuramsal olarak öngörülen politikaların pratik hayata nasıl aktarılacağı konusunda da bir netlik yoktu. Yine de Stalin'in görüşlerinin baskın bir rol oynadığı Bolşevik Parti gerek Ekim Devrimi sırasında gerekse de SSCB'nin kuruluş aşamalarında ve Sovyetlerin milliyetler politikasında bu kuramsal temele uygun hareket etmeye çalıştı.

2.2.2. Çarlık Rusya ve Sovyetlerin milliyetler politikasındaki süreklilik: etnikleştirme ve Panislamizm ve Pantürkizm gibi ulus üstü kimliklerin tasfiye edilişi

Sovyetler Birliği, Çarlık (Çarlık Rusya) döneminin tüm kurumlarını miras almıştır. Lenin ve Stalin'in Ekim Devrimine kadar savunduğu ulusal sorun teorileri, pratikte Rus İmparatorluğundan miras kalan sömürge ülkelere uygulanması oldukça güçtü. Bu bakımdan daha ilk günden itibaren Sovyetler büyük problemlerle karşı karşıya kaldı. Lenin'in "Ulusların kendi kaderini tayin hakkı" adlı çalışmasındaki teorik saptamalar politik hayatta uygulanması mümkün değildi. Stalin, Lenin hayattayken kendisinin 1913'te ele aldığı "Marksizm ve Ulusal Sorun" çalışmasındaki görüşlerini

[345] Edward Hallet Carr, **Bolşevik Devrimi – Sovyet Rusya Tarihi 1917-1923,** Cilt II, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, s. 387.

gerçekleştirmeye koyuldu. Fakat nasıl oldu da Sovyetler Birliği Marksist teori ışığında eski Çarlığın milliyetler politikasının şekil olarak farklı fakat içerik olarak aynısını uygulamaya başlamıştır? Sovyetlerin ulusal politikadaki radikal yön değişikliğinin veya başka bir değişle Çarlıkla aynı noktada birleşmesinin temel yönlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. İmparatorluk güdümü; Sovyetler Birliği ilk kurulduğu günden itibaren Çarlığın sömürgesi olan Orta Asya ülkelerindeki geri kalmışlığı, feodal düzenden hala kapitalizme geçemediği hususlara atıf yaparak "jakoben" tutumla bölgeyi uygarlaştırmaya kendini mecbur hissetti. Sovyetler Birliği ülkesini çevreleyen kapitalist ülkelerin tehdidinden güvenliğini sağlama almak için "stratejik" hedefler doğrultusunda hareket etme mecburiyetinde hissetti kendini. Böylece, Lenin'in "Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı" saptaması geri planda kaldı. Dolayısıyla Çarlığın İmparatorluk politikası sadece şekil değiştirerek aynen devam etmiştir. Başka bir değişle "Ortadoksluk" ideolojisi yerine bu sefer "Sovyet" ideolojisi oturmuştur.
2. Stalin'in ulusal soruna yaklaşımındaki şahsi tutumundan kaynaklanan Çarlığın mirasını devam ettirme eğilimi; Stalin, Lenin öldükten sonra Sovyetler Birliği ulusal sorun politikasında kendi tutumuna olan aşırı güvenle Marksizm'in ulusal sorunda "Sovyetik kuramını" hayata geçirdi. Bu kuramının temeli 1913 yılında kaleme aldığı "Marksizm ve Ulusal Sorun" adlı eserinde şekillenmiştir.
3. Stalin'in geliştirdiği ve hayata geçirdiği milliyetler politikası esas olarak etnisite icadına ve etnik temel üzerinde yeni uluslar meydana getirerek Panislamizm ve Pantürkizm'i Orta Asya'da yok etmeye yönelik girişim

olmuştur. Bu girişim aynı zamanda Çarlık döneminin de temel politikası olmuştur.

4. Etnik bölümleme; Etnik parçalama hem Çarlık döneminde hem Sovyetler döneminde esas olarak Orta Asya'da ortak kimliği oluşturan "ümmet" ve "Türklük" bilincini zayıflatarak yerine etnik kimlik üzerinde bölünmeye yönelik girişimlerden ibarettir.
5. Sovyet döneminin Çarlık dönemiyle uyum içinde olan bir diğer ulusal politikası da Orta Asya ülkelerinde etnik kimlik üzerinden kışkırtma yaparak Orta Asya ülkelerinin sadece bir birlerine milliyetçilik güdümünde olmasını sağlamayı başarmasıdır. Bu durumda Moskova sadece hakemlik rolü üstlenmiştir.

Çarlık dönemi ve Sovyet politikaları arasındaki süreklilik stratejik hedeflerde yoğunlaşmaktadır; ama bizim görüşümüze göre, Rusların egemenliği altındaki çok etnili İmparatorluğun varlığını sürdürmesine olanak sağlayan ideolojik ve kavramsal araçların geliştirilmesinde de bu süreklilik aynı şekilde önemlidir.[346] Roy'un da vurguladığı gibi, Çarlık Rusya ile Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki milliyetler politikasının sabit noktaları etnik ve idari bölümlemeyi temel almaktadır. Çarlık Rusya'nın, Orta Asya ülkelerinde uyguladığı politika, sürekli olarak etnikleştirmeye dayalı olmuştur. Bunun nedeni de Orta Asya'da Panislamist veya Pantürkist eğilimlerin kökünden kesilmesidir. Çünkü bu her zaman için İmparatorluğun stratejik hedeflerini tehlikeye sokan bir durumdur.

[346] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 89.

Rusya bir imparatorluktu, bir ideolojik devletti, ama bir ulus-devlet değildi. Her tür ulus-devlet tanımı, en azından Slav olmayanları ve her halükarda Müslümanları dışarıda bırakmaktaydı. Sürekli olarak görülen bir başka özellik de Panislamizm'in Rusya'da yaşayan Müslümanlarla ülke dışındaki dindaşlarını, Rusya için potansiyel bir tehlike olan ülkelerin (Türkiye) yurttaşlarını birleştirme kaygısıydı.[347] Çarlık döneminde uygulanan etnikleştirme politikaları Orta Asya ülkelerinde etnik temelli ulus-devletler inşa etme gibi bir hedefi hiçbir zaman olmadı. Çünkü Çarlık Rusya için idari bölümlemeden önce kimliklerin belirlenmesi önemliydi. Etnikleştirme politikaları daha çok Türk lehçelerinin etnik gruplara göre daha da ayrışmasına yönelik kültürel bir içerik taşımaktaydı. Bu vizyon sonra özellikle de Stalin'den itibaren Sovyetler Birliği milliyetler politikasıyla bire bir uyuşmaktadır. Sovyetler Birliği Çarlık mirasını daha da ileriye götürdü, yani dilsel ve kültürel olarak farklılaşması sağlanan Orta Asya'nın etnik gruplarına idari bölümlemeyi ulus-devlet temelinde yeniden şekillendirdi. Böylece şimdiki Orta Asya'daki ulus-devletlerin temeli oluşturulmuştur.

Stalin'in Çarlık dönemi milliyetler politikasına geri dönüşü birçok faktörün ortaya çıkmasından dolayı olduğunu savunanlar olmuştur. Bizce buna neden olan faktör, Sultan Galiev'in "Sosyalist Turan" projesi ve Orta Asya'da meydana gelen diğer Panislamist, Pantürkist eğilimler neden olmuştur. Öte yandan Stalin gerek Orta Asya'daki gerekse Gürcistan'daki yerel parti kadrolarına güvenmiyordu. Yeni aşamada bu coğrafyaların pragmatik amaçlarla bölünmesi ve Çarlık dönemindeki

[347] Olivier Roy, **a.g.e,** s. 89.

"etnikleştirme" siyasetini yeniden ortaya koymak bir çıkış gibi gözüküyordu. Ancak bu dönüş yeni rejimin ideolojik temellerini sarsmadan yapılmalıydı.

Yeni dönemin milliyetler politikasının temellerini atacak olan Sovyet etnografya ekolü de bu süreç içinde biçimlendi. 1924 sonrası milliyetler politikası üç temel ayak üzerinde yükseliyordu:

a) Stalin tarafından geliştirilen ve XIX. Yüzyıl antropolojisiyle, Marksist kuramın çarpıtılmış bir okumasına dayanan eklektik bir kuramsal bütün;
b) Toprağa bağlı kılmaya ve dilin statüsüne dayanan idari bir siyasal sınıflandırma;
c) Siyasal ve stratejik mantıktan hareketle insan topluluklarının ve toprakların idari parçalara bölünmesi;[348]

Sovyetler Birliği'nin, Çarlık döneminin milliyetler politikasını, içeriğini farklı bir ideolojik zeminle donatarak aynen sürdürmesi gösteriyor ki, bu iki dönemin arasındaki süreklilik açık şekilde görülmektedir.

2.2.3. Orta Asya'da ulus-devlet inşasının hukuksal temeli olarak 1924 ve 1936 Anayasaları: toprak, devlet, ulus

Stalin'in kurduğu sisteme uygun olarak, 1924 Anayasası ile birlikte Rusya Federasyonunun olduğu gibi bütün Sovyet cumhuriyetlerinin en önemli organı olarak Komünist Parti ön plana çıkıyordu. Yeni anayasa metni ile birlikte Sovyetler Birliği'ni oluşturan farklı uluslar konusunda da yeni bir idari bölünmeye gidiliyordu.

[348] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 101.

Etnografya teorisinde teorik olarak yapılan sınıflandırmalar pratik düzeye anayasa metni ile aktarılıyordu. Uluslaşma sürecine giren farklı etnik topluluklarının bütünleşmesinin engellenerek bölünmesi ve yeni ulusal varlıkların yapay olarak ta olsa ortaya çıkartılmasının Çarlık yönetiminin milliyetler politikasının ana yönelimlerinden biri olduğu daha önce vurgulanmıştı. Çarlığın yayıldığı topraklarda idari yapıları değiştirmesi ve yeni yönetim birimlerini oluşturması bu politikanın en önemli araçlarından biriydi. Orta Asya'nın fethinden sonra oluşturulan Türkistan Genel Valiliği, Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarının topraklarını yavaş yavaş kendine katmış ve devrimin arifesinde himaye altında tutulan hanlıklar neredeyse topraksız kalmışlardı. Aynı biçimde devasa büyüklükteki Kazak topraklarında, Kazakların en yoğun yaşadığı Syemireçya bölgesinin Türkistan Genel Valiliği'nin yönetimine verilmesiyle Kazak coğrafyası da bir bölünmeye uğratılmıştı.

1924 Anayasası ile yapılan idari düzenlemeyi, SSCB sonrasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin gerçek doğumu olarak nitelendirmek mümkündür. İspanyolların Güney Amerika'da Fransızların Afrika'da yaptıkları gibi daha önce var olmayan devletlerin sömürge tarzı idari bölünmeyle ortaya çıktığı başka örnekler de vardır. Ancak Roy'un da vurguladığı gibi hakim bir gücün yalnızca ülke sınırlarını değil, dilleri, ulusal tarihleri, hatta folklor ve edebiyatı şekillendirdiği tek örnek budur.[349]

1924 Anayasası'nda yapılan düzenlemeyle SSCB topraklarında daha önce var olan bütün idari birimler ortadan kaldırılıp, *"bir ulus-bir toprak"* ilkesiyle SSCB'nin haritası yeniden çizildi ve RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti)

[349] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 106-107.

ile diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini bir birlik haline getiren yeni idari bölünme onaylandı. İçinde Gorno-Bdehşan özerk bölgesini ve Tacikistan Özerk Cumhuriyetini içeren Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin yanı sıra RSFSC'ne bağlı olan Kırgızistan (bugünkü Kazakistan) ve Kara-Kırgızistan (bugünkü Kırgızistan) Özerk Cumhuriyetleri ile Karakalpakistan Özerk Bölgesi idari bölünmenin yeni siyasal birimleri olarak ortaya çıktı.[350]

Yeni Anayasa'ya göre en yüksek yasama organı Yüksek Sovyet'ti. Yüksek Sovyet, Birlik Sovyet'i ve Milletler Sovyet'i olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Birlik Cumhuriyetleri'nin, özerk cumhuriyetlere, özerk *oblastlara* ve özerk *okruglara* ayrılması teorik düzenlemeye tamamen uygundu. Milletler Sovyet'i içinde her cumhuriyeti 32, her özerk cumhuriyeti 11, her özerk *oblastı* 5 ve her özerk *okrugu* 1 kişi temsil ediyordu. SSCB'yi iki yüksek Sovyet toplantısı arasında yöneten prezidyumda da birliği oluşturan ulusların temsilcilerine yer verilmişti. Yüksek Sovyet Prezidyumu 1 Başkan, 1 Sekreter, 20 Üye ve her cumhuriyetten 1 Başkan yardımcısından oluşuyordu.[351]

Son biçimini 1936 yılında alacak olan idari düzenlemenin ikinci adımı 1929 yılında Tacikistan Özerk Cumhuriyetinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüne yükseltilmesiydi. Aynı yıl statüleriyle oynanmaksızın Kırgızistan'ın adı Kazakistan, Kara-Kırgızistan'ın adı ise Kırgızistan olarak değiştirildi. 1932 yılına gelindiğinde Karkalpakistan hala RSFSC bünyesinde olmasına rağmen özerk cumhuriyet statüsüne yükseltildi. 1936 nihai idari düzenlemenin yapıldığı yıl oldu:

[350] **Kazakstan Tarihı Oçerkter,** Derleyenler: A. Akışev v.d., Daur Baspası, Almatı, 1994, s. 102-103.
[351] İlker Aktükün, **a.g.e.,** s. 153.

Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti Özbekistan topraklarına aktarılırken, Kazakistan ve Kırgızistan Sovyet cumhuriyeti statüsünü elde ettiler.[352]

Çarlık döneminin sonlarında imparatorluğun batısında "resmi milliyetçilik" doğrultusunda Ruslaştırma faaliyetinin uygulanmasına karşılık doğu coğrafyasında "etnikleştirme" faaliyetiyle Müslüman etnik toplulukların birbirinden farklılaştırma uygulamalarının ön plana çıktığı daha önce vurgulanmıştı. 1924 ve sonrasında yapılan düzenlemeler de tıpkı çarlık yönetiminin son dönemindeki gibi Müslüman etnik toplulukları farklılaştırarak bir ulus-devlet içine yerleştirme çabasını yansıtıyordu ve bu nedenle ilk aşamada panislamist/pantürkist kadroları parçalamayı hedefliyordu.

İç savaş ve sonrasında yeni kurulan Sovyet iktidarı iki büyük tehlike atlatmıştı. Sultan Galiev ve yandaşlarının "Sosyalist Turan" projesiyle, *basmacıların* (dini fundamentalist isyancılar) yavaşlamakla birlikte hala devam eden bağımsız Türkistan mücadelesi. Stalin, özellikle Orta Asya'da idari olarak yeni siyasal yapılar ortaya çıkararak aslında bütünsel Türkistan fikrini ortadan kaldırmak istiyordu.

Ancak bu idari bölmenin ardında, sınır ötesi hesaplardan doğan başka bir stratejik düşünce daha vardı. Wixman'ın kavramıyla Sovyetler Birliği içindeki etnik topluluklar ikili bir "köprübaşı" gibi değerlendiriliyordu. Temel amaç, başka ülkelerde SSCB'nin köprübaşı olabilecek etnik grupları kayırırken, SSCB

[352] **Kazakstan Tarihı Oçerkter,** Derleyenler: A. Akışev v.d., Daur Baspası, Almatı, 1994, s. 142.

topraklarında başka bir güce köprübaşı görevi yapabilecek olan etnik grupları etkisizleştirmekti.[353]

Toprakların idari olarak bölünmesinde gözetilen son bir amaç daha vardır. SSCB'yi oluşturan federe cumhuriyetlerden hiç birinin kendi başına ayakta duramaması, başka bir değişle bütün Sovyet anayasalarında bulunan birlikten ayrılma hakkının kullanılamamasıdır. Federe devletlerin bu şekilde zayıflatılmasında hem merkezi planlama, hem de sınırların ve azınlıkların sürekli olarak yeniden tarif edilmesi önemli bir rol oynuyordu. Bu anlamda SSCB'yi oluşturan federe devletlerin arasındaki sınırların coğrafi ya da etnik bir mantığı yoktu. Kaldı ki etnik toplulukların tarihsel bir süreç içerisinde tamamen iç içe girdiği bir coğrafyada, *etnik grup - toprak* eşitliğini sağlayacak düzenli bir sınır çizmek zaten imkansızdı.

Bu bölümlemenin en önemli amacı Panislamist ve Pantürkist kadroları parçalamak, yani etnik grupları bir birinden farklılaştırmak ve onları Çarlık yönetiminin son döneminde de etkin olan etnikleştirme mantığı içerisinde bir ulus-devlet çerçevesi içerisine yerleştirmekti. Ama bu genel ilke de yapılan somut seçimlerin tümünü açıklamaya yetmez. Bu seçimler, zaman içinde değişebilen stratejik siyasal düşüncelerin sonucudurlar.[354]

Böylece 1936 yılında Orta Asya'nın şimdiki silueti nihai olarak tamamlandı. Neticede beş tane yeni ulus-devlet meydana geldi. Ulus-devlet için Stalinist kuramda öngörülen koşullar yapay ve keyfi olarak biçilmeye başladı. Ulusal marş, bayrak,

[353] Ronald Wixman, **Sovyetler Birliğinde Etnik Sorun,** Çeviren: Ali İhsan Aksamaz, *Özgür Üniversite Forumu,* Sayı: 10, Ocak-Şubat 2000, s. 177-201.
[354] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 107.

edebiyat, folklor ve idari birimler yapıldı. Ulusal tarih yapıldı. Yeni yazılan tarihler bu ulusların kadim zamanlardan itibaren bu topraklarda var olduğunu kanıtlamaktaydı. Burada sonuç olarak dile getirilmesi gereken bir husus Sovyet toplum mühendisliği tarafından hayat geçirilen bu "Orta Asya" projesinin gerçeklik etkisidir. Bugün Orta Asya'da her şey Sovyet mirası üzerinden devam etmesi gösteriyor ki, ulus imal etmede Sovyet modelinin gerçeklik etkisi halen devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Orta Asya Ülkelerinde Bağımsızlık Sonrası Siyasal ve Hukuki Değişim

3.1. BAĞIMSIZ ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE ULUS EGEMENLİĞİNE YÖNELİK DEĞİŞİM

3.1.1. "Perestroyka"dan bağımsızlığa: bağımsızlık ve ulus-devlet inşasının nihai aşaması

1991 yılının Aralık ayı, uluslararası alanda aşağı yukarı yarım yüzyıllık dönemin sonunu ifade etmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1980'lerin sonlarından itibaren ekonomik olarak çökmesi ve Kadife Devrimler ile başlayan Doğu bloğunun dağılma süreci Aralık 1991'de resmen tamamlanmış ve iki kutuplu uluslar arası sistem yerini belirsiz tek kutuplu ve çok merkezli olarak ifade edilebilecek yeni bir yapıya terk etmiştir. Uluslar arası sistemin geçirmiş olduğu bu değişim kadar önemli başka bir nokta da, Avrasya coğrafyasının geçirmiş olduğu değişikliklerdir. Sovyetler Birliğini oluşturan devletler öncelikle birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlar, daha sonra ise bu bağımsızlıklarının istikrarını sağlayabilme çabalarına girişmişlerdir.

Sovyetler Birliği son başkanı Gorbaçev, Komünist Partisi Merkez Komitesinin Nisan 1985 Genel Kurulunu ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi 27 Kongresinin *"Perestroyka"*nın (yeniden yapılanma) oluşturulmasında birer dönüm noktası olarak

değerlendirmektedir.[355] Bu yıllarda yapılan Sovyet sisteminin temel ilkelerini değiştirmeden Sovyet toplumunu Leninist idealler doğrultusunda modernleştirme girişiminden başka bir şey değildi.

"Perestroyka ve Glasnost" reformları aslında, Sovyetler Birliği'ndeki yıllardır gerçekleşen toplumsal dönüşümünün son noktasıdır. Bu dönüşüm sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel olmak üzere tüm toplumu etkilemiştir. Orta Asya ülkeleri de bu dönüşümü yaşamakla beraber aynı zamanda "Perestroyka" bağımsızlığa giden yolun zeminini de hazırlamıştır.

1991 yılı Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde çok önemli olayların gerçekleştiği yıl oldu. Bir yandan çeşitli formüllerle Birliğin muhafazası sağlanmaya çalışılırken, öte yandan Birlik cumhuriyetlerinin bağımsızlık yönünde artan faaliyetleri Birliği sona yaklaştırdı. 17 Mart'ta "Egemen Devletler Birliği Anlaşması" için halk oylaması yapıldı. 19 Ağustos'ta Gorbaçov'a yönelik darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Ağustos-Aralık ayları arası Birlik Cumhuriyetlerinin tamamı bağımsızlığını ilan etti. Nihayetinde Aralık ayı içerisinde gerçekleştirilen Minsk ve Alamatı anlaşmaları ile Sovyetler Birliği ortadan kalktı ve yerine Bağımsız Devletler Topluluğu kuruldu.[356]

Aslında Moskova ile Orta Asya Cumhuriyetlerinin ayrılması 1983 yılından itibaren başlamıştır. 1983'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi Polit Bürosundaki üç Orta

[355] Mihail Gorbaçov, **Perestroyka: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce,** Güneş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 18-21.
[356] Valerii Tishkov, **Ethnicity, Nationalizm and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame,** London, Sağe Publications, 1997, s. 43.

Asyalı üye görevinden alınır. Üç yılda Orta Asya'daki cumhuriyetlerin Parti Genel Sekreterleri değiştirilir. Bunlardan özellikle Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Kunayev'in yerine Rus Kolbin'in getirilmesi 1986 yılında Almatı'da öğrencilerin büyük çaplı gösteriler düzenlenmesi ve bunun da Moskova'dan getirilen özel kuvvetlerce acımasız bir şekilde bastırılmasıyla sonuçlanmıştır. Gösteriler sırasında 50'ye yakın öğrenci hayatını kaybetmiş yüzlerce öğrenci mahkum edilmiş ve binlercesi okuldan atılmıştır. Aslında bu olay Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin başlangıcıdır ve aynı zamanda Orta Asya toplumunun bağımsızlık isteğinin belirtisidir.[357]

1989-1990 yıllarında Orta Asya ülkelerinde durum denetimden çıktı. Hemen hemen her yerde etnik çatışmalar meydana geldi. Kazakistan'ın batı eyaleti Mangıstauda Kazaklarla Kafkasyalılar arasında, Özbekistan'ın Fergana bölgesinde Özbeklerle Mesket Türkleri arasında, Kırgızistan'ın Oş bölgesinde Kırgızlarla Özbekler arasında kanlı etnik çatışmalar meydana geldi. O zaman Moskova Orta Asya ülkelerinde son siyasi müdahaleler yaparak sonradan bu ülkeleri bağımsızlığa taşıyacak siyasi liderleri göreve getirdi. Bunların hemen hemen hepsi, 1990'da Sovyet cumhuriyetlerindeki başkanlık seçimlerini düzenleyen yeni yasadan yararlanarak, birinci sekreter unvanlarına ek olarak kendilerini başkan seçtirdiler; bu da bağımsızlık ilanı için onlara meşruiyet sağladı. Bunun tek istisnası, Ekim 1990'da birinci sekreter Masaliev'in yerine Akayev'in devlet başkanı olduğu Kırgızistan'dır.

[357] Algis Prazauskas, **Ethnopolitical Issues and the Emergence of Nation-States in Central Asia,** In Ethnic Challenges Beyond Borders: Chinese and Russian Perspectives of the Central Asian Conundrom, ed. Yongjin Zhang and Rouben Azizian, New York, St. Martin's Pres in association with St. Antony's College Oxford, 1998, s.51.

Böylece 31 Ağustos'ta Kırgızistan, 1 Eylül'de Özbekistan, 9 Eylül'de Tacikistan, bağımsızlığını ilan etti. Diğerleri de bunu izledi; 27 Ekim'de Türkmenistan, 16 Aralık'ta Kazakistan bağımsızlığını ilan etti. Komünist partiler, birinci sekreterlerin ve başkanların inisiyatifiyle Kazakistan ve Özbekistan (Demokratik Halk Partisi) ve Türkmenistan'da (Demokratik Parti) 1992'de hızla kendilerini lağvedip başkanların partilerine dönüştüler. Kırgızistan ve Tacikistan'da komünist partiler marjinalleştiler. Devlet başkanları 1991 sonbaharında yapılan seçimlerde bir kez daha onay aldıktan sonra yerlerini sağlamlaştırmaya giriştiler. Özbekistan ve Tacikistan'da Kasım ayında yapılan seçimler diğerlerine göre daha serbest yapıldılar. Başkan Kerimov karşısında Muhammed Salih %12'den fazla oy aldı; Tacikistan'da Başkan Nabiyev karşısında Devlet Hodanazarov %30'luk bir oy oranına ulaştı. Kazak Nazarbayev, Kırgız Akayev ve Türkmen Niyazov Sovyet tarzı sonuçlar aldılar (%90'nın üzerinde oy). Yalnızca Tacikistan'da muhalefet (İslamcılar, demokratlar ve milliyetçiler koalisyonu) 1992'de kısa süre için iktidarı ele geçirip 1993'te kaybetti.[358]

Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanması ve modern anlamda birer ulus-devlet olmaları Sovyetler Birliğinin etkin fail olarak bölgedeki modernleştirme sürecinin neticesidir. Bu yolda araçsal nitelikte kullanılan temel yöntem ise SSCB'deki Stalinist içerikli milliyetler politikası olmuştur. Orta Asya ülkeleri Sovyetler Birliğine karşı bağımsızlık kazandılar ama çarpıcıdır ki, bu bağımsızlığın esas mimarı da Sovyetler Birliği'dir. Orta Asya ülkeleri modern anlamdaki ulus-devlet niteliklerinin esas bölümünü Sovyetler Birliği döneminde kazanmıştır. En son olarak kazanılan bağımsızlık ta bu evrimi tamamlayan temel bir olgudur. Artık bu

[358] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 183.

beş ülkenin modern ulus-devletlerin hem biçimsel hem içerik olarak bütün niteliklerine sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanması ve ulus-devletin niteliklerine sahip olacak tarihsel evrimini tamamlayamadığını ileri süren görüşler tamamen spekülatif ve politiktir. Genelde bu tür görüşler aşırı sağcı Rus araştırmacılardan gelir. Eğer böyle olsaydı Orta Asya ülkeleri 1991'den bu yana istikrarlı bir şekilde ayakta kalamazdı. Ulusal kimlik ve bilincin en zayıf olduğu ve aşiret ye yerelcilik kavgalarıyla boğuşan Tacikistan bile son yıllarda istikrara kavuşmuştur. Diğer ülkelerde ise bağımsızlıktan sonra ulusal kimlik etrafında bu sefer Sovyet ideolojisi yerine ulus ideolojisiyle yeni bir süreç içerisine girmiştir.

3.1.2. "Egemen etni" temelinde ulusal kimlik inşası ve devlet yapılanması

1991'de SSCB'nin, mevcut idari bölümlemeye uygun biçimde sadece Sovyet cumhuriyetleri temelinde dağılmasıyla birlikte, Sovyetler Birliği tarafından tasarlanmış bu uluslar bağımsız devletlerine kavuştular, ama aynı zamanda ulus yapılarının sorunları ve zayıflıklarıyla da yüzleştiler. Bundan sonra bu cumhuriyetler sınırları içindeki insanları tam bir dayanışma içinde birlikte yaşamaya ve kader birliği yapmaya yöneltecek bir süreçle, bir başka ifadeyle gerçek bir ulus bilinciyle örgütlemek sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Bu uluslaşmanın yeni aşamasında temel sorun ise, hem gerçekçi bir yaklaşım ile Rusya ile ilişkilerin devam ettirilmesi zorunluluğu, hem geçmişin olumsuz mirası ve ulusal niteliği bozan Sovyet etkisinin kırılması gerekliliği, hem de ulus altı sadakatlerin ulusal kimlik içinde eritilirken

ulusu mümkün mertebe yurttaşlık temelinde tanımlayarak farklılıklardan kaynaklanabilecek olumsuzlukların giderilmeye çalışılmasıdır. Ayrıca, bu çabanın küreselleşmenin getirdiği uluslar arası gelişmelerle örtüşmemesinden kaynaklanan sorunlar da vardır. Bir başka deyişle, özellikle Avrupa'da ulusal kimlikler aşılmaya çalışılırken ve uluslar arası alanda ulus-devlet yapıları tartışmaya açılırken, Orta Asya coğrafyasındaki uluslaşma çabalarının nasıl başarıya ulaşabileceği ve bunun çağa uygunluğu ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Orta Asya bölgesinin nüfusu ve etkinliği en fazla ve ulus bilinci olarak ortaya çıkmasında Sovyet dönemi politikalarının büyük etkisi olmuştur. Bu politikalar sonucunda tarih boyunca bir millet adı olarak kullanılmayan şimdiki Orta Asya ülkelerindeki uluslar SSCB döneminde belli bir ülkenin asli unsurunu oluşturan bir ulusun adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle SSCB döneminde *"bir etnik birim – bir siyasi birim"* anlayışı temelinde oluşturulan sınırların Orta Asya ülkelerindeki ulusların kimliğiyle karşılıklı etkileşimi üzerinde durulması gereken bir husustur. Diğer bir ifade ile Orta Asya ülkelerindeki ulus inşa süreci mi önceliklidir, yani mevcut uluslar mı devletleşmiştir, yoksa sınırları belirlenen bir devletin asli unsurunu oluşturacak bir ulus mu meydana getirilmiştir sorusu önem kazanmaktadır.

Orta Asya ülkelerinin SSCB sonrası ulusal kimlik politikaları çeşitli açılardan tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde Orta Asya'daki mevcut ulusal kimliklerin Sovyetler Birliği'nin bilinçli keyfi politikaları çerçevesinde yeni bir siyasi birim olarak ortaya çıkan Orta Asya'nın beş cumhuriyetine tarihsel bir meşruiyet kazandırmak amacıyla oluşturulduğu

anlatılmıştı. Bu durumun etkisiyle daha önce ulus bilincinden ve birlikteliğinden yoksun olan Orta Asya'daki mevcut uluslar Sovyet sistemi içerisinde "Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen ve Tacik" kimliğini benimsemişler, bu süreç de modern anlamda bir milletin oluşturulması için gerekli ortamı teşkil etmiştir. Orta Asya'daki "ulusal kimlik" vurgusunun kimlik tanımlaması üzerindeki etkisi *glasnost ve perestroyka* sürecinde ve özellikle bağımsızlığın kazanılması sonrasında artmıştır.

Sovyet sistemi "şekilde milli, içerikte Sovyetlik" olarak nitelendirilebilecek formül çerçevesinde oluşturduğu Orta Asya'daki sosyalist cumhuriyetlerinde *homo sovieticus* insan tipine uygun bireyler yetiştirmek amacındaydı. Dolayısıyla, milliyet kavramının ön plana çıkarılması SSCB'nin ideolojik yapısı göz önüne alındığında arzulanan bir durum değildir. SSCB yöneticileri, bu anlamda ulusların yaratılmasını İslamiyet ve Türklük gibi ulus üstü kimlik tanımlamalarına göre daha az zararlı gördükleri için tercih etmişlerdi.[359] Aslında Orta Asya'yı bölerek meydana getirdikleri bu yapının geçiş dönemi oluşturacağına ve milliyetçiliğin, sosyalizmin gelişmesiyle yok olacağına inanıyorlardı.[360] Yani, Sovyet politikalarının asıl amacı Orta Asya bölgesinde kendi ayakları üzerinde duracak ulus-devletlerin oluşturulması değildi. Fakat, sistem sonuç olarak, ironik bir şekilde aynı ideale bağlı Sovyet halkı *(sovietskii narod)* yetiştirme amacına ulaşamadığı gibi, bünyesinde bazı mantık hatalarını da bulunduran yeni ulusların oluşmasına neden olmuştur.

Roy'ın da vurguladığı gibi yeni Orta Asya cumhuriyetlerinin Rus ulus imal modelinin temel kavramlarını kabul etmekten başka seçenekleri yoktur, çünkü bu

[359] John Glenn, **The Soviet Legacy in Central Asia,** New York, St. Martins Press, 1999, s. 49.
[360] Steven Sabol, **The Creation of Soviet Central Asia,** Central Asian Survey, 1995, 14(2), s. 238.

model etnik grupla "milliyetçilik" arasındaki özdeşleşmeyi güçlendirir; bu özdeşleşme ise yeni devletlerin meşruiyetini oluşturan şeyin ta kendisidir. Bağımsız cumhuriyetlerin tarihçileri cumhuriyeti kuran halkın etnik gelişimine dair kavramlaştırmayı tamamen sahiplenmişler, yalnızca ulusların *homo sovieticus* (Sovyet insanı) içinde eriyip kaybolmaları anlamına gelen en son aşamayı bir kenara bırakmışlardır. Yeni devletleri kaynaştıran tarih görüşü kuşkusuz Marksist değildir, ama pekala Sovyetiktir.[361]

Bu süreç sonucunda oluşan Orta Asya'daki ulusal kimlikleri çeşitli ulus üstü *(supranational)* ve ulus-altı *(subnational)* kimliklerden de etkilenmiştir. Ulus üstü kimliklerden "İslami kimlik" daha önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere tarihsel olarak Orta Asya'daki mevcut ülkelerde önemli bir yere sahiptir. Buna ek olarak bağımsızlık sonrasında Orta Asya ülkelerinin özellikle Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın siyasal hayatında İslamcı cereyanların etkili olduğu görülmüştür ve bu aynı zamanda ulusal kimlik inşasında önemli bir unsurdur.[362]

Diğer bir ulus üstü kimlik olarak Türklük Orta Asya ülkelerinin ulusal kimlikleriyle ilgili değerlendirmelerde yer almaktadır. Yönetimlerin "Türklük" olgusunu nasıl algıladığı ve ulusal kimlik ile Türklük arasında nasıl bir ilişki kurduğu ya da kurmadığı bu ülkelerin Türkiye ile ilişkilerini de etkileyen önemli unsurlardan biridir.

[361] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 229-230.
[362] John Glenn, **a.g.e.,** s. 52.

Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıktan sonra izledikleri politikalara bakıldığındaysa, demokrasinin askıya alındığı bir süreçte ulusal kimliğin inşa edilmeye çalışıldığı ve etnik özelliklerin ön plana çıkarıldığı gözlenmektedir.[363] Bağımsızlık kazanıldıktan sonra bu ülkelerde, bayrak, marş, özel günler, köken efsanesi, kültürel ve tarihsel simgelerin canlandırılışı, yer ve kurum adlarındaki değişiklikler gibi Sovyetlik ulustan kopuşu ve yeni ulusu simgeleyen pek çok adım atıldı. Fakat bunlar yeni ulusun sadece biçimsel/görsel boyutunu oluşturmaktadır. Halbuki, esas olan bu ülke insanlarının aralarında var olan/var olduğuna inanılan dayanışma duygusunun ve bundan kaynaklanan toplumsal aidiyet ve siyasal sadakatin gerçekleştirilebilmesi ve bu bağlamda biçimsel simgelerin gerçekten ulusu temsil edecek anlamlar kazanmasıdır. Kısacası, buralardaki esas sorun simgesel/biçimsel uluslaşmadan ziyade, özsel/bilişsel bir uluslaşmanın gerçekleşmesidir.

Bu bağlamda yeni ulus modelinin vatandaşlık temelinde olması arzulansa da, daha önce de vurgulandığı gibi geçmişin mirası bu ulusları etnik temelde inşa edilmeye zorlamaktadır. Öte yandan vatandaşlığı esas alan bir ulus olabilmek/inşa edebilmek için birtakım öznel ve nesnel unsurların bir araya gelmesi veya getirilmesi gerekmektedir. Sözü edildiği gibi bu uluslar tarihsel süreç içerisinde, belirli sosyo-ekonomik koşulların (ticaretin ve burjuvazinin gelişmesi, modernleşme, sanayileşme, pazar birliği, merkezi iktidarın kurulması), toplumsal benimsenen ortak değerleri (kültür, mitler, dil, din, soy, ülke, ülkü, tarih) türdeşleştirerek biçimlendirilmesi

[363] Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Yılmaz Bingöl, **Central Asia in Transition: To Liberal Democracy or Ethnic Nationalism?** Submitted to the First International METU Conferance on International Relations, 3-5 July 2002, Ankara, Turkey.

sonucu, bütün bireylerin böyle bir topluma aidiyetini ifade eden özbilincin doğmasıyla oluşmuş siyasi bir topluluğun ifadesiydiler. [364]

1991 sonrası Sovyet miti yıkıldıktan sonra kalan tek meşruiyet tabanı ulusal referanslar olduğu için, iktidardaki seçkinler ulusal ideoloji olarak milliyetçiliği savunur oldular. Burada bireyler gibi yeni devletler de Sovyet dönemine yeniden sahip çıkma ihtiyacını hissediyorlar, ama bağlamlar farklı: Bugün bireysel hafıza, kolektif hafızadan kopmuştur. Yeni devletlerin mantığı, kesinlikle milliyetçi olan, ama yeni cumhuriyetleri doğurduğu için onların meşruiyetlerinin bir parçası bulunan Sovyet döneminden çok da kopmayan bir meşruiyet icat etmekti. Hala varlığını sürdüren, özellikle de eleştiri ötesi, aşkın bir güç olarak sunulan devlet imgesinde yansıyan bir Sovyet *habitus'u* vardır elbette.[365]

Yeni Türk cumhuriyetleri şu anda bir devlete sahip olmalarından ve kısa sürede dünyaya ayak uydurma zorunluluklarından dolayı, Batılıların yaşadıkları tarihsel süreci yaşama ve belirli sosyo-ekonomik koşulları oluşturmaya niyetleri ve zamanları yoktur. O nedenle de bir an önce geçmişin mirasından yararlanarak ulusal kimlikleri pekiştirmek durumundadırlar. Bu da yeni uluslaşmanın etnik temelde olacağı anlamına gelmektedir.[366]

Bağımsız Orta Asya cumhuriyetlerinde etnik temellerin ve bu temellerdeki uluslaşmanın hepsinde aynı oranda dışlayıcı niteliklere sahip olmadığı

[364] Erol Kurubaş, **SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme,** *Uluslar arası Hukuk ve Politika,* Cilt 2, No 5, 2006, ss. 112-133.
[365] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 223.
[366] Erol Kurubaş, a.g.e., s. 122.

vurgulanmalıdır. Bu ülkelerde "etnik çekirdekler" (A. Smith'in ifadesi) temelde ortak soyla tanımlanmamıştır ve tanımlanamaz. (Bu, ortak soydan hiç yararlanılmadığı anlamına gelmez). Çünkü aksi takdirde hem ülkeler bazında kendi aralarındaki farklılıklarını vurgulamaları ve belirginleştirmeleri zorlaşacak hem de soy kavramının boyutu çok net olmadığı için aynı ülkedeki her kabile veya boy kendini ayrı soylar olarak nitelendirebilirdi. Bu durumda özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'da, kısmen de Türkmenistan'da ulus, tarihsel simgeler, dil veya ortak soyla tanımlanmamıştır. Buralarda resmi hükümet politikaları herkesçe paylaşılan grup kimliğini esas aldığı iddiasındadır. Dolayısıyla da daha az etnik dışlayıcı görünüme veya potansiyele sahiptir. Kazakistan ve Kırgızistan'da Rus nüfusunun fazlalığı, Türkmenistan'da ise Niyazov'un kişiliğini yüceltmeye dayalı uluslaşma böyle bir anlayışı zorunlu kılmaktadır.[367] Tabii buradaki iddia, bu ülkelerin geleneksel sembol veya unsurlara hiç yer vermediği anlamına da gelmemelidir. Özbekistan'daki uluslaşmanın esasen etnotarihsel sembollere dayandırıldığı gözlenmektedir. Bu durum diğerlerine oranla daha fazla dışlayıcılığı beraberinde getirmektedir.

Orta Asya ülkeleri ulus inşalarında başkalarından farklılık veya ötekine nefret ve düşmanlık unsurlarından en az düzeyde yararlanmak ve ortak değerlere dayalı olarak "biz" bilincini geliştirme çabasındadırlar. Beş cumhuriyette ulusal kimlik inşası sürecindedir ve bu aynı zamanda tarihsel olarak geçmişle hesaplaşmayı da beraberinde getirmektedir.

[367] Ahmet T. Kuru, **Between the State and the Cultural Building,** *Asian Ethinicty,* Vol 5, No. 1, (Feb. 2004), p. 71-90.

Genelde kamuoyunu yönlendiren aydın ve yönetici elitler ülkelerinin geçmişteki sömürgeler olmasını değerlendirirken çok temkinli davranmaktadır. Potansiyel olarak bütün bu ülkelerde Ruslar "öteki" olma durumuna düşebilirler. Fakat bütün bu ülkelerde en aşırı milliyetçi görüşler bile yeterince ılımlı davranmaktadır.[368] Rus faktörü eski Çarlık ve Sovyet döneminden kopartılarak değerlendirilmektedir. Oysa aslında burada büyük bir çelişki de mevcuttur. Bir taraftan Rusların önderlik ettiği iki büyük imparatorluğu: Çarlık ve Sovyet dönemini olumsuzlaştırmak istenilmektedir ve diğer taraftan mevcut Rusya Federasyonunu beş Orta Asya ülkesi de en yakın müttefiki olarak görmektedir.[369] Dolayısıyla yerel Rus nüfusu da tarihten kopartılarak bu ülkelerin eşit ve saygın vatandaşları olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu ülkelerin ekonomik, sanayi, kültürel anlamda gelişmesine yerel Rusların büyük katkısı olduğu gerçeği de kabul edilmenin ötesinde Rusların bu ülkelerde varlığını devam ettirmesi için gereken koşullar da sağlanmaktadır. Bu durum özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da net olarak göze çarpmaktadır. Örneğin Kazakistan ve Kırgızistan'da Rus dilinin daha uzun yıllar etkisini koruyacağı politikalar sürdürülmektedir. Bunun nedeni yerel yönetici elitlerin Rusçayı, toplumsal barışın en önemli bir aracı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.[370]

---

[368] A. Treacher, **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** *Democratization,* 3/3, Autumn, 1996, s. 306-327.

[369] Örneğin Rusya ile ilişkilerde en mesafeli Orta Asya ülkesi olan Özbekistan'ın Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, ülkesinin Rusya'ya bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir: "Özbekistan Bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya'nın geniş ekonomik ve askeri gücüne ihtiyacı bulunmaktadır, Tam bağımsızlık, ekonomik gelişme, iç barış ve sınır güvenliği konularında Rusya'dan faydalanılmalıdır. İslam Kerimov, **Özbekistan 21 Yüzyılın Eşiğinde,** Çeviren: M. Aksoy, Bilig Yayınları, Ankara, 1997, s. 79.

[370] A. Treacher, **a.g.e.,** s. 321.

Şimdi böyle gözüken durum konjonktürel de olabilir. Eğer Rusya ileride Orta Asya'daki Rus nüfusunu stratejik koz olarak kullanmaya başlarsa bu durum değişebilir. Fakat 1991 yılından bu yana Rusya bu kozu oynamaya çok fazla hevesli olmadı. Orta Asya'nın eski parti bürokratlarından oluşan mevcut yönetici elitlerle daha iyi anlaştığı ve bunun Rusya çıkarları adına daha uygun olacağı düşüncesi Moskova'daki yöneticilerin şimdilik ısrarla uyguladığı bir yaklaşımdır. Fakat bu durum Orta Asya'daki Rus azınlığının aleyhine işleyen bazı ulusal politikalara cesaret verdiği de son dönemlerde Moskova elitlerinin gözünden kaçmıyor. Eğer Rusya'daki milliyetçilik dalgasının yükseldiğini ve bunun siyasete yansımaya başladığını dikkate alırsak, ileride Rusya, Orta Asya ülkelerindeki Rus nüfusunun varlığından azami ölçüde yararlanmaya başlayacağı ihtimali yüksektir.

Orta Asya ülkelerinde ulusal kimlik inşası sürecinde bir diğer önemli sorun, bu ülkelerde farklı derecelerde de olsa "liderlik kültü" üzerine bir ulusal kimlik oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu birtakım önemli sakıncaları içermekle birlikte (örneğin siyasal liderin kutsanarak yönetiminin eleştirilmez kılınması, dolayısıyla demokrasi ve özgürlük alanlarının daralması, muhalefete hayat hakkı tanınmaması gibi), belki de devletçilik geleneği olmayan, klancılığın, bölgeciliğin egemen olduğu ve henüz bir ulusal kimliğin oluşma sürecinde olduğu, özellikle Türkmenistan gibi toplumlarda siyasal liderliğe dayalı bir ideoloji oluşturma çabaları bir dereceye kadar anlaşılabilir.[371]

[371] Nermin Güler, **Geçiş Sürecindeki Türkmenistan'ın Siyasi Yapısı: Türkmenbaşı Modeli,** *Avrasya Dosyası,* C:7, S 2, (Yaz 2001), s. 97-110.

Bir diğer sorun ise Roy'ın ifadesiyle, tüm yurttaşların egemen etniden olmaması ve egemen etniye mensup bireylerin tamamının da o ülkenin sınırlarında yaşamamasından kaynaklanan azınlık sorunlarıdır ki, bu halen gelişmiş ulusal yapılar da bile var olan bir durumdur.[372] Tabii burada sorun aslında ulusun etnik temele dayandırılmasından ve etnik kimliğin eşit vatandaşlık olgusunu zedelemesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa toprak esaslı bir ulusta vatandaşlık olgusu ve ortak kamu kültürüne sadakat sağlandığında kökenlerin ne olduğu anlamını yitirdiğinden esas olan yurttaşlığın bizatihi kendisidir. Fakat daha önce de vurgulandığı gibi bu cumhuriyetlerde uluslar etnik temele dayanmaktadırlar. Bu çerçevede Orta Asya cumhuriyetleri, ülkelerinde %20-45 arasında değişen oranlarda azınlık barındırmakta ve bunlar arasında 1989'da Fergana'da, 1990'da da Oş'da olduğu gibi temelde tarihsel ve coğrafi nedenlerle etnik çatışma olasılığı halen bulunmaktadır.[373] Günümüzde ulusların farklılıkları tanıma eğilimlerinin güçlenmesi ve bu bağlamda azınlık hakları konusunda yaşanan gelişmeler bunları sorun olmaktan çıkarmıştır. Bu cumhuriyetlerin de azınlık hakları yoluyla bu sorunu çözmekten başka çareleri yoktur. Vatandaşlığın etnik kimliğin üstünde hukuksal ve siyasal kimlik haline getirilmesi bu sorunun çözümünün makul yoludur.[374] Ama buradaki azınlık sorunlarının aynı zamanda komşu ülkelerin toprak talepleriyle örtüşmesi söz konusu olursa, bu içinden çıkmaz sorunların oluşmasına yol açabileceği gibi, uluslaşmaya da önemli bir darbe vurarak, ulusal kimliğin dışlayıcı bir temele oturmasına neden olabilir.[375]

---

[372] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 234.
[373] Martha Olcott, **National Consalidation: Ethnic, Regional and Historical Challenges,** *Harvard International Review,* Vol. 22, Issue 1 (Winter/Spring 2000), s. 50-55.
[374] Paul Kubicek, **Orta Asya'da Topluluklar Arası Etnik İlişkilerin İdaresi: Teori ve Uygulama,** *Avrasya Etüdleri,* C 3, S 3, (Sonbahar 1996) s. 85-101.
[375] Erol Kurubaş, **a.g.e,** s. 128.

Tablo 1. Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Etnik Kompozisyonu

Tacikistan	**Kazakistan**	**Kırgızistan**	**Özbekistan**	**Türkmenistan**
%69.1 Tacik	%53.4 Kazak	%61.2 Kırgız	%80 Özbek	%78 Türkmen
%25 Özbek	%29.95 Rus	%14.9 Rus	%5.5 Rus	%9 Özbek
%2.7 Rus	%2.6 Alman	%14.4 Özbek	%5 Tacik	%7 Rus
	%3.6 Ukraynalı	%10 Uygur	%3 Kazak	%2 Kazak
	%10.63 Diğer	%7.8 Diğer	%2.5 Karakalpak	%1 Tatar
			%2.5 Diğer	%3 Diğer
			%2.5 Diğer	

Verilerin kaynağı: TİKA, Ülke Profilleri, *(http:tika.gov.tr/tur/ulke/ulke.htm)*

Etnik kompozisyonu yansıtan tablodan da görüldüğü gibi Orta Asya ülkelerinde ulus-devlet inşaları toplumun kozmopolit yapısından dolayı sıkıntı yaşamaktadır. Ulusal kimlik tanımlaması bu sıkıntının en başında gelmektedir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin İslam ve Pantürkizm gibi üst kimlikleri eritmek amacıyla tasarladığı milliyetler politikasının temel amacı önce etnik kimlikleri inşa edip arkasından bu kimlikleri *Homo Sovieticus* adı altında toplayıp *(sblijenye)* veya enternasyonalizm ideolojisi sayesinde üst kimlik olan Sovyet kimliğinde eritmekti *(sliyanye)*. Fakat bu hedefte Sovyetler başarılı olamadı, tam tersine, etnik kimlik üzerinden tasarladığı politikalar Orta Asya ülkelerinde daha da pekişmeye başlamıştır. Bağımsızlık sonrası

bu ülkelerde berrak bir şekilde "egemen etni" temelinde ulusal kimlik inşa etme süreci başlamıştır. Bu durum, ülkelerin sahip oldukları demografik, ekonomik, siyasi ve jeopolitik koşullarına göre değişse de temelde aynı yönde politikalar sürdürmektedir.

Çok fazla Rus nüfusuna sahip, Rusya ile komşu ve ekonomik olarak çok daha Rusya'ya bağlı olan Kazakistan'da bile bu politika ısrarla sürdürülmektedir.[376] Ne var ki Orta Asya ülkeleri, kendilerinde barındıran azınlıklar konusunda ve ulusal kimlik inşa etme politikalarında entegrasyon ile asimilasyon arasında bir yöntem benimsemiş durumundadır. Örneğin Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da entegrasyon politikaları ağır basmakta, fakat Özbekistan ve Türkmenistan'da asimilasyon politikası sürdürülmektedir.[377] Bu politikaların ana hatları ulusal dil politikasında kendini göstermektedir. "Çekirdek etni" temelinde ulusal kimlik inşasının en önemli unsuru olarak, beş ülke de anayasal düzeyde egemen etninin dilini resmi devlet dili olarak belirlemiştir.[378] Fakat uygulamada farklılıklar mevcuttur. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da prensipte Kazakça, Kırgızca ve Tacikçe resmi devlet dili olarak belirlenmiş ise de özellikle Rus dilli vatandaşlara imtiyazlı ayrımcılık uygulanmaktadır. Yani Rus dilliler resmi devlet dilini bilmediğinden dolayı baskı altına alınmıyor. Hatta Kazakistan'da resmi devlet dili Kazakça olmasına rağmen hala Rusça ağırlığını korumaktadır. Türkmenistan ve Özbekistan'da resmi devlet dilini bilmeyenler kamu alanında çalışması imkansızdır.

---

[376] Rustem Djangujin, **Etnopolitika Sovremennogo Kazakstana i sostavlyayuçie ee etnoistoriçeskie i poltiçeckie mifıy,** 2002, www. iicas.org/articles/15_08_02_3_ks.htm, s. 28.
[377] A. Treacher, **a.g.e.,** s. 325.
[378] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 302.

Bu konuda devlet resmen tüm azınlıklara resmi dili öğrenmelerini sağlamak için dayatma veya asimilasyon politikası uygulamaktadır.[379]

Orta Asya ülkelerindeki iktidarlar "çekirdek etni" temelinde ulusal kimlik politikalarını sürdürürken vatandaşlık kurumunu hukuksal ve siyasal kimlik olarak pekiştirmeyi de hedeflemektedir. Fakat bu ülkelerdeki karmaşık yapıdaki etnik azınlıklar ve en önemlisi Rus nüfusu vatandaşlığı siyasi ve hukuksal kimlik olarak benimsemesini olanaklı kılmamaktadır. Çünkü egemen etninin lehine uygulanan dil politikaları buna engel teşkil etmektedir.

Orta Asya'da sivil toplum inşası açısından ve vatandaşlık esasında tüm bireylere hukuksal ve siyasi kimlik atfetmenin anayasal olarak benimsemesi bakımından bu beş ülke arasında Kazakistan, en makul bir örnektir. Çünkü diğer ülkelerde sivil toplum ve vatandaşlık temelinde hukuksal ve siyasi kimlik oluşturma süreci Kazakistan'a kıyasla oldukça geridedir. Kazakistan'ın 1993 Anayasa'sının girişinde: "Kazakistan, Kazak milletinin iradesiyle kurulan cumhuriyettir" ifadesi yer almaktaydı.[380] Halbuki bu cümle o zamanlarda Kazakistan'da yaşayan etnik azınlıkların tepkisini çekti ve 1995 Anayasa'sında bu cümle değiştirildi. Yeni Anayasa'da "Kazak milleti" yerine "Kazakistan halkı" cümlesi girmiş oldu.[381] Aradaki iki sene içerisinde Kazakistan toplumunda yaşanan tartışma, ülkede bundan sonra izlenecek ulusal kimlik politikalarına yön verecek nitelikte idi.

[379] Rustem Djangujin, **a.g.e.,** s. 32.
[380] **Kazakstan Respublikası Konstitutsiyası,** 1993 jılı kabıldangan, Jeti Jargı Baspası, Almatı, 1995.
[381] **Kazakstan Respublikası Konstitutsiyası,** 1995 jılı kabıldangan, Almatı, 2001.

Vatandaşlığın hukuksal ve siyasal kimlik olarak Kazakistan halkı tarafından benimsenmesi Anayasa'daki "Kazakistan halkı" ibaresi ile daha da pekişmiştir. Fakat Anayasa'nın 7. Maddesinde, ülkede resmi dilin Kazakça olduğunu vurgulaması yine azınlıkların tepkisini çekmiştir. Çünkü Rusça, hem resmi hem toplumsal kullanımdaki dil konumunda idi. Etnik Kazakların yarısından fazlası Kazakçayı hiç bilmiyordu. Üstelik yıllardır tüm toplumda Rusça, halkların anlaşma dili olarak benimsenmiştir. Buna rağmen Anayasa'ya resmi dilin Kazakça olduğunu belirleyen maddenin eklenmesi ülkedeki kimlik politikasının "çekirdek etni" temelinde gerçekleşeceğinin açık göstergesi olmuştur. Bu durum sonradan değiştirilen şehir, cadde, meydan ve okul vs. isimlerinin resmi olarak sadece Kazak tarihindeki kahramanlardan seçilmesi ile daha da belirginleşti. Fakat bütün bunlara rağmen ulusal kimlik inşasının en temel taşı olan dil politikası uygulanamadı. Bunun iki nedeni vardı, birincisi, iktidardaki yöneticiler ve Kazak aydınları toplumsal gerginliklerden çekindi. Dil politikasının sadece kağıt üzerinde kalmasına göz yumdular. Bir diğer neden ise, Kazakça resmi devlet dili olacak altyapıya sahip değildi. Fakat bu durum 2000'li yılların başından itibaren artık değişti. Çünkü ülkede yaşayan etnik azınlıklar yavaşça milliyetler politikasındaki entegrasyon ve asimilasyon çabaları sonucu değişime uğramıştı. Artık Kazakça resmi dil olarak Rusça ile rekabet edebilecek konuma gelmişti. 2000'li yıllardan sonra ülkede dil politikası Kazakçanın lehine sürdürülmeye başladı. Bu durum Kazakistan'da yeni "Kazakistanlı ulus" kavramını ortaya çıkardı.[382] Resmi dilin Kazakça olduğunu belirleyen maddeler hariç, ülkede vatandaşlık temelinde hukuksal ve siyasal kimlik Anayasal olarak belirlenmesine rağmen fiilen ülkede egemen etninin Kazaklar

[382] Nurtay Mustafaev, **Rekviem po natsiam Kazakstana,** *Jurnal Pravila İgrıy,* №8, 2006.

olduğu kabul görmeye başlamıştır. Böylece vatandaşlık temelinde kimlik inşasında en ılımlı gözüken Kazakistan'daki durumu diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyasladığımızda "egemen etni" esaslı ulusal kimlik politikalarının tüm Orta Asya ülkelerinde ısrarla sürdürülmekte olduğu anlaşılacaktır.

Egemen etni esas alınan ulusal kimlik inşası Orta Asya cumhuriyetlerinde ulusal bağımsızlıkla birlikte ele alınmıştır. Orta Asya'nın bağımsızlık sonrası siyasal değişiminin ana hatları da bu yöndedir. Ulusal kimlik inşası ulusal bağımsızlığın temeli olduğuna dair temel bir yaklaşım benimsenmiştir.[383] Bu durumda ortaya çıkan gerçek şu ki, yeni bağımsız ülkeler egemen etni esas alınan ulusal kimlik politikalarını bütün vatandaşların eşit hakka sahip olduğu sivil toplum inşasıyla paralel sürdürmesidir.

XXI. Yüzyılda küreselleşmenin etkisiyle bütün dünyada evrensel değerler olarak kabullenilen insan hakları ve özgürlüklerin ön plana çıkması, minimal ve hukuk devlet anlayışının yaygınlaşması, demokratikleşme ve sivil toplumun inşası gibi ilkeleri Orta Asya ülkeleri bağımsızlık kazandığı sırada karşısında birden bire bulmuştur. Fakat diğer taraftan XIX. Yüzyıl Avrupa'sının toplumsal siyasal model olarak uyguladığı ulus-devlet inşasını da sürdürme konusunda ısrarlı milli politikalar uyguladı. Orta Asya ülkeleri siyasal evriminin mevcut durumunda XXI. Yüzyılın evrensel değerlerini ilke olarak benimsemesine rağmen gerçekte bunu fiilen uygulaması mümkün olmadı hem istekli de görünmedi. Eski demir perdeyi bir kenara atıp ulusal bağımsızlığına meşruiyet sağlamak ve uluslar arası camia

[383] Rustem Djangujin, **a.g.e.,** s. 37.

tarafından kabullenilmesini temin etmek için demin bahsettiğimiz evrensel değerleri prensipte kabullenmesi Orta Asya ülkelerini zor duruma sokmuştur. İşte bu husus, Orta Asya'nın bağımsızlık sonrası ulus-devlet inşası istikametindeki siyasal değişiminin ana parametrelerini belirlemektedir.[384]

3.1.3. Orta Asya'daki ulus-devletlerin yeni ideolojisi: ulusçuluk

Orta Asya ülkelerindeki ulusçuluğun (bundan sonra milliyetçiliğin) siyasal ve toplumsal temellerini Sovyet döneminden aramak gerekir. Elbette, somut olarak milliyetçi cereyanlar her beş ülkede de Sovyet sonrası dönemde belirginleşmeye başladı. Fakat Sovyet döneminde resmi ideolojinin toplumsal olaylar konusunda oldukça gizli ve yasakçı davranması bu tip konuların dile getirilmesine bile imkan tanımazdı. Bu bağlamda önemli Sovyetolog araştırmacı Fragner'in kuramsal yaklaşımı, Sovyet sonrası Orta Asya cumhuriyetlerindeki milliyetçilik dalgalanmasını tanımlamak açısından oldukça önemlidir. Sovyet sonrası milliyetçiliğin Sovyet geleneğinden kopma değil, Sovyetlerin 'Ulusal Sorun'la ilgili yaklaşımının bilinçsizce sürdürülmesi olduğunu göstermek, buna ek olarak da, *Sovyet milliyetçiliği* olarak adlandırabileceğimiz özgün bir milliyetçi tutum modelinin varlığını tartışmak.[385]

Batılı akademik çevrelerde – en azından 1991'e kadar – genellikle Sovyet komünizmi ile milliyetçiliğin çeliştiği düşünülür, milliyetçilikle, etnik gruplarla ya da

[384] Aleksandr Şustov, **Stanovlenie Nezavisimıyh Gosudarstv Sentalnoi Azii - 1991-2005 g.g.,** Dissertatsya na soiskanie uçenoi stepeni, Nijegorodskoi Gosudarstvennoi Universitet N.İ. Lobaçevskogo, Yaroslavl, 2006, s. 14.
[385] John Glenn, **The Soviet Legacy in Central Asia,** New York, St. Martins Press, 1999, s. 48.

azınlıklarla ilgili Sovyet politikaları bu yönde değerlendirilirdi. Bunlar içinde, Sovyet imparatorluğunun milliyetçi isyanlar yüzünden çökeceğini öngörülmüştür. Örneğin bir diğer önemli araştırmacı Alexandre Bennigsen bu görüşün temsilcilerindir.[386]

Sovyetlerin Ekim Devrimi ile başlayan ve 1980'lere kadar süren dönemde milliyetçiliğe nasıl yaklaştığı konusunda daha derin ve özenli çalışmalarda da sorun, bir çelişki olarak ortaya konmuştur.[387] Sovyet siteminin milliyetçi tutumlara karşı olduğu ve ilke olarak farklı ulusları *'homo sovyetikus'* modeli altında eritmeyi amaçladığı, dolayısıyla da milliyetçi yaklaşımları pek hoş görmediği düşünülmüştür.

Batılı akademik çevrelerde milliyetçilikle ve ulusal sorunlarla ilgili Sovyet politikalarının böyle ele alınmasının geçmişi oldukça eskidir; Richard Pipes'ın *The Formation of the Soviet Union* adlı eseri bu yönde yapılmış ilk çalışmalardan biridir.[388] Sovyet tarihi bu tarz değerlendirmeler için uygun olmakla birlikte, Sovyet ve hatta Sovyet öncesi Bolşevik politikaların 'ulusal sorun' ile çok yakından ilgili olduğu, hatta sonraları tezat politikalar izlendiği bilinmektedir. Bu konuda Fragner, deyişiyle, Sovyet sisteminin bir yandan milliyetçiliğin ilkelerini reddederek, ama öte yandan milliyetçi düşüncenin bazı yönlerini besleyerek, düpedüz milliyetçi ideolojinin gelişmesine katkıda bulunduğu öne sürülmektedir.[389]

---

[386] Berg G Fragner, **'Sovyet Milliyetçiliği': Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras,** Derleyen: Willem van Shendel, Erik J. Zürcher, Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları, 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite, ve Emek, Çeviren: Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 7-8.
[387] Gerhard Simon, **Nationalizm and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union: Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society,** Boulder, CO, San Francisko ve Oxford, 1991.
[388] Richard Pipes, **The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism,** 1917-23, (Cambridge, MA, 1957.
[389] Berg G. Fragner, **a.g.e.,** s. 24.

Sovyet tarihinin erken dönemlerinde Sovyet siyasi sınıf önderlerinin himayesinde özgün bir milliyetçi ideoloji modeli geliştirilmiştir. Ve bu ideolojik modelin Marksist düşünceden türetildiği konusu kuşkuludur. Bu milliyetçi model ödünç alınmış birkaç nokta dışında, Marksist muhakemeden oldukça uzaktır. Örneğin baskı altında bulunan ve baskı uygulayan uluslar ayırımı Marksizm'e ait değildir. Bu ayırım Marksizm'den ödünç alınmış, sınıfın yerini ulus almıştır. Lenin'in iki yol kavramı başka bir örnektir: Burada da ulusal kültürlerde bulunan olumlu ve ilerici eğilimlerle, tutucu ve gerici unsurlar arasında ayırım yapılır. Bu yaklaşımın, Benedict Anderson, Ernest Gellner veya Eric Hobsbawm'ın konuyla ilgili metinleri okunduğunda kolayca çıkarılabilecek modernist veya özgürleştirici milliyetçilikle – burjuva, solcu veya romantik – yapısal olarak aynı olduğu açıktır. Bu durumda, kuşaklar boyu Sovyet siyasetçiler tarafından geliştirilmiş milliyetçilik kavramının özgün bir model olduğu iddia edilebilir ve bu da *'Sovyet milliyetçiliği'* olarak adlandırılabilir.[390] Burada Fragner tarafından kanıtlanmaya çalışılan *'Sovyet milliyetçiliği'dir;* Sovyetler Birliğinde milliyetçilik değil.

Burada Sovyet milliyetçiliğini oluşturan temel nedenlerin başında *'Soğuk Savaş'* dönemi gelmektedir. Kapitalist Batı dünyası karşısında kendini sıkıştırılmış hisseden Sovyetler Birliği hep *'öteki'* üzerinden (kapitalist dünya) kendi toplumuna aidiyet değerleri kazandırmaya çalıştı. Sosyalizmin kalesi olarak Batı karşısında Sovyetler Birliğinin ayakta durması bütün bireylerin vatanseverlik duygularını tetikledi. Buna ilaveten Sovyetler Birliği'nin 'ezilmiş' üçüncü dünya ülkelerini savunmaya yönelik

[390] Berg G. Fragner, **a.g.e.,** s. 25.

uluslararası politikadaki aktif faaliyetleri kendi içinde Marksizm konusunda revizyona gitmesine neden olmuştur.[391]

Sovyet milliyetçiliğinin diğer önemli ve özgün nitelikleri şöyle sıralanabilir:

1. Ulusal (idari, etnik, dilsel ve 'kültürel') kimlik üzerine oturtulan milliyetçilik, kitleleri harekete geçiren çok önemli bir unsur olarak (belki de en önemlisi) kabul ediliyordu. Sovyet yönetimi elbette bu aracı kullanmaktan sakınmadı.
2. Tüm milliyetçilik biçimleri gibi, Sovyet milliyetçiliği de zorla modernleştirme sürecinin ayrılmaz, hatta ümit bağlanan bir aracı olarak algılanıyordu.
3. Bu milliyetçiliğin temel fikri ve imgelemi eskiye dayalı (Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemlere) yerel bir milliyetçilikten veya etnosantrik düşünceden kaynaklanmıyordu; sonradan icat edilip Sovyet halkına sunulmuş, zorla armağan edilmişti.
4. Sovyet milliyetçiliğinin toprak ayrımına verdiği mutlak değer bağlamında, standartlaştırılmış değer bağlamında, standartlaştırılmış dilleri de dahil, dışarıdan müdahaleyle icat edilip kurulmuş ülkeler için ulusal topraklar yaratmak zorunluydu. Yani, Sovyetlerin insan mühendisliği projesinde Sovyet milliyetçiliği merkezi bir unsurdu. 'Vatan topraklarına verilen ideolojik değer, Stalin'in Nisan 1917'ye kadar Rusya halklarının onda dokuzunun devrimci Rusya sınırları içinde kalmayı yeğleyeceğini düşünmesinden, ama Ekim Devrimi'nden sonra ayrılma yanlısı ulusların girişimlerini 'karşı devrimci' olarak ilan etmesinden de bellidir.[392] Sovyet

[391] Berg G. Fragner, **a.g.e.,** s. 35.
[392] Gerhard Simon, **a.g.e.,** s. 35.

döneminde Orta Asya cumhuriyetleri dahil tüm ülkede *'Sosyalist Ulus'* kavramı oluşur. *'Sosyalist Ulus'* 1960'lar ve sonrasında Sovyet İdeologları arasında büyük bir kuramsal önem kazanır. Bu da, Sovyet milliyetçiliğinin aslında Marksist düşünceden ne kadar uzak, dar ve katı olduğunun açık bir göstergesidir.[393]

5. Sovyet milliyetçiliği rakip milliyetçi düşüncelere karşıdır ama ilke olarak milliyetçiliğin kendisine karşı değildir. Ama milliyetçi söyleme egemen olmak, tekeline almaktır.
6. Sovyet milliyetçiliği uzun bir dönem Sovyet Bloğu dışında ve bilhassa Orta Asya ülkelerinde etkin olmuş, Soğuk Savaş yılları boyunca Batı'nın kültürel söylemlerinde önemli bir unsur olarak yer almıştır.[394]

Sovyetler Birliği'ndeki milliyetçiliğin siyasal temelleri konusunda Olivier Roy'un tezleri Fragner'le aynı olmakla birlikte ters düştüğü noktalar da vardır. Roy'a göre Sovyetler Birliği'ndeki milliyetçilik ideolojik içerikten ziyade *'habitus'tur* veya başka bir değişle Sovyet yaşam tarzı üzerinden örülmüş ortak değerler bütününden ibarettir. Roy, Sovyet sonrası oluşan milliyetçilik dalgalarını özellikle Orta Asya'daki milliyetçilik cereyanlarını Sovyet döneminden koparark değerlendirmekten kaçınıyor fakat aynı zamanda ülkelerin bağımsızlık ilanlarından sonra yaşanan sosyo-ekonomik, politik ve kültürel değişimler ekseninden ayrı bir yere oturtmak istediği çıkarsanabilir.

[393] Gerhard Simon, **a.g.e.,** s. 154-156.
[394] Berg G. Fragner, **a.g.e.,** s. 35-36.

Roy'un bir diğer önemli kavramsallaştırması da *'Ulusal Siyasal Mekan'* konusudur.[395] Bu, özellikle Orta Asya cumhuriyetlerindeki milliyetçiliğin politik, ekonomik ve sosyolojik temellerini belirlemede çok önemli kuramsal tezdir. İlerideki bölümlerde *'ulusal siyasal mekanın'* oluşmasına dair daha derin incelemelere gireceğimiz için konuya şimdilik geniş giriş yapmayacağız. Ulusal siyasal mekan, Orta Asya cumhuriyetlerinde daha Sovyet döneminde, özellikle Brejnev sonrasında 1980'lerden itibaren başlayan *kadro rotasyonu* sonucu oluşmaya başlayan yeni ulusal siyasal elitlerin ortaya çıkmasıdır. Eğer bu bağlamda yeni bir çerçeve belirlersek konuyu daha doğru bir tarzda ele alma imkanı olacaktır. Çünkü bu durumda Orta Asya cumhuriyetlerindeki milliyetçiliği sadece ve sadece Sovyetler döneminde temeli atılan eski bir olgu diyerek hataya düşmeyeceğiz. Ve diğer taraftan Sovyet sonrası dönemi Sovyetler döneminden kopararak ayrı bir yanılgıya düşmeden, Orta Asya cumhuriyetlerindeki milliyetçiliğin siyasal cisimleşmesini, temeli Sovyet döneminde inşa edilerek Sovyet sonrası dönemde şekillenerek gelişmeye başlayan bir süreç olduğunu saptayabiliriz.

3.2. ULUSAL SİYASAL BÜTÜNLÜĞÜN SAĞLANMASINA YÖNELİK DEĞİŞİM

3.2.1. Siyasal iktidarın merkezileşmesi ve otoriter siyasal rejimlerin doğuşu

Ulus-devletin her bakımdan birleşmiş ve bütünleşmiş bir topluluk oluşturma amacı, kültürel bütünlük kadar siyasal bütünlüğü de gerektirmektedir.[396] Bu doğrultuda

[395] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 181.
[396] Nuri Bilgin, **Teoriden Pratiğe, Modelden Temsile Yurttaşlık,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 67, Güz, 2001, s. 44.

ulus-devletler, toplumu ortak bir "siyasi kültür" etrafında bütünleştirme, bir siyasi topluluk haline getirme amacını da güderler. Bu husus, ulus-devlet modeline yapısal bir özellik olarak, siyasal bütünlük şeklinde yansımıştır. Siyasal bütünlük, ülkede tek siyasal otoritenin varlığı, siyasi erkin bir merkezde toplanmış veya bu merkezden dağıtılarak kullanılması niteliğini içerir.[397]

Orta Asya ülkelerinde bağımsızlığın gerçekleşmesinin ardından siyasette iki önemli değişiklik süreci de yaşanmaya başladı. Bunlardan biri siyasal kurumların yenilenmesi ve dönüştürülmesi ile halkın bunları kavraması ve benimsemesi dönemidir. Diğeri ise, siyasal elitin, yönetici sınıfın yaşadığı dönüşümdür. Bu ikisinin sosyalist dönemden en azından izlenen kurallar ve gündemdeki uygulamalar açılarından farklılaşmaları önemlidir. Bu iki öğenin bağımsızlık aşamasında ve ertesinde yaşadıkları dönüşüm ve değişim, Orta Asya'nın bugünkü durumunu da belirlemektedir.[398]

Yeni düzenin kendini meşru kılma gayreti içinde de olduğunu düşünecek olursak, burada sistemin genel olarak ve kurumlara dayalı bir şekilde meşru kabul edilmesi, en önemli konudur. Öte yandan, lider karizmasına yada siyasal geleneklere dayalı, Webervi bir meşruluk iddiası, kısa vadede ulusal birlik ve yeni düzenin kabullenilmesi anlamlarında başarılı olacakken, uzun vadede istenilen türde meşruluk zeminlerini hazırlamayacağı kesindir. Bu bağlamda da siyasal sistem temelli bir meşruluk, kurumların ve siyaset elitinin dönüşmesi ve yeni siyasal

[397] Köksal Şahin, **a.g.e.,** s. 147.
[398] A. Treacher, **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** *Democratization,* 3/3, Autumn, 1996, s. 306-327.

sistemin kurallarına uyması ile elde edilecek ve ulusal ve uluslar arası kamuoyunda kabul görecek bir şekilde gerçekleşmesi icap etmektedir.

Orta Asya'daki bağımsızlık sonrası değişimin ana eksenleri iktidarın merkezileşmesine yönelik gerçekleşmiştir. Ulus-devletin yapısal özelliklerinden olan merkezileşmiş iktidar ve siyasal bütünlüğün sağlanması Orta Asya ülkelerinde Sovyet döneminde başlayan bir süreçtir. Sovyetler Birliği'nden kalan devlet aygıtları oldukça merkezileşmiş ve hatta kişiselleşmiş nitelikte olmuştur. Bağımsızlık sonrası bu kurumların merkezileşmesi eski yapının şekil değiştirmesinden ibaretti. Sadece temel değişiklik, milli egemenlik alanının sınırları ekseninde gerçekleşmekteydi. Eskiden stratejik konular ve dış siyaset meselelerinde Moskova söz sahibi iken artık bu yetkiler ulusal merkezi iktidarların eline geçmiştir.[399]

Orta Asya'da merkezileşmiş iktidar meselesi otoriter rejimlerin oluşumuyla paralel olarak ele alındığında kurumsal ve siyasal niteliği doğrultusunda doğru sonuç yapılabilir. Otoriter rejimlerin kökleşmesi Orta Asya'nın geleneksel siyasal yapısının Sovyetler Birliği'nin aşırı merkezi totaliter sistemi içerisinde sentezlenerek yeni bir görünüm ve içerik kazanmasıyla bugünlere gelmiştir.[400] Orta Asya ülkelerindeki otoriter sistemlerin kurumsal analizi yapılırken her beş ülkedeki rejim niteliklerini aynı kategoride değerlendirmek mümkündür. Fakat aralarında özgün nitelikler ve siyasal modernleşmenin gelindiği nokta ve seviyesine göre bazı ülkelerde kendine has özellikler de mevcuttur.[401]

[399] A. Treacher, **a.g.e.,** s. 317.
[400] Vladimir Polohalo, **Ot ovtoritarizma k ovtaritarizmu,** www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/509
[401] A. Treacher, **a.g.e.,** s. 318.

Orta Asya'daki kişiselleşmiş otoriter rejimler genellikle Hantington'un üçüncü dalga demokrasiler kuramından yola çıkarak "kişisel diktatörlükler" olarak değerlendirilmektedir. Kişisel diktatörlüler, demokratik olmayan sistemlerin üçüncü ve daha çeşitli bir grubudur. Kişisel bir diktatörlüğün ayırıcı özelliği, bireysel liderlerin otoritenin kaynağı olması ve iktidarın, lidere ulaşıma, yakınlığa, bağımlılığa ve onun desteğine bağlı bulunmasıdır.[402] Bu tanımlama Orta Asya ülkelerindeki kişisel otoriter rejimleri genel olarak tanımlamak açısından isabetli olmakla birlikte yeterli değildir. Orta Asya ülkelerindeki otoriter diktatörlüklerin temel bir özelliği aile diktatörlükleri olmasından kaynaklanmaktadır.[403] Bu bakımdan yukarıdaki "kişisel diktatörlük" tanımlaması doğru olmakla birlikte Orta Asya ülkelerindeki mevcut durumu tam olarak betimlemekten de uzaktır.

Aile diktatörlüğünün kişisel diktatörlükten en temel ayrışma noktası iktidarın tek kişinin elinde olmamasıdır. Yani başka bir değişle siyasal lider görünürde mutlak güç sahibi olmasına rağmen gerçekte iktidar, liderin aile ve akrabaları arasında paylaştırılmıştır.[404] Orta Asya ülkelerindeki mevcut tabloya baktığımızda esas siyasi kavga siyasal liderlerin çevresinde bir birine karşı siyasi ve oligarşik güç konumuna gelen aile seçkinleri arasında yürümektedir.

Orta Asya ülkelerindeki otoriter rejimler aslında kişisel diktatörlüklerden aile diktatörlüğüne doğru bir geçişkenlik sergilemektedir. Bu geçişkenlik temel olarak

---

[402] Samuel P Hntington, **Üçüncü Dalga 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma,** Çeviren: Ergün Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, 2007, s. 118.
[403] Vladimir Polohalo, **Ot ovtoritarizma k ovtaritarizmu,** www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/509
[404] Bu konuda en çarpıcı örnek, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da Cumhurbaşkanlarının aile ve akrabalarının ülkedeki en güçlü ekonomik ve siyasi gruplar olmasıdır. Bu konuda bkz. Natalya Zotova, **Sentralnaya Azya: Puti i Vozmojnosti Evolyutsii Suçestvuyuçih Politiçeskih Rejimov,** www.fergana.ru/article.php.

"saray" etrafında oluşan aile ve akraba gruplarının ekonomik çıkar çatışmasından siyasal mücadeleye doğru kayan çizgiyi izlediği görülmektedir.

Kişisel diktatörlükten aile diktatörlüğüne geçişkenlik çizgisinin odak noktası ekonomik çıkardır. Piyasa ekonomisinin hangi ölçekte olduğu bu çizginin temel parametrelerini belirlemektedir. Serbest piyasanın güçlü olduğu ülkelerde cumhurbaşkanı kişisel diktatörlüğünü mutlak olarak kullanmaktan aciz kalmaktadır. Cumhurbaşkanı ekonomide yürütülen özelleştirmelerde akrabaları aracılığıyla yeni çıkar grupları oluşturmaktadır. Bu gruplar arasındaki ekonomik çıkar çatışmaları zamanla iktidar mücadelesi veya siyasal mücadeleye dönüşmektedir.[405]

Bu bakımdan şu sonuca varmak mümkündür: Orta Asya ülkelerindeki otoriter rejimlerin niteliği veya başka değişle kişiselleşmiş diktatörlükten aile diktatörlüğüne geçişin belirleyici parametresi serbest piyasadır. Orta Asya ülkelerinde serbest piyasanın gelişmiş olduğu ülkelerinde aile diktatörlüğü niteliğinde rejim söz konusu iken daha eski Sovyet tarzı planlı ekonomilerde kişisel diktatörlükler söz konusu olmaktadır. Türkmenistan ve Özbekistan örneği buna işaret etmektedir. Türkmenistan'da da Özbekistan'da piyasa ekonomisi gelişmemiştir. Buralarda aile diktatörlüklerinden ziyada cumhurbaşkanlarının kişisel diktatörlükleri söz konusudur. Çünkü ekonomik çıkar grupları güçlü olmadığı için ekonomik çıkar çatışmasının iktidar mücadelesine dönüşme olanağı çok zayıftır. Ekonominin

[405] Vladimir Polohalo, **Ot ovtoritarizma k ovtaritarizmu,** www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/509

kontrolü tamamıyla devlet elinde olması cumhurbaşkanının tüm iktidarı elinde bulundurmasına da olanak sağlamaktadır.[406]

Orta Asya ülkelerinin anayasalarında teorik olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi bu ülkelerin anayasalarında öngörülmüştür ve Yargı, Yasama ve Yürütmenin arasında frenleme ve dengeleme sisteminin mevcut olduğu görülür. Fakat, Orta Asya ülkelerindeki gerçek ve fiili yönetim anayasal sistemden hayli farklıdır.[407]

Cumhurbaşkanlarının mutlak iktidarı otoriter sistemin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca bütün Orta Asya ülkelerinde anayasal olmayıp ta siyasal hayatın merkezine oturan çok güçlü bir kurum göze çarpmaktadır. Bu, Cumhurbaşkanı İdare Kurumu'dur. Bu kurum hiçbir ülkenin anayasasında belirlenmemiştir. Fakat Orta Asya ülkelerinde iktidarın tam merkezinde kurumsallaşmış bu yapı aslında Sovyet sistemindeki Komünist Partisi *Aparatı* (Yönetim Merkezi) kurumunun ta kendisidir. Bu yapı Orta Asya cumhuriyetlerinin hepsinde Cumhurbaşkanı İdare Kurumu şeklinde *(aparatı)* tekrar yapılandığını ortaya koymaktadır. Orta Asya ülkelerinin anayasal sisteminde gözükmeyen bu kurumun tekrar biçimlenmesi ve siyasal hayatın tam merkezine oturması aslında Sovyetler Birliğinde kökleşmiş yönetim yapılarının sözde demokratik de olsa yeni bağımsız ülkelerin anayasal siteminde kendi yerini bulduğunu ortaya koymaktadır.[408]

---

[406] A. Treacher, **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** *Democratization,* 3/3, Autumn, 1996, s. 320.
[407] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 314.
[408] Natalya Zotova, **Sentralnaya Azya: Puti i Vozmojnosti Evolyutsii Suçestvuyuçih Politiçeskih Rejimov,** www.fergana.ru/article.php.

Orta Asya ülkelerinde merkezileşmiş sistem komünist parti aygıtı ekseninde gerçekleşmiştir. Parti aygıtı iktidarın mutlak sahibi idi ve örgütlenme biçimi olarak ta toplumun tüm katmanlarını merkezi yönetime hiyerarşik bir şekilde bağlamaktaydı. Bu, yıllardır kemikleşmiş bir yapıdır. Bağımsızlık sonrasında Orta Asya ülkelerinde bu kemikleşmiş yapı aynen devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu sefer içerik ve ideoloji eskisi gibi komünist değil ulusal bağımsızlık temelinde gerçekleşmektedir.

Merkezileşmiş iktidar yapısı Sovyet dönemi Orta Asya ülkelerinde kurumsal nitelikten ziyade kişiselleşmiş görünüm kazanmıştır ve bu parti yöneticilerinin aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bir nevi kişiselleşmiş merkezi iktidar niteliğinde idi. Komünist partinin birinci sekreteri ülkenin mutlak yöneticisidir, sadece stratejik meselelerde Moskova'ya bağlıdır. Bu, piramit şeklinde dikey olarak merkezileşmiş iktidar şeklidir. Piramidin başı Parti Genel sekreteri, ulusal kurumlar, bakanlıklar ikinci aşama, bundan sonraki üçüncü aşamada eyaletlerdeki parti yöneticileri ve yerel kurumlar ve en son aşama kırsal kesimdeki köy ve kolhozlardaki parti aygıtlarıdır. Her aygıt bir üstüne direkt olarak bağlıdır ve bu böylece hiyerarşik bir biçimde parti genel sekreterine kadar uzamaktadır.[409] Sovyet döneminde iktidarın oldukça merkezi nitelik taşıması ve kuvvetler ayrımı ve dengesi ilkesinin kurumsallaşmadığı bellidir. Sorumluluk sadece ideolojik nitelikte idi. Komünizm ideolojisi ve partinin Moskova'da periyodik olarak gerçekleştirdiği büyük syezdlerinde (toplantı) alınan kararlar doğrultusunda sorumluluk taşımaktaydı. Fakat bağımsızlık sonrası Orta

[409] Natalya Zotova, **a.g.e.,** www.ferganaru.ru/article/php.

Asya ülkelerinde artık komünist ideoloji karşısındaki sorumluluk ta ortadan kalktıktan sonra post-totaliter yeni bir döneme ayakbastılar.[410]

Orta Asya cumhuriyetlerinde oluşan yeni siyasal rejimler sadece içerik olarak yani, komünist ideoloji yerine milliyetçi ideolojiyi ikame ederek iktidar ve yönetim kurumlarının kemikleşmiş eski yapısını muhafaza etmiştir. Ortaya çıkan yeni otoriter rejimler oldukça kişiselleşmiş niteliktedir. Kişiselleşmiş yeni otoriter sistemlerin meşruiyetini sağlamaya yönelik çeşitli gerekçeler öne sürülmektedir. Orta Asya ülkeleriyle ilgili yerli ve yabancı gözlemciler iktidarın kişiselleşmesi veya otoriter rejimlerin kökleşmesi, demokrasinin askıya alındığı koşullarda iktidarların meşruiyet zeminini aşağıdaki gerekçelerle sağlamaya çalıştığını tespit etmiştir.[411]

1. Geçiş dönemi gerekçesi. Orta Asya ülkeleri Sovyetler Birliği'nin totaliter rejiminden bağımsızlığını almıştır. Bu bakımdan demokrasinin "geçiş dönemi" diye sancılı bir süreçten sonra ancak kök salabileceği öne sürülmektedir. Yeni iktidarlar Batı tarzı demokrasileri ilke olarak benimsemesine rağmen bunun Orta Asya toplumuna hemen uygulamak toplumsal istikrarsızlığa neden olacağını ileri sürmektedir.[412] Bu bakımdan geçiş döneminde istikrarın sağlanması, bağımsızlık ve ulus-devletin pekişmesi ve iktisadi kalkınma gibi temel hedeflere ulaşmanın güvencesi sadece otoriter rejim olduğunu ısrarla savunmaktadırlar veya başka bir değişle yeni bağımsız ülke siyasi ve iktisadi modernizasyonunu sadece

[410] Vladimir Polohalo, **Ot ovtoritarizma k ovtaritarizmu,** www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/509
[411] A. Treacher, **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** *Democratization,* 3/3, Autumn, 1996, s. 323.
[412] Natalya Zotova, **a.g.e.,** www.ferganaru.ru/article/php.

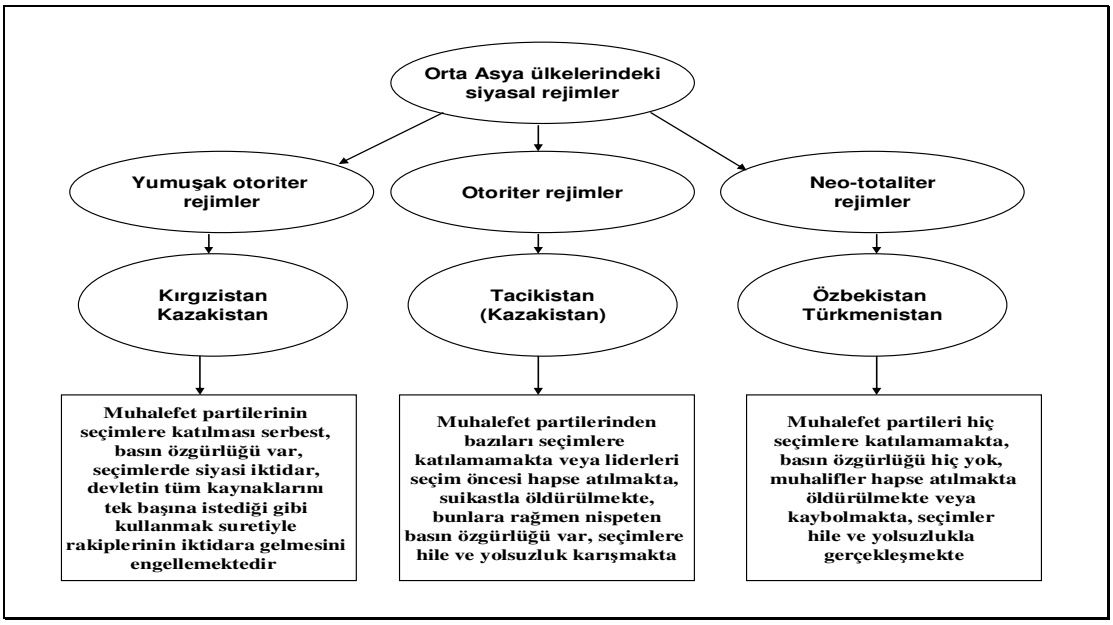
kişiselleşmiş otoriter sistemler sayesinde gerçekleştirebileceği gerekçesidir. Bu görüşte kişiselleşmiş iktidarların karizmatik meşruiyeti gibi Weberci bir anlayış ağır basmaktadır.

2. İdeoloji seferberliği. İdeoloji seferberliği geçiş dönemi gerekçesine içerik kazandıran bir etkendir. Yeni ulusal ideoloji ve ulusun önderi olarak yeni ulusal liderler ideolojik seferberliğin temel dinamiğidir. Hedefe ulaşma ulusal liderlerin önderliğinde gerçekleşecektir. Bu gerekçe iktidarın kişiselleşmiş otoriter niteliğinin meşruiyetinin zeminini oluşturmaktadır. Yeni uluslardaki modern siyasal sistem (aslında devletin ta kendisi) her türden emek alanındaki halkın bütününün geniş seferberliğini başarma yeteneğine bağlıdır. Bağımsızlık mücadelesi, ulus oluşturma süreci, ekonomik gelişme vs. sosyal ve siyasal seferberliğe bağımlıdır. İdeoloji seferberliğin temel kültürel aracıdır. Ulus-devletin siyasal inançlarını barındırır.
3. Milli özgünlük. Orta Asya ülkelerindeki iktidarların bir diğer meşruiyet zemini ise milli özgünlük iddiasıdır. Başka bir değişle iktidarlar demokrasinin Batılı tarzını ilkesel olarak benimsemekle beraber Orta Asya ülkelerinin tarihsel ve geleneksel siyasal kurumlarını bir kenara bırakmadan modernize etme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Yani, Orta Asya'nın kendine has milli özgünlüğü hesaba katılarak siyasal rejim inşa etmeyi öne sürmektedir. Bu bakımdan kişiselleşmiş otoriter rejimlerin meşruiyetini sağlamak amacıyla "otoriter demokrasi" kavramı geliştirilmiştir.

Orta Asya ülkelerindeki siyasal rejimlerin otoriter niteliği açısından farklılıklar mevcuttur. Orta Asya ülkelerinde üç çeşit siyasal rejim söz konusudur: 1. Yarı

otoriter siyasal rejim (Kırgızistan); 2. Otoriter siyasal rejim (Kazakistan, Tacikistan); 3. Neo-totaliter siyasal rejim (Türkmenistan, Özbekistan);

Tablo 2. Orta Asya ülkelerindeki siyasal rejimler.

Ulus-devletin oluşumu ve iktidarın merkezileşmesi bakımından kişiselleşmiş otoriter rejimlerin kökleşmesi özellikle Türkmenistan ve Tacikistan gibi ulus olma aşamasında diğer ülkelere nazaran epey geride olan ve yerel elitler ile kabilelerin siyasetteki ağırlığının etkisi büyük olan ülkelerde bir yere kadar anlaşılabilir. Bu bakımdan kişiselleşmiş otoriter rejim kabile kimliklerinin ulusal kimlikten daha ağır bastığı Türkmenistan'da Niyazov'un rejimi Türkmen ulusunun oluşumunu ve dolayısıyla Türkmen ulus-devletinin kurumsal olarak merkezileşmesini sağlayan faktördür.[413] Bu faktör Tacikistan'da daha karmaşıktır. Ülkede bölgeler esasına göre kabilesel yerelcilik Tacik ulusunun Sovyet döneminde bile tam olarak oluşmasını engelleyen bir faktördür. Fakat bağımsızlık sonrası buna ek olarak Tacikistan'ın

[413] Vladimir Polohalo, **Ot ovtoritarizma k ovtaritarizmu,** www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/509

güneyde Afganistan'la komşu olmasından kaynaklanan İslamcılık unsuru eklenince Tacikistan'da durum daha da karmaşık hal almaya başladı. Bu bakımdan 90'lı yılların ortasında Rahmonov'un mutlak siyasal zaferiyle siyasal iktidarı ele geçirmesi ve ülkede otoriter siyasal rejimin pekişmesi günümüzde Tacik ulusunun oluşması ve Tacik ulus-devletinin pekişmesini sağlayan önemli unsurdur.[414] Bu tez diğer ülkeler için geçerli midir? Bu bakımdan diğer üç cumhuriyetteki durum Tacikistan ve Türkmenistan'dan oldukça farklıdırlar.

Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da ulus inşası Sovyet döneminde tamamlanmış bir süreçtir. Güneydeki Türkmenistan ve Tacikistan'a nazaran bu ülkelerde sanayileşme ve kentleşme oranı daha yüksektir ve konumuz açısından en önemlisi, iktidarın merkezi nitelik kazanması bu ülkelerde mevcut bir durumdur. Bu bakımdan bu üç cumhuriyet ulus-devlet olmanın siyasal evriminde daha ileride olduğu söylenebilir.[415]

Orta Asya ülkelerindeki kişiselleşmiş otoriter rejimlerin en önemli belirtisi şüphesiz iktidardaki liderlerdir. 20 seneye yakın iktidarlarını sürdüren Orta Asya ülkelerinin liderleri neredeyse iktidarla bütünleşmiş durumundadırlar. Bu bakımdan eski Sovyetler Birliği'ndeki parti genel sekreterleri gibi ölümüne kadar yönetimin başında olma geleneği devam etmekte olduğu gözlenmektedir.[416]

---

[414] Natalya Zotova, **a.g.e.,** www.ferganaru.ru/article/php.
[415] O. Senatova, **Regionalnıy avtoritazim na stadii ego stanovleniya** – T. Zaslavskaya (red), Tranformatsya Postsovetskogo Prostranstva, Aspekt-Press, Moskva, 1996, s. 57.
[416] Örneğin, Kazakistan ve Özbekistan cumhurbaşkanları 1989 yılından itibaren ülkeyi yönetiyor (19 sene), Türkmenistan cumhurbaşkanı 1985'ten 2006'daki ölümüne kadar (21 sene), Tacikistan cumhurbaşkanı 1996'dan itibaren (12 sene) ülkeyi yönetmektedir.

Orta Asya ülkelerindeki otoriter rejimlerin kök salmasının önemli bir ekseni de bu ülkelerin tarihinde parlamenter geleneğin olmamasıdır. Bağımsızlık sonrası hiçbir Orta Asya ülkesi gerçek bir parlamenter anayasal sistemin temelini oluşturamadı. Anayasalarda belirlenen Parlamento yetkileri her zaman cumhurbaşkanı yetkilerinin gölgesinde kaldı. Sovyet döneminden kalan kişilik kültünü yücelten siyasi gelenek devam etmektedir. Kırgızistan'da Parlamentonun fiili olarak cumhurbaşkanından nispeten bağımsız gibi görünümü vardır. Fakat bu durum da ülkenin Parlamenter sistem geleneği olmayışından ülkede siyasal istikrarsızlığın ana kaynağı olarak görülmektedir ve aynı zamanda Kırgızistan'daki istikrarsız durum diğer komşularının otoriter sistemin Orta Asya ülkeleri için tercihten ziyade zorunluluk olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Diğer ülkelerin kamuoyunda Kırgızistan'da güçlü bir iktidarın olmayışı mevcut istikrarsızlığın ana kaynağı olarak gösterilmektedir.[417]

Sonuç olarak Orta Asya ülkelerindeki iktidarın merkezileşmesi kişiselleşmiş otoriter rejimlerin kök salmasıyla gerçekleşmektedir. Siyasal modernleşmesini ve devletleşme sürecini tam olarak tamamlayamamış ve ulusal kimlik inşasını sürdüren bu ülkelerde otoriter rejimler aynı zamanda uluslaşmanın ve ulus-devlet inşasının da temel dinamiği olmaktadır. Fakat demokrasinin askıya alınmasıyla eski totaliter yapının hiçbir reformlara tabi tutulmadan sürdürülmesi ve aynı zamanda küreselleşmeyle birlikte uluslar arası konjonktürün baskısıyla Orta Asya ülkelerindeki değişim sancılı ve çelişkili nitelik kazanmaktadır.

[417] O. Senatova, **a.g.e.,** s. 59.

3.2.2. Ulusal siyasal mekânın oluşumu ve siyasetin ulusallaşmasına yönelik değişim

Orta Asya ülkelerinde *"ulusal siyasal mekanın oluşumu"* tabirini Olivier Roy kullanmıştır.[418] Orta Asya ülkelerinde ulusal siyasal mekanın oluşumuna yönelik siyasal dönüşüm 1980'lerin ortasından başlayan bir süreçtir ve bu günümüze kadar aynı dinamiklerle devam etmektedir. Fakat ortada şüphesiz bir dönüm noktası vardır. 1991'deki bağımsızlık süreci mevcuttur. Bağımsızlık, süreci daha da hızlandıran bir dinamiktir. Fakat ulusal siyasal mekanın oluşumunu sadece 1991 sonrasına bırakmak bizim açımızdan eksik bir değerlendirme olacaktır.

Ne kadar yapay olursa olsunlar, Orta Asya cumhuriyetleri birer gerçeklik haline gelmiştir. Bu gerçeklik etkisi birçok düzeyde işler: bir ulusal tahayyülün imal edilmesi, her şeyini bu ulusal çerçeveye borçlu olan bir bürokratik seçkinler sınıfının ortaya çıkışı, ulusal bir ortam yaratan bir devlet çerçevesinin yerleşmesi. Orta Asya cumhuriyetleri okuma yazma öğrenmenin, entelektüel formasyonun ve sadece iktidarda olan seçkinlerin değil, tüm entelijensyanın toplumsal ve siyasal yükselişinin çerçevesini sağlamıştır. Cumhuriyetin komünist partisi bir ulusal siyasal sınıf yaratır;[419] ancak *"apparatçiklerin"* (parti bürokrasisi) kendi cumhuriyetleri dışında kariyer yapmamalarına rağmen, partide henüz bir milliyetçilik gelişmemiştir.

Bölgesel hizipçilik bir yana, kadroların cumhuriyet içindeki rotasyonları bir ulusal kimlik hissi de yaratır. Siyaset sahnesinin dayandığı belli bir nokta ve belli failler

[418] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 181.
[419] Benedict Anderson, **İmagined Communities,** Verso, London, 1992, s. 114.

vardır: ulusal siyasal seçkinler. Ruslar karşısında yükselmelerini ulusal cumhuriyet çerçevesine borçlu olan, ama kendilerine çok geleneksel tarzlarda (klientelizm ve kabilecilik) bir iktidar tabanı sağlayabilmek için kırsal topluma bağlı kalmak zorunda olan ve bunu başarabilen yerel *apparatçikler* (parti yönetici ve üst düzey bürokratarı) vardır. Yerel kimlik ve dayanışma oyunu başka ilkelerle oynanıyor olsa da kırsal toplumu bir oranda "ulusallaştırabilen" bu apparatçiklerin iktidara gelmesine bağlı olarak artık bir Özbek, Türkmen, Kırgız ve Kazak kimliği vardır. Sistem kimliği bir idari kategori haline getirir; bu kategorilerin en yükseği ulustur.[420]

Sovyet düzeninin dayattığı siyasal dönüşüm, 1924'te toprakların uluslara göre bölünmesinden sonra gerçekleşmiştir (1927 ve 1928'de mahkemeler ve yasalar, 1927-1932 arasında kolektivizasyon, alfabenin değiştirilmesi). Yani bugünkü siyaset yalnızca bu çerçeveyi tanımaktadır. Bu reformlara hepsi de ulusal düzeyde örgütlenen kurumlar (okullar, üniversiteler, akademiler, vb.) karşılık gelir; bunların yanında da artık bu ulusal çerçeveye bağlı olan, durumdan yararlanan veya terfi eden insanlar ordusu vardır. Ama bu siyasal güç paylaşımında bazı nitelikler eksiktir. Bunların en önemlileri ordu, taşıma ve iletişimdir. Ama cumhuriyetlerde bu alanlar zaten Rusların elindeydi: Yani görece hayli az sayıda yerlinin toplumsal ve mesleki statüsü esas olarak SSCB'nin işleyişi ile ilgili idi.[421]

Orta Asya cumhuriyetlerinin siyasal bölgesel bütünlüklerden yalıtılması, Rus dünyasıyla kaynaşmayı hızlandırmaktan çok, ulusal kimlikle ulusal siyasal mekanın güçlenmesine neden olmuştur. Mesela ister iktisat olsun ister taşımacılık,

[420] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 166.
[421] V.Y. Gelman, **Postsovetskiye politiçeskiye transformatsii, nabroski k teori,** 2001, www.i-u.ru/biblio/archive/gelman

cumhuriyetler asındaki bütün ilişkiler Moskova aracılığıyla gerçekleşmekteydi; bu da bölgesel dayanışmayı zayıflatıyordu. İletişim dilinin Rusça olması bir "ortak Türkçe" arayışını gereksiz kılıyordu. Demek ki bağımsızlık ihtimali ancak Rusya ile ilişkiler gerginleştiğinde ortaya çıkacaktı; üstelik de Sovyet sisteminin temelleri üzerinde gerçekleşecekti.[422]

Andropov'un 1982'de iktidara gelmesi Moskova ile Orta Asya cumhuriyetleri, özellikle Özbekistan arasında ciddi bir krize neden olmuştur. Brejnev dönemindeki durgunluk ve skandalları kınamak için, Andropov Orta Asya cumhuriyetlerindeki Brejnev döneminde iktidara gelen komünist parti yöneticilerinin yolsuzluk faaliyetlerini tek tek ortaya çıkarmıştır. 1983-1987 arasındaki dönem Moskova ile Orta Asya cumhuriyetlerinin bir birinden ayrılma dönemidir; bu süreç 1991'de ilan edilen bağımsızlıklar için gereken uygun ortamı da hazırlamıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbürosu'nun üç Orta Asya'lı üyesi 1983'te görevden alınır. Üç yılda Orta Asya ülkelerinin hepsinin komünist parti birinci sekreterleri değiştirilir. Aralık 1985'te Kırgızistan'da, birinci sekreter Turdakun Usulbayev görevden alınıp yerine Absamat Musaliev getirilir, Tacik Nabiev'in yerine de Mahkamov geçer. 1983'te, savaştan beri ilk defa, Taşkent'te parti birinci sekreteri bir Rus (Satin) olur. Özbekistan'da, 1984-1987 yılları arasında merkez komite üyelerinin %90'ı değiştirilir. Daha da kötüsü, Gorbaçov, Kazak komünist partisi birinci sekreterliğine Kunayev'in yerine bir Rus olan Kolbin'i geçirir ve bu da kuşkusuz SSCB'nin dağılmasının asıl başlangıcı olan 1986 Alma-Ata olaylarını başlatır.[423]

---

[422] O. Senatova, **a.g.e.,** s. 61.

[423] 1986 yılında Moskova'dan alınan kararla Kazakistan Komünist Partisi'nin birinci sekreterliğine Rus kökenli, daha önce Kazakistan'da hiç yaşamamış Genadii Kolbin, Kazak Kunayev'in yerine getirilir. Bu olaydan sonra Alma-Ata Üniversitelerinde okuyan Kazak kökenli on binlerce öğrenci

Her ne kadar yolsuzlukla yürütülen mücadele Sovyet toplumunun her kesimini etkilediyse de, Orta Asya cumhuriyetleri özellikle hedef alınmıştır. Moskova saf Stalinist bir üslupla, yerel aşiretçilik ve klientelizm geleneklerine dayanan siyasal sapmayı *Raşidov'çuluk (raşidovşina)* olarak adlandırmıştır.[424] Saldırı yalnızca siyasal değil, aynı zamanda kültürel ve neredeyse sosyolojiktir, çünkü suçlanan şey tüm Orta Asya toplumunun işleyiş tarzıdır.[425] Bu açık suçlamalar güneydeki kamuoyunun artık SSCB'den ayrılmakta olduğunun farkına varıldığının işaretiydi. Artık apparatçikler (parti bürokrasisi) arasındaki basit bir hesaplaşma çerçevesi değildi mesele; söz konusu olan Kuzey ile Güney arasındaki siyasal kopmaydı. Bu, İslam Kerimov, Nursultan Nazarbayev ve Saparmurat Niyazov gibi bazı yöneticilerin hemen anladıkları bir şeydir.[426]

Andropov ve Gorbaçov'un saldırılarının bir hedefi vardı: reformcu kadroların ortaya çıkışını kolaylaştırmak için, Brejnev tarafından yerleştirilen "satraplıkları" kırmak. Amaç, 1937'den beri başarılı bir şekilde uygulanan yöntem çerçevesinde, iktidardan uzaklaştırılan bölgeci hizipleri yerleşik "mafyaya" karşı oynamaktı. Bu doğrultuda,

---

"Kazakistan'a Kazakistan uyruklu yönetici" sloganıyla Alma-Ata'nın merkez meydanına yürürler. Alma-Ata'daki Komünist Parti Genel Merkezini çevreleyen ve iki gün kadar süren öğrencilerin bu eylemini Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerinden getirilen özel polis kuvvetleri, Moskova'daki Parti Genel Merkezi'nin özel talimatıyla acımasız bir şekilde bastırır ve dağıtır. Moskova bu olayı "milliyetçi ve gerici zihniyetli öğrencilerin eylemi" olarak değerlendir. 10 binlerce öğrenci Üniversitelerden atılır. Kayrat Ryskulbekov isimli öğrenci ise idam cezasına mahkum olur ve infaz edilir. Merkez meydanındaki göstericileri dağıtma sırasında bazı kaynaklara göre 54 öğrenci ölmüştür ve binlerce öğrenci ağır yaralanmıştır. Kaymmunar Tabey, **Kaysar Ruhtu Kazak,** Almaty, Jalyn Baspası, 1994, s. 14.

[424] Eşref Raşidov, Özbekistan Komünist Partisinin 1959-1983 yılları arasında birinci sekreteri olmuştur. 1983 sonrasında Andropov'un Orta Asya ülkelerindeki yolsuzlukla mücadele kampanyasında en çok hedef alınan siyasal figürdür. Bundan dolayı Orta Asya ülkelerinde siyasal kabilecilik temelinde yolsuzluk işine karışanlar ***"Raşidovşina" (raşidovculuk)*** ile itham ediliyordu.

[425] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 177.

[426] O. Senatova, **a.g.e.,** s. 64.

1983'te Özbekistan'da *Semerkand-Çizak hizbinin* yerine *Fergana hizbi,*[427] Kazakistan'da *Büyük Orda'nın*[428] yerine iki 'rakibi' (*Orta Orda ve Küçük Orda*) getirildi. Leninabadlılar'ı denetlemek için Tacik güvenlik aygıtına Pamiri'ler[429] yerleştirildi. Ama tam bu anda Moskova en büyük hatasını yaptı: aşiretlerin ve bölgelerin kendi aralarındaki çekişme pekala gerçekse de, ***bir ulusal siyasal mekan oluşmuştu*** ve Moskova'ya karşı bir dayanışma vardı. Aşiret mücadeleleri artık gizli veriliyordu ve iktidarı Moskova'da arayanlar da sözsüz bir anlaşmayı çiğnemiş sayılıyordu. Ruslar bölge ve aşiret hizipçiliğinin (Tacikistan dışında) modern bir milliyetçiliğin yükselmesiyle karşıtlık içinde olmadığını anlayamadılar. 1983-1987 tasfiyesi, siyasal sınıfla halk arasında bir çıkar cemaati oluşturdu. Üstüne üstülük Orta Asya'lı *apparatçikleri* Moskova'ya karşı milliyetçilik kartını oynamaya zorladı.[430] *Apparatçikler,* Moskova'yı, Brejnev usulü bir karşılıklı yarar ilişkisi kurmayı artık denememekle suçluyordu: Siyasal ve ideolojik sadakat karşılığında, yerel iktidar ve buna bağlı avantajların aktarımına dayanan bu ilişki artık kopmuştu. İşbirliği parçalanmıştı. Yolsuzlukla mücadele ve *Perestroyka,* Ruslaştırmanın ve boyun eğdirmenin araçları gibi görüldü.

Moskova güneyin glasnosta engel gibi görülen siyasal kültürünü hedef aldı: halbuki bu siyasal kültür (ki Stalin döneminde Sosyalizmin kurulması karşısında bir engel olarak algılanmıştı) ilgili kişiler tarafından kendi kimliklerinin bir savunusu olarak

[427] ***Semerkand-Çizak hizbi*** ve ***Fergana hizbi*** Özbekistan'ın siyasal hayatında egemen iki güçtür. Bu iki siyasal hizip, Sovyetler Birliği tarafından yıllaradır bir birine karşı dengelenerek Ruslar tarafından oynanmıştır.
[428] Kazakistan'ın Sovyet öncesi geleneksel siyasal hayatında etkili olan ***Büyük, Orta ve Küçük Orda*** Kazakistan'ın yarı feodal göçebe toplumundan kalan kabile konfederasyonlarının adıdır. Bu siyasal kabilecilik Kazakistan'ın siyasal hayatında Sovyet döneminde de etkili olmuştur ve günümüze az da olsa etkisini sürdürmektedir.
[429] Tacikistan'ın siyasal hayatında kabilecilik temelindeki bölgecilik çok etkilidir. ***Leninabad*** ve ***Pamiri***, bir birine zıt iki bölgeci grubun adıdır.
[430] Olivier Roy, **a.g.e.,** s. 181.

görülüyordu.[431] 1983 tasfiyeleri, o zamana kadar her şeyden önce birer Sovyet yurttaşı gibi yaşayan kadrolar arasında etnik bir dayanışma doğurdu. Orta Asya ile Moskova arasında siyasal ayrılık ilk o zaman ortaya çıktı.[432]

Moskova, Rus milliyetçiliği adına *Sovyetizme* ihanet eder gibi görüldü. Yani Orta Asya ülkelerinin siyasal seçkinleri bağımsızlıkçı olmamışlardı; sadece tamamen Slavlaşmış olan bir Sovyet sisteminde yerlerinin olmadığını fark etmişlerdi. Moskova'dan onlara yöneltilen saldırılara rağmen siyasal ağırlıklarını kaybetmediler. Çünkü Orta Asya ülkelerindeki kamuoyu ortaya sürülmüş olan kozların farkındaydı. Bu tavır ışığında bir paradoksu açıklamak mümkün hale geliyor. Orta Asyalı yöneticilerin çoğu 1991 darbesini desteklemiş, ama sonraki birkaç ay içinde de komünist partileri kapatmıştı. Burada söz konusu olan şey oportünizm değildi: ya Brejnev'in SSCB'siydi istenen, yada bağımsızlık; sadece Rusların çıkarına işleyen bir Sovyet sistemine karşı çıkılıyordu.

Bu milliyetçi berraklaşma Orta Asya ülkelerinde hiziplerin ve bölgeciliğin oyununu etkilemedi ama bir dış iktidarın hizipler ve bölgeciliği kendi çıkarlarına göre yönlendirme kapasitesini sınırlandırdı. Gerçekten de Rus iktidarı artık hizipleri bir birine karşı yalnızca Tacikistan'da kullanabilecekti. Diğer cumhuriyetlerde esas etni, artık yabancı olarak algılanan her şeye karşı blok halinde davrandı.[433]

---

[431] Gleason Gregory, **Fealty and Loyalty: Informal Authority Structures in Soviet Asia,** *Soviet Stadies,* Cilt 43, no 4, 1991, s. 613.
[432] Gleason Gregory, **a.g.e.,** s. 618.
[433] Olivier Roy, **a.g.e.,** 182.

Orta Asya ülkelerinde 1983-1987 tasfiyeleri ulusal siyasal mekan ve ulusal siyasetin oluşumuna yönelik değişimin asıl başlangıcıdır. Bağımsızlığa kadar bu değişimin temel siyasal parametrelerini yukarıda açıklamaya çalıştık. Bağımsızlık bu değişime ivme kazandıran yeni bir dönemin başlangıcıdır. Fakat bu değişimin tarihsel ve siyasal temeldeki yalnız belirleyici ana nedeni de değildir. Bu tarihsel süreç aslında Sovyet sisteminin bizzat temelinde gerçekleşmeye başladığını yukarıda açıklamaya çalıştık. Fakat bağımsızlık sonrası siyasetin ulusallaşması ve yeni bir ulusal siyasal mekanın oluşmasına yönelik değişim oldukça hızlanmıştır.

Orta Asya'daki otoriter rejimlerin "demokrasi ve özgürlükler" bağlamında değerlendirildiğinde üç farklı tipinin olduğunu tespit etmiştik. Kırgızistan'da olduğu gibi "yumuşak otoriter rejim" ve Kazakistan, Tacikistan'da olduğu gibi "otoriter rejim, diğeri de Özbekistan ve Türkmenistan tarafından temsil edilen "neo-totaliter rejimlerdir.

Neo-totaliter rejimli Özbekistan ve Türkmenistan'da siyasal kontrol oldukça serttir. Hemen hemen hiçbir muhalefet grubunun siyaset yapmasına müsaade edilmemekte, rejime muhalefet eden liderler ise ya cezalandırılmakta ya da ülke dışına kaçmak mecburiyetinde bırakılmaktadır. Özetle her iki ülkede de muhalefet siyasal arenadan silinmiştir. Keza; medya, devlet ve rejim tarafından sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmakta, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, örgütlere katılma özgürlüğü ve hatta yaşama özgürlüğü gibi demokratik prensipler rutin bir şekilde ihlal edilmektedir.

Otoriter rejimli Kazakistan ve Kırgızistan'da ise demokratik durum nispeten daha ılımlıdır. Her ne kadar zayıf ve etkisiz olsalar da, muhalefet grupları sıkı kontrol altında değildir. Neo-totaliter rejimlerle karşılaştırıldığında hem ifade özgürlüğü hem de basın yayın özgürlüğü Kazakistan ve Kırgızistan'da nispeten mevcuttu. Ancak bu ülkelerin tamamında anti-demokratik uygulamalarda bazı benzerlikler de söz konusudur. Örneğin, süper-başkanlık sistemi dört ülkenin de ortak özelliğidir. Dört devlet başkanı da parlamentolarını ya dikkate almamakta ya da keyfi olarak dağıtabilmektedir. Dört ülkede de sosyal, siyasal ve ekonomik alan lider ve etrafındaki küçük bir grup tarafından kontrol edilmektedir.

3.3. ULUSAL HUKUKUN OLUŞUMUNA YÖNELİK DEĞİŞİM

3.3.1. Orta Asya'daki ulus-devletlerin milli egemenlik çerçevesinde ulusal hukuk birliğine yönelik değişimi

Modern ulus-devlet, coğrafi bakımdan sınırları belli toplumlar üzerinde, daha gayri şahsi ve daha kamusal bir yönetim sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Bir dizi karmaşık kurumsal düzenlemeler ve bu düzenlemeleri icra eden bürokrasi görevlileri sayesinde devlet, yönetim gücünü toplum üzerinde kullanmaya başlamıştır. Bu niteliği ile, kendinden önce mevcut olan yerel ve özgül iktidar biçimlerinden ayrılmıştır. Hiç kuşkusuz, böyle bir devlet sistemi, toplumu tek elden ve belli bir merkezden idare etmeye elverişli bir hukuk sistemi ile işleyebilir. Ulusal hukuk olmaksızın, ulus-devlet yapısının kökleşmesi ve kurumsallaşması söz konusu değildir.[434]

[434] Mehmet Yüksel, **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye,** Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 57.

Tarihsel sürece bakıldığında, Orta Asya'daki ulus-devletlerin Sovyetler Birliği'nin totaliter rejimi içerisinde imal edilip geliştiği söylenebilir. Başka bir ifade ile totaliter Sovyet sistemi Orta Asya'daki ulus-devletlerin aynı zamanda kuruluş temelidir. Bu sistemin belirleyici özelliklerinden biri de, kural koyan ve bu kuralları hayata geçiren tekelci hukuk sisteminin mevcudiyetidir. Fakat hukuk önünde herkesin eşitliği gibi hukukun üstünlüğüne dayanan hukuk devleti kurmak Sovyet rejiminin temellerinde imkânsızdır. Egemen otorite veya başka bir değişle Sovyet Komünist Partisi sistem içerisinde hukukun bizzat kendisidir.[435]

Güçler ayrılığı ve bağımsız yargının hiç olmadığı ortamda egemen otorite hukuk dışı tekelci bir gücü elinde bulundurmaktadır. Sovyet devletinin totaliter rejim içerisinde yaptığı işlevlerden biri de şüphesiz yasa yapma, kurallar koyma ve düzeni sağlamaktır. Devlet, kamu adına bireyin belli biçimde davranmasını, belli davranışlardan kaçınmasını bir görev olarak talep etmekte ve bunu uygulayacak kurum ve mekanizmalara da sahip bulunmaktadır. Sovyetler Birliği muazzam bir hukuk kuralları yığını ile yönetilmesine rağmen bir hukuk devleti değildir.[436] Bağımsız yargının olmadığı bir ortamda hukuk devletinden bahsetmek mümkün değildir. Bu durum Orta Asya ülkeleri için de geçerlidir.

Orta Asya ülkeleri bağımsızlık sonrasında ulus-devletin temel vasıflarından olan hukuk birliğini sağlamaya ve ulusal hukuk düzeni oluşturmaya başladığında çok büyük sıkıntılar yaşamasına rağmen Sovyet rejiminden miras aldığı bazı avantajları

[435] O. Senatova, **Regionalnıy avtoritazim na stadii ego stanovleniya** – T. Zaslavskaya (red), Tranformatsya Postsovetskogo Prostranstva, Aspekt-Press, Moskva, 1996, s. 57.
[436] V.Y. Gelman, **Postsovetskiye politiçeskiye transformatsii, nabroski k teori,** 2001, www.i-u.ru/biblio/archive/gelman

da mevcuttu. Sovyetler Birliğinin kanadı altında muazzam bir şekilde ekonomik, siyasi, kültürel modernleşmesini gerçekleştiren Orta Asya ülkeleri, bağımsızlık aldıkları sırada çok güçlü ve merkezileşmiş devlet kurumlarına sahipti. Totaliter rejimden miras alan merkezileşmiş ve kurumsallaşmış devlet yapısıyla toplumsal düzenin sağlanması ve bunun için gereken hukuk birliğinin veya ulusal hukuk sisteminin oluşturulması Orta Asya ülkelerinde bağımsızlık sonrası en önemli hedeflerden biri olduğu mevcut iktidarlar tarafından kabul edilmiştir.[437] Orta Asya ülkelerinde ulusal hukuk sistemi oluşturulmasını hızlandıran faktörleri şöyle sıralamak mümkündür.

1. Sovyetler Birliğinden miras kalan merkezileşmiş ve kurumsallaşmış devlet yapısının varlığı ulusal hukuk sisteminin oluşumunu hızlandırmıştır;
2. Orta Asya'daki mevcut iktidarlar ülkelerinin bağımsızlığını pekiştirmek ve kendi iktidarlarının meşruiyetini sağlamak amacıyla sosyalist düzenden kalan hukuk sisteminin (hukuk kuralları) yerine ulusal hukuk sistemi oluşturmak amacıyla köklü hukuk reformları gerçekleştirmiştir. Bu amaçla yeni yasama organları aracılığıyla Batı ülkelerinden yabancı hukuk alımı (resepsiyon) çalışmaları hızlanmıştır.
3. Sosyalist düzenden piyasa ekonomisine geçiş yapan Orta Asya ülkeleri[438] serbest piyasanın da dayatmasıyla hukuk birliğini sağlamak için hukuki reformlar gerçekleştirmişlerdir. Serbest piyasanın talepleriyle Sovyet

[437] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 318.
[438] Orta Asya ülkelerinin hepsi 1991deki bağımsızlıklarından sonra bazılarında hızlı bazılarında yavaş ta olsa serbest piyasa sistemini anayasal olarak benimsemiş ve bunun için gereken siyasi, hukuki ve ekonomik reformları başlatmıştır.

döneminde hiç olmayan yeni, medeni, ticaret, çalışma ve emek, bankacılık vs. kanunlar yürürlüğe girmiştir.[439]

4. Orta Asya ülkelerindeki siyasal iktidarlar kendi meşruiyetinin uluslar arası camia tarafından da tanınmasını sağlamak için Sovyetlerden miras kalan keyfi ve kişiselleşmiş yönetimin yerini hukuka dayanan demokratik yönetime bırakması bakımından tartışmalı da olsa hukuki reformlar gerçekleştirmiştir.
5. Orta Asya ülkeleri Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra çok büyük boyutta ekonomik çöküş yaşamıştır. Ekonomik krizden çıkmak için iktidarlar yabancı sermaye getirmek amacıyla ulusal hukuk düzeninin sağlanmasına yönelik köklü hukuk reformları gerçekleştirmiştir.
6. Anayasalarında demokratik, laik ve hukuk devleti ibarelerine yer veren bütün Orta Asya ülkeleri hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan bağımsız yargı oluşturmak amacıyla yargı sistemlerinde tartışmalı da olsa reformlar gerçekleştirmiştir.[440]

Orta Asya ülkelerindeki bağımsızlık sonrası hukuksal değişim otoriter rejimlerin gölgesinde gerçekleşmektedir. Orta Asya ülkelerinin hepsinin anayasalarında devletin niteliği sıralanırken "hukuk devleti" ibaresi yer almaktadır. Fakat Orta Asya ülkelerindeki mevcut otoriter rejimlerin hukuk devleti niteliğine çok uzak olduğu bellidir. Orta Asya ülkelerinde Sovyetlerden kalan yönetim tarzına bakılırsa siyasal iktidarın icraatlarının hep kanunlar aracılığıyla gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakılırsa "kanun (polis) devleti" olduğu inkar edilemez. Şimdi hukuk devleti ve kanun (polis) devleti kavramlarının arasındaki geçişkenliği

[439] J. Anderson, **a.g.e.,** s. 321.
[440] J. Anderson, **a.g.e.,** s. 322.

gözden geçirerek sonra Orta Asya ülkelerinin kanun devleti niteliğinden hukuk devletine geçmesinin temellerini irdeleyeceğiz.

Hukuk devleti, tüm eylem ve işlemlerinde hukukun genel ilkelerine bağlı kalan ve meşruiyetini de bu bağlılıktan alan devlet türüdür. Ancak burada "kanun (polis) devleti" ile "hukuk devleti" arasında bir fark olduğunun altı net bir şekilde çizilmelidir. Kuşkusuz tüm devletler, yönetim işlevlerini yerine getirirken bazı normatif kurallar belirleyerek belirli sınırlar içerisinde kalabilir. Hukuk devletini, geniş anlamlı olarak yorumlayıp kanun devletiyle özdeş olarak gördüğümüzde belirli yasal düzenlemeler getirip, kendi koydukları düzenlemelere uyan tüm devletleri hukuk devleti olarak değerlendirmek mümkündür. [441] Bu anlamda Sovyetler Birliği ve şimdiki Orta Asya ülkeleri de hukuk devleti sıfatını taşımaktadırlar. Oysa hukuk devleti iktidarı sınırlandırılmış ve vatandaşların tüm hak ve özgürlükleri güvence altına alınmış bir devlettir. Ayrıca hukuk devleti kuvvetler ayrılığı ilkesi gereği kendi edimleri sonucu ortaya çıkan sonuçların yargı denetiminden geçmesine izin vermeli ve kendi uygulamaları ile yargı kararları arasında çelişki olduğunda yargı kararlarına uymalıdır.

Yukarıdaki tasnif gereği Orta Asya cumhuriyetleri birer kanun (polis) devletleridirler. Fakat hukuk devleti oluşturmaları bakımından önünde duran engel veya olumsuz faktörleri şöyle sıralamak mümkündür.

1. Sovyetler Birliği döneminden kalan güçlü otoriter yönetim geleneğinin kökleşmesi;

[441] Mümtaz'er Türköne, (Editör), **Siyaset,** Lotus Yayınları, 4. Baskı, 2006, Ankara, s. 92.

2. Mevcut kişiselleşmiş otoriter sistemlerin temelinde kuvvetler ayrılığı mekanizmasının işleyememesi ve cumhurbaşkanının muazzam yetkileriyle bağımsız yargının oluşmasına imkan tanımayacak kadar rejimin otoriter nitelikte olması;
3. Parlamenter geleneğin olmayışı ve neticede Orta Asya ülkelerinde yasama meclisleri cumhurbaşkanlarının reel iktidarları karşısında yasama fonksiyonlarını yerine getiremeyişi;

3.3.2. Orta Asya cumhuriyetlerinde ulus-devlet bağlamında anayasal değişim

Orta Asya ülkeleri 1991'deki Sovyetler Birliğinin nihai olarak dağılmasının az öncesinde peş peşe bağımsızlık ilanlarını gerçekleştirdiler. Bağımsızlığın hemen akabinde her cumhuriyet yeni anayasalarını kabul ettiler. Orta Asya ülkelerindeki Sovyetlerden kalan yönetim geleneğine veya otoriter yönetim tarzına çok fazla dokunulmaksızın yeni yönetim biçimi arayışı başladı. Bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya'daki siyasal iktidarlar yeni cumhuriyetlerin anayasal sisteminin temel hedefinin Batıdaki gelişmiş demokrasilerin anayasal yapısı olduğuna dair genel görünüm mevcuttu. Bu amaçla Orta Asya ülkelerindeki yeni anayasalar hep Batı Avrupa'dan, özellikle Fransa Anayasal sistemine benzer bir anayasal sistem öngörülmeye başladı.[442]

Yeni anayasal sistem modelinin Batı Avrupa'dan alınması siyasal iktidarlar için iki yönden fayda sağlamıştır: Birincisi, ülke içindeki iktidarlarının meşruiyetini pekiştirmek için kökleşmiş Sovyet ideolojisini parçalamak icap etmekteydi. Bu

[442] J. Anderson, **a.g.e.,** (1997), s. 324.

açıdan Sovyet döneminin totaliter sistemi karalandı ve toplum için demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğu savunuldu. Bu amaçla Batı Avrupa örnek alınarak yeni anayasal ve yönetim yapısının oluşturulmaya başladığı fakat yeni sisteme geçmek birden mümkün olmayacağı ve arada bir geçiş dönemi süreci olacağı öne sürüldü. Yeni anayasal yapının dünyanın en ileri demokrasileri örnek alınarak oluşturulmaya başladığı tezi siyasal iktidarların halk tarafından büyük destek almasını sağlamıştır. İkincisi, Sovyet dönemindeki demir perdeyi yırtıp uluslar arası toplum tarafından tanınması Orta Asya'daki siyasal iktidarların dış politikadaki temel hedefleri olmuştur. Özellikle Batı ülkeleriyle ilişkilerin iyi olması iktidarlarının meşruiyeti bakımından büyük bir önem taşımaktaydı. Bu bakımdan Batı Avrupa ülkelerinin anayasalarına benzer yeni anayasalar kabul edildi.[443]

Orta Asya cumhuriyetleri anayasal model olarak Fransız sistemini benimsemiştir. Bunun nedeni ise Fransa'nın üniter devlet yapısı ve başkanlık sistemine sahip Batı Avrupa ülkesi olmasından kaynaklanmaktadır. Parti birinci sekreterlerinin reel iktidarlarının otoriter yönetimi geleneği kökleşmiş Orta Asya ülkelerinin yönetim geleneğini fazla aşındırmadan başkanlık sistemiyle sentezlemek düşüncesi hakim olmuştur. Parlamenter sistemi hiçbir ülke benimsememiştir. Zaten parlamenter geleneğin olmayışı da bunu zorlaştırmaktaydı. Orta Asya cumhuriyetleri anayasal sistemlerinin değişimini genel olarak üç döneme ayırmak mümkündür.

Birinci dönem. 1991–1994 dönemi. Bu dönemin temel özelliği Anayasaların yeni yapılması ve nispeten demokratik nitelikte olmasıdır. Bu dönemde Orta Asya

[443] J. Anderson, **a.g.e.,** (1997), s. 325.

ülkelerinde otoriter rejimler daha güçlenmemiştir. "Perestroyka"dan başlayan demokrasi dalgası hala tüm Orta Asya toplumlarında etkilidir. Siyasal hayatta muhalif güçler vardır. Fakat siyasal iktidarlar ülkelerindeki ekonomik, siyasi ve toplumsal istikrarsızlık ortamından dolayı kontrolü tam olarak sağlamış değildirler. Bağımsızlık sonrası dönemde "Perestroyka"dan esinlenen demokratikleşme dalgası yavaşça siyasal iktidarların ulus-devlet olmak için demokratik reformlardan tasarrufta bulunmaya yönelik taleplerinin yükselmeye başlamıştır. Yeni anayasalar ve benimsenmiş anayasal yapının eski yönetim tarzıyla uyum sağlayamadığı ve siyasal iktidarların sürekli "güçlü" bir yönetim talebinde bulunarak anayasaları değiştirmekten yana olduğu ve toplumda çatışma ve kaos ortamı oluşma riskinin yüksek olduğu tezinin siyasal iktidarlar tarafından ısrarla öne sürülmeye başlaması dikkat çekmektedir.

İkinci dönem. 1994–2000 dönemi. Bu yıllar kişiselleşmiş otoriter rejimlerin güçlendiği, 1991'deki bağımsızlık sonrası dönemin anayasalarının değiştirildiği veya yeni anayasalar kabul edildiği (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) dönemdir. Fakat uluslar arası toplumun özelikle ABD ve Avrupa Birliği'nin demokratikleşme ile ilgili baskısı artmıştır.

1990'lardaki etnik çatışma veya toplumsal gerginlik gibi olaylar azalmıştır, siyasal iktidarlar yeni anayasal değişikliklerle muazzam yetkilerle donatılmıştır ve ülkedeki kontrolü tamamen ele geçirmiştir. Bu dönemde Orta Asya ülkeleri zengin doğal kaynaklarıyla küresel güçlerin dikkatini çekmeye başlamıştır.

Bu dönemin temel özelliklerinden biri de ulus-devletleşme sürecinde Orta Asya ülkelerinin temel reformları gerçekleştirmesi ve bunu da ülkedeki "egemen etni" temelinde uygulamaya başladığı dikkat çekmektedir. Ulusal ordu, güvenlik güçleri, ulusal eğitim, ulusal para birimi, ulusal sınırların tescil edilerek toprak bütünlüğünün sağlanması, ulusal siyasetin ve siyasal aktörlerin oluşması, ulusal dil reformu gibi ulus-devletleşmenin temelleri bu dönemde atılmıştır veya güçlenmeye başlamıştır.

Üçüncü dönem. 11 Eylül 2001 olayı sonrası bir dönemdir. ABD'deki 11 Eylül olayları dünyadaki jeopolitik dengelerin alt üst olduğu bir süreçtir. Bu olay, Orta Asya ülkelerini de temelden etkilemiştir. Artık terörle mücadele için uluslar arası koalisyonun bir parçası olan Orta Asya ülkeleri Afganistan'la sınır komşusu olmasından dolayı jeopolitik önem kazanmıştır. ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri Orta Asya ile ilişkilerde eskisi gibi demokrasi ve insan haklarını ön palana çıkarmaktan vazgeçip terörle mücadele ilişkilerde esas konu olmuştur. Orta Asya ülkelerinden ikisi (Özbekistan ve Kırgızistan) ABD'ye askeri amaçlı hava üsleri kiraya vermiştir. Kazakistan ise acil durumlarda Kazakistan askeri hava üslerinin ABD tarafından kullanılmasına izin vermiştir. Orta Asya ülkelerinin Batı ile ilişkilerinde demokrasi ve insan haklarının öncelikli konumdan çıkması bu ülkelerdeki siyasal iktidarların üçüncü anayasa değişikliğine giderek otoriter rejimlerinin daha da güçlenmesini sağlamıştır.

Bu dönemde ulus-devletleşme süreci tamamlanmıştır. Tacikistan ve Türkmenistan gibi Sovyet döneminde bile ulusal kimliğin oluşması bakımından çok zayıf ülkelerde Tacik ve Türkmen ulusal kimliği oluşmuştur. Artık iş başındaki otoriter rejimler daha

güçlenmiştir ve demokratikleşme reformları ciddi bir şekilde gerileme söz konusudur.

Orta Asya ülkelerindeki hukuk devleti inşası bu ülkelerin demokratikleşme sürecinin bir parçasıdır. Orta Asya cumhuriyetleri de demokratik devlet ilkesine anayasalarında yer vermişlerdir. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. maddesi, Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. maddesi, Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. maddesi ve Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. maddesi ait oldukları devletleri demokratik devlet olarak nitelemişlerdir.

Diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında, Kırgızistan Anayasası daha kapsayıcı bir vatandaşlık veya siyasal çoğulculuk sistemi öngörmektedir. Örneğin, Kazak Anayasası'nın birinci maddesinde "Cumhuriyetin Kazak Milleti tarafından kurulan bir devlet olduğu" belirtilirken, Kırgızistan Anayasası'nın aynı maddesi "Bağımsızlığın Kırgızistan halkı tarafından sağlandığı" dile getirilmektedir.[444]

Ernest Gellner'in "Nations and Nationalism" adlı eserinde ilk kez kullanarak kavramsallaştırdığı "civil" konsepti etnic milliyetçiliğe karşın oluşturulan, "civil" milliyetçilik, etnik ve kültürel çeşitliliğin ortak siyasi idealler çerçevesinde bir milleti teşkil etmek üzere birleştirilebileceğini ifade eder. Etnik milliyetçiliğin, söylemde ve uygulamada, sadece bir etnik unsuru ön plana çıkaran dışlayıcı yaklaşımına karşın, "civil" milliyetçilik, anayasal vatandaşlığa dayalı, din, dil, mezhep, etnisite ayrımı yapmaksızın bir ülke üzerinde yaşayan ve vatandaşı olan tüm bireyleri kapsayıcı bir anlayışı öngörür. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde demokrasi ve milliyetçilik

[444] Olcott, M. B., **Democratization and the Growth of poltical Participation,** (eds.), Karen Dawisha, Bruce Parrot, **Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and Caucasus,** Cambridge University Pres, Cambridge, 1997, s. 82.

anlayışının Anayasalarında yansıtılan söylemlerden de anlaşılacağı üzere, nüfusunun neredeyse yarısının Kazak etnik grubuna mensup olmadığı Kazakistan'ın etnik-merkezli vatandaşlık yaklaşımına karşın; Kırgızistan, daha medeni ve kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışını idame ettirme çabasındadır. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Kırgızistan'da da ülkenin ismi yakın zamanda Kırgızistan Cumhuriyeti'nden daha etnik anlamlı Kırgız Cumhuriyeti'ne değiştirilmiştir. Bu da aslında Kırgızistan'da da sembolik de olsa etnikmerkezli ve Kırgız olmayan vatandaşlarına karşı dışlayıcı bir anlayışın hakim olduğunu göstermektedir.[445]

Kazakistan ve Kırgızistan'daki ılımlı atmosferin bir diğer etkeni ise bu ülkelerdeki siyasal iktidarlar siyasal desteklerini genelde kendi etnik gruplarından veya memleketlerinden alan Fransız sömürgesi Benin'deki durumdan farklı olarak, gerek Nazarbayev ve gerekse de Akayev tüm etnik gruplardan belli ölçülerde siyasal destek almaktadır. Her ne kadar Nazarbayev siyasal desteğini büyük oranda Kazak etnik grubundan alıyorsa da birçok Rus kökenli Kazakistan vatandaşı nezdinde çok etnikli Sovyet geçmişinin önemli bir figürü olarak görülmekte, dolayısıyla yeni nesil Kazak siyasal elitine oranla Nazarbayev daha fazla diğer etnik gruplardan siyasal destek almaktadır. Diğer bir değişle, bir taraftan Kazak etnik grubuna ait olması diğer taraftan kariyerini eski Sovyetler Birliği'nde yapmasının getirdiği ikili kişiliği, Nazarbayev'in siyasal olarak daha rahat hareket etmesini sağlamaktadır. Aynı şeyler, belki de fazlası, Akayev için de geçerlidir.[446]

[445] Orta Asya ülkelerinde demokrasi ve milliyetçilik anlayışına ilişkin ayrıntılı bilgi için **bkz.** Bingöl Yılmaz, **Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia,** Asian Ethnicity, vol. 5, No. 1, February 2004, s. 43-60.
[446] J. Anderson, **a.g.e.,** s. 324.

Orta Asya ülkelerinde şimdiye kadar Kırgızistan istisna edilirse tam anlamıyla özgür ve rekabete dayalı seçim yapıldığını söylemek mümkün değildir. Seçim sonuçlarında anayasal ilkeler Özbekistan ve Türkmenistan'da çok daha ciddi bir şekilde ihlal edilmiş ve edilmeye devam etmektedir. Doğrusu bu iki ülke "minimalist demokrasi" anlayışlarının dahi çok uzağındadır. Hem Özbekistan'da hem de Türkmenistan'da seçimler demokratik oylama usullerinden ve gerçek anlamda parti rekabetinden tamamıyla yoksundur. Özbek lider İslam Kerimov ve Türkmen lider Saparmurad Niyazov iktidarlarını garanti altına almak için şiddette başvurmaktan dahi çekinmemişlerdir.[447]

Orta Asya'daki demokrasinin durumuyla ilgili kötümserlik, aslında sadece otoriter liderlerin koltuklarına sıkı sıkıya sarılmaları ve her defasında süreleri dolmak üzereyken görev sürelerini uzatmalarından kaynaklanmamaktadır. Adil ve rekabete dayalı seçimlerin yokluğu da bir tarafa, demokrasinin geleceği ve devamı için herhangi bir kurumsal değişikliğe de gidilmediği gibi, bununla ilgili bir niyet emaresi de yoktur. Bruce Pannier'in de haklı olarak belirttiği gibi, "Orta Asya liderleri demokrasinin uygulanması bağlamında Batılılardan çok az şey öğrenirken, onun taklit edilmesi veya manüpüle edilmesi konusunda birbirlerinden çok şeyler öğrenmektedirler".[448]

Fakat bu ülkelerin bağımsızlık sonrası siyasal değişimine bakıldığında demokratikleşme hep dış dinamiklerle gerçekleşmiştir. Özellikle ABD'nin 11 Eylül'e

---

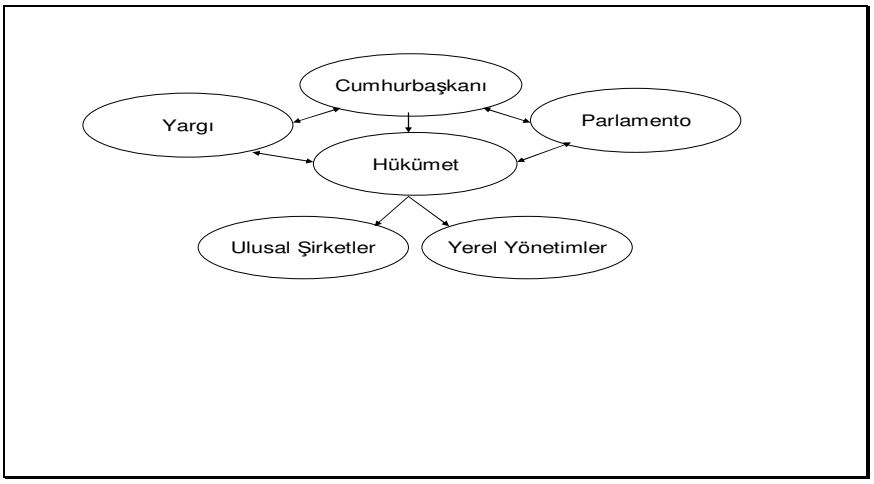
[447] O. Senatova, **Regionalnıy avtoritazim na stadii ego stanovleniya** – T. Zaslavskaya (red), *Tranformatsya Postsovetskogo Prostranstva,* Aspekt-Press, Moskva, 1996, s. 64.
[448] Pannier, B., **Central Asia: Elections Fail Democracy Test,** RFE/RL, Prague, March 31, 2000, www.rferl.org

kadarki ve Avrupa Birliği'nin dayatmaları demokratikleşme sürecinde en önemli itici unsur olmuştur. Siyasal iktidarlar bir taraftan uluslar arası toplum tarafından meşruiyetini korumaya çalışarak dışarıdan gelen demokratikleşme dayatmalarına tamamen kapalı kalamazken diğer taraftan ülkelerinin gelişmiş demokrasiler olması için uzun bir geçiş dönemi sürecini atlatması gerektiği ve ülkelerinin tarihsel özellikleri gereği farklı bir demokrasi modeli veya Orta Asya'da kavramlaşan otoriter demokrasi tezini ısrarla savunmaktadır.

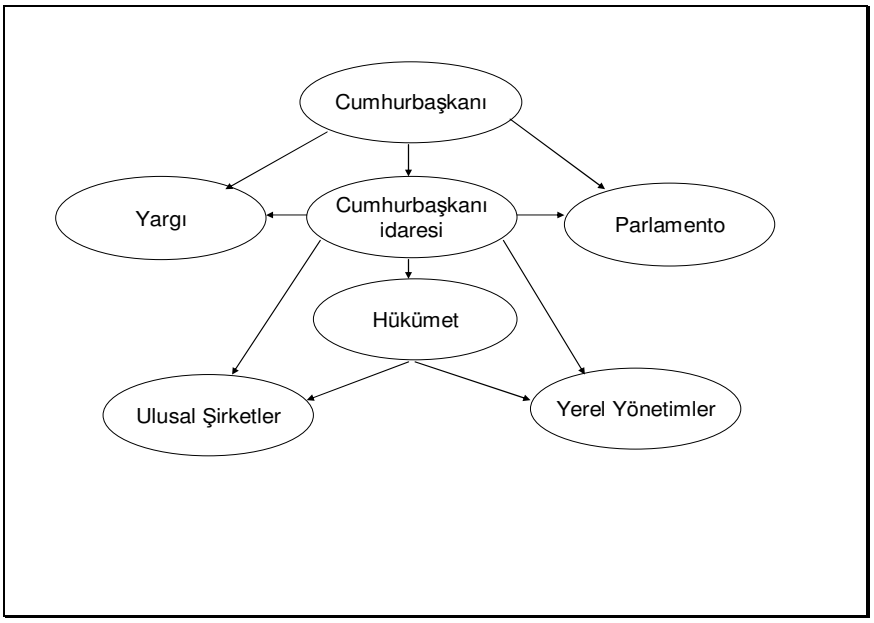
Yukarıda tespit ettiğimiz üç anayasal değişim döneminin temelinde Orta Asya ülkelerinde ikircikli bir anayasal yapı ortaya çıkmıştır. Başka bir tabirle "ikiyüzlü" anayasal yapı söz konusudur. Bu ülkelerin anayasalarına bakıldığında Cumhurbaşkanının muazzam yetkileriyle otoriter rejim tablosu ortaya koymasına rağmen yazılı anayasa kurallarına göre yine de siyasal yarışmacılığı dayanan, demokratik bir sistemin söz konusu olduğu görülecektir. Fakat mevcut gerçek ve fiili yönetim yapısında yazılı anaysa kurallarındaki sistemin dahi çok gerisinde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu tablo bu ülkelerin otoriter veya neo-totaliter rejimlere sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan bu ülkelerin Anayasal sistemindeki değişimi incelerken bu husus dikkate alınmalıdır. Yazılı anayasa kurallarını araştırma verileri olarak kullanarak, bu ülkelerin anayasal sistemleri hakkında doğru bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu bakımdan yazılı anayasa kurallarına göre şekillenen yönetim sistemiyle birlikte fiili gerçek yönetim yapısını, önce doğru tespitini yapıp sonra bu tespitleri veri olarak kullanarak bu ülkelerin anayasal değişimi ve bunun ulus-devletleşme süreciyle ilişkisi hakkında sağlıklı sonuca ulaşabiliriz.

Bu bakımdan Orta Asya ülkelerinin anayasal yapısının değişimi ve bunun ulus-devletleşme süreciyle ilişkisi hakkında bir sonuca varmak için şu yöntemi kullanacağız: 1. Yazılı anayasalarına göre bu ülkelerin yönetim yapısını tespit edeceğiz. (Tespit yaparken veri olarak Anayasa ve Anayasal Kanunlarını kullanacağız). 2. Yazılı anayasalarda öngörülen yönetim yapısı ve siyasal rejimin uygulamadaki fiili durumunu tespit edeceğiz. (Tespit yaparken veri olarak siyasal iktidarların icraatlarını ve faaliyetlerini ve bu faaliyetlerinin yazılı anayasalara ne kadar uygun olup olmadığını inceleyen araştırma ve akademik çalışmalar kullanılacaktır). 3. Yazılı anayasada öngörülen yönetim sistemi ve siyasal rejimin uygulamadaki yansımasının karşılaştırmadan aldığımız sonuçlarla bunun ulus-devletleşme süreciyle etkileşimi ve ilişkisi hakkında bilimsel sonuçlar yapmaya çalışacağız. Aşağıdaki tablolarda Orta Asya ülkelerindeki yazılı anayasalara göre yönetim yapısı ve siyasal rejim ve bunların uygulamadaki yansıması hakkında genel bir görünüm şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu genel tablo ileride ülkeleri tek tek imcelediğimiz zaman daha somut örneklerle ele alınacaktır.

Tablo 3. Orta Asya ülkelerinde anayasada öngörülen yönetim şekli

Tablo 4. Orta Asya ülkelerindeki mevcut fiili yönetim şekli

Orta Asya ülkelerindeki anayasal değişimin bütün boyutlarını kapsayacak inceleme yapmak konumuzun dışındadır. Konumuz sadece bu ülkelerin ulus-devletleşme sürecinin bağımsızlık sonrası yeni ve son aşamaya girmesinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkan anayasal değişimin sadece bu boyutunu incelemek ve sonuç çıkarmaktır. Bu bakımdan Orta Asya ülkelerinde bağımsızlık sonrası gerçekleşen anayasal değişim gibi çok geniş bir alandan ulus-devletleşmeye yönelik unsurlarını mercek altına almaktır. Orta Asya ülkelerindeki anayasal değişimin ulus-devletleşmeye yönelik unsurları olarak belirlediğimiz çalışma alanları şunlardır.

Birincisi. Ulus-devletin temel yapısal unsurlarından olan şiddet araçlarının tekelleşmesi ve iktidarın merkezileşmesi olgusudur. Bu, iktidarın merkezileşmesi olgusu Orta Asya cumhuriyetlerinde bağımsızlık sonrası dönemde otoriter veya neo-totaliter rejime kadar geçişkenlik gösteren geniş bir alana kadar yayılmıştır.[449] Bağımsızlık sonrası dönemde Sovyetler Birliğine doğrudan bağlı olan bazı alanların açılması, örneğin ulusal ordunun oluşturulması, ulusal güvenlik biriminin oluşturulması vs bütün bunlar iktidarın ulusal nitelikte merkezileşmesi sürecini oluşturmaktadır. Bu yüzden anayasal değişimin ulus-devletleşmeye yönelik unsurlarını araştırırken otoriter rejimlerin oluşması ile iktidarın merkezileşmesi arasında bir paralel bağ kurarak inceleyerek doğru sonuca varmak mümkündür. Ülkeleri tek tek incelerken özellikle bu ülkelerdeki Cumhurbaşkanlığı yönetimi sisteminin otoriter rejime dönüşmesinin anayasal değişimle orantısı ve ilişkisine dair

[449] Pannier, B., **Central Asia: Elections Fail Democracy Test,** RFE/RL, Prague, March 31, 2000, www.rferl.org

bu ülkelerdeki mevcut anayasal düzen hakkında ampirik bilgiler elde ederek bu belgelerden sonuç almaya çalışacağız.

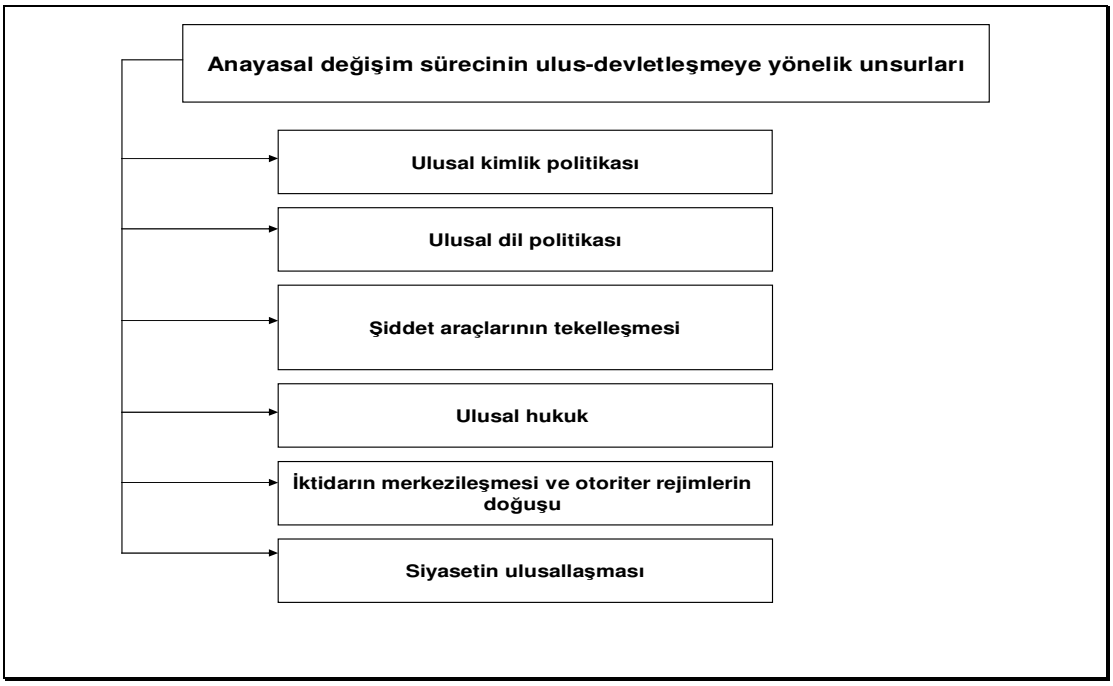
İkincisi. Anayasal değişimin ulus-devletleşmeye yönelik bir diğer önemli unsuru bu ülkelerin "egemen etni" temelinde ulusal kimlik icat ederlerken bu kimlik politikalarını nasıl ve hangi gerekçelerle anayasal veya hukuki kimlik olan vatandaşlık çerçevesine oturttuğu hususudur. Beş ülkede hemen hemen aynı uygulama sadece bazılarında sert kimlik politikaları (Özbekistan, Türkmenistan) bazılarında ise (Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) daha ılımlı olarak gözükmektedir.[450] Ülkelere dair özel ve ampirik araştırma verilerinde bunlar daha somut olarak ele alınacaktır.

Üçüncüsü. Dil politikasının anayasal olarak güvenceye alınması hususudur. Bu unsur Orta Asya ülkelerinde ulus-devletleşmenin en önemli bir boyutudur. Çünkü temelde bu ülkelerde milliyetçilik politikaları genelde dil üzerinden yapılmaktadır. Bu politikalar üzerinden oluşan siyasi kimlik ve bu kimlik üzerine bina edilen siyasi gruplaşmalar aynı zamanda otoriter rejimlerin en az muktedir ve etkili olduğu alanlardır. Genelde yıllardır hakimiyetini pekiştirmiş olan Rus dili karşısında ulusal dilin statüsü meselesidir. Ulusal dillerin statüsü anayasal olarak güvence altına alınması ve anayasal değişimle bu statülerin hukuk tarafından nasıl topluma empoze edilişi Orta Asya ülkelerindeki en keskin taraftarı olan siyasi mücadeleden ibarettir. Dil politikalarının anayasal değişimin bir parçasına dönüşmesi aynı zamanda ulusal kimlik politikası ile de ilişkilidir.

---

[450] Kaiser, Robert J. **"Ethnic Demography and Interstate Relations in Central Asia."** In *National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia*, ed. Roman Szporluk, 230-65. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1994.

Tablo 5. Orta Asya ülkelerinde anayasal değişimin ulus-devletleşmeye yönelik temel unsurları

3.3.2.1. KAZAKİSTAN

Yazılı Anayasaya göre yönetim yapısı ve siyasal rejim. Kazakistan 25 Ekim 1990 yılında daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce "Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Egemenlik Beyannamesi"ni ilan etti. Bu beyanname Kazakistan'daki bağımsızlık sonrası anayasal düzenin temelini atan bir belgedir. Bir sene sonra 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlıktan bir sene bir ay zaman zarfı geçtikten sonra Kazakistan'ın ilk Anayasasını dönemin Yüksek Sovyet'i (Parlamento) kabul etti. Kazakistan'ın anayasal sistemini incelemeden önce

kısaca anayasal değişim dönemlerine göz atmakta fayda var. Kazakistan'daki anayasal değişimin kronolojik ve tarihsel dönemlerini aşağıdaki tabloda temel noktalarıyla ele alarak değerlendirmeye çalıştık.

Tablo 6. Kazakistan'daki ulus-devlet inşası bakımından Anayasal değişim süreci

Değişim dönemleri	**Değişimin hedefi**	**Değişimin meydana getirdiği sonuçlar**
1993 Anayasası dönemi	Bağımsızlığı pekiştirmek için ülkede ulusal hukuk birliğini sağlamak; Kazakistan'da yaşayan herkes için "Kazakistan vatandaşı" statüsüyle yeni hukuksal ve ulusal kimlikle yurttaşları yeni bir ulus-devletin çatısı altına almak; "egemen etni" olarak Kazakların ve Kazak dilinin statüsünü pekiştirmek;	Kazakistan'da hukuk birliğinin sağlanmasına yönelik yeni hukuksal reform süreci başladı. Ulusal hukuk sisteminin temelleri atıldı. Kazak dilinin devlet dili olması hukuki güvence altına alındı. Anayasa, ülkedeki en temel hukuk kaynağı olarak belirlendi ve tüm yasaların Anayasaya uygunluğunu sağlamak amacıyla Yargı, Yasama ve Yürütme organları yeni bir hukuksal tarama sürecini başlattı.
1995 Anayasası dönemi (1995-1998)	Kazakistan'da ulus-devlet inşasını hızlandırmak için kabile ve etnik kimliklerle parçalanmış idari yönetim yapısını merkezileştirmek ve otoriter nitelikteki başkanlık rejimine anayasal dayanak sağlamak;	Kazakistan'daki parçalanmış iktidar ve yönetim yapısı merkezileşmiştir. Ülkenin etnik ve aşiret kimliğine dayanan yerel yönetimleri merkezi iktidarın kontrolü altına alınmıştır. Kazak dilinin hukuki statüsü daha da artırılarak devletin "Kazaklaşma" süreci başlamıştır.
1998 Anayasa değişikliği dönemi (1998-2001)	Kazakistan'da başkanlık sistemini güçlendirmek; iktidarın oldukça merkezileşmesini sağlamak;	Kazakistan'da bağımsızlık sonrası yaşanan kargaşa sona ermiş, devlet ülkede tüm kontrolü ele geçirmiştir. Başkanlık sistemi yavaşça otoriter rejime doğru ilerlemiştir. Cumhurbaşkanı İdare Kurumu siyasal hayatın tam merkezine yerleşmiş. Yasama ve Yargı bu kurum karşısında etkisiz hale gelmeye başlamıştır. "Devletin Kazaklaşma" süreci hız kazanmıştır.

2001 Anayasa değişikliği dönemi (2001-2006)	Kazakistan'ın ekonomik olarak gelişmeye başlamasıyla serbest piyasa sistemini güçlendirmeye yönelik yeni reformlar sürecini başlatmak;	Kazakistan'da serbest piyasa sisteminin gelişmesi için gereken hukuki reformlar tamamlanmıştır. Ülkenin yükselen refah düzeyinin getirdiği avantajla tüm etnik gruplar yeni "Kazakistanlı" kimliğini kabul etmeye başlamıştır. Fakat devletin kazaklaşması ve Kazak dilinin statüsünün güçlenmesi devam etmiştir.
2007 Anayasa değişikliği dönemi	Kazakistan'ın ekonomik ve siyasi tam istikrara kavuşması, hızlı ekonomik kalkınma, halkın refah düzeyinin artması, fakat aynı zamanda BDT ülkelerinde "renkli devrimlerin" çoğalması sonucu siyasi iktidar hem içten hem dıştan birtakım demokratikleşme taleplerini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Yeni anayasal reformlar yapılarak cumhurbaşkanı yetkileri azaltılması ve Parlamentonun yetkilerinin güçlendirilmesi ve dolayısıyla yarı parlamenter sisteme geçiş yapılması hedeflenmiştir.	Süreç devam etmektedir. Fakat çok güçlü bir şekilde kurumsallaşmış başkanlık sistemi otoriter rejime dönüşmesinden dolayı yeni Anayasal reformlar gereği Parlamento etkinliğini sanıldığı kadar hızlı bir şekilde kazanamamıştır. Ülkede hala fiili olarak Cumhurbaşkanı tüm iktidarı tek başına elinde bulundurmaktadır.

Kazakistan'ın ulus-devlet olmaya yönelik anayasal değişimini esas olarak beş döneme ayırmak gerekir. Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi Kazakistan'da ulus-devlet inşası sürecindeki Anayasal değişimin esas noktası güçlü bir cumhurbaşkanı sisteminin oluşturulmasına ve geliştirilmesine yönelik gerçekleşmiştir. Çünkü bağımsızlık sonrası yaşanan kaos ve hukuksuzluk döneminde iktidarın merkezileşmesi cumhurbaşkanı sisteminin kurumsallaşarak ve güçlenerek otoriter rejime dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Aynı zamanda otoriter rejim, ülkedeki etnik ve bölgecilik kimliğiyle parçalanmış siyaseti ulusallaştırmıştır.

Kazakistan'ın ilk Anayasası 28 Ocak 1993 tarihinden itibaren 30 Ağustos 1995 yılına kadar kısa bir zaman zarfında yürürlükte oldu. 1993 Anayasası Kazakistan'da ulus-devlet inşasının hukuksal temellerini atmıştır. Bu bakımdan 1993 Anayasasının üç önemli özelliğini belirtmek lazım: 1. Kazakistan'da "egemen etni" olarak Kazakların anayasal olarak statüsünü pekiştirmiştir; 2. Kazakistan'ın başkanlık sistemiyle yönetilmesinin temellerini atmıştır. 3. Kazakistan'da en üstün hukuk normu olarak Anayasa'yı göstererek ulusal hukuk inşasının temelini atmıştır. Aynı zamanda en üstün hukuk kaynağı olarak Anayasa'nın belirlenmesi yürürlükteki tüm kanunların sadece Anayasaya uygunluğu durumunda geçerli olabileceği hükmüyle ülkede hukuk birliğini sağlamaya yönelik önemli adım atmıştır.

1993 Anayasa'sının Kazakları ülkenin "egemen etnisi" olarak vurgulaması çeşitli anayasa hükümlerine de yansımaktadır. Örneğin anayasanın giriş bölümünde "Biz Kazakistan halkı Kazak milletinin topraklarında yeni bir devlet kurarak" ibaresindeki *Kazak milletinin toprakları* cümlesi açık bir şekilde toprakların Kazak milletine ait olduğuna vurgu yapmaktadır.[451] Anayasanın bu hükmü Kazakistan'da şiddetli tartışmalara yol açmıştır. *Kazak milletinin topraklarında* ibaresinden dolayı ülkede yaşayan etnik topluluklar arasında özellikle en büyük iki etnik grup Kazaklar ile Rusların arasında etnik gerginliklere yol açmıştır.

1993 anayasası cumhurbaşkanı yetkisinin parlamento tarafından sınırlandırılması, bağımsız yargının faaliyetinin sağlanması, yasama meclisinin etkinliği bakımından oldukça demokratik bir anayasa olmasına rağmen o günün şartlarında işlevsel

[451] **Kazakstan Respublikası Konstitutsyası 1993,** Almaty, Jalyn baspası, 1994.

olamamıştır. Ülkedeki istikrarsız durum yarı başkanlık yarı parlamenter rejimli yönetimi kaldıramayacak kadar hassas durumda olduğu ortaya çıkmıştır. Ülkede devam eden kriz ve istikrarsızlık, etnik kimlikler üzerinden siyasetin ülkenin toprak bütünlüğünü tehlikeye atmasına yönelik endişelerin yükselmesi 1995 yılında ülkeyi yeni anayasal sürecin eşiğine getirmiştir.[452]

30 Ağustos 1995 tarihinde yapılan referandumla yeni Anayasa %89 lehte oy ile kabul edilmiştir. Bu Anayasa demokratik, laik ve üniter devlet yapısı, Senato ve Meclisten oluşacak iki kanatlı parlamento, güçlü bir başkanlık sistemi ve Başbakanın Cumhurbaşkanı tarafından parlamentonun onayı alınarak atanmasını öngörmektedir. Cumhurbaşkanına parlamentoyu feshetme ve bir yıla kadar yasama görevini üslenme gibi ilave yetkiler verilmekte, bir Kazak vatandaşının aynı zamanda bir başka devletin vatandaşı olması yasaklanmakta, özel mülkiyet, örgütlenme ve örgütlere üye olma gibi haklar tanınmaktadır. Toprak ve yeraltı kaynaklarının devlete ait olması öngörülmektedir. Kazakçanın devlet dili olması, Rusçanın da merkezi ve yerel organlarda Kazakça ile birlikte kullanılması kabul edilmiştir. Ancak Kazakçanın devlet dili olarak önceliği bulunacaktır. Anayasada, Cumhurbaşkanının Kazakçaya tam anlamı ile hakim olması şartı konmuş, böylece bu makam esas itibariyle Kazaklara tahsis edilmiştir. Ayrıca, eski Anayasaya göre cumhurbaşkanı aynı zamanda hem devlet başkanı hem de yürütmenin başı iken, yeni Anayasa ile Cumhurbaşkanı hükümetten ayrılmış ve iktidar gücünün üç kolunun başında bu üçü arasındaki ihtilaflarda çözüm sağlayıcı olarak kendisine yeni bir görev verilmiştir.[453]

---

[452] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 322.
[453] J. Anderson, **a.g.e.,** (1997), s. 302.

Parlamento, Senato ve Meclis olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır. Meclis kanadının üye sayısı 107'dir.[454] Parlamentonun iki kanadının da görev süresi 4 yıl iken son anayasa değişikliği ile Meclisin görev süresi 5 yıla, Senato'nun görev süresi ise 6 yıla çıkartılmıştır. Senato, her eyalet ve eski başkent Almatı'dan yerel temsili organlar tarafından seçilen ikişer senatörden meydana gelmektedir. 15 Senatör ise yeni anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan atanmaktadır. Cumhurbaşkanının bu 15 senatörü genellikle ülkedeki etnik azınlıkların saygın liderlerinden seçmesi bizzat Anayasada öngörülmektedir.[455]

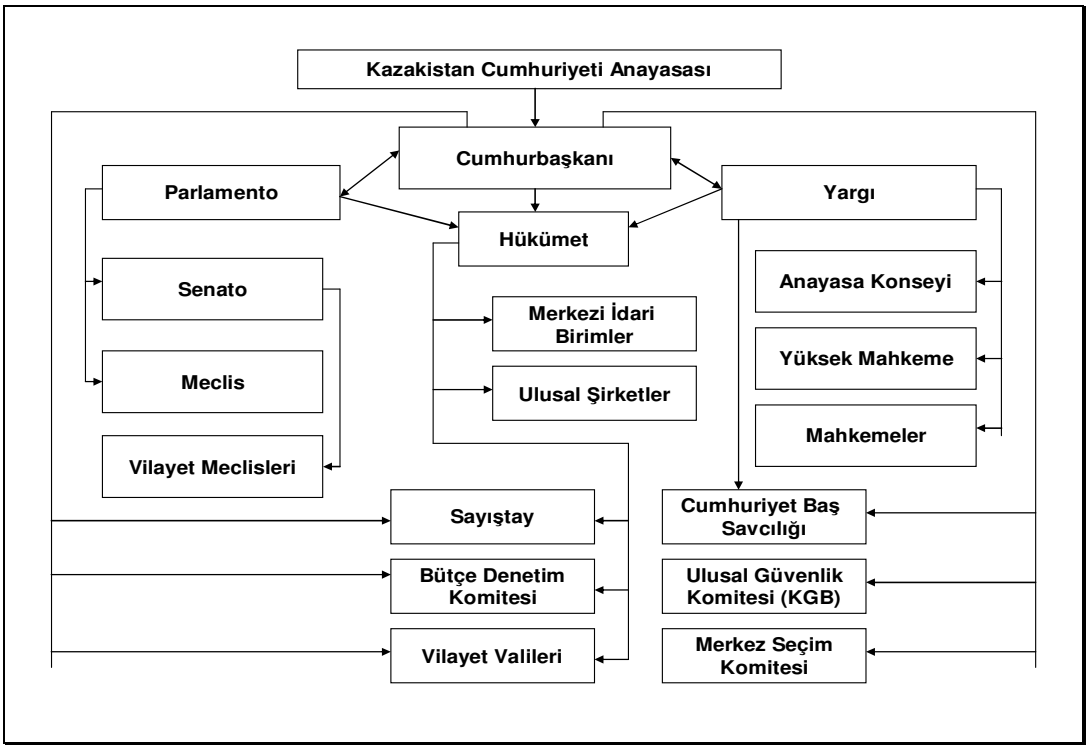
Yürütme sistemini ve faaliyetlerini hükümet düzenlemektedir. Hükümet devlet başkanı tarafından anayasanın öngördüğü şekilde kurulmaktadır. Başbakan Parlamentonun onayı ile cumhurbaşkanı tarafından, hükümet üyeleri ise doğrudan cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Yönetim fiilen tümüyle Cumhurbaşkanının ve Cumhurbaşkanı İdare Kurumunun elindedir. Hükümet daha ziyade ekonomik-teknik bir konumda ve Cumhurbaşkanına yardımcı niteliktedir.[456]

[454] 2007 Anayasa değişiklikleriyle Parlamento'nun Meclis Kanadının sandalye sayısı 77'den 107'ye çoğaltılmıştır. Ayrıca Meclisteki milletvekillerinin 67'si eskiden vilayetlerden doğrudan seçimlerle seçilmekte idi ve sadece 10 milletvekili siyasi partilerin listesinden Parlamentoya girebiliyordu. 2007 Anayasa değişiklikleriyle Meclisin tüm milletvekilleri siyasi partilerin listesinden %7'lik baraj üzerinden Parlamentoya girebilmesi için yeni düzenlemeler getirildi.

[455] Gayrat Sapargaliev, **Kazakstan Respublikasının Konstitutsyalık Kukugu,** Alamatı, Jeti Jargı Baspası, 2003, s. 142.

[456] Saken Junusov, **Konstitutsionnaya Reforma kak modernizatsya Kazakhskogo politiçeskogo lihotrona,** *İndustriya Kazahstana,* N 2, 2007, s. 19.

Tablo 7. Kazakistan'ın yazılı anayasasına göre yönetim sistemi

Kazakistan'da Yargı, Anayasa Kurulu tarafından belirlenmektedir. Anayasa Kurulu yetki süreleri altı yıl olmak üzere yedi üyeden oluşmaktadır. Devlet eski başkanları Anayasa Kurulu'nun daimi üyeleridir. Tüm yargı organlarının denetlenmesi için Kazakistan Devlet Başkanı tarafından yürütülen Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Yargı Kurulu oluşturulmuştur. Kazakistan Yüksek Mahkemesi ve diğer Genel Mahkemeler Cumhuriyetin mahkeme sistemini oluşturur. Anayasa, yasalar, diğer hukuki düzenleyici belgeler ve uluslar arası anlaşmalar esasında meydana gelen her türlü anlaşmazlıklar, ihtilaflar ve davalar yargı kapsamındadır. Yüksek Mahkeme Başkanı, Baroların Başkanları ve Kazakistan Yüksek mahkemesi yargıçları devlet başkanının Cumhuriyet Yüksek Yargı Kurulu tavsiyelerine göre önerdiği kişiler arasından Senato tarafından seçilir. Vilayet Mahkemeleri ve bunlarla aynı statüdeki

mahkemelerin başkanları Yüksek Yargı Kurulunun tavsiyelerine göre Devlet Başkanı tarafından atanır.[457]

Kazakistan'daki siyasi ve hukuki reformların gelindiği yeni aşamada, Mayıs 2007'de yeni Anayasa değişiklikleri ile parlamentonun rolünü artırarak ülkenin başkanlık sisteminden yarı başkanlık sistemine geçmesiyle sonuçlandı. Yeni reformlar çerçevesinde Cumhurbaşkanlık süresi 2012'den başlamak üzere 7 yıldan 5'e indirildi ve bir kişinin iki dönemden fazla bu göreve seçilmesi yasaklandı. Fakat mevcut cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev bu hükümden istisna tutulmuştur ve istediği kadar cumhurbaşkanı seçimlerine katılma özgürlüğü tanınmıştır. Fakat, N. Nazarbayev'in yeni yasayla kendisine tanınan (ömür boyu başkanlık görevinde kalmasını sağlayan) ayrıcalık hakkından 2012 yılında yararlanıp yararlanmayacağı kesinleşmiş değildir.[458]

Yeni anaysa değişikliği ile Parlamentonun yetkileri genişletilerek ülkenin başkanlık tipi cumhuriyet modelinden başkanlık-parlamenter tipi bir yönetim modeline geçmesi için temel atılmış oldu. Devlet Başkanı N. Nazarbayev Kazakistan'daki yeni anayasal rejimle ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: "Bu Anayasa değişiklikleriyle, yönetim sistemimiz Başkanlık tipi Cumhuriyet olarak devam etmekle birlikte, parlamentonun yetkilerinin kapsamlı bir şekilde genişletmesine yönelik çalışmalar yapılmasını öneriyorum. Bu değişiklik, bizi başkanlık tipi cumhuriyet modelinden başkanlık-parlamenter tipi bir yönetim modeline

[457] Gayrat Sapargaliev, **a.g.e.,** s. 145.
[458] Saken Junusov, **a.g.e.,** s. 19.

taşıyacaktır".[459] Bir diğer ifadeyle, devletin yasama organının bir kolu olan Parlamentonun ülkenin siyasi hayatındaki rolü;

1. Milletvekili sayısının çoğaltılması,
2. Hükümetin Parlamenter çoğunluk prensipleri gereğince kurulması,
3. Meclisin alt kanadının milletvekillerinin nispi temsil sistemine göre ve Senato milletvekillerinin ise parti dışı seçilmesiyle güçlendirilecektir.

Yeni yasa gereği, Meclis milletvekillerinin sayısı %40 oranında artırılarak, yani mevcut sayı 77'den 107'ye çıkartılmıştır. 98 milletvekili nispi temsil sistemine göre, 9 milletvekili ise Kazakistan Halklar Asamblesi'ni temsilen seçilecektir. Senato vekillerinin sayısı ise, Devlet Başkanlığı kotasının artırılmasıyla 7'den 15'e (15 milletvekilinin bir kısmı Kazakistan Halklar Asamblesi ile yapılacak olan ilgili görüşmelerden sonra belirlenecektir) çıkarılacaktır. Böylece Parlamentonun iki kanadında toplam milletvekili sayısı 154'e çıkarılmıştır. Yapılan Anayasal reformlarla Meclis milletvekilleri, temsili ve ülkenin spesifik özelliklerini dikkate alacak biçimde nispi temsil sistemiyle seçilecektir.[460]

2007 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği sonrası Cumhurbaşkanı Parlamentoyu feshetmiş ve yeni Anayasaya uygun olarak Parlamento seçimlerine gitmiştir. Fakat Cumhurbaşkanının başkanlık ettiği Nur Otan Partisi %82 oyla birinci parti çıkmış ve hiçbir siyasi parti %7'lik barajı geçemediği için Nur Otan Partisi Parlamentoda tek parti olarak faaliyet göstermektedir.

---

[459] Nursultan Nazarbayev, **Kazakstan Halknın al aukatın jaksartu memlekettyn myndeti,** *Kazakstan halkına Joladauı,* 2008, www.akorda.kz.
[460] Gayrat Sapargaliev, **a.g.e.,** s. 149.

Böylece Kazakistan Orta Asya ülkeleri arasında ilk olarak nispi temsil sistemiyle siyasi parti listelerinden milletvekili seçen ülke olmuştur. Bu, şüphesiz Kazakistan'daki siyasi partilerin gelişmesine olumlu etki yapmıştır. Nitekim 2007 yılında gerçekleştirilen seçimlerde siyasi partilerin siyasal hayattaki etkinliğinin arttığı gözlemlenmiştir.

Tablo 8. Kazakistan'daki mevcut siyasi partilerin durumu[461]

Parti ismi	**Son seçimler deki oy oranı**	**Taban kitlesi**	**Konumu**	**Meclisteki sandalye sayısı (Toplam 107 sandalye)**
NUR OTAN (Nur Vatan)	%88.41	Devlet memurları, kamu çalışanları, gelir düzeyi orta ve yüksek halk kitleleri, büyük sermaye sahipleri	Merkez Partisi	107
Kazakistan Komünist Partisi	%1.29	Emekliler, İkinci Dünya Savaşı gazileri, gelir düzeyi en aşağı halk kitlesi	Radikal sol parti	0
Kazakistan Sosyal Demokrat Partisi	%4.54	Büyük şehirlerdeki entelektüel aydın kesimler, gelir düzeyi orta ve aşağı halk kitlesi, işsizler	Sol parti (İktidarın en büyük rakibi muhalefet partisi)	0
AK JOL (Beyaz yol)	%3.09	Küçük ve Orta işletme sahipleri, kamu çalışanları	Milliyetçi merkez sağ partisi	0
AUUL (köy) Sosyal Demokrat Partisi	%1.51	Köylüler	Sol parti	0

[461] Saken Junusov, **a.g.e.,** s. 26.

Ruhanyat (Maneviyat) Partisi	%0.37	Muhafazakar halk kitlesinin bir kısmı	Muhafazakar Milliyetçi parti	0
Kazakistan Vatan Severler Partisi	%0.78	Güvenlik güçlerinde çalışan veya emekli olan halk kitlesinin bir kısmı	Sağ parti	0
Adalet Partisi	-	Kamu çalışanlarının bir kısmı	Sağ parti	-
AZAT (Özgürlük) Partisi	-	Küçük ve orta işletme sahipleri, üniversite öğrencilerinin bir kısmı	Liberal Demokrat Sağ Parti (İktidarın en büyük rakibi muhalefet partisi)	-

Kazakistan, Orta Asya ülkelerinde en çok Anayasal reform gerçekleştiren ülkedir. Kazakistan'ın anayasaal değişimi aslında zamanla diğer ülkelerde de etkili olmuştur. Kazakistan'ın diğer ülkeler için birer model olarak algılanmasının nedenlerine gelince, Kazakistan'ın Orta Asya'nın siyasal ve ekonomik modernleşmesinde en ileri konumdaki ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın izlediği anayasal değişim süreçleri birkaç yıl arayla diğer ülkelerde de yaşanmıştır. Örneğin Parlamentonun çift kanatlı olmasını öngören anayasal değişimi zamanla Kırgızistan hariç tüm ülkeler birer model olarak almışlardır. Çünkü Orta Asya'nın otoriter rejimlerinin daha istikrarlı zemine oturması için bu ülkelerin hepsinin üniter devlet olmasına rağmen Senato ve Meclisten oluşan iki kanatlı Parlamento sistemini benimsemesi ve bu bakımdan hepsi ilk olarak Kazakistan'da denenen tecrübeyi sonradan kendileri için de uygulamaya başlaması verilebilecek en açık örnektir.[462]

[462] Saken Junusov, **Konstitutsionnaya Reforma kak modernizatsya Kazakhskogo politiçeskogo lihotrona,** *İndustriya Kazahstana,* N 2, 2007, s. 29.

Siyasal sistemin uygulamadaki durumu. Kazakistan'daki anayasal değişim dönemlerinin esas noktası 1991'den itibaren bugüne dek incelendiğinde temel yönü, otoriter rejimin meşrulaştırılmasına yönelik gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. 1980'li yılların ortasından başlayan *Perestroyka* ile esinlenen demokratikleşme dalgası Kazakistan'da 1995 Anayasasına kadar etkili olmuştur. 1995 sonrası bu dalganın etkisinin zayıfladığı dikkat çekmektedir.[463] Günümüze Kazakistan Orta Asya'nın en büyük ekonomisi ve aynı zamanda ABD ve Avrupa Birliği tarafından piyasa ekonomisi olarak tanının Orta Asya'nın tek ülkesidir.[464]

Kazakistan'daki otoriter rejimin güçlenmesi hep anayasal değişimlerin ekseninde gerçekleşmiştir. Günümüzde anayasanın öngördüğü anayasal sistemde cumhurbaşkanı tüm siyasal sistemin merkezinde ve iktidar tamamıyla tek kişinin elinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.[465]

Kazakistan'daki otoriter rejimin diğer ülkelerdeki rejimlerden ayırıcı özellikleri mevcuttur. Aslında Kazakistan, Orta Asya ülkeleri arasında Avrupa Birliği ile en iyi ilişki kuran ülkedir. İnsan hakları ve demokrasi konusunda Avrupa Birliğinin en "ileri" olarak nitelediği ülkedir (Kırgızistan hariç). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) 2007 yılında Madrid'te gerçekleştiren AGİT ülkeleri Dış İşleri Bakanları Toplantısında 2010 yılında Kazakistan'ın bu kuruma dönem başkanlığı yapmasına karar vermiştir. Bu karar başlı başına Kazakistan'ın insan hakları ve demokrasi meselelerinde Avrupa'da nasıl algılandığının ve Avrupa'nın Orta

[463] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 324.
[464] M. Aşimbayev, **K voprosu o tipologizatsii modelei perehoda k demokratii,** www.kisi.kz.
[465] Ajadar Kurtov, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.

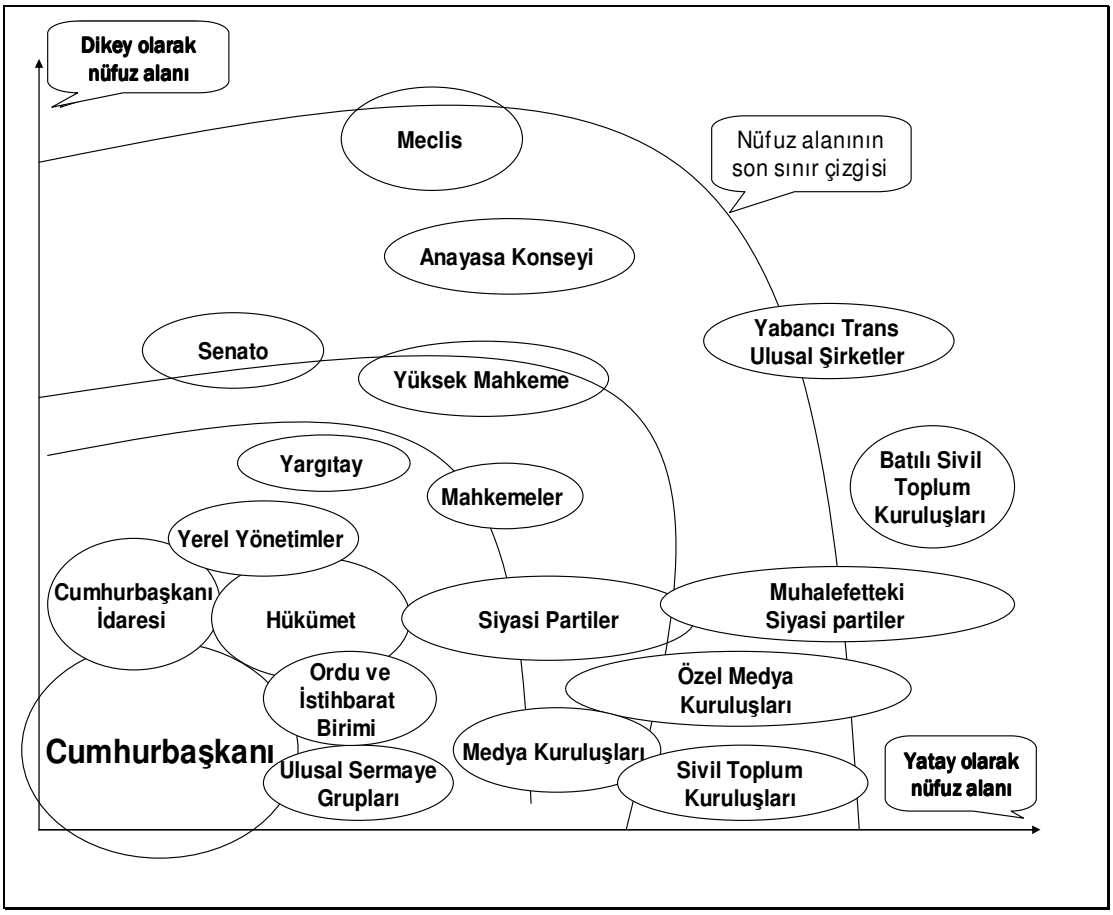
Asya'nın bu ülkesine büyük bir değer verdiğinin bir belirtisidir. Fakat bütün bunlara rağmen AGİT gözlemcileri Kazakistan'da 2006 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanı seçimleri ve 2007 yılında gerçekleştirilen Parlamento seçimlerini "AGİT standartlarına uygun ve adil olmayan seçim" olarak değerlendirmişti.[466]

Kazakistan'ın Avrupa'da bu kadar itibar görmesinin gölgedeki bazı nedenleri de mevcuttur. Örneğin dünyanın en zengin petrol yataklarına sahip bu ülkede Avrupa ülkelerinin büyük şirketleri iş görmektedir. Avrupa ülkeleri Kazakistan'la ilişkilerde demokrasi ve insan hakları meselelerinde bu durumu hiçbir zaman ikinci plana itmesi de mümkün değildir. Fakat bütün bunlara rağmen Kazakistan'daki insan hakları ve demokratikleşme çabalarından dolayı AB Kazakistan'la ilişkilerde diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında çok fazla önem verdiği gözlemlenmektedir.[467]

Kazakistan'da anayasal değişimin temel ekseni cumhurbaşkanının yetkilerini sürekli artırarak ve genişleterek siyasal sistemin tam merkezine yerleştirme ve otoriter siyasal rejim oluşturma çabalarından oluştuğunu belirtmiştik. Şimdi bunun ayrıntıların inceleyelim.

[466] Ajadar Kurtov, **a.g.e.,** www.fergan.ru/article.php.
[467] M. Aşimbayev, **K voprosu o tipologizatsii modelei perehoda k demokratii,** www.kisi.kz.

Tablo 9. Kazakistan'daki Cumhurbaşkanı sisteminin uygulamadaki durumu

Bu tablodan görüldüğü gibi Kazakistan'ın anayasal sistemindeki süper başkanlık sistemi uygulamada çok farklı bir görünüm sergilemektedir. Yukarıdaki tablo Kazakistan'daki gerçek yönetim sisteminin ampirik verilerine dayanarak yapılmış bir şemadır ve siyasal rejimin nüfuz alanını daha iyi anlayabilmek için yardımcı olabilir.

Kazakistan'daki mevcut siyasal rejimin uygulamadaki yönetim şeklinin boyutlarını iki yönden ele almak gerekir. **Birincisi,** Cumhurbaşkanının otoriter yönetiminin nüfuz alanının *dikey* olarak sınırları ve boyutu veya başka bir değişle devlet

yönetiminin tüm kuvvetleri üzerindeki mutlak iktidarıdır. Bu dikey boyutu da üç yönde incelemek gerekir: 1. Cumhurbaşkanının Yasama üzerindeki tam kontrolü. 2. Yargı üzerindeki tam kontrolü. 3. Yürütme üzerindeki tam kontrolü; **İkincisi,** Cumhurbaşkanının nüfuz alanının topluma ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik sınırlarıdır. Bu *yatay* boyutu da üç yönden incelemek gerekir: 1. Ulusal sermaye grupları ve özel sektör üzerindeki doğrudan ve dolaylı kontrol. 2. Devlet ve özel medya kuruluşları üzerindeki doğrudan ve dolaylı kontrol. 3. Siyasi parti ve sivil toplum kuruluşları üzerinde doğrudan ve dolaylı kontrol. Cumhurbaşkanın hem devletin yönetim kuvvetleri Yasama, Yargı ve Yürütme üzerindeki bu kadar muazzam ve mutlak iktidar ve yönetimi ve bir taraftan topluma yönelik doğrudan ve dolaylı tam kontrol etmeye yönelik iktidar sınırlarının kapsayıcılığını elbette bütün alanlarda aynı boyutta olmasını beklemek zordur. Bu bakımdan yukarıdaki tablodan da gördüğümüz gibi nüfuz alanının çizgisi olarak adlandırdığımız Cumhurbaşkanının mutlak iktidarının niteliği bakımından üç nüfuz alanı çizgisi belirledik.

Nüfuz alanının dikey boyutunda Parlamentonun rolü çok önemlidir. Zira, Kazakistan'daki Yasama kuvveti (Senato ve Meclis) Cumhurbaşkanının yıllardır icraatlarının meşruiyeti için "kanun servisi" yapan bir kuvvet olduğunu araştırmacılar dile getirmektedir.[468] Mevcut anayasada her ne kadar Parlamento'nun veto etme yetkisi ve Cumhurbaşkanının bazı icraatlarını sınırlama yetkileri olmasına rağmen bunun uygulamada mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. 2007 Anayasa değişikliği

[468] Bu konuda en son çarpıcı örnek 2007 Anayasa değişikliklerinde Parlamento'daki milletvekillerinin çoğunluğunun oyuyla Kazakistan'da Cumhurbaşkanlığı görevi süresinin 7'den 5'e indiren ve bir kişinin ikiden fazla Cumhurbaşkanı olmasının yasaklanmasını öngören düzenleme yapıldı. Ancak bu düzenleme mevcut Cumhurbaşkanı için geçerli olmuyor. Yeni Anayasa değişikliği gereği mevcut Cumhurbaşkanı istediği kadar Cumhurbaşkanı seçimlerine katılabileceği öngörülmüştür ve bu şekilde ayrımcılık hükmü Anayasal Kanunlar metnine bile dahil edilmiştir. Kazakistan'daki Yasama Kuvvetinin bu tarz (Cumhurbaşkanı icraatlarına "kanun servisi" yapma) eğilimi yıllardır devam etmektedir. **Bu konuda bkz.** Saken Junusov, **a.g.e.,** s. 31.

sonrası Kazakistan'daki son Parlamento seçimlerinde Meclis milletvekillerinin siyasi parti listesinden nispi temsil yoluyla seçilmesi aslında Cumhurbaşkanının iktidarını daha da kuvvetlendirmiştir. Eskiden olduğu gibi vilayetlerden ikişer milletvekilinin seçilerek Meclise girmesiyle arada istenilmeyen bazı muhaliflerin Meclise girebilmesini de sağlamaktaydı. 2007 seçimleri sonrası sadece Cumhurbaşkanının başkanlık ettiği *Nur Vatan* Partisi %7'lik barajı geçen tek parti olarak Meclisteki tüm sandalyelere sahip olmuştur. Bu Kazakistan'daki tek parti döneminin başlangıcı olarak değerlendirmek gerekir. Otoriter rejimin bu özellikleri göz önüne alındığında Kazakistan'da, Yargının bağımsızlığı mevcut konjonktürde imkansızdır. Şimdiye kadar gerek Anayasa Konseyi gerek Yüksek Mahkeme hep Cumhurbaşkanı ve Hükümetin gölgesinde kalmıştır. Örneğin 2007 Anayasa değişikliği sırasında Cumhurbaşkanı görevine bir kişi en çok iki kez seçilebilmesini öngören hükümden mevcut cumhurbaşkanının muaf tutulması ve istediği kadar seçimlere katılabilme olanağı tanıyarak ayrımcılık yapılması açıktan açık Anayasanın bazı maddelerine aykırı olduğu[469] ortaya çıkmasına rağmen Anayasa Konseyi bu Anayasa Değişikliğinin Anayasaya aykırı olmadığı gerekçesiyle onaylamıştır.[470] Bu durum gösteriyor ki, Yargı Kuvvetinin bağımsızlığı mevcut otoriter rejimde oldukça güçtür.

Cumhurbaşkanının yatay olarak nüfuz alanının sınırları toplumun tüm katmanlarını kapsamaktadır. Buna siyasi partiler, ulusal sermaye grupları, sivil toplum kuruluşları, medya kuruluşları dahildir. Kazakistan'da siyasi partilerin kurulması ve faaliyeti çok ağırlaştırılmıştır. Siyasi partiler ülkedeki tüm eyaletlerin üçte ikisinden ve başkentten

[469] Kanun önünde bütün Kazakistan vatandaşları eşittir (Kazakistan Anayasası Madde 14.1). Hiçbir anayasal kurum ve kişi kaynağı Anayasadan olmayan yetki ve görev alamaz (Kazakistan Anayasası Madde 3.1). vs.
[470] Saken Junusov, **a.g.e.,** s. 32.

temsilciler bulunmak üzere en az bin Kazakistan vatandaşının Parti kuruluş toplantısı yapmasıyla kurulur. Parti kuruluş toplantısını organizasyon eden vatandaşlar Parti hakkında gerekli bilgi ve evrakları Adalet bakanlığına teslim eder. Parti kurma toplantısında kurulacak siyasi partinin ismi, tüzük ve programı, yönetim kurulu belirlenecek. Siyasi partinin faaliyeti Devlet tarafından tescil ettirildikten sonra resmen başlar.[471] Siyasi partilerin devlet tarafından kayıt edilmesi Adalet bakanlığınca yürütülür. Kayıt için gerekli olan evraklar, Partinin kuruluş toplantısı tarihinden iki ayı aşmayan süre içinde teslim edilir. Devlet tescilinden sonra 6 ay içinde siyasi parti Eyaletlerdeki parti kuruluş organları hakkında evrakları teslim eder. Partinin kaydedilmesi için başkentte ve tüm eyaletlerde parti bölümlerinin olması ve en az 50 bin üyesinin bulunması şarttır. Kazakistan gibi 15 milyonluk nüfusa sahip küçük bir ülkede 50 bin üye topladıktan sonra siyasi parti kurulabilmesini öngören mevcut yasa hükmü[472] siyasi örgütlenme özgürlüğünü tanıyan Anayasanın 33. Maddesine aykırı olmanın ötesinde otoriter rejimin siyasi örgütlenmelerin yolunu kesmeye yönelik faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür.

Kazakistan'daki başkanlık sisteminin bu kadar otoriter niteliğe dönüşmesinin temel nedenlerini şöyle saptamak mümkündür: 1. Sovyetlerden kalan yönetim tarzındaki otoriter nitelik bağımsızlık sonrası dönemde süper başkanlık sistemiyle sentezlenerek ortaya muazzam yetkilerle donatılmış otoriter rejim çıkarmıştır. 2. Kazakistan'ın tarihten gelen yönetim gelenekleri Sovyet döneminde bile bazı temel unsurlarını Komünist Partinin yönetim sisteminde kendini muhafaza etmiştir. Bu unsurlar

[471] Bkz. Zakon РК **O politiçeskih partiyah,** 15 iyul 2002 г. Madde 6.
[472] Bkz. Zakon РК **O politiçeskih partiyah,** 15 iyul 2002 г. Madde 10.

bağımsızlık sonrası daha da canlanmış ve süper başkanlık sisteminin otoriter niteliğini güçlendirmiştir.[473] 3. Kazakistan toplumunun aşırı derece depolitizasyon (siyaset dışı) edilmesi siyasal iktidarın keyfiliğine ve otoriter rejimin güçlenmesine yol açmaktadır. 4. Mevcut başkan Nazarbayev'in karizmatik otoritesi siyasal rakiplerinin güçlenmesine imkan tanımamaktadır.

Kazakistan'daki ulus-devletleşme süreci ile anayasal değişimin ilişkisi ve etkileşimi konumuz açısından bağlayıcı son noktadır. Anayasal değişim sürecinin sadece ulus-devlet inşasına yönelik kısmını çalışmamıza konu edindiğimiz için Anayasal değişimin tüm boyutlarını tespit etmek yerine iktidarın merkezileşmesi, şiddet araçlarının tekelleşmesi, ulusal kimliğin hukuksal statüsü, ulusal devlet dilinin statüsü gibi konular araştırma nesnesini oluşturmaktadır. Fakat Orta Asya ülkelerinin ulus-devletleşme süreci ve anayasal değişiminin ilişkisi ve etkileşimini tüm Orta Asya ülkelerindeki ulus-devletleşme bakımından anayasal değişimini inceledikten sonra genelleme yaparak ortak bir sonuca varmaya çalışacağız.

[473] Kazaklar, Rus işgalinden önce Küçük, Orta ve Büyük Orda olmak üzere üç otonom kağanlığın konfederasyonu şeklinde yönetilmekteydi. Üç kağanlık ortadan büyük bir "Kazak Kağanı" çıkarmaktaydı. Bu yönetim tarzı feodal-aristokratik unsurlar taşımaktadır ve Kazakların modern öncesi dönemdeki geleneksel aristokratik yönetim sistemine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yöntemsel olarak bakıldığında otoriter yönetimin unsurları mevcuttur. Bu gelenek Sovyetler Birliği dönemindeki Kazakistan Komünist partisi yönetiminde de bazı unsurlarıyla mevcudiyetini korudu. Bağımsızlık sonrası Kazakistan'daki otoriter sistemde bu geleneksel-aristokratik unsurlar hala varlığını hissettirmektedir. Bu konuda araştırma yapan Ermuhamet Ertysbayev'ın "Kazakistan i Nazarbayev: Logika Peremen" adlı eseri bunun çarpıcı bilimsel temellerini ortaya koymaktadır. Bkz. Ermuhamed Ertysbayev, **Kazakistan i Nazarbayev: Logika Peremen,** Jety Jargy, Almatı, 2002. s. 42-69.

3.3.2.2. KIRGIZİSTAN

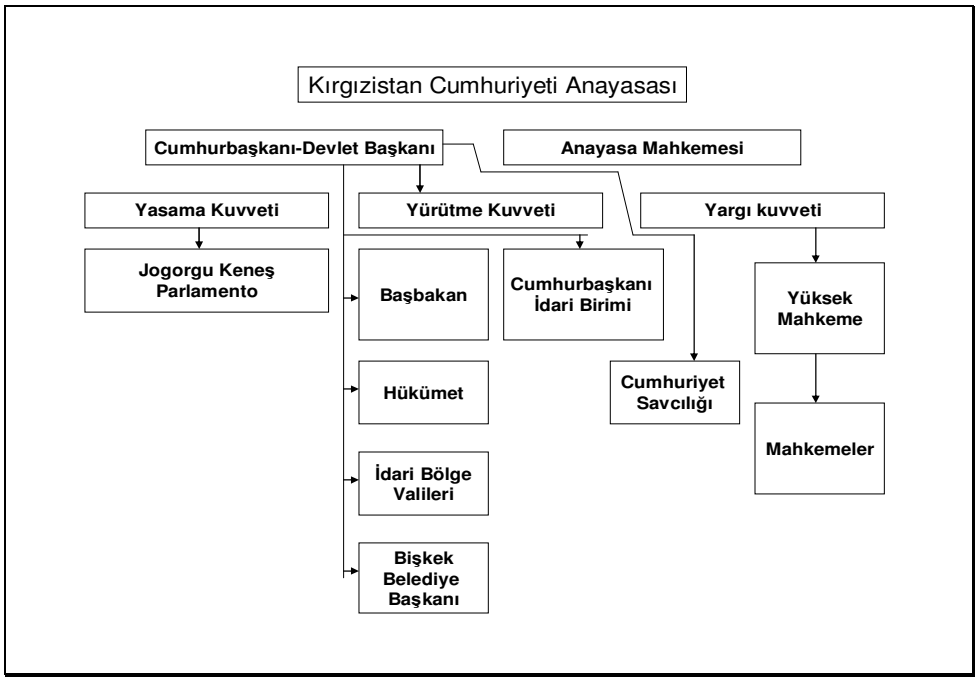
Kırgız Cumhuriyeti, 1990 yılının Ekim ayında Kırgız SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) Yüksek Şura Toplantısında Kırgız SSC adının Kırgızistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi kararını almıştır. Bu Kırgızistan'da Stalin döneminden itibaren süren ulus-devletleşme sürecinin bağımsızlık sonrası yeni döneminin başlangıcı olmuştur. 15 Aralık 1990 tarihinde Yüksek Şura Cumhuriyetin Egemenlik Bildirgesini kabul etmiş, 31 Ağustos 1991 tarihinde ise, Kırgızistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi kabul edilmiştir.

Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, 5 Mayıs 1993 tarihinde Parlamento'da oy birliğiyle kabul edilmiş, yine aynı tarihte Yüksek Şura Genel Kurul Toplantısında alınan kararla, ülkenin resmi adı Kırgızistan Cumhuriyeti olmuştur. Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasasına göre, Kırgızistan egemen, bağımsız, hukuk ve laik devlet esaslarında kurulan demokratik bir cumhuriyettir.[474] (Madde 1). Kırgızistan Cumhuriyetinin devlet kuvveti, Cumhurbaşkanı, Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisinden oluşan "Jogorku Keneş" Hükümet, Yerel Yönetim Organları ve Kırgız Cumhuriyeti Mahkemeleri eliyle yürütülmektedir (Madde 7). Ülkenin en yüksek Yasama organı Jogorku Keneş (Parlamento) 105 milletvekilinden oluşmaktadır. Ülkenin en yüksek icra organı hükümet, en yüksek yargı erki ise, Anayasa Mahkemesidir.

---

[474] **Konstitutsiya Kırgızistana,** *Prinyata Berhovnıym Sovetom Kırgızistana 5 maya 1993 g., izmeneniya i dopolneniya bıyli vnesenıy Zakonom ot 10 fevralya 1996 g., a takje reşeniyem referenduma ot 17 oktyabray 1998 g.,* www.krugosvet.ru/articles/117.

Tablo 10. Kırgızistan'da anayasal yönetim yapısı

Kaynak: Kırgızistan İnsani Gelişim Milli Raporu, UNDP, 1998

Orta Asya ülkeleri arasında ulus-devletleşme sürecinde Kırgızistan'ın durumu oldukça karmaşıktır. Sovyet döneminde oluşan Kırgız ulusal bilinci ulus-devletleşme sürecinde birtakım başarısızlıklara maruz kalmıştır. Bu özellikle bağımsızlık sonrası dönemde ciddi krizlere yol açmıştır. Kırgızistan'daki ulus-devletleşme sürecinde bağımsızlık sonrası yaşanan krizin temel nedenleri şunlardır:

1. Kırgızistan bağımsızlık sonrası hızlı bir demokratik açılımla yeni siyasal reformları hayata geçirdi, fakat bu iktidarın ademi merkezileşmesiyle sonuçlandı. Devlet, iktidarı tamamen kontrolü altına alamadı.
2. Devlet iktidarının zayıf olmasından dolayı bağımsızlık sonrası dönemde ulusal kimliği zayıflatan bölgecilik kimliği güçlendi.

3. Bölgeci ve etnik kimliklerin güçlenmesinden dolayı siyasetin ulusallaşması gerçekleşemedi.
4. Siyasal iktidar demokratikleşme reformlarını sonuna kadar gerçekleştiremedi. Siyasal iktidarın bu konuda kararlı olamaması halkın demokrasi taleplerini karşılayamadı ve siyasal istikrar bozuldu.
5. Kırgızistan'ın ekonomik olarak çok zayıf olması ülkede ekonomik istikrarın sağlanamamasıyla sonuçlandı dolayısıyla güçlü bir devlet kurulamadı.
6. Merkezi devlet iktidarının çok zayıf olmasından dolayı yerel yönetimler aşırı derecede güçlendi. Ulusal kimliğin inşası yerine bölgeci kimlik ön plana çıktı.

14 Aralık 1990 tarihinde, "Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde" Devlet Organları ile yönetim yapısının reorganizasyonu ile Kırgız SSC Anayasasında Değişikliklerin Yapılması" kanunları kabul edilmiş ve devlet organları sistemi değiştirilerek, Anayasal Denetim Komitesi kaldırılmış, yerine Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi oluşturulmuştur. Kırgız SSC Anayasası gereğince, Anayasa Mahkemesi Başkanı, iki yardımcısı ve altı yargıçtan on yıl süreye seçilmekte idi.[475]

Kırgız Cumhuriyeti'nin yeni Anayasa'sı, 5 Mayıs 1993 tarihinde Parlamento'da oybirliğiyle kabul edilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, kanunlar çerçevesinde bağımsız olarak fonksiyonlarını yürüten yargı kuvvetinin bir parçası niteliğindedir. Yeni Anayasa'ya göre, Anayasa'nın korunmasında mahkeme kuvvetinin en yüksek organı olan Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Anayasa

[475] J. Anderson, **İsland of Democracy? The Politics of İndependence,** (ed.) John Anderson, Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy? Harwood Academic Publishers, Amsterdam, 1999, s. 32.

Mahkemesi Başkanı, Yardımcısı ve 7 hakimden oluşmaktadır. K.C. Anayasa Mahkemesi hakimleri, Kırgız Cumhuriyeti Meclisi tarafından, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın teklifi üzerine, 15 yıllığına seçilmektedir. 18 Aralık 1993 tarihinde, Kırgız Cumhuriyeti Meclisi tarafından "Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi" ile "Kırgız Cumhuriyeti'nin Mahkeme Sistemi" kanunlarının kabul edilmesi, ülkedeki anayasal reformların önemli bir yönünü teşkil etmektedir.[476]

Kırgız Cumhuriyeti'nin yeni Anayasa'sında ilk değişiklikler 16 Şubat 1996 ve 21 Ekim 1998 tarihinde yapılmıştır. Rus diline resmi dil statüsü verilmesi konusunda 25 Mayıs 2000 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi'nden geçen kanun tasarısı, 29 Mayıs 2000 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiş, daha sonra Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nın 5. Maddesi, Rusça'nın resmi dil olduğu hükmünü içerecek şekilde değiştirilmiştir. Söz konusu değişikliğe ilişkin Kanun'un, önce Kırgız Cumhuriyeti Parlamentosu'nun her iki kanadınca ve 24 Aralık 2001 tarihinde de dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından onaylanmasıyla, Anayasa'nın yeni maddesinde devlet dilinin Kırgızca, resmi dilin Rusça olduğu hükmü yer almıştır.[477]

Kırgız Cumhuriyeti'nde devlet iktidarını temsil eden Cumhurbaşkanı, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sına göre; geniş yetkilerle donatılmıştır.[478] Cumhurbaşkanı, Devlet Başkanı sıfatıyla, devletin iktidarının en üstündedir, devletin egemenliği ve

[476] J. Anderson, **a.g.e.,** s. 33.
[477] **Konstitutsiya Kırgızistana,** *Prinyata Berhovnıym Sovetom Kırgızistana 5 maya 1993 g., izmeneniya i dopolneniya bıyli vnesenıy Zakonom ot 10 fevralya 1996 g., a takje reşeniyem referenduma ot 17 oktyabray 1998 g.,* www.krugosvet.ru/articles/117.
[478] Ajdar Kurtov, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.

toprak bütünlüğünün sağlanması ile ilgili tedbirleri alır (Madde. 42.1), kuvvetler birliğini, devlet organlarının işleyişini ve koordinasyonunu sağlar (Madde 42.3). Devletin iç ve dış siyasetini belirleyen Cumhurbaşkanı, hükümet yapısını ve hükümet üyelerini tespit eder, Halk Temsilcileri Meclisi'nin onayı ile, Başbakan'ı atar, Başbakan veya hükümetin istifası ile ilgili kararları alır, idari kuruluşların yöneticileri Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve Başbakan'a danışmak suretiyle görevden alınabilir (Madde. 46). Cumhurbaşkanı ayrıca, yerel encümenlerin onayı ile, belediye başkanı, bölge valisi, ilçe belediye başkanlarını seçme ve görevden alma yetkisine sahiptir (Madde. 46). Devlet sekreterinin (Dış İşleri Bakanı) atanması, statüsünün belirlenmesi, ve yetkilerinin oluşturulması, hükümet kabinesine dahil olmayan icra organlarının oluşturulması ve kaldırılması, güvenlik kurulu ve diğer koordinasyon organlarının oluşturulması, Cumhurbaşkanı'na bağlı olan devlet koruma hizmetleri ve milli ordunun oluşturulması, Başbakan'a danışmak suretiyle, devlet organlarının finansmanının ve devlet görevlilerinin ücretlerinin tespiti, Halk Temsilcileri Meclisi'nin onayı ile, genel savcı ve yardımcısının Bölge savcılarının, Bişkek savcılarının ve askeri savcının görevlendirilmesi ve görevden alınması, Milli Banka Başkanı'nın atanması, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Yardımcısı ve hakimleri, Yüksek Mahkeme, Yüksek Arbitraj Mahkemesi başkanları, yardımcıları, hakimleri ile ilgili tekliflerin Halk Temsilcileri Meclisi'ne sunulması, tüm mahkeme başkan ve yardımcılarının atanması yine Cumhurbaşkanı'nın yetkileri arasındadır (Madde. 46). Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda 16 Şubat 1996 tarihinde yapılan yeni düzenlemeler ile Cumhurbaşkanı'nın yetkileri arttırılmıştır.

SSCB zamanında son genel seçimler, 1990 yılı Şubat ayında yapılmış olup, mevcut Parlamento'nun üye sayısı 350 idi. Bağımsız Kırgızistan Parlamentosu'nun oluşturulması süreci ise, bir kaç aşamadan geçmiştir. 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edilen Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda devlet yapısının esas prensipleri tespit edilmiştir. Devlet yapısı, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır. Yasama kuvvetini Kırgız Cumhuriyeti Meclisi temsil etmektedir.[479]

Kırgız Cumhuriyeti Meclisi (Jogorku Keneş) bölgelerden çoğunluk seçim yöntemi ile seçilen 105 milletvekilinden oluşan tek organ olarak tespit edilmiştir. Ancak, parlamentoda tam temsillendirme ve bölgesel, etnik-kültür ve sosyal menfaatlerin düzenlenmesine ihtiyaç duyulması nedeniyle, 1994 yılının Ekim ayında anayasal parlamento reformunun gerektiği ortaya çıkmıştır.[480]

Kırgız Cumhuriyeti'nde bağımsızlıktan sonraki ilk ikili parlamento seçimleri, 5 Şubat 1995 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Seçimlerde Anayasa'da öngörülmemesine rağmen, Cumhurbaşkanı Akayev'in istediği ve 22 Ekim 1994 tarihinde yapılan referandum sonucu, Yasama Meclisi'nin çoğunluk seçim yöntemi ile seçilen ve devamlı çalışmakta olan 35 milletvekilinden, Halk Temsilcileri Meclisi'nin ise, bölgesel temsilcilik prensibine dayalı çoğunluk yöntemi ile seçilen ve dönemsel olarak çalışan 70 milletvekilinden oluşması öngörülmüştür.[481]

---

[479] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 329.
[480] Ajdar Kurtov, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.
[481] **Konstitutsiya Kırgızistana,** *Prinyata Berhovnıym Sovetom Kırgızistana 5 maya 1993 g., izmeneniya i dopolneniya bıyli vnesenıy Zakonom ot 10 fevralya 1996 g., a takje reşeniyem referenduma ot 17 oktyabray 1998 g.,* www.krugosvet.ru/articles/117.

5 Şubat 1995 tarihinde, ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından sonra gerçekleştirilen ilk ikili parlamento seçimleri, çok partili esasta demokratik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, Kırgız toplumunun siyasi katılımı dönemi olarak da tanımlanmaktadır. Daha önce ikili parlamento adetlerinin olmayışı ve yeni parlamentonun iki bölümünün anayasal teyidinin sağlanması, görev ve yetkilerinin bölünmesi ihtiyacı, Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda gerekli değişikliklerin yapılması gereğini ortaya çıkartmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda değişikliklerin yapılması ile ilgili kanun, 10 Şubat 1996 tarihinde yapılan referandumda halk tarafından kabul edilmiştir. Bu olay parlamento reformunun üçüncü etabını oluşturmuştur. Kabul edilen değişiklikler, Yasama Meclisi ile Halk Temsilcileri Meclisi yetkilerini tam olarak bölmüştür. Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi olmak üzere iki bölümden oluşan Kırgız Parlamentosu, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sında 16 Şubat 1996 tarihinde yapılan değişiklik ile, 105 milletvekilinden oluşmaktadır. Buna göre; Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi 35 Milletvekili, Kırgız Cumhuriyeti Halk temsilcileri Meclisi ise 70 milletvekili ihtiva eder. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda 21 Ekim 1998 tarihinde yapılan değişiklikle ise, Kırgız Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Meclisi'nin milletvekili sayısı 45, Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi'nin milletvekili sayısı ise, 60 olmuştur. Ayrıca, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.[482]

Kırgız Cumhuriyeti'nde en son Parlamento Seçimleri 2000 yılının Şubat ayında yapılmıştır. İlk turu 27 Şubat 2005'te, ikinci turu ise 13 Mart 2005'te gerçekleştirilen parlamento seçimleri ise seçimlerde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle ülkede siyasi

[482] Ajdar Kurtov, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.

karışıklığa ve Devlet Başkanı Akayev'in istifasına yol açmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Meclisi'nin Yetkileri şunlardır: Kırgız Cumhuriyeti Anayasası ile ilgili değişiklikler ve ilavelerin yapılması, anayasal kanunların kabul edilmesi; Yasama Meclisi'nce kabul edilen kanunlarının onaylanması; Ülke bütçesi ve bütçe kullanılması ile ilgili raporların onaylanması; Kırgız Cumhriyeti sınırları ile ilgili değişikliklerin yapılması; Kırgız Cumhuriyeti'nin idari-bölgesel sorunlarının çözümlenmesi; Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması; Cumhurbaşkanı teklifi ile Anayasa Mahkemesi Başkanı, onun yardımcıları ve hakimlerinin seçilmesi; Seçimler ve referandumun yürütülmesini organize eden Merkezi Seçim Komitesi görevlilerinin 1/3'ünün seçilmesi; Sayıştay görevlilerinin 1/3'ünün seçilmesi; Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın istifasını isteme; Başbakana güvensizliğin bildirilmesi.[483]

Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi'nin Yetkileri; K.C Anayasası'nda değişikliklerin yapılması; Kırgız Cumhuriyeti kanunlarının oluşturulması; Kırgız Cumhuriyeti sınırlarının değiştirilmesi; Halk Temsilcileri Meclisi'nce kabul edilen kanunların onaylanması; Cumhurbaşkanı'nın teklifi üzerine Anayasa Mahkemesi Başkanı, onun yardımcıları, hakimlerin seçilmesi. Anayasa düzeni gereğince onların görevden alınması; Seçimler ve referandumun yürütülmesini organize eden Merkezi Seçim Komitesi görevlilerinin 1/3'ünün seçilmesi; Sayıştay denetim görevlilerinin 1/3'ünün seçilmesi; Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın istifa etmesi için önerge verilmesi.[484]

---

[483] **Konstitutsiya Kırgızistana,** *Prinyata Berhovnıym Sovetom Kırgızistana 5 maya 1993 g., izmeneniya i dopolneniya bıyli vnesenıy Zakonom ot 10 fevralya 1996 g., a takje reşeniyem referenduma ot 17 oktyabray 1998 g.,* www.krugosvet.ru/articles/117.
[484] Ajdar Kurtov, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.

Hükümet, Kırgız Cumhuriyeti'nin en yüksek icra kuvvetidir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'na göre Hükümet, Cumhurbaşkanı ve Parlamento'ya verilen yasama ve denetim yetkisi dışındaki tüm devlet yönetim konularında karar verme yetkisine sahiptir. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin yapısını Bakanlıklar, İdari Kuruluşlar, Devlet Komisyonları ve Vakıflar oluşturmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Başbakanı, Halk Temsilcileri Meclisi'nin onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Başbakan veya Hükümet üyelerinin istifa etme hakkı bulunmaktadır ve Başbakan'ın istifası Hükümet üyelerinin de istifasını beraberinde getirmektedir. Başbakan Hükümet Raporu'nu, her yıl Kırgız Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Meclisi ve Yasama Meclisi'nin onayına sunar. Ülke bütçesindeki değişiklikler, ancak Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti onayı ile yapılabilir.[485]

Kırgız Cumhuriyeti'nde yargı sistemi diğer Orta Asya ülkeleriyle kıyaslandığında görece bağımsızdır. Yargı organlarını Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Yüksek Arbitraj Mahkemesi ve Yerel Mahkemeler (Bölge, Bişkek ve askeri) oluşturmaktadır. Yargı organlarının görev ve sorumlulukları Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sında düzenlenmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sına göre, hakimlerin dokunulmazlıkları bulunmaktadır.[486]

Kırgız Cumhuriyeti'nde bağımsızlıktan sonraki dönemde, gerçek çok partililiğin temelleri hızlı bir şekilde atılmaktadır. Ülkede 20 civarında siyasi partinin mevcut

[485] **Konstitutsiya Kırgızistana,** *Prinyata Berhovnıym Sovetom Kırgızistana 5 maya 1993 g., izmeneniya i dopolneniya bıyli vnesenıy Zakonom ot 10 fevralya 1996 g., a takje reşeniyem referenduma ot 17 oktyabray 1998 g.,* www.krugosvet.ru/articles/117.
[486] **Konstitutsiya Kırgızistana,** *Prinyata Berhovnıym Sovetom Kırgızistana 5 maya 1993 g., izmeneniya i dopolneniya bıyli vnesenıy Zakonom ot 10 fevralya 1996 g., a takje reşeniyem referenduma ot 17 oktyabray 1998 g.,* www.krugosvet.ru/articles/117.

olması ve giderek siyasi partilerin sayısının artması, bu durumun en belirgin göstergesidir. Mevcudiyetleri anayasa çerçevesinde güvence altına alınan ve henüz gelişme aşamasında olan partiler, ideoloji ve programlarının daha netleşmemiş, organizasyon yapılarının gelişmemiş, üyelerinin az sayıda olmasına rağmen, Kırgızistan'da kamu siyasi hayatının doğal parçası haline gelmişlerdir.[487]

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 5 yıllığına seçilir ve 2 kereden fazla Cumhurbaşkanı olamaz. Cumhurbaşkanı, Jogorku Keneş'de milletvekili olamaz diğer görevlerde bulunamaz. Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin bitimine 2 ay kala yeniden seçim yapılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine nüfusun %50'si katıldıysa, seçim geçerli sayılır. İki turlu yapılan seçimlerde, 1.turda katılan seçmenlerin %50'den fazlasının oyunu alan, aday olur. 2.turda ise, en çok oyu alan Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi 7 gün içinde seçim sonucunu teyit eder ve seçim sonucunu Anayasa Mahkemesi Başkanı 30 gün içinde açıklar. Cumhurbaşkanı 2 meclisli Parlamento huzurunda yemin ederek göreve başlar. 1990 yılı Ekim ayında Parlamento tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Askar Akayev, 12 Ekim 1991 tarihinde yapılan ilk doğrudan katılımlı seçimlerde tek aday olarak tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir.[488]

30 Ocak 1994 tarihinde yapılan ve seçmenlerin %95.9'unun katıldığı referandumda ise, Akayev oyların %96.3'ünü almıştır. Kırgızistan'da 24 Aralık 1995 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Akayev oyların çoğunluğunu alarak, tekrar

[487] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 335.
[488] Ajdar Kurtov, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.

Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti'nde 29 Ekim 2000 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Askar Akayev %74.4 oy ile yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Cumhurbaşkanı seçilerek, 2005 yılına kadar bu görevini sürdüren Askar Akayev, bağımsızlıktan sonraki dönemde, eskiden Komünist Partisi üst yönetiminde görevde bulunmamış olan tek Orta Asya lideri olarak nitelendirilmektedir.[489]

Askar Akayev, Kırgızistan'da ilk turu 27 Şubat 2005'te, ikinci turu ise 13 Mart 2005'te gerçekleştirilen parlamento seçimlerini Devlet Başkanı Akayev yanlısı milletvekillerinin kazanması, ülkede gerilimi tırmandırmış, muhalefet seçimlerde hile yapıldığı iddiasıyla, Akayev'in istifasını talep eden bir ayaklanma hareketi başlatmıştır. Kırgızistan'ın güneyinde Fergana Bölgesi ve ülkenin ikinci büyük kenti olan Oş şehrinde başlayan ayaklanma hareketi, Oş ve Celalabad şehirlerinde hükümet binalarının ele geçirilmesiyle hızlanmıştır. Yaşanan olayların ardından Devlet Başkanı Askar Akayev'in muhalefetle görüşmeye hazır olduğunu bildirmesi ve Yüksek Seçim Komisyonu'na parlamento seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı yönündeki iddiaları araştırması talimatı vermesine rağmen hareket devam etmiş, 24 Mart 2005 tarihinde ise Başkent Bişkek'te yaklaşık 10 bin civarındaki göstericinin Başkanlık Sarayına yürüyüşü ve Başkanlık Sarayı'nı ele geçirmesiyle son aşamasına gelmiştir.[490]

---

[489] J. Anderson, **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997, s. 336.
[490] Ajdar Kurtov, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.

24 Mart 2005 tarihinden sonra Akayev'in istifası, geçici devlet başkanlığı ve başbakanlığa muhalefet lideri Kurmanbek Bakiyev'in getirilmesi ve geçici hükümetin kurulması ile siyasi karışıklık ortamı yerini sessiz bir bekleyişe bırakmıştır. Kırgızistan Parlamentosu, başkanlık seçiminin 10 Temmuz 2005'de yapılmasını kararlaştırmıştır. Kırgızistan'da 10 Temmuz 2005 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Kurmanbek BAKİYEV kazanmıştır.

Kırgızistan'da 2005 ihtilali aslında ülkede siyasal iktidarın merkezileşememesinin bir göstergesidir. Siyasetin Kuzey ve Güney olarak bölgeci kimlikle yürütülmesi sonunda Kırgızistan'da merkezi iktidarın ne kadar zayıf olduğunu ortaya çıkarmıştır.

3.3.2.3. TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan 27 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık ilanının hemen ardından 16 Kasım 1991'de eski Komünist Partisi, Türkmenistan Demokrat Partisi olarak yeniden isimlendirilmiş ve 18 Mayıs 1992'de yeni Anayasa kabul edilmiştir. Türkmenistan'ın yeni Anayasasının en temel özelliği komşuları gibi çok partili hayatı Anayasalarında öngörerek gerçekte ise muhalefet partilerin sürekli yok ederek manipüle siyasetine ta başında son nokta koymuş ve tek partili siyasal hayatı ta başından oluşturmuştur. Gerekçe olarak siyasal iktidar, içinde bulunulan aşamada, çok partili sisteme geçilmesine karşı çıkarken, ülkede istikrara ihtiyaç bulunduğu, bu oluşumun Türkmenistan'daki farklı etnik unsurlar ve Türkmen kabileleri arasında ihtilafa ve sürtüşmelere zemin hazırlayacağı endişesi ile çok partili hayattan vazgeçmiştir.

Yeni Anayasa, başkanlık sistemini ön görmekte ve Devlet Başkanına muazzam yetki tanımaktadır. Buna göre Devlet Başkanı, Bakanlar Kabinesine başkanlık eder. Devlet Başkanı, ileride Meclisin onayına sunmak koşulu ile kanun yapmak hakkına sahiptir. Başkan yardımcıları, bakanlar, hakimler (belediye başkanı, vali) ve yüksek mahkeme başkanları, Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır. Devlet başkanı gerekli gördüğü hallerde meclisi fesh etmek hakkına sahiptir. *Halk Maslahatı,* Türkmenistan'daki en üst temsil organı olarak anayasasında belirtmiştir[491] (Madde. 48).

Halk Maslahatının Başkanlığını Cumhurbaşkanı bizzat kendisi yürütmektedir. ***Halk Maslahatı,*** Cumhurbaşkanı, Meclis milletvekilleri, *halk vekilleri* (halk tarafından her vilayetten bir halk vekili seçilmekte), Yüksek Mahkeme Başkanı, Yüksek Ekonomik Mahkeme Başkanı, Baş Savcı, Bakanlar Kurulu tüm üyeleri, Vilayet Valileri, *Arçınlar* (bölgesel idari merkezler şehir/kasaba yöneticileri) oluşmaktadır (Madde 48). Türkmenistan'daki bu özel yönetim şekli Orta Çağ aristokratik yönetim tarzının niteliklerini taşımaktadır.[492]

Halk Maslahatı'nın yetkileri: Anayasaya değişiklikler yapmak, yeni Anayasa kabul etmek, referandum kararı almak, ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik kararlar almak, uluslar arası anlaşmaları onaylamak, savaş ilan etmek ve barış anlaşması yapmak vs. oluşmaktadır (Madde 49). Halk Maslahatı Cumhurbaşkanı ve Meclis Milletvekillerinin üçte birinin inisiyatifiyle en az yılda bir kere toplanılması

[491] **Konstitutsiya Turkmenistana,** *18 maya 1992 goda s izmeneniyami i dopolneniyami ot 27 dekabrya 1995 goda,* www.sibnet.tm
[492] Treacher, A., **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** Democratization, 3:3, Autumn 1996, s. 324.

öngörülmüştür (Madde 52). ***Halk Maslahatı'nın*** faaliyetlerini Cumhurbaşkanı yürütmektedir (Madde 53).

Türkmenistan Orta Asya ülkeleri arasında en geniş yetkilerle donatılmış Cumhurbaşkanı sistemine sahiptir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı devlet başkanı olarak iktidarın tüm kuvvetlerinin üzerinde bir konuma sahiptir. Bununla birlikte yürütme kuvvetinin başı olarak hükümeti de doğrudan yönetmektedir (Madde 54). Türkmenistan Anayasasının 55. Maddesi bu ülkedeki etnik temelli ulus-devletleşmeye doğru yöneldiğinin açık bir belirtisidir. Bu maddeye göre Türkmenistan Cumhurbaşkanı görevine seçilecek kişi sadece Türkmenler (Türkmen etnik grubu söz konusudur) arasından olması Anayasada belirlenmiştir (Madde 55). Türkmenistan'da Anayasa, Cumhurbaşkanlığı için en çok bir kişi iki kere seçilebileceği hükmünü koymasına rağmen tıpkı Kazakistan örneğinde olduğu gibi mevcut Cumhurbaşkanı için ayrıcalık uygulanmıştır. Hatta Kazakistan örneğinin ötesinde Türkmenistan'da ilk Cumhurbaşkanı Niyazov'a ömür boyu seçim yapılmadan Cumhurbaşkanlığı görevini yapması belirlenmiştir (Madde 56).

Türkmenistan'da da diğer Orta Asya ülkelerindeki gibi Cumhurbaşkanı, anayasal olarak çok geniş yetkilerle donatılmıştır. Başkanlık sistemiyle yönetilen Türkmenistan Cumhuriyetinin devlet başkanı, yürütmenin de başıdır. Bunun dışında devlet başkanı; ülkenin ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğünün, anayasanın uygulanmasının esas garantörüdür (Madde 54). Türkmenistan Cumhurbaşkanı, iç ve dış politika meselelerinin yönetecektir. Cumhurbaşkanı aynı zamanda Silahlı Kuvvetlerin Baş Komutanıdır. Cumhurbaşkanı, Hükümet üyelerini, Merkezi İdari

Birimleri Başkanlarını, Güvenlik ve İstihbarat Birimlerinin Başkanlarını göreve atayacak ve görevden alacaktır (Madde 56). Halk Maslahatı'nın onaylaması ile bütçe kanununun yürürlüğe girmesini ve denetimini sağlayacaktır. Meclisin onayı ile Yüksek Mahkeme Başkanını ve Yargıtay Başkanını göreve atayacak ve görevinden alacak vs. (Madde 57).

Türkmenistan'da Yasama organı *Meclis'tir*. Meclis 50 sandalyeden oluşmaktadır ve her idari bölgeden seçilecek milletvekillerinde oluşmaktadır (Madde 63). Meclis altı ay zarfında Meclis Başkanını seçemediği zaman veya 18 ay zarfında iki kez Hükümete güvensizlik oylaması yaptığı takdirde Cumhurbaşkanı Meclisi dağıtmaya yetkilidir (Madde 64). Meclisin temel görevi Anayasa değişikliği ve kanunlar kabul etmekten ibarettir (Madde 66). Meclis milletvekillerinin dokunulmazlığı mevcuttur (Madde 70). Meclisin yetkileri: Bütçe Kanununu çıkarmak ve uygulaması hakkında Hükümetten hesap sormak, Merkez Seçim Kurulunun başkanı ve üyelerini seçmek, Yargıtay Başkanı, Yüksek mahkeme Başkanı, Yüksek Ekonomik Mahkeme Başkanının Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanması ve görevden alınmasını onaylamak, Hükümete güvensizlik oylaması yapmak, Hükümetin programlarını onaylamak, vs oluşmaktadır (Madde 67). Seçim bölgelerinde milletvekili seçimi için adaylar belirlemeye siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlar belirleyecektir. Aday göstermeye yetkili olan kurum ve kuruluşlar kanunla belirlenmektedir (Madde 93).

Türkmenistan'da Bakanlar Kurulu, Yürütme kuvvetinin başıdır. Bakanlar Kuruluna bizzat Cumhurbaşkanı başkanlık yapmaktadır (Madde 75). Bakanlar Kurulunu

seçimden sonra en az bir ay içinde Cumhurbaşkanı belirleyecek (Madde 76). ve Bakanlar Kurulu Toplantılarını Cumhurbaşkanı kendisi veya temsil yetkisi verdiği bir başka üye yürütecektir (Madde 77). Bakanlar Kurulunun esas görevi Cumhurbaşkanının kararlarını veya Kanun Hükmünde Kararnamelerini ve Halk Maslahatı Kararlarını uygulamaktan ibarettir (Madde 78).

Türkmenistan'daki anayasal değişim tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi otoriter rejimin temellerinin güçlenmesini sağlayan bir noktada yoğunlaşmaktadır. Türkmenistan, Meclisi 28 Aralık 1993 tarihli oturumunda Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın görev süresinin sona ereceği 1997 yılından sonra 5 yıl daha uzaltılmasına ilişkin bir karar almıştır. Ancak Türkmenbaşı'nın bu kararı referanduma sunulmasında ısrarlı olması üzerine 15 Ocak 1994 tarihinde yapılan referandumda Türkmenbaşı tek aday olarak katılarak %99,3 oyla ile 2002 yılına kadar yeniden seçilmiştir.[493]

Türkmenistan yönetimi bağımsızlık sonrası ulus-devletleşme sürecinde en önemli icraatlarını iktidarın merkezileşmesi ve tekelleşmesi doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Mart 1993 tarihinde Türkmenistan ordusu resmen kurulmuştur. 1 Kasım 1993'te millî para birimi Manat tedavüle girmiştir. 17 Ocak 1994'te ise On Yıllık Refah Programı kabul edilmiştir. Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasasına göre ülkenin siyasal sistemi cumhuriyettir.[494]

[493] Nikita Nikolayev, **Şto takoe Turkmenskie klanıy segdnya i kak oni boryutsya za vlast, 2006,** www.fergana.ru/articles.php
[494] Şohrat Kadıyrov, **Nasledie Turmenbaşi,** 05.02.2007, www.ng.ru/courier/2007.

Saparmurad Niyazov, Türkmenistan Devlet Başkanı olduktan sonra, ilk işi, aşiret ve kabile kimliğinin etkili olduğu Türkmenistan'da ulusal kimliği güçlendirmek ve halk arasında birliği sağlamak olmuştur. Zira Sovyetler Birliği döneminde, Türkmenistan'da ulusal kimlik tam olarak inşa edilememiştir. *Teke, Yomud, Salur, Ersarı* kabileleri, Türkmenistan'ın siyasal hayatında Sovyet döneminden çok etkili unsurlar olmuştur. Moskova Türkmenistan'ın siyasal yönetiminde bu kabileleri bir birine karşı oynayarak sürekli kendine sadakat be bağımlılığı sağlamaya çalışmıştır.[495]

Bu bakımdan Sovyetler Birliği döneminde Moskova bu kabile kimliklerinin siyasal hayattaki etkisini tamamen yok etmeye fazla hevesli olmadığı bellidir. Bağımsızlık sonrası Türkmenbaşı'nın ultra otoriter rejimi kabilelerin siyasi hayattaki etkisini oldukça zayıflatmıştır. Fakat Türkmenbaşı'nın mensup olduğu Teke kabilesinin Türkmen siyasetindeki ağırlığı hala hissedilmektedir.[496] Bu bakımdan Türkmenistan'da kabile kimliği hala çok önemli bir unsurdur. Bu kabile kimliğinin Türkmen ulusal kimliğine dönüşmesinde Türkmenbaşı'nın bağımsızlık sonrası oluşturduğu otoriter rejiminin çok büyük katkısı olduğu da yadsınamaz. Türkmenbaşı'nın bu konudaki en önemli reformu Türkmen dili üzerinde olmuştur. Türkmen dili Cumhuriyetin resmi dili kabul edilmiştir (Madde 13). Türkmenistan Meclisi 12 Nisan 1993 tarihinde, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Kiril alfabesi yerine Latin Alfabesi'ni kabul etmiştir.[497]

[495] Nikita Nilolayev, **a.g.m.,** www.fergana.ru/articles.php
[496] Nikita Nilolayev, **a.g.m.,** www.fergana.ru/articles.php
[497] Şohrat Kadıyrov, **a.g.m.,** www.ng.ru/courier/2007.

Türkmenistan, Devlet Başkanı Saparmurad Türkmenbaşı'nın girişimleri neticesinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı, Türkmenistan'ın sürekli tarafsızlık statüsünü onaylamıştır. Birleşmiş Milletler, 185 ülkenin oyuyla, 12 Aralık 1995 günü Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık statüsünü onaylamıştır. Tarafsızlık prensibi diğer ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duymak, içişlerine müdahale etmemek, devletlerarası ilişkilerde şiddete başvurmamak, uluslararası ilişkilerde Birleşmiş Milletler kararlarına öncelik vermek, tüm ülkelerle ve özellikle bölge ülkeleriyle olumlu ilişkiler kurmak ve işbirliğini güçlendirmek anlamına gelmektedir. Siyasi alanda izlenen barışçı ve tarafsız bir devlet politikası sayesinde siyasi istikrar sağlanmış, bağımsızlığın temelleri güçlendirilmiştir. BM'in bu kararı üzerine Türkmenistan'da, 12 Aralık tarihi milli bayram olarak ilan edilmiştir. Türkmen Anayasası, tarafsızlık ilkeleri çerçevesinde yeniden gözden geçirilmiş ve 27 Aralık 1995 yılında Anayasa değişiklikleri gerçekleşmiştir.[498]

Türkmenistan'ı diğer Orta Asya ülkelerinden ayıran bir önemli husus ta bu ülkenin uygulamadaki Anayasal sisteminde laiklik ilkesinin farklı bir uygulamaya tabi tutulduğu hususudur. Çünkü bu ülkedeki din devlet ayırımı diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi işleyiş şeklinden çok farklıdır. Bu bakımdan Türkmenistan'daki din devlet ilişkilerini incelemek gerekir. Türkmenistan bağımsızlık ilanından sonra din ve vicdan özgürlüğü konusunda birtakım hukuki düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bunlardan biri de "Türkmenistan S.S.C.'de vicdan özgürlüğü ve dini kurumlar hakkındaki 25.5.1991 tarihli kanundur. Bu kanun temel olarak vicdan özgürlüğü ve dini kurumlar ile devletin ilişkilerini

[498] Artem Ulyanin, **Turkmenistan posle Niyazova: vlast byurokratii vmesto ne sostoyavşegosya diktata "silovikov",** www.fergana.ru/articles.php

düzenlemektedir. 1992 Anayasası'nda din ve vicdan hürriyeti ile ilgili kararlar da yer almıştır. Dini kurumlara da bazı haklar tanınmıştır. Dini kurumlar, kitle iletişim araçlarından faydalanabileceklerdir (Madde 5). Dini idareler ve merkezler tüzüklerine uygun olarak kendilerine gerekli olan kadroları yetiştirmek için eğitim kurumları açabilirler (Madde 10). Türkmen Anayasasına göre, devlet, dini kurumları ve ateizm propagandasını finanse etmez denilmiştir. Ayrıca dini kurumlar siyasi parti faaliyetlerine de katılamazlar.

Türkmenistan'da din ve devlet işlerini temin eden organ, Türkmenistan devlet başkanlığına bağlı "Din İşleri Müşavirliği"dir. Bu müşavirliğin işlevi; devletin uzmanlık ve danışmanlık organı olmasıdır. Türkmenistan'da dini idare, Türkmenistan Din Komitesi ve Müftü'den oluşmaktadır. Bu kurum, ülkenin dini politikasını belirlemektedir. Vilayet ve taşradaki din görevlileri yani mollaları, vilayet hakimi (vali) tayin etmektedir. Türkmenistan'da son yapılan değişiklikle Kadılık makamı kaldırılmış, Müftülük sistemi oluşturulmuştur. Türkiye'deki dini yapılanmaya benzer bir düzenleme yapılmaya çalışılmaktadır.[499]

Din İşleri Müşavirliği, vatandaşların din konusunda Anayasal haklarının temin edilmesi ve tescil edilen dini kurumların devlette temsil edilmesi konusunda görevlidir. Dini özgürlüklerin ihlal edilmesiyle ilgili olarak kendisine yapılan müracaatları inceler. Dini kurumlar ile devlet arasında aracılık vazifesi görür. Fonu, Türkmenistan Başkanı tarafından tasdiklenir. Müşavirliğin idarecisini Türkmenistan Devlet Başkanı tayin eder ve tayin edilen kişi Başkana karşı sorumludur.

[499] Artem Ulyanin, **a.g.m.,** www.fergana.ru/articles/php

Müşavirliğin yardımcıları ise başkan tarafından tayin edilir. Müşavirliğin tüzel kişiliği vardır.[500]

Türkmenistan'da Diyanet İşleri Başkanlığı vazifesi yapan Müftünün iki yardımcısı vardır. Bunlardan biri, Özbekistan'daki merkeze bağlı ve finansmanın Rusya'dan sağlandığı Hıristiyan papazı ve diğeri de Müslüman Baş İmam'dır. Müslümanların temsilcilerinin maaşları halk tarafından verilmektedir.

Türkmenistan'daki din ve devlet işlerindeki uygulama aslında merkezi iktidarın ülkedeki dini inançları tam kontrol almasına yönelik bir tutumdur. Bağımsızlık sonrası devletin en önemli hedefi olan Türkmen ulus-devletini ve Türkmen ulusal kimliğini oluşturma doğrultusunda devlet dini inançları da bu hedefe yönlendirmeye çalıştığı ortaya çıkmaktadır.

Türkmenistan eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında en az değişim gösteren ve dolayısıyla en otoriter rejim olarak değerlendirilmektedir. Kendisine daha sonra Atatürk'ten de özenerek Türkmenbaşı ismini veren Saparmurad Niyazov ülkeyi tek başına yönetmektedir. Devletin üç erkinin de üstünde yetkilere sahip olmakla birlikte, o da tıpkı Özbek lider Kerimov gibi ülkeyi Başkanlık yönergeleriyle (*fetva*) yönetmektedir.[501]

Türkmenistan'da, sadece ismini *Demokratik Parti'ye* çevrilen eski *Komünist Parti* dışında hiçbir partinin faaliyet göstermesine müsaade edilmemektedir. Eski Sovyet-

[500] Nikita Nilolayev, **a.g.m.,** www.fergana.ru/articles.php
[501] Artem Ulyanin, **a.g.m.,** www.fergana.ru/articles/php

ler Birliği'nin dağılması aşamasında demokratik reform talepleriyle ön plana çıkan en önemli siyasal grup olan *Ağzıbirlik*, Niyazov rejimi tarafından son tahlilde ortadan kaldırılmıştır. Niyazov rejimine karşı muhalefet eden tüm liderler nihayetinde ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmışlardır.[502]

Türkmenistan'da yapılan ilk seçimlerde her ne kadar bazı liderler seçimlere katılma girişiminde bulunmuşlarsa da, her defasında seçim görevlileri tarafından seçim şartlarını yerine getiremedikleri gerekçe gösterilerek seçime katılmaları engellenmiştir.[503]

Türkmenistan'da Ocak 1995'te Türkmen lider Niyazov'un görev süresi yüzde 99.92'lik bir kabul oyuyla 2002'ye uzatıldı. Daha sonra Türkmenbaşı kendisini hayat boyu ülkesinin başkanı olarak ilan etmesine rağmen, "eğer uygun bir aday bulunursa" 2010 yılında Başkanlığı bırakacağını belirtti. Bu tarih itibariyle Niyazov 25 yıl boyunca iktidarda kalmış olacaktı.[504]

Türkmenistan'daki ulus-devletleşme ve anayasal değişim süreci Orta Asya ülkelerindeki en çarpıcı bir örneğidir. Niyazov'un diktatörlük yönetimi Orta Asya'lı komşularını bile rahatsız edecek boyutlara ulaştığında Niazov 21 Aralık 2006 yılında Aşgabat'ta hayatını kaybetmiş ve yerine Türkmenbaşı'nın siyasal rejiminin etkili isimlerinden Berdimuhamedov gelmiştir. Yeni yönetim icraatlarıyla eskisinden pek farkı olmadığı aradan geçen bir buçuk senede ortaya çıkmıştır. Fakat bütün bunlara

[502] Treacher, A., **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** Democratization, 3:3, Autumn 1996, s. 333.
[503] Treacher, A., **a.g.e.,** s. 336.
[504] Artem Ulyanin, **a.g.m.,** www.fergana.ru/articles/php

rağmen Niyazov, Türkmenistan'da ulus-devletin oluşması, devlet iktidarının merkezileşmesi, siyasetin ulusallaşması ve kabile kimliğinin ağır bastığı Türkmenistan'da Türkmen ulusal kimliğinin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir.

3.3.2.3. ÖZBEKİSTAN

Özbekistan, 1 Eylül 1991 tarihinde SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazandı. Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan İslam Abduganiyeviç Karimov, Aralık 1991'de ülkenin ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi. Daha sonra Cumhurbaşkanı'nın görev süresi Mart 1995'te halk oylaması ile 2000 yılına kadar uzatıldı. Ocak 2000'de yapılan seçimlerde beş yıllık süre için Karimov ikinci kez bu göreve seçildi. 12 Nisan 2002 tarihinde yürürlüğe giren yeni kanun ile 2007 Aralık ayında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte, Cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıla uzatılmıştır.[505]

Özbekistan'ın ilk Anayasası 27 Ocak 1992 yılında kabul edildi. Başkanlık sisteminin geçerli olduğu ülkede yasama organı Âlî Meclis, olağanüstü haller dışında, her üç ayda bir toplanarak gündemindeki yasa tasarılarını görüşür. Parlamento, beş yılda bir yapılan seçimlerle belirlenir. Parlamento seçimlerinin ilki Aralık 1994 yılında, ikincisi Aralık 1999 yılında üçüncüsü 2004 yılı Aralık ayında yapıldı. Parti listelerinden parlamentoya giren milletvekillerinin yanı sıra, yerel yönetimlerin seçtiği vekillerle birlikte meclis 250 üyeden oluşur. 27 Ocak 2002 yılında yapılan referandumla Özbekistan Anayasasında köklü değişikliklerin yapılması halkoyuna

[505] Artem Ulyanin, **Sentralnya Aziya: Reform ne budet,** 2007, www.fergana.ru/articles.php.

sunuldu. Referandumda kabul edilen bu Anayasa değişiklikleri 24 Nisan 2003 yılında resmen yürürlüğe girdi. Bu Anayasa değişikliği ile 2004 yılı Aralık ayında yapılan milletvekili seçimleriyle iki meclisli parlamentoya geçiş süreci tamamlanmıştır.[506]

Özbekistan'da 24 Nisan 2003 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliklerinin en önemli noktası Parlamentonun sürekli çalışan yasama organına dönüşmesidir. Yeni düzenlemeye göre Yasama faaliyetlerini yürüten ve seçimle belirlenen 120 vekilden oluşan *Temsilciler Meclisi* ve 16'sı cumhurbaşkanı tarafından atanan, diğerleri Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Taşkent Şehri ve vilayetlerden eşit sayıda (6'şar) seçilecek toplam 100 kişiden meydana gelen *Senato*, *Ali Meclis*'i (Parlamento) oluşturmaktadır. Anayasa değişikliğinin bir diğer önemli noktası Cumhurbaşkanının süresi 5 yıldan 7 yıla uzatılmasıdır.[507]

16 Ocak 2008 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı resmi olarak kaçıncı kez olduğunu Merkez Seçim Komitesi bile bilemediği Cumhurbaşkanlığı görevine yeniden başladı.[508] Bağımsız Özbekistan'da gerçekleşen ilk 1991 seçimlerinde Kerimov, Komünist Parti Birinci Sekreteri idi ve devletin tüm kurumları onun kontrolünde olmuştur. Fakat bu ilk seçimde muhalefet lideri Muhammed Salih'in seçimlere katılması engellenememişti. Özbekistan Seçim Komitesi o sıralar Kerimov'un

---

[506] Aleksey Lobanov, **O politçeskii situatsii v Sentralnoi Azii,** 21 Marta 2006, www.zonakz.net/articles/2006.

[507] Aleksey Voloseviç, **Hronika İzbiratelnıy Kampanii 2007,** 16.01.2008, www.fergana.ru/article.php

[508] Cumhurbaşkanının Anayasaya el koyarak ant etme merasiminden önce Kerimov, Meclis milletvekillerine: "bugün huzurunuzda gözlüksüz olmamdan dolayı şaşırmadınız mı" diye küçük bir şaka yaptı. Kerimov bununla: "kaç kez ant ettim artık metini ezbere biliyorum" demek istemiştir. **Bu konuda bkz.** Aleksey Voloseviç, **Hronika İzbiratelnıy Kampanii 2007,** 16.01.2008, www.fergana.ru/article.php

kontrolünde olduğu için netice de onun lehine gerçekleşmiştir. Kerimov oyların %86'nı, Muhammed Salih ise %12'ni almıştır. Fakat şu da unutulmamalı ki, Orta Asya ülkelerinde muhalefet liderinin bu kadar (%12) yüksek oy aldığı diğer ülke olmamıştır.[509]

1995 yılında Kerimov'un Cumhurbaşkanlığı süresi referandumla 2000 yılına kadar uzatılmıştır. Böylece Kerimov'un ilk Cumhurbaşkanlığı dönemi tam 8 yıl olmuştur. İkinci Cumhurbaşkanlığı seçimleri 9 Ocak 2000 yılında gerçekleşmiştir ve Kerimov, oyların %91.9'nı alarak *ikinci dönem için* 5 yıllığına Cumhurbaşkanı görevini sürdürmeye başlamıştır. Fakat bir sene geçtikten sonra Kerimov, Cumhurbaşkanı görevi süresini 5 yıldan 7 yıla uzatmayı öngören Anayasa değişikliği referandumla halk oylamasına sunulmuş ve %90 evet oyuyla Anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Fakat Yüksek Seçim Komitesi başkanı Abdurafika Ahadova, bu Anayasa değişikliğinin mevcut Cumhurbaşkanı için değil, yeniden seçilecek olan Cumhurbaşkanı için geçerli olacağı ve kanunların geriye dönük kullanılmayacağı yönünde resmi olmayan bir açıklamayı yabancı basın kuruluşlarına yapmıştır.[510]

---

[509] Aleksey Lobanov, **O politçeskii situatsii v Sentralnoi Azii,** 21 Marta 2006, www.zonakz.net/articles/2006.

[510] Bu mesele Özbekistan'da büyük spekülasyonlara yol açmıştır ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov, Cumhurbaşkanlığı görevini 5 yıl değil tam 7 yıla kadar sürdürmüştür. Duruma ne Özbekistan Parlamentosu ne Anayasa Mahkemesi müdahale etmemiştir. Fakat bunun da ötesinde hiç emsali bulunmayan yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Referandumda kabul edilen Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı seçimleri Aralık ayının üçüncü haftasında gerçekleşeceği hükmü konulmuştur. Halbuki, Cumhurbaşkanı hakkındaki Anayasal Kanun'da: "Cumhurbaşkanı yeni seçilen Cumhurbaşkanı göreve başlayana kadar görevini sürdürecek" hükmü bulunmaktadır. Mevcut Cumhurbaşkanının görev süresi 22 Ocak 2005 tarihinde yani göreve başlamasının tam 5'ci yıl dönümünde bitmesi gerekirdi. Fakat Cumhurbaşkanı görev süresi ile ilgili belirsizlik devam etti ve Kerimov görevde kalmayı sürdürdü. Böylece Kerimov'un Anayasal olarak (Yüksek Seçim Komitesi yorumu yukarıda) 5 yıllık Cumhurbaşkanı görev süresi tam olarak **8 yıl 1 ay** sürmüştür. Bu konuyla ilgili Post Sovyet ülkeleri üzerinde araştırma yapan Fransız siyaset bilimci Alen Delatroz: "bu uygulama Özbekistan'daki hukuk ve devletin gerçek yüzünü ortaya koyan bir tablodur" diye yorumlamıştır. **Bu konuda bkz.** Aleksey Voloseviç, **a.g.m.,** www.fergana.ru/articles.php

2007 yılına gelindiğinde Özbekistan'ın siyasal hayatında "Kerimov başkanlığını devam ettirecek mi" sorusu tek gündem olarak ortaya çıktı. Anayasaya göre bir kişi iki kereden fazla Cumhurbaşkanı seçilemez hükmü bulunmaktadır. Bu bakımdan zaten 5 yıllık sürelerini 7-8 yıl olarak kullanan mevcut Cumhurbaşkanının hangi yöntemle iktidarını devam ettireceği meselesi gündemdeydi. Kerimov'un iki yolu olduğu söylenmekteydi: 1. Komşusu Kazakistan'da olduğu gibi ilk Cumhurbaşkanı için sınırsız olarak Cumhurbaşkanı seçimlerine katılma serbestisi yapılacaktı; 2. Rusya'da olduğu gibi halef belirleyecek ve görevi halefine bırakacaktı. Böylece Özbekistan'da anayasal belirsizlik ve karmaşık ortam devam etti. Kerimov ise Anayasa değişikliğine hiç gitmedi. Halbuki Parlamento'da bir tane muhalif milletvekili yoktu, istese tıpkı Kazakistan'daki gibi istediği değişiklik yapabilecek güçte idi. Kerimov ülkesinin anayasasını açıktan açığa ihlal eden bir siyasal adım attı ve bu tüm dünyada tepkiyle karşılandı.[511]

Özbekistan'daki bu seçim mekanizmasının işleyişine özellikle üzerinde durduk, çünkü bu bütün Orta Asya ülkelerindeki demokrasinin en önemli unsuru olan seçimlerin işleyiş tarzının en çarpıcı örneğini sunmaktadır. Şimdi Özbekistan'ın anayasal düzeninin işleyişine inceleme yapacağız.

---

[511] 18 Eylül'de Özbekistan Seçim Komitesi başkanı Mirzo Abdusalomov aniden seçim kampanyasının 21 Eylülde başlayacağını ve seçimin 22 Aralık'ta gerçekleşeceğini ve adayların başvurusunu kabul etmeye başlayacağını duyurdu. Ülkede faaliyet gösteren beş partiden dördü Cumhurbaşkanı seçimleri için adaylarını sundu ve Merkez Seçim Komitesi bu adayların başvurusunu kabul etti. Böylece 4 adayın katıldığı ilk Cumhurbaşkanlığı seçimi olarak Batıya da mesaj verilecekti. Fakat Kerimov 4 Kasım'a kadar sessizliğini devam ettirdi. 4 Kasım günü ülkede faaliyet gösteren Liberal Demokrat Parti, Kerimov'u Cumhurbaşkanlığı seçiminde partiden aday olarak sunacağını ilan etti. Kerimov Cumhurbaşkanı seçimine katıldığı üç kerede üç partiden aday olarak sunulmuştu, ilk keresinde Demokratik Halk Partisinden, İkinci kez Fidokar (Fedakar) Partisinden, bu sefer ise Liberal Demokrat Partiden aday sunulacağı belli oldu. Fakat kimse "Anayasanın iki kereden fazla aynı kişi Cumhurbaşkanı seçimine katılamaz" hükmünü umursamadı. Böylece Kerimov, açıktan açık Anayasanın 90. Maddesini ihlal ederek yeniden üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçimine katıldı ve oyların %88.1'ni alarak Cumhurbaşkanı seçildi. **Bu konuda bkz.** Aleksey Voloseviç, **Hronika İzbiratelnıy Kampanii 2007,** 16.01.2008, www.fergana.ru/article.php

Başkanlık sisteminin yürürlükte olduğu Özbekistan'da yürütme yetkisi cumhurbaşkanındadır. Cumhurbaşkanı olacak kişinin Özbek dilini çok iyi derecede bilmesi şartı 2003 Anayasa değişikliği ile eklenmiştir[512] (Madde. 90.1). Bu hüküm gösteriyor ki fiili olarak Özbekistan'da Cumhurbaşkanlığı makamı sadece Özbek etnik grubu mensuplarına tahsis edilmiş olduğunu. Özbekistan Cumhurbaşkanı Anayasanın ve vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunmasının temel garantörüdür (Madde. 93.1). Özbekistan'da Cumhurbaşkanı Türkmenistan'daki gibi Yürütmenin de başıdır. Bakanlar Kurulu başkanlığını bizzat Cumhurbaşkanı kendisi yürütmektedir (Madde. 93.8). Anayasa Mahkemesi Başkanı ve üyelerini, Yüksek Mahkeme Başkanı ve üyelerinin seçilmesi için adayları belirleyecektir ve Parlamento Senatosu'nun seçimine sunacaktır (Madde. 93.13). Özbekistan ulus-devlet inşasının sağlanmasını temin edecektir (Madde. 93.2). Ülkenin ulusal güvenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlayacaktır (Madde. 93.2). Hükümet üyelerini göreve atayacaktır ve görevden alacaktır, ayrıca Merkezi Yönetim Komitelerini kuracak, başkanlarını göreve atayacak ve görevden alacaktır ve bununla ilgili Parlamentodan onay alacaktır (Madde. 93.8). Parlamento Senatosunun Başkan adayını belirleyecek ve bunu Meclisin onayına sunacak (Madde. 93.9). Başbakanı Parlamento iki kolunun onayı ile göreve atayacak ve görevden alacaktır (Madde. 93.10). Parlamento Senatosunun onayı ile Yargıtay Başkanını ve yardımcılarını göreve atayacak ve görevden alacaktır (Madde. 93.11.). Tüm vilayet ve şehir mahkemelerinin yargıçlarını göreve atayacak ve görevden alacaktır (Madde. 93.14.). Bütün vilayet valilerini ve Taşkent şehri valisini göreve atayacak ve görevden alacaktır (Madde.

[512] **Konstitutsiya Uzbekistana,** *8 dekabrya 1992 goda s izmeneniyami i dopolneniyami ot 24 aprelya 2003 goda,* www.krugosvet.ru/2006/

93.15). Özbekistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Baş Komutanı olarak tüm komutanları göreve atayacak ve görevden alacaktır (Madde. 93.19). Özbekistan Ulusal Güvenlik Komitesini kuracak ve tüzüğünü belirleyecek, başkanını göreve atayacak ve görevden alacak (Madde. 93.24). Ayrıca, Parlamento çalışmalarında her iki Mecliste, Senato ve Meclis arasında ihtilaf meydana geldiği ve istikrarlı çalışma sürdürülemediği durumlarda Cumhurbaşkanı Anayasa Mahkemesinin onayı ile Parlamentoyu dağıtma yetkisi vardır (Madde. 95).

Özbekistan, 1 özerk cumhuriyet, 12 vilayet, 123 şehir ve 156 tümen (ilçe) yönetiminden oluşmaktadır. Vilayet, şehir ve tümenlerin en üst yöneticisine "hakim" adı verilmektedir. Bu arada, şehir yönetimleri içinde Taşkent Şehri'nin ayrıcalıklı bir konumda bulunduğunu, idari yapı içinde tıpkı bir vilayet gibi temsil olunduğunu belirtmek gerekir. Vilayet hakimleri, cumhurbaşkanı tarafından atanır, cumhurbaşkanı tarafından görevden alınır ve bu atama ilgili vilayetin (Taşkent şehri dahil) mebuslar kurulunca onaylanır. Vilayetler, şehir ve tümenlerden (ilçe) oluşmaktadır. Vilayet hakimlerinin dışında şehir ve tümen hakimleri de vardır. Şehir ve tümen hakimleri ise, vilayet hakimi tarafından atanır ve bu atama ilgili tümen veya şehir halk mebuslar kurulu tarafından onaylanır ve beş yıl için görev yaparlar.[513]

Özbekistan'ın bağımsızlıktan sonraki Devlet Başkan Yardımcısı Şukrulla Mirsaidov'un da belirttiği gibi "Özbekistan bir totaliter sistemden başka bir otoriter sisteme geçiş sürecini yaşamaktadır ve bu süreçte kişisel güç ve iktidar her geçen gün

[513] Aleksey Lobanov, **O politçeskii situatsii v Sentralnoi Azii,** 21 Marta 2006, www.zonakz.net/articles/2006.

artmaktadır".[514] Tıpkı diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da Başkan Kerimov devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinde yetkilere sahiptir. 150 kişilik Başkanlık Konseyi üyeleri ve yerel konseylerin *hakim* adı verilen tüm yöneticiler de dahil olmak üzere ülkenin tüm siyasal atamalarını Kerimov kendisi yapmaktadır. Ayrıca Başkanlık yönergelerini de kurumsallaştırarak ülkenin tüm politikalarını belirlemekte ve üç erk üzerinde de salt bir hakimiyet kurmaktadır.[515]

1992 Özbekistan Anayasası çok partili bir demokrasiyi öngörmüşse de, Kerimov kendine muhalif hiçbir siyasal partinin yaşamasına olanak tanımamış, belli başlı siyasal muhalif hareketler olan *Birlik* ve *Erk* partilerinin liderleri rejim tarafından baskı altında tutulmuş, hapse atılmış hatta bu liderlere fiziki şiddet uygulanmıştır. Şimdilerde her iki parti de tamamen yok edilmiştir. Liderleri ise yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu partilere karşın, Kerimov, her zaman kendi çizgisinde hareket eden *Vatan Teraqqiyatı* isminde Kerimov'a yakın bir parti kurdurmuştur. Bu partiyi *Adolat* ve *Fidokorlar* isimli başka benzer partilerin kurulması izlemiştir.[516]

Erk demokratik partisinin lideri ve 1991 yılında yapılan ilk seçimlerde Kerimov'a karşı seçim yarışına giren tek lider olan Muhhammed Salih, canını kurtarmak için dönemin Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da katkısıyla önce Azerbaycan'a oradan da Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmıştır. Kerimov'un baskıları

[514] Olcott, M. B., **Democratization and the Growth of poltical Participation,** (eds.), Karen Dawisha, Bruce Parrot, *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and Caucasus,* Cambridge University Pres, Cambridge, 1997, s. 78.
[515] Artem Ulyanin, **Sentralnya Aziya: Reform ne budet,** 2007, www.fergana.ru/articles.php.
[516] Anderson, J., **Elections and Poltical Development İn Central Asia,** Journal of Communist Studies and Transition Poltics, vol. 13, no 4, December 1997, s. 28-53.

neticesinde Salih Türkiye'den de Norveç'e gönderilmek zorunda bırakılmıştır. Birlik Partisi'nin yeni lideri Vasilya Inoyatova "devletin anayasal düzenine karşı faaliyetler yürüttüğü" gerekçesiyle suçlanarak tasfiye edilmiştir.[517]

Özbekistan'da yapılan seçimler hiçbir şekilde demokratik oylamayı ve seçim rekabetini yansıtacak mahiyette olmamıştır. Her ne kadar Özbekistan'da 1991 yılında yapılan ilk demokratik seçimlerde kısa süreli bir yumuşama dönemi yaşanmış ve Kerimov rejimi *Erk Partisi* lideri Muhammed Salih'in seçimlere girmesine müsaade etmişse de, Kerimov kendi lehine sonucu garanti etmek amacıyla seçim kurallarını manüpüle etmiştir.[518] *Birlik Siyasal Partisi* ve adayı Abdurrahim Polatov bazı teknik bahaneler gerekçe gösterilerek seçimlere katılmamıştır. Muhammed Salih'in seçimlere girmesine müsaade edilmesine karşın, Başkan olarak Kerimov'un tüm devlet imkan ve kaynaklarını kendi lehine kullanmasından dolayı, adil ve eşitlikçi bir seçim olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu seçimde, tüm kitle iletişim araçları devlet tekelinde olduğu için, adayların mesajlarını eşit şekilde halka yansıttığını söylemek mümkün değildir. Devlet televizyonunun çok az yer verdiği Muhammed Salih'in konuşmalarının da çoğunun sansürlendiği rapor edilmiştir.[519]

Özbekistan'da otoriter rejim devlet merkezli yeni bir ulus inşasını kurumsal baskı araçlarıyla gerçekleştirmeye gayret etmektedir. Bu ülkenin ayrıca diğer bir özelliği de mevcuttur. Özbekistan Orta Asya ülkeleri arasında en muhafazakar bir ülkedir. Bu

[517] Artem Ulyanin, **Sentralnya Aziya: Reform ne budet,** 2007, www.fergana.ru/articles.php.
[518] Fierman, W., **Political Development in Uzbekistan: Democratization?,** (eds.) Karen Dawisha, Bruce Parrot, Conflict, Cleavage and Changein Central Asia and Caucasus, Cambridge University Pres, Cambridge, 1997, s. 380.
[519] AGİT'in 1999 Özbek seçimlerini eleştirmesi karşısında, Kerimov'un savunması veya verdiği cevap şu olmuştur: "AGİT demokrasinin yerleşmesi, insan haklarının korunması ve basın özgürlüğü gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa ben şimdi bu değerleri sorguluyorum!" **Bu konuda bkz.** Fierman, W., **a.g.e.,** s. 376.

ülkede ulusal kimlik politikalarının karşılaştığı en büyük sorun İslami kimliğin Özbek kimliğinin önüne çıkmasıdır. Nitekim 2005 yılında Andican olaylarında[520] yaşanan da ülkedeki İslamcı cemaatlerin Kerimov rejimine isyanı olarak değerlendirmek mümkündür. Özbekistan'ın Orta Asya ülkelerinden bir diğer özelliği ise bu ülkenin içinde bir özerk cumhuriyetin mevcudiyetidir. Karakalpakstan Cumhuriyeti bir otonom özerk cumhuriyet statüsünde Özbekistan'a bağlıdır. Özbekistan Anayasası ülkeyi üniter devlet olarak tanımlamaktadır. Fakat Anayasal düzende Karakalpakstan Cumhuriyetine birçok federe devletin nitelliğinde olduğu gibi bazı haklar tanınmaktadır. Örneğin ana dilde eğitim, özerk cumhuriyet statüsünde merkez temsili organlarında özel statü vs. mevuttur. Ayrıca Karakalpakstan Cumhuriyetinin kendi merkez yönetim birimleri, parlamentosu ve diğer ayrıcalıklı yönetim kurumları mevcuttur. Bu bakımdan Özbekistan'ın ulus-devletleşme sürecinin kendine has özellikleri olduğunu vurgulamak lazım.[521]

Özbekistan'da ulus-devletleşme sürecinin bağımsızlık sonrası döneminde yaşanan en dikkate değer ekseni diğer ülkelerden farklı olarak vatandaşlık gibi hukuksal kimliği ulusal kimlikle bütünleştirmede tutunduğu yöntemdi. Bu yöntemin ana hatları dil reformundan geçmektedir. Özbek dilinin devlet dili olarak belirlenmesi (Anayasa/Madde 4.) ve diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Rus diline, "resmi dil" (Kırgızistan örneği) veya "etnik gruplar arası iletişim dili" (Tacikistan örneği) veya "devlet kurumlarında Kazakçayla resmi olarak eşit kullanılacaktır" (Kazakistan örneği) gibi anayasal statü verilmemiştir. Sadece Özbek anayasasında

[520] Artem Ulyanin, **Sentralnya Aziya: Reform ne budet,** 2007, www.fergana.ru/articles.php.
[521] Fierman, W., **a.g.e.,** s. 379.

"Özbekistan'da yaşayan etnik grupların ana dillerini geliştirmesine devlet saygılı tutum sergiler" şeklinde bir anayasal güvence söz konusudur.

Dil ile ilgili anayasal düzenlemeden sonra Özbekistan'da resmi devlet dili Özbekçe olduğu pekişmiş ve bu anlayışla kamu çalışanlarının Özbekçe bilmesi şartı konulmuştur. Bu durum Özbekistan'da kamu hizmetinin sadece Özbeklere tahsis edileceği durumunu pekiştirmiştir.[522] Kamuda çalışmak isteyenler için Özbekçe öğrenme zorunluluğu ülkede yaşayan etnik grupların bu ülkeyle olan vatandaşlık bağlarını zayıflatmıştır. Bu ülkeden özellikle Rusların göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Özbekistan'ın uyguladığı kimlik politikası ayrımcılık ve etnik milliyetçilik esaslarıyla gerçekleşmiştir. Bu durumu kanıtlayan bir diğer husus ülkede yaşayan küçük etnik gruplar kamu çalışanı olabilmek için etnik kimliğini değiştirmek zorunda kaldıklarına dair kanıtlar araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir.[523]

Özbekistan'da uyguladığı sert kimlik politikası ve benimsediği neo-totaliter rejimi ile bağımsızlık sonrası iktidarın merkezileşmesi, şiddet araçlarının tekelleşmesi, ulusal dil olarak Özbekçenin anayasal olarak güvence altına alınması, devlet kurumlarının toplum üzerinde tam kontrol sağlaması gibi sert politikalar izlemesine rağmen Orta Asya ülkeleri arasında ulusal kimlik inşasında oldukça zayıf kalmıştır. Ülkedeki bir diğer etkin ideolojik güç olan İslamcılık Özbek ulus-devleti ve ulusal kimliğinin pekişmesinde en büyük engel olmaktadır.[524]

---

[522] Aleksey Lobanov, **O politçeskii situatsii v Sentralnoi Azii,** 21 Marta 2006, www.zonakz.net/articles/2006.
[523] Artem Ulyanin, **Sentralnya Aziya: Reform ne budet,** 2007, www.fergana.ru/articles.php.
[524] Fierman, W., **a.g.e.,** s. 385.

3.4.2. İktidar değişiminde hukukun yetersizliği: "renkli devrimler" ve ulus-devletleşme sürecini yaşayan Orta Asya ülkelerinde demokrasi mücadelesi (Kırgızistan örneği üzerinden Orta Asya ülkeleri)

Orta Asya'nın otoriter rejimlerinde iktidar değişimi bu ülkelerin ulusal anayasal sistemi veya ulusal siyaseti çerçevesinde mümkün değildir. Böyle olunca Orta Asya ülkelerinde iktidar değişiminin anayasal çerçevenin dışına çıkması kaçınılmazdır. Bağımsızlıktan itibaren bu ülkelerin hiçbirinde anayasal yollarla iktidar değişimi gerçekleşmedi bazı ülkelerde (Kazakistan, Özbekistan) hiç iktidar değişimi gerçekleşmedi. Orta Asya ülkelerdeki iktidar değişiminin analizini yaparken eski Post Sovyet ülkelerindeki siyasal değişimlerin benzer örnekleri de göz önüne alınmalıdır. Ayrıca iktidar değişiminde küresel faktörlerin de oldukça etkili olduğu özellikle ABD ve Avrupa Birliği'nin demokratikleşme için yaptığı baskılar Orta Asya'daki bu sürecin önemli tetikleyici unsurlarındandır.

Şimdiye kadar Orta Asya ülkelerinin hiçbirinde demokratik yollardan veya Anayasal çerçeve temelinde iktidar değişimi yaşanmadı. Fakat 2005'te Kırgızistan'da, 2006'da Türkmenistan'da iktidar değişimi gerçekleşti. Kırgızistan'da ***"renkli devrim"*** yoluyla, Türkmenistan'da ise tamamen Sovyet geleneğinden gelen tarzda ***"saray darbesi"*** yapılarak iktidar el değiştirmiştir.[525] Ayrıca Orta Asya ülkelerinde

[525] 21 Aralık 2006 yılında Türkmenistan cumhurbaşkanı aniden belirsiz nedenlerle hayatını kaybetti. Sonra Anayasa'da belirtilen: "eğer Cumhurbaşkanı öldüğü durumda Parlamentonun üst kanadının (Halk Maslahatı) başkanı yeni seçimlere kadar Cumhurbaşkanı görevini üslenecek" hükmü hiç sayılarak Cumhurbaşkanının ölümü Parlamentoya bildirilmeden önce ülkenin Milli Güvenlik Kurulu gizlice toplanmıştır. Toplantıda seçimlere kadar Cumhurbaşkanı görevini mevcut lider Berdumuhamedov'un yürüteceği kararı alınmıştır. Aslında bu karar tamamen anayasa ihlalidir. Sonra Halk Maslahatı Başkanı üzerinden yolsuzluk suçlaması açılmış ve hapse atılmıştır. Ülkede iki ay içinde yeni Cumhurbaşkanı seçimleri yapılmış ve geçici olarak Cumhurbaşkanlığı koltuğuna otoran şimdiki lider Berdimuhamedov Cumhurbaşkanı seçilmiştir. **Bu konuda bkz.** Artem Ulyanin,

gerçekleşme ihtimali yüksek olan üçüncü bir yöntem vardır. Bu ***"halef belirleme"*** yöntemidir. Aslına bakılırsa bu yöntem de Sovyetlerden kalan bir gelenektir. Bu bakımdan Orta Asya'daki iktidar değişimlerinin en temel üç yöntemi söz konusudur.

1. 21 Aralık 2006 yılında Türkmenistan örneğinde olduğu gibi ***"saray darbesi"*** yoluyla iktidar değişimi;
2. Azerbaycan ve Rusya'da olduğu gibi iktidarın ***"halef belirleme"*** yöntemine başvurması; (Geydar Aliev'in oğlu İlham Aliev'i ve Eltsin'in Putin'i, Putin'in Medvedev'i halef bırakması).
3. Mart 2005 yılında Kırgızistan'da gerçekleşen ***"renkli devrim"*** yoluyla iktidar değişimi;

İktidar değişiminin bu üç yöntemi arasında "halef belirleme" ve "saray darbesi" Sovyetler Birliği'nden gelen bir yöntemdir. Bunlar Orta Asya'nın siyasal geleneğine yabancı olmayan bir yöntemlerdir. Özellikle "halef belirleme" yoluyla iktidarın el değiştirmesi şimdilik Orta Asya ülkelerindeki otoriter rejimler için en "güvenilir" bir yöntem olduğunun da altı çizilmelidir. Nitekim Post-Sovyet coğrafyasında bunun başarılı örneği de mevcuttur (Azerbaycan ve Rusya örneğinde olduğu gibi). *"Saray darbesi"* Sovyetler Birliği'nde sıkça uygulanan ve alışılmış bir yöntemdir. Bu yöntem genelde liderin beceriksizliği durumunda, etrafındaki seçkinlerin güç dengesi arasında doğru bir balans kuramamasında veya seçkinleri topyekun memnun

---

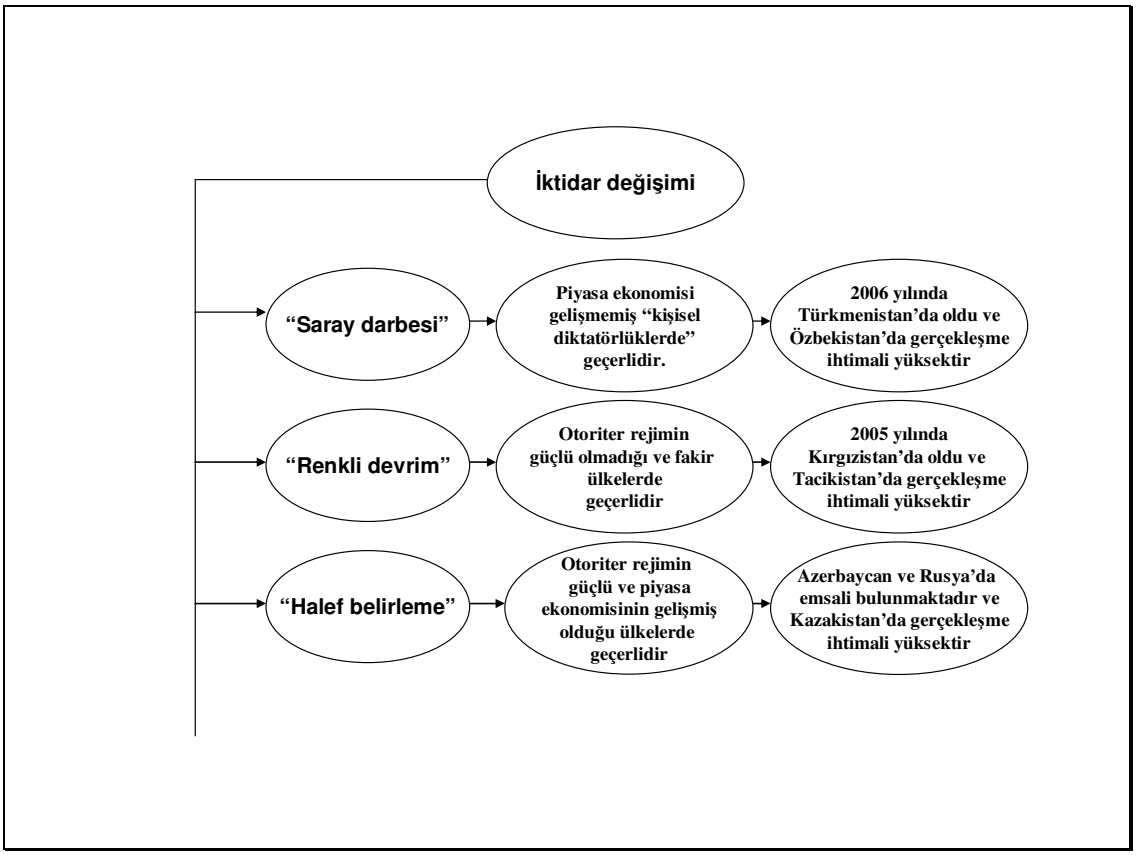
Turkmenistan posle Niyazova: vlast byurokratii vmesto ne sostoyavşegosya diktata "silovikov", www.fergana.ru/articles.php

edememesi durumunda gerçekleşmiştir. Orta Asya ülkeleri arasında ilk bu yola başvuran da Türkmenistan olmuştur.[526]

Bu yöntemler içerisinden *"renkli devrim"* sendromu aslında Orta Asya ülkeleri için yeni bir gelişmedir. Bu sendromu Hantington'un üçüncü dalga demokrasiler tanımlamasıyla betimlemek mümkündür. Bu bakımdan şimdi Orta Asya ülkelerinin demokratikleşme sürecinde "renkli devrim" sendromuna açıklık getirmek ve daha sonra bunun ulus-devletleşme süreciyle nasıl etkileşim içerisinde olduğunu tanımlamaya çalışacağız.

[526] Alişer Tastenov, Artem Ustimenko, **Konseptualnoe osnovıy fenomena "barhatnıyh revolyutsii" na Post-Sovetskom prostranstve,** www.kisi.kz/articles/2005

Tablo 11. Orta Asya ülkelerinde iktidar değişiminin temel kriterleri

Gürcistan'daki, "Gül Devrimi" ve Ukrayna'daki "Turuncu Devrim"e, Mart ayında Orta Asya Cumhuriyetlerinden Kırgızistan'da gerçekleşen yeni bir "renkli" devrim eklendi. Bu aynı zamanda 1980'ler sonrası ve 90'ların başında Doğu Avrupa ülkelerinde 2000'lerde eski Sovyet ülkelerinde yaşanmaya başlayan "renkli devrim" sendromunun Orta Asya ülkelerine de sıçradığının göstergesidir. Kırgızistan'da ilk turu 27 Şubat ve ikinci turu 13 Mart'ta yapılan iki turlu Parlamento seçimlerinin ardından, meclise sadece birkaç milletvekili gönderebilen Kırgız muhalefeti, seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddiası ve daha fazla özgürlük ve demokrasi talepleriyle 24-25 Mart 2005 tarihlerinde gerçekleştirdikleri sokak eylemleri neticesinde Askar Akayev'i devirerek "renkli" devrimin son halkasını oluşturdular. Tüm

bu devrimlerin ortak yönü, mevcut yönetimlere başkaldıranların "özgürlük ve demokrasi" retoriği üzerine muhalefetlerini bina etmeleri ve Batı, özellikle Amerika, yanlısı bir siyaset anlayışına sahip olmalarıydı.

Batı'da bu tür devrimlere "renkli" isimler vermek aslında bir alışkanlık. Batılı siyasi ve akademik çevrelerin, Huntington'ın "üçüncü demokrasi dalgası"nın başlangıcını oluşturan 1974 yılında Portekiz'de gerçekleşen devrimi "Karanfil Devrimi" olarak adlandırmasından bu yana, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte eski Sovyet Cumhuriyetlerinde gerçekleşen devrimleri de Huntington'ın "üçüncü demokrasi dalgası"nın devamı olarak algıladıkları anlaşılıyor. Diğer bir deyimle, "üçüncü demokrasi dalgası"nı oluşturan ülkelerde gerçekleşen hareketleri "renkli" isimlerle adlandırmanın Batı'da bir gelenek halini almaya başladığı görülmektedir.[527]

Gürcistan ve Ukrayna'da gerçekleşen "renkli" devrimlerle birçok yönden benzerlik gösteren Kırgız devrimi, ilk iki devrime göre daha karmaşık bir seyir izledi. Kırgız devrimi önceleri "Lale Devrimi" daha sonra da "Sarı Devrim" ve "Limon Devrimi" gibi isimlerle tanımlanmaya başladı. Kırgızistan'da muhalefete öncülük eden güçlü bir lider söz konusu değildi. Kırgızistan'da devrimle özdeşleşen lider sayısı en az dörttü: Eski Başbakan Kurmanbek Bakiev, Dışişleri Eski Bakanı Roza Otunbayeva, Emniyet eski Genel Müdürü ve Ulusal Güvenlik eski Başkanı Feliks Kulov ve eski Milletvekillerinden Azimbek Beknazarov. Belki de bu keşmekeşliği birazcık olsun dağıtmak için, muhalif Kırgız liderler, Kurmanbek Bakiev'in geçici devlet başkanı

[527] Peterson, S., **Oasis of Democracy Shrinks,** *Christian Science Monitor,* vol. 92, no. 246 November 13, 2000, s. 7.

olarak atanması ve Haziran'da yeni bir devlet başkanlığı seçimi yapılması konusunda mutabakata vardılar.[528]

Kırgızistan'daki devrim bugüne kadar gerek medyada ve gerekse de akademik çevrelerde "demokrasi ve özgürlük" retoriği çerçevesinde açıklanmaktadır. Fakat Kırgızistan'ın "demokrasi adası" olarak tanımlanması sadece diğer komşularıyla kıyaslandığında belli bir tutarlılığı olmaktadır. Çünkü Kırgızistan'da da diğer komşularına göre daha zayıf olmasına rağmen otoriter rejim mevcuttu. Askar Akayev dönemi Kırgız demokrasisi elbetteki çok ciddi eksiklikler taşımaktaydı. Burada birtakım sübjektif unsurlar da gözden kaçmamalıdır. Örneğin Kırgız lider Askar Akayev, bölgedeki diğer liderlerle karşılaştırıldığında daha ılımlı ve reformcu bir kişiliğe sahiptir. Bu durumun, en azından 1990'lı yılların sonlarına kadar geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Son yıllarda, Kırgızistan'ın da bölgenin otoriter rejimleri trendine katıldığı; demokrasi, hak ve özgürlükler bağlamında ciddi gerileme yaşamaya başladığı gözlenmiştir. Ancak, bu gerilemenin bölgenin diğer otoriter rejimlerinin ölçüsüne hiçbir zaman yaklaşmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Son gelişmeler düşünülürse, gerçek bir siyasi muhalefetin var olması ve seçimlere katılması, halkın sokaklara dökülüp eylem yapabilmesi başlı başına demokrasinin göstergeleridir.[529]

Her ne kadar tüm Orta Asya ülkelerinin otoriter rejimlerinin benzer noktalarda ele alındığı göz önünde bulundurulsa da, daha demokratik politikalar izleyen Kazakistan ve Kırgızistan'ı daha otoriter yapıdaki Özbekistan ve Türkmenistan'dan ayırmak

[528] Peterson, S., **a.g.e.,** s. 9.
[529] Maulen Aşimbayev, **K voprosu o tipologizatsii modelei perehoda k demokratii,** 2002, www.kisi.kz/articles/2002

gerekir. Uygulamalarına bakıldığında, Kazakistan ve Kırgızistan, hatta Tacikistan da buna eklenebilir, demokratikleşmeye yönelik tartışmalı olsa bile siyasal ve hukuki reformlar gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan Özbekistan ve Türkmenistan'la kıyaslandığında bu üç ülke nispeten daha ılımlı otoriter rejimler sayılabilir. Yine aynı şekilde, Kazakistan ve Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a göre hem ekonomik olarak daha liberal bir yapıya sahiptir veya başka bir değişle piyasa ekonomisi nispeten gelişmiş düzeydedir. Bu yüzden olsa gerektir ki, Orta Asya çalışmaları uzmanlarından Adrian Treacher, Kazakistan ve Kırgızistan'ı 'soft' otoriter, Özbekistan ve Türkmenistan'ı ise "hard otoriter" ülkeler olarak nitelemektedir[530]

Aslında bu ülkelerin demokratikleşmesine bir yere kadar serbest piyasa olumlu etkilemiştir. Fakat serbest piyasanın gelişmiş düzeyde olması demokratikleşmeyi beraberinde getireceği gibi indirgeme Orta Asya ülkeleri için geçerli olmadığı Kazakistan örneğinden anlaşılmaktadır. Kazakistan 2000'li yılların başında bile hem ABD hem Avrupa Birliği ülkeleri tarafından "piyasa ekonomisi" olarak resmen tanındı. Kazakistan'da uygulanan ekonomik liberalleşme reformları ABD ve AB tarafından takdirle karşılanmasına rağmen bu reformlar siyasal alanda oldukça geride kalmıştır. Bu durum gösteriyor ki, Orta Asya ülkelerinde serbest piyasa ekonomisi, otoriter rejimler gölgesinde de gelişme eğilimine sahiptir. Bu bakımdan piyasa ekonomisi eşittir demokrasi indirgemesi en azından Orta Asya ülkeleri için geçerli değildir.[531]

[530] Treacher, A., **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** Democratization, 3:3, Autumn 1996, s. 306-327.
[531] Treacher, A., **a.g.e.,** s. 323

Aslında 1980'lerin sonrasında SSCB'de başlayan *"Perestroyka ve Glasnost"* (Reform ve Şeffaflık) ile birlikte etkili olan demokratikleşme dalgası 1990'ların başında bağımsızlık süreçleriyle sonuçlandı. *Perestroyka'dan* başlayan bu demokratikleşme dalgası bağımsızlık sonrasında Kırgızistan hariç hiçbir ülkede devamlılık sağlayamamıştır. İşte bu noktada demokratikleşme ve ulus-devletleşme sürecinin karşılıklı etkileşimi ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan tarihte ilk kez bağımsız devlet olarak sahneye çıkan yeni ulus-devletler ulusal kimlik ve devlet inşasını gerçekleştirmeye koyulurken diğer taraftan küreselleşen dünyada uluslar arası toplum tarafından meşruiyetinin sağlanmasına yönelik demokratikleşme baskıları. Bunlar Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık sonrası karşı karşıya kaldıkları ikilemdir.

Yukarıdaki bölümlerde de değindiğimiz gibi Orta Asya ülkelerinin hiçbiri demokratik geleneğe sahip değildir. Bağımsızlık sonrası mevcut siyasal iktidarlar gelişmiş bir demokrasiye uzun bir geçiş döneminden sonra ancak ulaşabileceğini öne sürmüşler. Ülkenin bütünlüğünü sağlamak, ulusal kimlik temelinde yeni bir ulus-devlet kurmak için otoriter rejimlerin mevcudiyetinin zorunlu olduğunu, aksi takdirde ülkenin bütünlüğünü sağlamak güç olacağını öne sürmüştür.[532]

Bu bakımdan ulus-devlet ile demokrasinin Orta Asya ülkelerinde karşılıklı etkileşiminin tanımlaması yapılırken şu tespit ön plana çıkmaktadır. 1. Ulus-devlet siyasi örgütlenme biçimi olarak siyasal modernleşme sürecidir ve bu süreç demokratikleşmeden bağımsız bir süreçtir. Avrupa ülkeleri 19 yüzyılda ulus-devletleşme sürecini tamamlamıştır. Orta Asya ülkeleri ulus-devletleşme süreciyle

[532] Maulen Aşimbayev, **a.g.e.,** www.kisi.kz/articles/2002

demokratikleşmeyi beraber yaşamakta ve bu doğrultuda iki süreç içinde açık bir çelişki ortaya çıktığında siyasal modernleşme bakımından Avrupa seviyesinde olmayan Orta Asya ülkeleri her zaman ulus-devletleşmeyi öncelikli olarak ele almak mecburiyetinde olduğunu ileri sürmektedir. 2. Demokratikleşme bir yönetim biçimidir. Oysa Orta Asya ülkeleri siyasal modernleşmeyi öncelikli olarak gördüğü için yönetim biçimi olarak demokrasi temel hedeftir, fakat ulus-devletleşme süreci tamamlanıncaya kadar Orta Asya ülkeleri gelişmiş Batı demokrasileri seviyesine ulaşamaması doğaldır şeklindeki görüşü savunmaktadırlar.

Bu bakımdan Kırgızistan örneği oldukça anlamlıdır. 1990'lı yıllarda Batıda hem medya hem akademik çevreler tarafından Kırgızistan Orta Asya'daki *"demokrasi adası"* olarak algılanmaktaydı.[533] Kırgızistan bağımsızlık sonrası dönemde diğer komşularından ulus-devletleşme süreci bakımdan ileri bir düzeyde değildi. Fakat buna rağmen Kırgız yönetimi hem bağımsızlığı pekiştirme ve ulusal Kırgız kimliği temelinde ulus-devletleşme sürecini demokratikleşme süreciyle paralel hatta demokratikleşmeyi zaman zaman ön plana çıkararak yürütmeye çalıştı. Bu bakımdan Kırgızistan'da yaşanmakta olan demokratikleşme ve ulus-devletleşme sürecinin paralel olarak gelişmesi diğer ülkelerin demokratikleşmesi için büyük bir önem arzetmektedir.

1990'lı yılların sonlarına kadar, Batılı akademik ve siyasi çevreler, bölgenin diğer ülkeleri gibi etnik yönden kozmopolit olmasına karşın, Akayev'in demokratik politikaları neticesinde Kırgızistan'da demokrasinin ve demokratik kurumların

[533] Anderson, J., **İsland of Democracy? The Politics of İndependence,** (ed.) John Anderson, Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy? Harwood Academic Publishers, Amsterdam, 1999, s. 23-63.

bölgenin diğer ülkelerine nazaran kendini daha belirgin bir şekilde gösterdiğini kabul etmektedirler. 1999'da yazdığı bir makalede, John Anderson etnik barışı teşvik ederek ve kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışını benimseyerek, Kırgızistan'ın siyasal çoğulculuk anlayışına dayanan reformlarla önemli ilerlemeler kaydettiğini aktarmaktadır.[534]

Fakat Kırgızistan'ın demokratik reformlarla büyük bir ilerleme kaydetmesine rağmen ülkenin 2005 devriminden sonra bir türlü istikrara kavuşamaması da gösteriyor ki, Orta Asya ülkelerindeki demokratikleşme sürecinde siyasal istikrar her zaman söz konusu olamaz. Kırgızistan'daki siyasal istikrarsızlık aynı zamanda komşu ülkelerdeki otoriter rejimlerin daha da güçlenmesine yol açan gelişmelere de neden olduğu belirtilmelidir. Bu bakımdan Kırgızistan'daki istikrarsızlığı sadece ülkenin çok fazla demokratik açılımlarından kaynaklandığına indirgeyen Orta Asya'nın diğer otoriter rejimlerinin tezleri de çok fazla çıkarcı ve dayanaksızdır. Kırgızistan'daki siyasal istikrarsızlığın temel nedenlerine gelince bunlar: Birincisi, Ülkenin diğer komşuları gibi petrol ve doğal gaz zengini olmaması; İkincisi, Kırgızistan, her ne kadar "demokrasi adası" olarak tanımlansa dahi, bu tespit aslında diğer komşularıyla kıyaslandığında nispeten ileri olduğu için yapılmıştır. Kırgızistan'da 1990'ların başında gerçekleştirilen demokratik reformlar 2000'li yılların başında gerilemeye başlamıştır. Bunda şüphesiz Kırgız yönetiminin diğer komşu otoriter rejimlerden etkilendiğinin büyük payı vardır. Kırgız yönetiminin bu geri gidişatı demokratik açılımlarla belli bir seviyeye yükselen siyasal sistemin tüm aktörlerini endişeye sevk

[534] Anderson, J., **a.g.e.,** s. 54.

etmiştir. Dolayısıyla 2005 devrimi bu hoşnutsuzluğun bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür.[535]

Kırgızistan'da Şubat ve Mart 2000 yılında yapılan Parlamento seçimleri ve Ekim 2000 yılında yapılan Başkanlık seçimlerinde, "düzensizlikler, oy pusulalarının doldurulması, medyanın yıldırılması ve ciddi muhaliflerin saf dışı bırakılması" gibi şaibelerin yaşandığı tarafsız gözlemciler tarafından rapor edilmiştir. Aynı gözlemciler, bu seçimleri "demokrasinin gelişiminde bir geriye dönüş," "ne özgür ne de adil," ve "uluslararası standartlardan yoksun" olarak nitelendirmişlerdir. Bişkek'te yaşayan Batılı bir gözlemci, bu seçimlerle ortaya çıkan manzarayı dikkate alarak, Batılıların Kırgızistan'la ilgili hayal kırıklığına uğradıklarını ve daha önceden ortaya koydukları düşüncelerin erken ve olgunlaşmamış fikirler olduğunu "demokrasi adasının batmakta olduğu" sözleriyle ortaya koymuştur.[536]

Kırgızistan'da gerçekleşen devrimi sadece Amerika'nın müdahalesi olarak değerlendirmeye eğilimli görüşler mevcuttur. Bu değerlendirme 2005 yılının mart ayında gerçekleşen devrimi basite indirgemeci ve kolaycı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım özellikle siyasal çıkar sağlamaya yönelik taraflardan gelmektedir. Özellikle Orta Asya'da Batının etkili olmasından rahatsız olan Rus araştırmacılar bunu bilerek amaçlı bir şekilde kullanmaktadır. Bir diğeri ise, Orta Asya'nın diğer otoriter rejimlerini savunanlardır. Bunlar genelde Kırgızistan'daki devrimi değerlendirirken

[535] Kırgız devriminin hemen arkasında Orta Asya'daki siyasal rejimler üzerinde yapılan bir televizyon programında önemli bir analitik araştırmacının şu tespiti çok önemlidir: "Kırgızistan demokratik reformlarla bir yerlere kadar geldi ve tekrar geriye gitmeye başlamıştır. Bu durumda devrim kaçınılmazdır. Çünkü siyasal istikrarı sağlamak için Orta Asya'da ya tam demokratik olacaksın ve reformları sonuna kadar götüreceksin veya diğer komşu ülkeler gibi başından itibaren tam otoriter diktatörlük olacaksın, ortada bir yol yok" diye isabetli bir tespit yapmıştı.

[536] Peterson, S., **Oasis of Democracy Shrinks,** *Christian Science Monitor,* vol. 92, no. 246 November 13, 2000, s. 7-10.

Batıyı acımasız bir şekilde suçlamakta ve devrimin demokratik niteliğini bilinçli bir şekilde göz ardı ederek kendi meşruiyetlerinin zedelenmemesi için propaganda olarak kullanıyorlar.[537]

Kırgızistan'daki devrim, Orta Asya'daki otoriter rejimlere karşı halkın demokrasi mücadelesinin açık bir göstergesidir. Elbette bu devrimin gerçekleşmesinde ABD ve Avrupa Birliği'nin müdahaleci etkisi olmuştur.[538] Fakat bu durum devrimin demokratik niteliğine gölge düşürmeyi gerekli kılmaz. Aynı zamanda ABD'nin Orta Asya'nın demokratikleşme sürecinde stratejik hesaplarla zaman zaman çifte standart uygulamalarıyla eleştirilmektedir.

Gerek Kırgızistan ve gerekse de bundan önce Gürcistan ve Ukrayna'da gerçekleşen "renkli" devrimlerde Washington yönetiminin ciddi anlamda katkısı olduğu muhakkak. Tüm bu devrimlerin daha fazla "demokrasi ve özgürlük" retoriği ile meşru bir zemine oturtulmaya çalışıldığı da şüphe götürmez. Ancak, özellikle ABD'nin

---

[537] Peterson, S., **a.g.e.,** s. 17.

[538] Kırgız Devrimi öncesi ve sonrasında ortaya konulan birçok kanıt ABD'nin siyasal ve ekonomik destekle Kırgız devriminin gerçekleşmesini sağladığını göstermektedir. Amerika'nın Kırgızistan'daki olaylarda etkili olduğuna dair *Wall Street Journal*'ın 25 Şubat 2005 tarihinde yayımladığı bir raporda ortaya konulmaktadır. Bu rapora göre, Washington'un Kırgız muhalefetini büyük oranda Batılı Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kanalıyla desteklediği anlaşılmaktadır. Kırgız muhalefetiyle çalışan en önemli STK'lardan biri olan *Demokrasi ve Sivil Toplum Koalisyonu* (DSTK), kaynaklarının büyük bir kısmını Amerika hükümeti tarafından finanse edilen Washington'daki Ulusal Demokrasi Enstitüsü'nden temin etmekte olduğu belirtilmiştir. Ukrayna seçimlerinde "gözlemci" olarak görev yapan ve aynı zamanda DSTK'nın başkanlığı görevini üstlenen Edil Baisalov, Ukrayna dönüşü *Wall Street Journal*'a verdiği demeçte Ukrayna'da geçirdiği zamanını "çok yapıcı bir tecrübe" olarak tanımlarken, "çalışmalarımızın sonuçlarının neler olabileceğini gördüm" demecinde bulunmuştur Muhalif hareketin başını çeken dört önemli isimden birisi olan Roza Otunbayeva özelde ABD ve genelde Batı ile çok güçlü kişisel ve siyasal ilişkileriyle bilinmektedir. Bayan Otunbayeva 1991-1994 yılları arasında Kırgızistan'ın ABD ve Kanada Büyükelçilikleri görevinde bulunduktan sonra 1997 yılında da Kırgızistan'ın İngiltere Büyükelçiliği görevini yürüttü. Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı görevinde de bulunan Otunbayeva Gürcistan-Abhaziya sınır çatışması konusunda BM Genel Sekreteri'nin özel temsilci yardımcısı olarak 2002 yılından 2004 Eylül'üne kadar Gür-cistan'da görev yaptı. Sıklıkla bu ülkede gerçekleşen "Gül Devrimi"ni, Kırgızis-tan'da değişim için bir model olarak tanımlayan Otunbayeva, devrimin önemli önderlerindendir. **Bu konuda bkz.** Peters, A., **US Money and Personel Behind Kyrgyzstan's "Tulip Revolution"** World Socialist Web Site, March 28, 2005, www.wsws.org.

"demokrasi ve özgürlük" talep ve söylemlerinde aynı ölçüde ciddi ve samimi olduğunu söylemek mümkün değildir. Her şeyden önce gerek Orta Doğu'da ve gerekse Orta Asya'da gerçek anlamda halkın arzu ve isteklerini yansıtan yönetimlerin demokratik bir şekilde işbaşına gelmeleri, gerçekten de ABD'nin ulusal çıkarlarıyla örtüşür mü sorusunun sorulması gerekir.[539]

Özellikle 11 Eylül sonrası ABD için Orta Asya ülkelerinin demokratikleşmesi öncelikli olmaktan çıkmıştır. Terörle mücadele koalisyonuna katılmasından dolayı Orta Asya'nın en sert otoriter rejimi olan Özbekistan birden bire ABD'nin Orta Asya'daki en yakın müttefiki oluvermiştir. Özbekistan'da ABD hava üsleri kurulduktan sonra bu ülkedeki insan hakları ihlalleri ve diktatörlük rejiminin mevcudiyeti artık önemsiz hale gelmektedir. Bu gerçek, Amerikalı üst düzey yetkililer tarafından da itiraf edilmektedir.[540] Bölgede bundan sonra ne tür olaylar beklemek lazım? Acaba Kırgızistan'da gerçekleşen devrim, aynı şekilde bölgenin nispeten daha otoriter rejimleri olan Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'da da domino etkisi yaratabilir mi? Bu sürece Orta Asya'nın demokratikleşmesinin temel bir yöntemsel faktörü olarak bakıldığında bölgenin demokratikleşmeye doğru adım atıp atmadığı bu sürecin tetikleyici esas yönünü oluşturacaktır.

---

[539] Peters, A., **US Money and Personel Behind Kyrgyzstan's "Tulip Revolution"** World Socialist Web Site, March 28, 2005, www.wsws.org.

[540] Örneğin, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Lorne Craner, 27 Haziran 2002 tarihinde Amerika Senatosu'nda yaptığı bir konuşmada şu itirafta bulunmuştur: "Teröre karşı küresel savaş, Amerikan yönetimini kendi ölçülerimizle insan hakları bakımından sicili bozuk bazı Orta Asyalı otoriter rejimlerle işbirliği yapmamızı zorunlu hale getirmiştir." **Bu konuda bkz. US Continues to Promote Human Rights, Democracy in Central Asia,** June 27, 2002, State Department's Lorne Craner at June 27 Senate Hearing, 27 June 2002, www.usembassy.it/file2002_06/alia/a2062702.htm

SONUÇ

Günümüz dünyası farklı toplumsal ve siyasal süreçlerin sonunda kurulmuş olan ulus-devlet formunda 200'e yakın devletten müteşekkildir. Kurulma süreçleri farklı olmakla birlikte, toplumsal ve siyasi zemin olarak devlet yapılanmasının temelinde ulusun oluşu, uluslar arası sistemin bu esasla işlemesi, çoğu alanda klasik ulus-devlet politikaları olarak nitelendirilen benzer uygulamaların hayata geçirilmesi standart denilebilecek bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Sözgelimi, bir ulus inşa etme ve ulusal kimlik oluşturma süreci bütün ulus-devletlerde yaşanmaktadır.[541] Bu durum kendine ait özellikleri olmakla beraber Orta Asya ülkeleri için de geçerlidir.

Ulus-devlet olgusu tarihsel perspektifle bakıldığında Avrupa'da meydana gelmiş ve Avrupa'dan sıçrayarak kapitalizmin, sanayileşmenin ve diğer toplumsal-siyasi dinamiklerin gelişimiyle tüm dünyaya ait evrensel olguya dönüşmekle birlikte dünyadaki çeşitli ülkelerin tarihsel gelişim sürecinde ekonomik, siyasi, kültürel, dini ve geleneksel özelliklerinden dolayı özellikle üçüncü dünya ülkelerinde farklılıklar arz etmektedir.

Bu tarihsel sürece bakıldığında Batılı olanla olmayan arasında bir ayırım yapmak mümkündür. Ulus düşüncesi Batı'dan dünyaya yayılmış bir sosyolojik örgütlenme biçimidir. Temel tarihsel ayıraç ise orijinallik ve modelliktir. Yani, büyük oranda doğal süreç sonucunda ortaya çıkan sosyoekonomik yapının orijinalliği ve sonra

[541] Köksal Şahin, **Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus-Devlet,** İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 123.

ortaya çıkan ulusların, bunu örnek almasıdır. Böylece sosyal yapıyı ulus, siyasal yapıyı da ulus-devlet biçiminde örgütleme anlayışı Batı'dan dünyaya yayılarak, modern dönemde hem ulusal hem de uluslar arası meşruiyetin kaynağını oluşturmuştur. Kuşkusuz bu Batılı sosyal ve siyasal örgütlenme biçiminin uluslar arası alanda genel kabul görmesi hatta bir zorunluluk olarak algılanmasında, Batı üstünlüğü ve emperyalizm gibi pek çok etken önemli rol oynamıştır.

Ulus-devlet; şu an için siyasi kimliğin başlıca kaynağı olma noktasında rakipsizdir.[542] Ulus, hala insanlara bir aidiyet ve kimlik vermenin yanı sıra, hayatımızın her anına damgasını vuran; hayatı anlamlandırma, kalkınma, gelişme ve refahı motive etme işlevlerini yerine getirebilen temel kolektif siyasi kimliktir. Ulus üstü yapılanmaların, uluslar arası yönetişim mekanizmalarının meşruiyet temeli ulus olmakta, ulus temelli kurulan bölgesel oluşumlar ulus-devletlerin sağladığı meşruiyetle kurumsallaşmaktadır. Zaten toprak ve nüfusla ilişkilerinden dolayı meşruiyetin merkezi olan ulus-devletler ulus üstü ve ulus altı yönetişim mekanizmalarının ve sorumluluklarının tanımlanmasında ve meşruiyet kazanmalarında alternatifsiz eklem noktası olarak kurumsal manada daha da güçlenmiştir.[543]

Orta Asya ülkeleri de ulus-devletin yapısal özellikleri bakımından istisna sayılmamakla birlikte oluşma sürecinde ve işleyiş tarzı bakımından kendine has özellikler taşımaktadır. Bu bakımdan ulus-devletin kuramsal açıklaması Orta Asya ülkeleri için de geçerli bir ölçüdür. Dünyadaki değişimler ve siyasal modernleşme

[542] M. Naci Bostancı, **Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 75, 2003, s.7.
[543] Paul Hirst, Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor,** Dost Yayınları, Ankara, 2003, s. 204.

süreci yaşayan her ulusun sahip olmaya çalıştığı modern döneme ait ulus-devletleşme olgusu Orta Asya ülkeleri için de geçerlidir.

Orta Asya ülkelerindeki siyasal ve hukuksal değişimin ulus-devletleşmeye yönelik unsurlarını araştırdığımız bu çalışmada esas olarak ortaya koymaya çalıştığımız husus, bu ülkelerin siyasal modernleşmesi ve bunun siyaset ve hukuk üzerindeki etkisi olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılması Orta Asya ülkeleri için Çarlık Rusya döneminde başlayıp Stalin reformlarıyla şekillenen ulus-devlet inşasında yeni bir sürecin başlangıcıdır.

Sovyetler Birliği, Orta Asya'da muazzam bir ulus imal etme aracı oldu. Milliyetler politikası her şeyden önce var olan Pantürkizm ve Panislamizm gibi kimlikleri kırmak için düşünülmüştü. Bu yolda, bir birleriyle çekişme halinde ve kuramsal olarak "büyükler" kadar hakka sahip birçok küçük "halk" imal edildi. Böylece var olmayan milliyetçilikler imal edildi. Kuşkusuz burada amaçlanan şey bu yeni halkları kendi ayakları üzerinde durabilecek birer ulus-devlete dönüştürmek değildi; tam tersine amaç, diğerleriyle birlikte bu halkları da büyük Sovyet bütünü içinde eritme hedefi doğrultusunda, sadece görünüşte var olan bir yönetime indirgemekti.

Sovyetler Birliğinin ideolojik hedefi halkları Rus dilli bir *homo sovieticus* (Sovyet insanı) içinde eritmek olsa da, yeni imparatorluğun kurulması sırasındaki stratejik öncelik, dil (Türkçe) veya din (İslam) üzerine kurulu büyük dilsel ve kültürel bütünleri kırmaktı. Bunu yapabilmek için, Stalin *"natsionalnost"* (milliyet) kavramını öne çıkardı: Her milli siyasal varlık, tüm tarihsel süreçler sırasında dile

dayalı bir kimliği koruyabilmiş bir etnik cemaat olarak tanımlanan asli bir milliyete karşılık gelmeliydi. Bu halk, mensuplarının her türlü siyasal sözleşmesinden ve bilinçli seçiminden bağımsız olarak gelişen, canlı, doğal bir veri olarak sunulmaktaydı.

Sovyetlerin bir etnik halk anlayışındaki paradoks, geniş ölçüde yapaylık taşıyan çeşitli gruplaşmalara nesnel gerçeklik statüsü verilmesidir. Sovyet iktidarı 1924'te, sonradan her birine birer asli halk atfedilecek olan Orta Asya Cumhuriyetlerinin kurulmasını kanun hükmüne bağladı. Bu büyük ulusal bölümlemenin esas amacı çok kavimli bir imparatorluk bağlamında, farklı halkların artık "enternasyonalizm" diye adlandırılan bir Rus ekseni içinde bir araya getirilmesini sağlayacak bir yönetim tarzı bulmaktı; bir yandan da hiç olmazsa kurumsal olarak, halkların haklarına ve çok dilliliğine saygı gösterilecekti. Demek ki, Orta Asya Cumhuriyetlerinin bir yandan devletin biçimsel belirtilerini geliştirirken, diğer yandan da kendi ayakları üzerinde durmaları gerekiyordu.

Böylece, seçilen ve gelişmelerinin nihai aşamasına, yani ulus olma aşamasına eriştikleri varsayılan halklara görünürde bir devletin çeşitli araçları verildi: bir siyasal aygıt (bir "cumhuriyet" komünist partisi), bir devlet yapısı (bakanlar kurulu, devlet başkanı), ulusal bir dil, bir bilimler akademisi. Böylece Sovyet sistemi, ulus-devletten bihaber olan bir bölgeye ulus-devlet modelini yerleştirmiş oldu.

Orta Asya Cumhuriyetlerine meşruiyetlerinin ve kendilerini tanımlamalarının unsurlarını sağlayan kavramsal araçları oluşturan Sovyet sistemiydi. Sovyetlerin Orta

Asya'daki sistemi, evvelce hiçbir ulus deneyimi olmayan bir bağlamda milliyetçiliği ortaya çıkaran şey, sömürgeci güç tarafından yerleştirilen idari, kültürel ve siyasal *habitus'*tur. Bunun yanında, dayatılan her ulus-devlet yapısı otomatik olarak bir ulus bilincinin ortaya çıkmasına neden olmaz. Kısacası, ulusal bir *habitus'*un ortaya çıkması için sömürgeci gücün bir ulus-devlet yapısı kurması yeterli değildir; üstelik Moskova'nın amacı da çeşitli ulus-devletler kurmak değildi. Ama Orta Asya'daki gelişmelerin gösterdiği gibi, bu zaten mümkün olabilir. Demek ki, sömürge *habitus'*undan modern milliyetçiliğe geçiş ulus-devlet kadrolarının ilgili seçkinler ve toplumlar tarafından sahiplenilmesi sürecine dayanır. [544]

Sovyet Orta Asya'sında, doğrudan ve şiddetli bir yıkma girişiminin nesnesi olmuş geleneksel bir toplum, ithal bir modeli nasıl sahiplenebilirdi? Üstelik bu ithal ulus-devlet modeli Orta Asya örneğinde çok daha geniş ve radikal bir toplum mühendisliği projesinin parçasıydı; bu proje ulus-devleti Sovyet kalıbı içine dökerek sistemle bütünleştirecek, dolayısıyla geçersiz kılacaktı.

Bundan önce var olan bir milliyetçilik bulunmadığından, bu halkların varlığını kanıtlayan tek şey onlara aniden verilen bu ulusal biçimdi. Kuşkusuz pek çok kez yinelendiği gibi, Sovyetlerin asıl düşüncesi yalnızca bir biçimin söz konusu olduğuydu; gerek siyasi gerek ideolojik içerik, Sovyetik bir içerik olmalıydı. Ancak her şeye karşın, bu biçim kendi nesnesine hayat verdi. Böylece etnik ulus-devletin temelleri, tümüyle siyasal bir kimlik, Sovyet devleti nezdindeki yurttaşlık aleyhine çıkıyordu ortaya.

[544] Olivier Roy, **Yeni Orta Asya yada Ulusların İmal Edilişi,** Metis Yayınları, 2005, s. 8.

Sonuçta, Sovyetler Birliği burada sadece Rus ekeseninde dönecek düzeyde uluslaşma gerçekleşmesine izin vererek bilinçli olarak zayıf ve sorunlu uluslar inşa etmiştir. Dahası, Ruslar kendi oluşturdukları bu kimliklerin bile önplana çıkarılmasına, ulusal çıkarların savunulmasına ve bu temeldeki her türlü ulusçuluk gösterilerine şiddetle karşı çıkarak bunları burjuva ulusçuluğu olarak nitelendirmiştir. Böylece oluşturulan ulus-devlet tamamen şekli bir nitelik kazanmış, ulusal diller çok önemli kullanım alanlarını yitirmiş ve gittikçe daha az kişi tarafından kullanılır olmuş, ulusal bilinç totaliter rejimin aşıladığı Sovyet tarzı sınıf bilincine kurban edilmiş, halkların tarihsel hafızası silinerek, yerine resmi ideolojik tarih konulmuştur.[545]

1991'de bağımsızlık Sovyet cumhuriyetleri temelinde gerçekleştiği için Orta Asya'daki devletlerde Sovyetlerin tasarladığı ulus ve onun içinde farklı statülerde tanımlanmış gruplar vardı. Tarih yeniden yaşanmayacağına ve sınırlar ve nüfuslar kolay kolay değiştirilemeyeceğine göre yeni Orta Asya cumhuriyetlerinde kaçınılmaz olarak kurucu babalığını her topluluğun kendisinin yapacağı uluslar bu zemini veri olarak kabul edecekler ve ulus-devlet inşasını bunun üzerinde gerçekleştireceklerdir.

Bağımsızlık sonrası süreçte yeni devletler, Sovyet politikaları sonucunda, neredeyse yüzyıldır aynı mekansal sınırlar içinde yaşamak ve yönetilmek zorunda kalan, ama aynı şekilde konuşmaya ve düşünmeye başlayan, aynı kültürel atmosferi soluyan ve aynı acıları ve mutlulukları paylaşan bu toplulukları veri alarak, geçmişin

[545] Süleymen Sırrı Terzioğlu, **Türkmenistan'ın Azınlıklar Konusundaki Siyaseti,** *Avrasya Dosyası,* C. 7, S. 2, (Yaz 2001), s. 114.

noksanlarını, olumsuzluklarını gidererek kendi ulus-devletlerini oluşturacaklardır. Yani bundan sonra buralarda olmayan bir ulus inşa edebilmekten ziyade Rusların tasarladıkları ve tek, hatta gerçek sadakat noktasının ulus değil sınıfsal ve enternasyonel ideolojinin oluşturduğu Sovyetik ulustan, kendilerinin tasarladıkları, ama tek sadakat noktasının ulus olduğu yeni bir ulus-devlet aşamasına geçiş süreci yaşanacaktır. Bu bakımdan Özbekistan ve Kazakistan diğer komşularına göre daha ileri bir aşama kaydettikleri, hatta başarılı olmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Orta Asya'daki ulus-devletlerin etnik temelli olarak inşa edilemsinin bazı tehlikeleri olduğu unutulmamalıdır. Bu model çerçevesinde inşa edilen veya edilmekte olan ulus-devletlerin genellikle ulusal homojenleşme başta olmak üzere demokratikleşme, insan hakları, azınlık hakları gibi alanlarda önemli sorunlarla karşılaşacaklardır. Etnik temelli ulus-devlet, farklılıklar için dışlayıcı olduklarından, ülkesinde farklılık barındıran devletler bu durumlarda ya ayrımcılık yada zorunlu asimilyasyon politikaları izleyecekler, bu ise baskıyı, demokrasinin ve insan haklarının ihlaini ve özgürlüklerin ertelenmesini beraberinde getirecektir. Zamanla bu politik tutumun sistemin özünü oluşturma ihtimali vardır.[546] Nitekim bu yöndeki tutum bağımsızlık sonrası Özbekistan'ın ve Türkmenistanın ulus politikalarında açık olarak görülmektedir. Bu bakımdan önemli bir sorun yaşanmaktadır, yani, Orta Asya ülkelerinde tüm yurttaşların egemen etniden olmaması ve egemen etniye mensup bireylerin tamamının da o ülkenin sınırlarında yaşamamasından kaynaklanan azınlık sorunlarıdır ki, bu halen gelişmiş ulusal yapılarda da bile var olan bir durumdur. Tabii burada sorun aslında ulusun etnik temele dayandırılmasından ve etnik kimliğin

[546] Erol Kurubaş, **SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme,** *Uluslar arası Hukuk ve Politika,* Cilt 2, No:5, 2006, s. 123.

eşit vatandaşlık olgusunu zedelemesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa yurttaşlık esaslı bir ulus-devlette vatandaşlık olgusu ve ortak kamu kültürüne sadakat sağlandığında kökenlerin ne olduğu anlamını yitirdiğinden esas olan yurttaşlığın bizatihi kendisidir. Bu bakımdan vatandaşlığın etnik kimliklerin üstünde hukuksal ve siyasal kimlik haline getirilmesi bu sorunun çözümünün bilinen tek iyi yoludur.[547] Ama buradaki azınlık sorunlarının aynı zamanda komşu ülkelerin toprak talepleriyle örtüşmesi söz konusu olursa, bu içinden çıkmaz sorunların oluşmasına yol açabileceği gibi, uluslaşmaya da önemli bir darbe vurarak, ulusal kimliğin dışlayıcı bir temele oturmasına neden olabilir. Bu durum aslında neden Orta Asya ülkelerinin bir "birlik" oluşturamama sorusunun yanıtlarından biridir. Çünkü, bu ülkeler Sovyet siyasal tasarımı sayesinde bir birlerine karşı ulus-devlet oluşturma peşindedir. Başka bir değişle, ortak bir dil, din, tarih ve kökene sahip olmanın avantajından yararlanmanın yolları ta başından imkansız hale getirilen siyasal bir tasarımla doğmuşlardır.

Orta Asya cumhuriyetlerinde ulusal bütünleşme sorunu aşılamadığı ve yönetimin ulusu bir bütün olarak temsil etme kapasitesine ulaşamadığı sürece sosyal ve siyasal istikrarsızlıklar sürecektir. Yani buralarda siyasal rejimlerin değişmesi önemli değildir. Önemli olan ulusal kimliklerin katılımcı demokratik ilkeler temel alınarak inşası ve bu sayede ulusal bütünleşmenin sağlanmasıdır. Bu bakımdan Orta Asya ülkeleri, hem modernleşmenin bir parçası hem de koşulu olarak bir ulus-devlet inşasıyla zor şartlar altında uzun dönem uğraşacağını tahmin etmek mümkündür.

[547] Paul Kubicek, **Orta Asya'da Topluluklar Arası Etnik İlişkinin İdaresi: Teori ve Uygulama,** *Avrasya Etüdleri,* C. 3, S. 3, (Sonbahar 1996), s. 85-101.

KAYNAKLAR

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Köker, Levent, **İmpartorluktan Tanrı Devletine,** 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 1996.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Ulus Devlet yada Halkın Egemenliği,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Akal, Cemal Bali, **Devlet, Yasa, Hakimiyet,** Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Akal, Cemal Bali, **Sivil Toplumun Tanrısı,** 2. Baskı, Engin Yayınları, İstanbul, 1995.

Akışev, A., (derleyen), **Kazakstan Tarihı Oçerkter,** Daur Baspası, Almatı, 1994.

Akkuş, Selahattin, **Modern Egemenliğin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirlenme,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1995.

Aksoy, Bülent, **Milli Kimliğin Kazanılmasında Coğrafyanın Önemi,** *Türk Yurdu,* Cilt 23, Sayı 194, 2003.

Aktan, Coşkun Can, **Değişim Çağında Devlet,** Çizgi Kitabevi, Konya, 2003.

Aktan, Gündüz, **Bölünmemek İçin Gayret Sarf Etme Sorumluluğu Ülkelere Aittir,** Söyleşi, *2023*, Sayı 43, Kasım.

Aktükün, İlker, **Eski Sovyetler Birliğinde Milliyetler Politikası ve "Yeni Dünya Düzeni" Çerçevesinde Günümüze Yansıması,** Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2002.

Aktürk, Şener, **Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri Etnik Rejimler,** *Doğu Batı,* Sayı 38, Ağustos, Eylül, Ekim, 2006.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,** çev. İ. Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Anderson, Benedict, **Milliyetçiliği Anlamaya Giriş,** Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik, Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, 2001.

Anderson, J., **Constitutional Development in Central Asia,** *Central Asia Survey,* Vol. 16, No. 3, September, 1997.

Anderson, J., **Elections and Poltical Development İn Central Asia,** *Journal of Communist Studies and Transition Poltics,* vol. 13, no 4, December 1997, s. 28-53.

Anderson, J., **İsland of Democracy? The Politics of İndependence,** (ed.) John Anderson, Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy? Harwood Academic Publishers, Amsterdam, 1999.

Anderson, James, **Nationalizm and Gegraphy, The Rise of The Modern State,** ed. J. Anderson, (Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Pres İnternational, İnc., 1986).

Arsava, Füsun, **Nice Anlaşması Sonrasında Avrupa Birliği'nin Geleceği,** A.Ü. ATAUM Yayınları, Ankara, 2003.

Aşimbayev, Maulen, **K voprosu o tipologizatsii modelei perehoda k demokratii,** 2002, www.kisi.kz/articles/2002

Atabaki, Touraj, **Başkasını Redderek Kendini Yenilemek: Pan-Türkçülük ve İran Milliyetçiliği,** Derleyen: Willem van Schendel, Eric j. Zürcher, *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Poltikaları, 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Ateş, İlber, **Kimlik Politikası, Demokrasi ve Ulus-Devlet: Bir Durum Tespiti,** *2023,* Sayı 43, Kasım, 2001.

Ayazbekov, Anuar, **"Aziatskya demokratya" – model dlya Kazakstana?,** 2007, www.zonakz.net/articles/17277

Balibar, Etienne, Imannuel Wallerstein, **Irk, Ulus, Sınıf,** çev. Nazlı Ökten, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

Barloewen, Konstantin Von, **Modernleşme ve Küreselleşeme Sürecinde Kültürel Kimlik,** Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, 2001.

Baydur, Mithat, **Ulus-Devletin Muhtemel Ontolojik Alanı,** *Türk Yurdu, XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı,* Cilt 19, Sayı 139-141, Mart-Mayıs 1999.

Beaud, Michel, **Kapitalizmin Tarihi,** çev. F. Başkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Bederida, Seyla, Roussellie, N., **Milletler, Halklar ve Devletler,** çev. Bahaeddin Yediyıldız, Belleten, Cilt LXV, Sayı 42, 2001.

Benhabib, Seyka, **The Riğrts of Others,** Cambridge University Press, 2004.

Bennigsen, Alexandre, Quelquejay, Chantal Lemercier, **Sultan Galiev – Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası,** Çeviren: E. Akbulut, A. Şensılay, Sosyalist Yayınları, İstanbul, 1995.

Bennigsen, Alexandre, Quelquejay, Chantal Lemercier, **Sultan Galiev ve Sovyet Müslümanları,** Çeviren: Nezih Uzel, Hür Yayınları, İstanbul, 1981.

Bennigsen, Alexandre, Wimbush, Enders, **Sultan Galiev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm,** Çeviren: Bülent Tanatar, Anahtar Yayınları, İstanbul, 1995.

Beriş, Hamit Emrah, **Küreselleşme Çağında Egemenlik, Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları,** Lotus Yayınları, Ankara, 2006.

Berktay, Halil, **Kabileden Feodalizme,** 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1989.

Bilgin, Nuri, **Kolektif Kimlik,** Sistem Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

Bilgin, Nuri, **Teoriden Pratiğe, Modelden Temsile Yurttaşlık,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı: 67, Güz, 2001.

Bilgin, Vedat, **Küreselleşme Sürecinde Kültür ve Milliyetçilik,** *Türkiye ve Siyaset,* Sayı 13, Bahar 2003.

Bingöl, Yılmaz, **Central Asia in Transition: To Liberal Democracy or Ethnic Nationalism?** Submitted to the First International METU Conferance on International Relations, 3-5 July, Ankara, 2002.

Bloch, Marc, **Feodal Toplum,** çev. M. A. Kılıçbay, 2. Baskı, Gece Yayınları, Ankara, 1995.

Bostancı, Naci M., **Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 75, 2003.

Bozkurt, Veysel, **Değişen Paradigma, Çatışan Uygarlıklar ve Bölgesel Bütünleşme,** *Liberal Düşünce,* Cilt 2, Sayı 8, Güz, 1997.

Boztemur, Recep, **Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi,** *Doğu Batı,* Sayı:38, Ağustos, Eylül, Ekim, 2006.

Calinicos, Alex, **Marksiszm ve Ulusal Sorun, Sosyalizmin Krizine Marksist Yanıt İçinde,** Çeviren: Erdak Taşkıran, Koral Yayınları, İstanbul, 1990.

Carr, Edward Hallet, **Bolşevik Devrimi – Sovyet Rusya Tarihi 1917-1923,** Cilt II, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul.

Cassese, Antonio, **Internatıonal Law in a Divided World,** Oxford: Clarendon Pres, 1994.

Cassier, Ernest, **Devlet Efsanesi,** çev. N. Arat, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Cooper, Robert, **Ulus Devletin Çöküşü, 21 Yüzyılda Düzen ve Kaos,** Çeviren: B. Karahan, Güncel Yayınları, İstanbul, 2005.

Coşkun, İsmail, **Modern Devletin Doğuşu,** Der Yayınları, İstanbul, 1997.

Çaha, Ömer, **İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü,** *Doğu Batı,* Sayı 5, Kasım, Aralık, Ocak 1998.

Çeçen, Anıl, **İmparatorluk Karşısında Milliyetçilik,** *2023,* Sayı 23, Mart, 2003.

Çeçen, Anıl, **Türkiye Cumhuriyeti Ulus-Devleti,** Fark Yayınları, Ankara, 2007.

Çokay, Mustafa, Baş Maqale, **"Türkistan ve Buhara mı, Yoksa Toğrudan Toğru Türkistan",** *Yaş Türkistan,* Sayı 28, 1932.

Dahl, Robert, **Demokrasi ve Eleştirileri,** çev. L. Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Davutoğlu, Ahmet, **Küreselleşme ve AB Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği,** www.anayas.gov.tr/anayarg20/davutoğlu.pdf.27.05.2004.

Djangujin, Rustem, **Etnopolitka Sovremennogo Kazakstana i sostavlyayuçie ee etnoistoriçeskie i poltiçeckie mifıy,** 2002, www. iicas.org/articles/15_08_02_3_ks.htm.

Drucker, Peter, **The Global Ekonomi and The Nation-State,** *Foreign Affeairs,* Cilt 76, Sayı 5, 1997.

Durgun, Şenol, **Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?,** *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 2, Sayı 3, Kış, 2000.

Dursun, Davut, **Küresel Saldırılar Karşısında Yerel ve Tarihsel Olanın Yeniden Değerlendirilmesi İhtiyacı,** *Yeni Türkiye/Liberalizm* Özel Sayısı, Sayı 25, Ocak-Şubat, Yıl 2005.

Elias, Norbert**, Uygarlık Süreci,** Cilt. 2: **Toplumun Değişimleri/Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak,** çev. E. Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Engels, Friedrich, **Tarihte Zorun Rolü,** çev. S. Erdoğdu, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

Erdoğan, Mustafa, **Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme: Bir Tartışma Çerçevesi,** www.liberealdt.org.tr/index.php?lang=tr=241, 31.012005.

Erkal, Mustafa E., **Kültürel Kimlik ve Türk Kimliği,** *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı,* Yıl 3, Sayı 15, Mayıs-Haziran, 1997.

Erkal, Mustafa, **Küreselleşme, Etniklik, Çokkültürlülük,** Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

Erözden, Ozan, **Ulus Devletin Geleceği, Uluslar arası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar,** Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, 1998.

Erözden, Ozan, **Ulus-Devlet,** Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

Ertysbayev, Ermuhamed, **Kazakistan i Nazarbayev: Logika Peremen,** Jety Jargy, Almatı, 2002.

Fierman, W., **Political Development in Uzbekistan: Democratization?,** (eds.) Karen Dawisha, Bruce Parrot, Conflict, Cleavage and Changein Central Asia and Caucasus, Cambridge University Pres, Cambridge, 1997.

Fowler, Michael Ross, Bunck, Julie Marie, **Law, Power and The Soverign State: The Evolution and Application of the Concept of Soverignty,** Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1995.

Fragner, Berg G, **'Sovyet Milliyetçiliği': Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras,** Derleyen: Willem van Shendel, Erik J. Zürcher, Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları, 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite, ve Emek, Çeviren: Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Gelman, V.Y. , **Postsovetskiye politiçeskiye transformatsii, nabroski k teori,** 2001, www.i-u.ru/biblio/archive/gelman

Giddens, Anthony, **Modernliğin Sonuçları,** Çeviren: E. Kuşadil, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Giddens, Anthony, Pierson, Christopher, **Modernliği Anlamlandırmak,** çev. S. Uyurkulak, M. Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Giddens, Anthony, **Sosyoloji,** çev. Hüseyn Özel, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.

Giddens, Anthony, **The Nation-State and Violence: Volume Two of a Contemporaray Critique of Kapitalizm,** (Berkeley, L.A.: University of California Pres, 1985).

Giddens, Anthony, **Ulus-Devlet ve Şiddet,** çev. Cumhur Atay, Devin Yayınları, İstanbul, 2005.

Glenn, John, **The Soviet Legacy in Central Asia,** New York, St. Martins Press, 1999.

Gorbaçov, Mihail, **Perestroyka: Ülkemiz ve Dünya İçin Yeni Düşünce,** Güneş Yayınları, İstanbul, 1998.

Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.

Gözler, Kemal, **Devletin Bir Unsuru Olarak "Millet" Kavramı,** *Türkiye Günlüğü,* Sayı 64, Kış, 2001.

Gramsci, Antonio, **Selections From The Prison Notebooks of Antonio Gramsci,** ed. Ve çev. Q. Hoare, G. N. Smith, 4. Basım, London, Lawrence and Wishart, 1978.

Greenfeld, Liah, **Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu,** Doğu Batı, Sayı 39, Kasım, Aralık, Ocak, 2006-2007.

Gregory, Gleason, **Fealty and Loyalty: Informal Authority Structures in Soviet Asia,** *Soviet Stadies,* Cilt 43, no 4, 1991.

Güler, Nermin, **Geçiş Sürecindeki Türkmenistan'ın Siyasi Yapısı: Türkmenbaşı Modeli,** *Avrasya Dosyası,* C:7, S 2, (Yaz 2001).

Gündoğan, Ali Osman, **Devlet ve Milliyetçilik,** *Doğu-Batı,* Yıl 6, Sayı 21, Ocak 2003.

Gürses, Emin, **Milliyetçi Hareketler ve Uluslar arası Sistem,** Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Gürüz Adnan, **Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme,** Siyasal Kitabevi, Ankara, 1995.

Habermas, Jurgen, **Avrupa'lı Ulus-Devlet,** çev. İsmail Türkmen, Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik, Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, 2001.

Habermas, Jurgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti,** çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.

Habermas, Jurgen, **Öteki Olmak ve Ötekiyle Yaşamak,** çev. İlknur Aka, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Hakyemez, Yusuf Şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı,** Seçkin Yayınları, Ankara, 2004.

Hall, Stuart, **Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik, Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları,** der. Anthony D. King, çev.Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

Hantington, Samuel P, **Üçüncü Dalga 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma,** Çeviren: Ergün Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, 2007.

Hantington, Samuel P., **Biz Kimiz? Amerikanın Ulusal Kimlik Arayışı,** çev. Aytül Özer, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004.

Hıdıraliev, Darhan, **Mustafa Çokay, Hayatı Faaliyetleri ve Fikirleri,** Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2001.

Hirst, Paul, Thompson, G., **Küreselleşme Sorgulanıyor,** çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

Hobsbawm, E. J., **1789'dan Günümüze Milletler ve Milletçilik "Program, Mit, Gerçeklik",** çec. O. Akınhay, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, 1995.

Hobsbawm, Eric, **Sermaye Çağı 1848-1875,** çev. Bahadır Sina Şener, 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Horsman, Mathew Marshall, A., **After The Nation-State: Citizens, Tribalizm and The New World Disorder,** London: Harper Collins Publisher, 1994.

İskenderoğlu, Muharrem, **Küreselleşme, Ulus-Devletin Geleceği ve Türkiye,** 2004, www.türkiyevesiyeset.com/sayi5/0518.htm,12.02.2004

İzzet, Mehmet, **Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat,** 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1969.

Jacob, Ben-Amittay, **Siyasal Düşünceler Tarihi: Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi,** çev. M. A. Kılıçbay, L. Köker, Savaş Yayınları, Ankara, 1983.

Jaffrelot, Christophe, **Bazı Ulus Teorileri,** Uluslar ve Milliyetçilikler, Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Jameson, Friedric, **Küreselleşme ve Politik Strateji,** Çeviren Mehmet Beşikçi, *Birikim,* Sayı 139, 2000.

Junusov, Saken, **Konstitutsionnaya Reforma kak modernizatsya Kazakhskogo politiçeskogo lihotrona,** *İndustriya Kazahstana,* N 2, 2007, s. 19.

Kadıyrov, Şohrat, **Nasledie Turmenbaşi,** 05.02.2007, www.ng.ru/courier/2007.

Kaiser, Robert J. **"Ethnic Demography and Interstate Relations in Central Asia."** In National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia, ed. Roman Szporluk, 230-65. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1994.

Kant, Imannuel, **Seçilmiş Yazılar,** çev. Necat Bozkurt, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1984.

Karpat, Kemal H., **Türkiye ve Orta Asya,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Karpat, Kemal, **The Old and New Central Asia,** *Central Asia Survey,* 12/4, 1988.

Karpat, Kemal, **The Roots of Kazakh Nationalizm: Ethnicity, Isla mor Land?** Annali of the Fettrinelli Foudation, Milano, 1992.

Kaufmann**,** Matthias, **Aydınlanmış Anarşi: Siyaset Felsefesine Giriş,** çev. Y. Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Kaynak, Erol, **Sultan Galiev ve Sömürgeler Enternasyonali,** İrfan Yayınları, İstanbul, 1993.

Kazakstan Respublikası Konstitutsiyası, 1993 jılı kabıldangan, Jeti Jargı Baspası, Almatı, 1995.

Kazakstan Respublikası Konstitutsiyası, 1995 jılı kabıldangan, Almatı, 2001.

Kerestecioğlu, İ. Özkan, **Milliyetçilik ve Modernleşme İlişkisi Üzerine,** *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* No: 23-24. www.istanbul.edu.tr/siyasal/Turkce /Dergi/Sayı2023-24/15htm, 09.12.2001. 2001.

Kerimov, İslam, **Özbekistan 21 Yüzyılın Eşiğinde,** Çeviren: M. Aksoy, Bilig Yayınları, Ankara, 1997.

Keskin, Ferda, **Kamusal Alan ve Yalın Yaşam,** *Doğu Batı,* Sayı 5, Kasım, Aralık, Ocak, 1998.

Kimlicka, Will, **Çok Kültürlü Yurttaşlık,** çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

Kohn, Hans, **Father Jahn's Nationalizm,** *Review of Politics,* N:11, (October 1949).

Kongar, Emre, **Küreselleşme, Mikromilliyetçilik, Çokkültürlülük ve Anayasal Vatandaşlık,** www.kongar.org/makaleler/mak_kump.php

Konstitutsiya Kırgızistana, Prinyata Berhovnıym Sovetom Kırgızistana 5 maya 1993 g., izmeneniya i dopolneniya bıyli vnesenıy Zakonom ot 10 fevralya 1996 g., a takje reşeniyem referenduma ot 17 oktyabray 1998 g., www.krugosvet.ru/articles/117.

Konstitutsiya Turkmenistana, 18 maya 1992 goda s izmeneniyami i dopolneniyami ot 27 dekabrya 1995 goda, www.sibnet.tm

Konstitutsiya Uzbekistana, 8 dekabrya 1992 goda s izmeneniyami i dopolneniyami ot 24 aprelya 2003 goda, www.sibnet.tm

Krasner, Stephan D., **Globalization and Sovereignty,** States and Sovereignty in the Global Economy, Edited by David Smith, Routledge, 1999.

Kubicek, Paul, **Orta Asya'da Topluluklar Arası Etnik İlişkilerin İdaresi: Teori ve Uygulama,** *Avrasya Etüdleri,* C 3, S 3, (Sonbahar 1996).

Kurtov, Ajdar, **Yazvıy srednevekovya v Konstitutsionnıyh sistemah Sentralnoi Azii,** 2006, www.fergana.ru/articles.php.

Kuru, Ahmet T., **Between the State and the Cultural Building,** *Asian Ethinicty,* Vol 5, No. 1, (Feb. 2004).

Kurubaş, Erol, **SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme,** *Uluslar arası Hukuk ve Politika,* Cilt 2, No 5, 2006.

Latouche, Serge, **Dünyanın Batılılaşması,** Çeviren: T. Keşeoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Leca, Jean, **Neden Söz Ediyoruz? Uluslar ve Milliyetçilikler,** Derleyen: Jean Leca, çev. Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Lenin, V.İ., **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı,** Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1989.

Lobanov, Aleksey, **O politçeskii situatsii v Sentralnoi Azii,** 21 Marta 2006, www.zonakz.net/articles/2006.

Mann, Michael, **States, Ancient and Modern,** ed. J. A. Hall, **The State: Critical Concepts,** Vol. 1, Routledge Pub., London, New York, 1994.

McNeely, Connie, **Constracting the Nation-State International Organization and Prescriptive Action,** Westport: Greenwood Press, 1995.

Mustafaev, Nurtay, **Rekviem po natsiam Kazakstana,** *Jurnal Pravila İgrıy,* №8, 2006.

Nalbant, Atilla, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye,** Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Nazarbayev, Nursultan, **Kazakstan Halknın al aukatın jaksartu memlekettyn myndeti,** *Kazakstan halkına Joladau,* 2008, www.akorda.kz.

New, John F. H., **The Renaissance and Reformation: A Short History,** 2. Baskı, Alfred A. Knopf, New York, 1977.

Newman, Michael, **Democracy, Sovereignty and the European Union, Hurst Company,** London, 1996.

Nikolayev, Nikita, **Şto takoe Turkmenskie klanıy segdnya i kak oni boryutsya za vlast, 2006,** www.fergana.ru/articles.php

Nodia, Ghia, **Milliyetçilik ve Demokrasi,** *Türkiye Günlüğü,* çev. Eralp Yalçın, Sayı 50, Mart-Nisan, 1998.

Ohmae, Kenichi, **The End of Nation-State: The Rise of Regonal Economies,** Free Press, New York, 1995.

Olcott, M. B., **Democratization and the Growth of poltical Participation,** (eds.), Karen Dawisha, Bruce Parrot, Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and Caucasus, Cambridge University Pres, Cambridge, 1997, s. 78.

Olcott, Martha, **National Consalidation: Ethnic, Regional and Historical Challenges,** *Harvard International Review,* Vol. 22, Issue 1 (Winter/Spring 2000).

Öğün, S. Seyfi, **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Özbudun, Ergün, **Kavram Olarak Milli Egemenlik ve Demokrasi,** 3. Milli Egemenlik Sempozyumu ve Paneli, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 31, Ankara, 1987.

Özkul, Metin, **Milliyetçilik ve Küreselleşme,** *Türk Yurdu,* XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, Cilt 19, Sayı 139-141, Mart-Mayıs, 1999.

Özsunay, Ergun, **Medeni Hukuka Giriş,** İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1981.

Pannier, B., **Central Asia: Elections Fail Democracy Test,** RFE/RL, Prague, March 31, 2000, www.rferl.org

Parkinson, C. Northcote, **Siyasal Düşüncenin Evrimi,** çev. Harmancı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1976.

Peters, A., **US Money and Personel Behind Kyrgyzstan's "Tulip Revolution"** World Socialist Web Site, March 28, 2005, www.wsws.org.

Peterson, S., **Oasis of Democracy Shrinks,** *Christian Science Monitor,* vol. 92, no. 246 November 13, 2000, s. 7.

Pierson, Christopher, **Modern Devlet,** çev. D. Hattatoğlu, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2000.

Pipes, Richard, **The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism,** 1917-23, (Cambridge, MA), 1957.

Poggi, Gianfranco, **Çağdaş Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım,** çev. Ş. Kut, B. Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

Polohalo, Vladimir, **Ot ovtoritarizma k ovtaritarizmu,** www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/509

Prazauskas, Algis, **Ethnopolitical Issues and the Emergence of Nation-States in Central Asia,** In Ethnic Challenges Beyond Borders: Chinese and Russian Perspectives of the Central Asian Conundrom, ed. Yongjin Zhang and Rouben Azizian, New York, St. Martin's Pres in association with St. Antony's College Oxford, 1998.

Robertson, Roland, **Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür,** Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Rorlich, Azade Ayşe, **Volga Tartları – Yüzyılları Aşan Milli Kimlik,** Çeviren: Mehmet Süreyya Er, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Rousseau, Jean Jacques, **Toplum Anlaşması,** çev. V. Günyol, Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, 1989.

Roy, Olivier, **Yeni Orta Asya Yada Ulusların İmal Edilişi,** Metis Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2005.

Sabine, George, **Siyasal Düşünceler Tarihi 2, Yeni Çağ,** çev. A. Öktem, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1969.

Sabol, Steven, **The Creation of Soviet Central Asia,** *Central Asian Survey,* 14(2), 1995.

Sancar, Mithat, **Değişen Egemenlik Sürecinde Meşruiyet Sorunu ve Anayasal Düzen,** www. Anayasa.gov.tr/anayarg20/msancar.pdf,20.11.2004.

Santamaria, Yves, **Ulus-Devlet, Bir Modelin Tarihi,** çev. Siren İdeman, Uluslar ve Milliyetçiler, Dreleyen: Jean Leca, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Sapargaliev, Gayrat, **Kazakstan Respublikasının Konstitutsyalık Kukugu,** Alamatı, Jeti Jargı Baspası, 2003.

Sarıca, Murat, **Fran'sa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş,** İ.Ü.H.F. Yayınları, İstanbul, 1969.

Senatova, O., **Regionalnıy avtoritazim na stadii ego stanovleniya** – T. Zaslavskaya (red), Tranformatsya Postsovetskogo Prostranstva, Aspekt-Press, Moskva, 1996.

Shulze, Hagen, **Avrupa'da Ulus ve Devlet,** Çev. T. Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

Sieyes, Emmanuel, **Üçüncü Tabaka Nedir'den Seçme Parçalar,** çev. M.A. Ağaoğulları, Derleyen mete Tunçay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ, Seçilmiş Yazılar,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Simon, Gerhard, **Nationalizm and Policy toward the Nationalities in the Soviet Union: Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society,** Boulder, CO, San Francisko ve Oxford, 1991.

Skalnik, Peter, **Sovyet Ethnographia and The National(ities) Question,** Regards sur l'antropologie sovetique, Cahiers du monde russe et sovietique, Nisan-Eylül, 1990.

Smith, Anthony, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik,** çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

Smith, Anthony, **Milliyetçilik ve Tarihçiler,** çev. İsmail Türkmen, **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik,** Derleyen: Mustafa Armağan, Şehir Yayınları, İstanbul, 2001.

Smith, Anthony, **Ulusların Etnik Kökeni,** çev. Derya Kömürcü, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Smith, D. Anthony, **Milli Kimlik,** Çev. Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Sovremennıye Etniçeskiye Protsesıy v SSSR, avtorskaya kollegya, Nauka, Moskva, 1977.

Spruyt, Hendrik, **The Soverign State and Its Competitors: An Analisis of Sistem Change,** Princeton University Press, Princeton, New Jersew, 1994.

Stalin, Josef, **Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu,** Sol Yayınları, Ankara, 1994.

Stephen, Toulmin, **Kozmopolis: Modernitenin Gizli Gündemi,** çev. H. Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

Strong, J.W. , **The İgnatev Mission to Khiva and Buhara in 1858,** Canadian Slavonic Papers, XVII/2-3, 1975.

Suny, Ronald G., **Revenge of the Past: Nationalizm, Revolution and the Collapse of the Soviet Union,** Stanford University Press, 1993.

Şahin, Köksal, **Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet,** İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Şaylan, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi,** 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.

Şen, Y. Furkan, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus-Devlet,** Yargı Yayınevi, Ankara, 2004.

Şenel, Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş,** A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982.

Şustov, Aleksandr, **Stanovlenie Nezavisimıyh Gosudarstv Sentalnoi Azii - 1991-2005 g.g.,** *Dissertatsya na soiskanie uçenoi stepeni,* Nijegorodskoi Gosudarstvennoi Universitet N.İ. Lobaçevskogo, Yaroslavl, 2006.

Tabey, Kaymmunar, **Kaysar Ruhtu Kazak,** Almaty, Jalyn Baspası, 1994.

Tastenov, Alişer, Artem Ustimenko, **Konseptualnoe osnovıy fenomena "barhatnıyh revolyutsii" na Post-Sovetskom prostranstve,** www.kisi.kz/articles/2005

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, **Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB – Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması,** *Doğu Batı,* Sayı 10, Şubat 2000.

Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku,** 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2003.

Tilly, Charles, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu,** çev. K. Emiroğlu, İmge Kitabevi Yayınları., Ankara, 2001.

Timothy, Edmunds, **"Power and Powerlessness in Kazakstani Society: Ethnic Problems in Perspective."** *Central Asian Survey* 17, no. 3 (1998).

Timur, Feridun, **Romantik Milliyetçilik: Modernist Evrenselciliğe ve Tekbiçimliliğe Karşı Meydan Okuma,** *Türkiye ve Siyaset,* Sayı 6, Ocak-Şubat, 2002.

Tishkov, Valerii, **Ethnicity, Nationalizm and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame,** London, Sağe Publications, 1997.

Traverso, Enzo , Lövy, Michael, **Ulusal Soruna Marksist Yaklaşım: Nimni'nin Yorumunun Eleştirisi,** *Dünya Solu,* Bahar-Yaz, Sayı 7, 1991.

Treacher, A., **Political Evolution in Post-Soviet Central Asia,** *Democratization,* 3/3, Autumn, 1996.

Türköne, Mümtaz'er, (Editör), **Siyaset,** Lotus Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2006.

Ulyanin, Artem, **Sentralnya Aziya: Reform ne budet,** 2007, www.fergana.ru/articles.php.

Ulyanin, Artem, **Turkmenistan posle Niyazova: vlast byurokratii vmesto ne sostoyavşegosya diktata "silovikov",** www.fergana.ru/articles.php

US Continues to Promote Human Rights, Democracy in Central Asia, June 27, 2002, State Department's Lorne Craner at June 27 Senate Hearing, 27 June 2002, www.usembassy.it/file2002_06/alia/a2062702.htm

Uygun**,** Oktay, **Federal Devlet,** 2. Baskı, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 2002.

Voloseviç, Aleksey, **Hronika İzbiratelnıy Kampanii 2007,** 16.01.2008, www.fergana.ru/article.php

Vse Kazahskaya Partkonferensya VII., Stenogr. Otçet, Alma-Ata, 1930.

Wallerstein, Imannuel, **Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri,** çev. L. Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004.

Wenden, C. Wihtol De, **Ulus ve Yurttaşlık,** Uluslar ve Milliyetçilikler, Derleyen: Jean Leca, Çev. Siren İdeman, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Wixman, Ronald, **Sovyetler Birliğinde Etnik Sorun,** Çeviren: Ali İhsan Aksamaz, *Özgür Üniversite Forumu,* Sayı: 10, Ocak-Şubat 2000.

Yılmaz, Bingöl, **Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia,** Asian Ethnicity, vol. 5, No. 1, February 2004.

Yurdesev, A. Nuri, **Uluslararası İlişkiler Öncesi,** Derleyen: A. Eralp, Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslarrası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Yüksel, Mehmet, **Küreselleşme, Ulusal Hukuk ve Türkiye,** Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Zakon PK **O politiçeskih partiyah,** 15 iyul 2002 r.

Zotova, Natalya, **Sentralnaya Azya: Puti i Vozmojnosti Evolyutsii Suçestvuyuçih Politiçeskih Rejimov,** www.fergana.ru/article.php.

ÖZET

Orta Asya ülkelerinde ulus-devletleşme sürecinde yirminci yüzyıldan başlayan siyasal ve hukuki değişim, aynı zamanda bu ülkelerin siyasal çağdaşlaşma sürecini ifade etmektedir. 1924 ve 1936 Sovyetler Birliği Anayasalarıyla hukuki "doğumu" gerçekleşen beş Orta Asya ülkesi, esas itibariyle Sovyetler Birliği döneminde ulus-devletin nitelikleri ve yapısal özelliklerine kavuştular. Orta Asya ülkelerinde ulus-devletleşmeye yönelik siyasal ve hukuki değişimin boyutu, bu ülkelerin modernleşme serüveni çerçevesinde tarihsel olarak ele alınarak incelenmektedir. Siyasal ve hukuki değişimin ulus-devletleşmeye yönelik temel unsurları ve bu genel çerçeve temelinde Orta Asya ülkelerinin ulus-devletleşme özellikleri, tezin ana konusudur. Bunlar, ulusal egemenlik temelinde "çekirdek etni" merkezli vatandaşlık ve kimlik politikası, iktidarın merkezileşmesi, şiddet araçlarının tekelleşmesi, siyasetin ulusallaşması, siyasal, idari ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına yönelik değişimler; hukuk birliğinin sağlanması ve ulusal hukukun oluşmasına yönelik reformlardan oluşmaktadır. Ayrıca bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkelerinde ulus-devletleşmeye yönelik siyasal ve hukuki değişimin, demokratikleşme ile ilişkisi ve çatışması, araştırılmakta ve bu bakımdan Orta Asya ülkelerindeki otoriter rejimlerin niteliği ve doğasının, demokratikleşme ve ulus-devlet inşası sürecinde nasıl tutum aldıkları konusunda bilimsel sonuçlara ulaşmaya gayret gösterilmektedir. Çalışmada genel olarak, Orta Asya'da, Sovyetler Birliği icadı ulus ve ulus-devletlerin günümüze kadar tarihsel gelişme özellikleriyle birlikte, siyasal ve hukuki değişimi araştırılmaktadır.

ABSTRACT

The political and legislative changes initiated at the beginning of the XX century in Central Asian states within the process of nation state building at the same time reflects political modernization of abovementioned countries. 1924 and 1936 Constitutions of the Soviet Union were significant for five Central Asian states in terms of legislation. During the Soviet era those states encountered with structural features of nation state formation. The dimension of political and legislative change towards nation state building in Central Asian states are analyzed in the framework of modernization that they had experienced. The main subject of thesis is about fundamental elements of political and legislative change regarding the nation state building and peculiarities of nation state building in Central Asian states. Which are composed of reforms on central citizenship and identity policy on the basis of national sovereignty, centralization of governance, monopolization of power instruments, nationalization of politics, changes related with sustaining political, administrative and territorial integrity; establishment of common legislation and formation of national law. Apart from this, research was done with the aim to reach scientific result on political and legislative changes towards nation state building in relation to democratization in the post independence period and stance of authoritarian regimes in Central Asian states in the process of democratization and nation state building. Generally, study analyzes historical development and features of nation and nation states, political and legislative changes.